

FRAN MASELJ
PODLIMBARSKI

Moravče

o1 886.3-3

MASELJ F.

Zbrani 4 /1

886.3 Maselj F. 1

0280000679

KNJIŽNICA DOMŽALE

COBISS

LJUDSKA KNJIŽNICA
MORAVČE

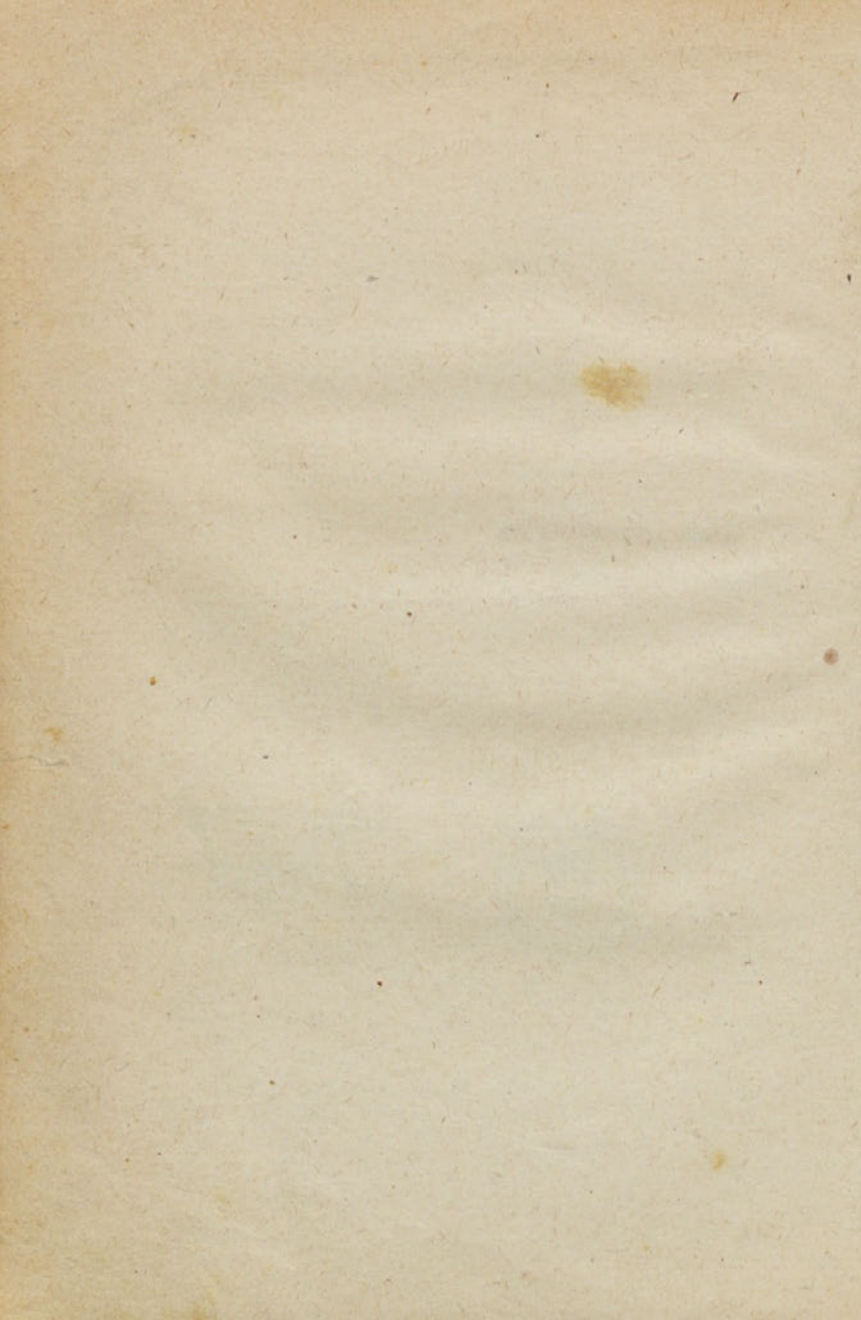
L00/0679

JA 1425

*Lepo ravnaj
s knjigo!*

2013/3373

Slovenski pisatelji.

Fr. Maselj - Podlimbarski.

IV. 1.

LJUDSKA KNJIŽNICA
MORAVCE

FR. MASLJA - PODLIMBARSKEGA
ZBRANI SPISI

UREDIL
DR. JANKO ŠLEBINGER

V LJUBLJANI 1931
IZDALA IN ZALOŽILA „TISKOVNA ZADRUGA“
(ODGOVOREN FRAN SARABON)

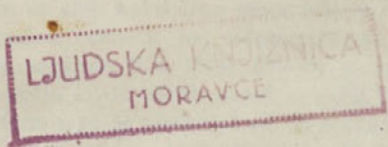
IA 142 I.

FR. MASLJA - PODLIMBARSKEGA
ZBRANIH SPISOV

IV. ZVEZEK

GOSPODIN FRANJO

1. DEL

V LJUBLJANI 1931

IZDALA IN ZALOŽILA „TISKOVNA ZADRUGA“

(ODGOVOREN FRAN ŠARABON)

FR. MASLJA - PODLIMBARSKEGA

ZBRANIH SPISOV

IV. ZVEZEK

GOSPODIN PRANJO

1909

V LJUBLJANI 1909

NATISNILA DELNIŠKA TISKARNA, D. D. V LJUBLJANI
(PREDSTAVNIK MIROSLAV AMBROZIČ).

Uvod.

Ob dveh življenjskih mejnikih so Podlimbarskemu literarno dozoreli njegovi bosenski doživljaji: v burni moški dobi med prvimi njegovimi spisi obé sočni sliki «Hana džija Mato» in «Markica» (1887) ter čez dvajset let pozneje v mirnem uživanju pokoja niz črtic «Iz starih zapiskov» in končno njegovo največje delo, trajno združeno z njegovim imenom — «Gospodin Franjo».

Leta 1909. je prinašal Ljubljanski zvon Podlimbarskega avtobiografsko «Povest Ivana Polaja» in v januarju istega leta je začel pisatelj v konceptu oblikovati tudi «Gospodina Franja». Med običajnimi Masljevim daljšimi in krajšimi izleti je delo sicer počasi, a vendar enakomerno napredovalo. Prvi večji zastoj se je pojavil, ko je Podlimbarski po naročilu Slovenske matice začel sredi oktobra prevajati Jul. Zeyerjev roman «J a n M a s r i j a P l o j h a r». Prevod je dovršil v prav kratkem času, že 7. februarja 1910 je bil z njim gotov. «Prevajal sem z veliko vnemo in se učil, kako fino mora biti izcizeliran roman.» Neugodna, četudi ne neutemeljena ocena dr. V. Zupana o prevodu (LZ 1911, 105—6) je spravila Maslja v slabo voljo in do pikrih opazk o naših kritikih in listkarjih. Razen tega je opravljal od 16. februarja pa do konca marca 1910 začasno tudi tajniške posle pri Slovenski matici. Po matičnem občnem zboru se je Maselj 16. aprila podal na potovanje po Dalmaciji. «Ker pišem neko bosensko povest, sem se pri matični seji norčeval, da grem na jug iskat impulzov in pobude.» Ogleдал si je znamenitejša dalmatinska mesta ter krenil iz Metkovića v Mostar, kjer ga je mnogo spominjalo na

Tuzlo: trgovine, čaršije, ljudje vseh veroizpovedanj, kiridžije, zvonkljajoči konji s tovari, zahaljene Turkinje, raja, lahkoživi častniki in Turki, ki lenarijo ob ogljih in na trgih. Iz Gruža je obiskal Dubrovnik. A tokrat ni imel slovanski jug zanj one privlačnosti in mu ni zapustil tako trajnih vtisov, kakor tri leta prej izlet na Cetinje. Polotila se ga je duševna utrujenost in domotožje ga je 2. maja privedlo zopet v Ljubljano, «kjer je vse lepše nego v tujih krajih».

Po tem odmoru je meseca junija nadaljeval z romanom. V Ljubljani se je čutil duševno čilega, posebno v zgodnjih jutranjih urah je pisal najlaže; a ko se je v maju naslednjega leta mudil doma v Krašnji, je tožil: «Ne vem, zakaj v tem kraju nisem sposoben za nobeno delo. Vzamem knjigo v roko, pa več kot en list ne prečitam. Précej se naveličam in odložim, vzamem svinčnik in hočem napisati vsaj par vrstic za roman, pa ni mogoče, ker čutim v glavi samo meglo... Kakor bi mi gasnile duševne sile.» Po novem daljšem presledku od maja pa do začetka decembra 1912 je konec marca 1913 načel zadnjo pôlo in že 12. aprila je zapisal na prepis koncepta odrešilno besedo: «Konec». Ko ga je tedanji urednik Ljubljanskega zvona naprosil za sotrudištvo, mu je Podlimbarski izročil za prvo številko 1913 začetno poldrugo poglavje, ki je izšlo pod naslovom: V Bosno. (Iz povesti «Gospodin Franjo»), a ves rokopis je ponudil Slovenski matici, ki ga je v odborovi seji dne 12. julija 1913 sprejela med svoje publikacije. Na predlog odbornika Fr. Milčinskega, ki je rokopis soocenil in izrazil glede vsebine nekatere pomisleke, se je avtorju sporočil odborov sklep, «da omilite gotove ostre izraze, stavke in odstavke. Ko v tem smislu spis popravite, ga izročite Matici vnovič v pregled. Naslov romanu bodi: „Gospodin Franjo, roman, spisal itd.“» Podlimbarski je

namreč dal svojemu delu podnaslov: «Jugoslovanski roman iz prvih let bosenske okupacije». — Rokopis sta avtor in predsednik Ilešič skupno prirejala za Slatnarsjevo tiskarno v Kamniku, ki je dovršila svoje delo sredi decembra 1913. Kako daleč je segala njuna «retuša», o tem je objavljenih nekaj značilnih primerov na str. 904—7. Kljub temu so tedanje politične razmere silile k opreznosti pred ljubljansko cenzuro. O tem nam poroča Ilešič sledeče: «Knjiga je bila natisnjena, a nisem je brž predložil v cenzuro. Čakal sem, da se natisnejo še druge matične publikacije, kakih 6 knjig. Misil sem: Če predložim vseh 6—7 knjig naenkrat, sigurno g. cenzor ne bo čital vsega tega, ampak — molče trobental, to je — aprobiral. In tako je bilo.» (Jutro 3. avg. 1922).

Roman je zbudil vsestransko senzacijo, občinstvo ga je sprejelo s pravim navdušenjem in priznanjem, kakršnega je bil deležen le redkodkaj slovenski pisatelj. Matica mu je podelila častno nagrado. Na višku svojega pisateljskega uspeha se je Maselj podal v spomladi 1914 še enkrat in zadnjič na daljše potovanje po Italiji. Velikonočne praznike je preživel v Rimu, obiskal je Orvieto, Sieno, Toskano...

Najizdatnejši vir, iz katerega je pisatelj zajemal podatke o tedanjih bosenskih razmerah kakor tudi motive za pestre pokrajinske opise, so mu bili lastni bogati zapiski v dobi njegovega tri in polletnega vojaškega službovanja v Tuzli (okt. 1885 — apr. 1889). Iz teh raznovrstnih dnevniških drobcev je Podlimbarski ustvaril svojemu delu potrebni časovni in krajevni kolorit, dejanje povesti pa je pomaknil v leti 1881—1882, v čas uvedbe bramborčega zakona v zasedenih deželah in z njim združene vstaje po južni Dalmaciji, Hercegovini in južni Bosni. Roman nas seznanja z vsemi plastmi prebivalstva, ki se

deli v dva nepremostljiva nasprotna si tabora; v prvem se šopirijo dobro plačani častniki, uradniki in razni kolo-
nisti, ki jih je sreča od vseh vetrov privedla na ta «otok
v bosenskem oceanu», kjer zro z zaničevanjem in so-
vraštvom na domačine. To so med drugimi okrajni na-
čelnik dunajski žid pl. Pester, mestni poveljnik Poljak
Hvalibogovski, v čigar službi je ovađuh Atif Sarajlija,
zver v človeški podobi, nadalje poturica orožniški nad-
poročnik Buzduga, vojaški avditor Čeh Lisinski, sremski
žid Samojlo Blaustift, nenasitni zajedalec gozdar Bier-
kopf. Častno izjemo delata brigadir, čigar dobrodušni
značaj je posnet po generalu domačinu Rakasoviću, ter
poštenjak okrajni komisar Bajić. Neizprosen nasprotnik
tega nemoralnega tujstva je srbski agitator Jovica Milo-
šević, človek z neupogljivim značajem in drznimi mislimi.
Glavno vlogo pa je pisatelj odkazal inženjerju Franu
Vilarju, ki mu je bosenska vlada izročila administracijo
njenih gozdarskih podjetij na Konj-planini. V Bosno je
nesel ta 26letni slovenski idealist osumljeno srce in iskreno
sočutje s trpečim sobratom, zato domačini in delavci
obožujejo «gospodina Franja» kot svojega dobrotnika in
zagovornika, a tem huje se zameri s svojimi nazori in
dejanji tuzlanski gospodi, ki ga končno strmoglavi. Z
novimi upi in načrti se napoti Vilar za svojo idealno-
krepostno nevesto Danico — v Srbijo...

*

Pisateljeve dobre in senčne strani je pravilno označil
O. Župančič v svoji stvarni, jedrnati oceni «Gospo-
dina Franja»: «Podlimbarski se nam kaže v svojem delu
predvsem človeka in zopet človeka, ki nosi že nekoliko
zastarel kroj, a mu niti na misel ne pride, da bi ga modi
na ljubo preminjal. Malo patine se je že oprijelo njego-
vega naziranja in sloga, nekaj polpreteklega je na njem,

a tudi dovolj sodobnega in v bodočnost namerjenega. Tip naivnoidealnega realista, ki koraka vštric z Mencingerjem, Trdino, Hinkom Dolencem. — Podlimbarskemu, trdokorno-dobrodušnemu pripovedovalcu, se na svetu nikamor ne mudi: zložno in na široko razklada važne reči in malenkosti, zato njegov roman nima prav dvignjenih vrhuncev, nego se razprostira vseskozi na isti gladini: vse ga nekako enako zanima, zato mu tudi izražanje ni jedrnato in ekonomično, pač pa jezik dokaj bogat. Bister opazovalec, podaja v svoji knjigi tolikanj stvarnega, na avtopsiji slonečega in zato dragocenega, da ti vkljub vsemu ni žal časa, ki si ga prebil poleg njegovega kramljanja, zakaj gledal si v stvari, ne v zrak. Bil si morda že malce nestrpen, ali on s svojim treznim, čeprav ne brezčustvenim temperamentom se nič kaj rad ne prehiteva; tudi ne hlasta po učinkovitostih, ni mu do hipnih presenečenj; niti na enem mestu ga ne zalotiš, da bi se prenapenjal, hotel markirati več, nego je res v njem; oprijemlje se predmetnosti kar se da tesno in verno, ker se pač bliže tal čuti varnejšega, prav domačega. Kakor bi se z neko menda res slovensko skromnostjo ogibal dramatičnih prizorov, branil vseh krilečih gest in bučnejših eksplozij. Karakteristična je v tem pogledu Vilarjeva oprezujoča ljubezen do Danice in ravnanje Bajića, tako kruto žaljenega na časti in grdo varanega za svojo rodbinsko srečo: preden se ta dva človeka za vedno kaj odločita!... V individualni psihologiji Podlimbarski ne kaže dosti novega, on ne rije v zadnje mračne globine osebnosti, pač pa nam odkriva plemenske znake, in to zelo točno in bistro gleda...» (Slovan 1914, 123.)

Enako je dr. Lokar ob poudarku tedanjega splošnega slovenskega literarnega mrtvila in klikarstva z veseljem pozdravil ‚Gospodina Franja‘, «ki ni samo

velik, ampak tudi aktualen tekst in to v političnem in kulturnem oziru... V mirnem tonu dnevnika in z njegovo resničnostjo nam razgrinja prizor za prizorom. A ravno ta mirnost in resničnost vlečeta bralca za seboj in mu ne pustita odložiti knjige, ker leži v njiju ne navadna napetost, ki te potegne tudi črez to ali ono zaradi svoje obširnosti dolgočasnejše mesto. Če bi iskal v romanu, ki ni roman v strogem smislu besede, ljubezenskih ali kakih drugih zapletljajev, bi se motil, kajti Vilar je okoren v ljubezni, a tem bolj spreten v slikanju nepokvarjenosti in možatosti Bosancev in propalosti in sebičnosti njihovih nekulturnih učiteljev kulture. Naravnost sijajno so se mu posrečili nekateri izmed pre mnogih opisov življenja stoletnih gozdov. V njih sredo je postavil svoje osebe in jih jasno očrtal po skupinah. Individualne karakteristike pozna malo, zato nima njegov roman niti pravega junaka, niti pravega vrhunca, a nam pove s svojimi izrazitimi skupinami toliko, kolikor bi nam ne povedal v debelih knjigah marsikak kulturni zgodovinar...» (LZ 1914, 244.)

Vlad. K n a f l i č (dr. Zober) se je v svojem pregledu «Iz našega slovstva po novem letu 1914» (Veda 1914, 142) pomudil pri Podlimbarskem s tole temperamentno karakteristiko: «Gospodin Franjo' ima namah naše simpatije. O njem samem sicer ne izvemo mnogo več, nego je to v romanih običajno, namreč da je ves čist, značajen, energičen korenjak, ki hoče uresničevati svoje ideale, zadene ob nepremagljive težkoče, postane žrtev kovarstva in sistema in se vsestransko zameri... Glavno jedro romana pa to ni. 'Gospodin Franjo' je le neizogibna figura, okrog katere nam grupira pisatelj to, v čemer vidim jedro in pravi pomen romana. To je nacionalen roman v dobrem smislu besede, jedrovita slika in obtožnica onega prokletega kulturtregerstva, ki je okužilo

napredka željno bosensko, naše ljudstvo s svojimi Samojli, činovniki, štrafuni, oficirji, vohuni, skitalci, cipami, faliranini eksistencami, dunajskim židovskim liberalizmom in kar je več takega importiranega blaga, ki ni podvrženo nobeni carini. Tisti večeri v tuzlanskem kazinu, Etelka-leben, prismojeni Mik, naduti glavlar, adjutant, to so žal le preresnične osebe, ki jih je pisatelj kratkomalo fotografiral, — nič mu ni bilo treba pretiravanja in retuše, niti pri renegatu Buzdugi — poturica je hujša od Turka, in hrvatski žandar Buzduga najhuje črti te proklete «čuže», ki jih je treba z bikovko, psom, verigo in prekim sodom navajati k rezoni in kulturi... Oh, in ta naš, domači, ponižni slovenski Hren, čigar strahopetnega petolistva se sramuje celo njegova častliva vredna žena. Ta Hren je postranska, pa tako tipična figura! Zaradi teh karakterističnih tipov, ki ostanejo v našem slovstvu, odpuščam pisatelju, da je preveč idealno naslikal narod... Toda vse v vsem: roman je izboren in visoko nadkriljuje dosedanje, skoraj bi rekel 'izdelke' istega pisatelja, dviga ga naenkrat in nepričakovano tako visoko med naše pripovednike, da moramo njemu in Matici čestitati.» —

Med ocenami «Gospodina Franja» nam je iz pozabljenih predalov političnega časopisja rešiti poročilo kanonika Val. Podgorca v celovškem «Miru» z dne 7. marca 1914, ki ga je Maselj v nemškem prevodu priložil svojemu prizivu na graško vojaško komando kot dokaz popolnoma nasprotne sodbe o svojem delu, nego sta jo o njem izrekla državni pravdnik in častniški zbor (gl. str. 896). V oddelku za književnost čitamo sledeče značilne vrste: «Mirove' bralce moramo opozoriti na imenitni književni dar, ki ga je letos Matica dala Slovencem s to knjigo. Dolgo že nismo dobili v roke tako lepega spisa, ne samo med slovenskimi, marveč tudi

med knjigami drugih narodov bi ga danes zaman iskali. — Roman opisuje prve korake, ki jih je napravila Avstrija v Bosni; opisuje blagega Slovenca, ki pride na Konjplanino poleg Tuzle, da tam kot inženjer izkorišča državne gozdove, opisuje nastop avstrijskih židov, uradnikov, vojakov in z veliko ljubeznijo do naroda riše mišljenje in življenje ubogega ljudstva, ki švabske kulture ne more in ne mara tako čez noč obleči, kakor se obleče nova halja. — V knjigi je velik zaklad jugoslovanske ljudske modrosti. Pisatelj zrelih let, obsežnega znanja in odličnih zmožnosti je ljubeznivo poslušal leta in leta bosensko ljudstvo in nam podaja njegovo življenje v umetniško dovršeni obliki. To je slovanski, jugoslovanski roman, ali morda bolje rečeno: romantična povest, polna bujnih podob, ki jih med nami ni, pa so bile pred desetletji še v Bosni in tudi od tam izginjajo. Par malenkosti je v spisu, ki jih katoličan ne odobrava, par razmotrivanj, ki jih trezna politika ne bi podpisala, ali vse je tako pristržno, tako nedolžno, tako prešinjeno od pravicoljubja in tako pošteno, da se bralec iz srca razvedri, da nam je pisatelj podaril tako dragocen, lep dar.» —

Na občnem zboru Slovenske matice dne 15. marca 1914 so pri volitvah v novi odbor propadli vsi trije kandidati slovenske ljudske stranke in ob tem dejstvu je «Slovenec» naslednjega dne ugotovil, da so «liberalci s tem glasovanjem sami pokazali, da jim za skupni kulturni zavod ni briga. Posledice so za Slov. matico na dlani.» Prva je bila, da so odložili še ostali strankini odborniki pri Matici svoja mesta, druga, ne zadnja posledica pa, da je «Slovenec» bojkotiral matične publikacije: zaman iščemo v njem kako poročilo o našem romanu. Pač pa je napisal za «Dom in svet» (1914, 126—7) njegov urednik Izidor Cankar daljšo neugodno oceno s sledečo

vsebinsko: «Za roman ni v sedanji agoniji našega naroda in naše književnosti niti ugodnih razmer, niti volje pri pisateljih, in če kljub temu po dolgem, dolgem času zopet izide, je po pravici senzacija. Tako senzacijo je pobudil Podlimbarski, ko je izdal nenadoma v miru in široko spisano delo, ki je v živem nasprotju z mnogimi novelami, novelicami, črticami, raztrganimi in mnogokrat nepremišljenimi vzdihmi od sveta ločenih, vase zaklenjenih duš. Ta literatura je odljudna, nepraktična; Podlimbarski pa je napisal tendenčno delo brez skrbi in bojazni... Podlimbarski je šel brez pomislekov na jug in je načel velike, objektivne probleme. Razen tega je nabral še vse polno jugoslovanskih pregovorov in rekel ter nam oplodil jezik s štajersščino in jugoslovanščino, s slednjo celo tako zelo, da knjiga ni brez nerabnih hrvatizmov... Gospodin Franjo je tendenčen roman. Kaj je pisatelj hotel, je razvidno že iz fabule in iz karakteristike posameznih oseb. Slovenec Vilar, ki je prišel kot inženjer v Bosno, se tam pričeka s Švabi, sprizjazi s srbskim agitatorjem Jovico, poroči njegovo sestro, pravoslavno Hercegovko Danico in se nastani z njo v Belgradu. Avstrijski uradniki so vsi po vrsti ničvredni, Srbi so idealisti in pravičniki, Slovenci so šleve, najsi bodo drvarji ali uradnik Hren. Pravoslavje je predstavljeno v svoji splošnočloveški religioznosti in zastopano v odličnem heroičnem značaju ubeglega meniha Jovice, katoličanstvo zastopa 'bedni katolik' Bobojedac, skledolizec, pasja duša. Vsa bosenska uprava je zanič; to je hudo, pa se dá še prenesti; hujše pa je, da nam pisatelj vsemodro pripoveduje, kakšna bi morala biti, da bi bila dobra. Naukov, svetov, zabavljanja... je v tej knjigi na pole. Ko bralec prebere ta roman do konca in presodi, kaj je pisatelj hotel, se vesel prepriča, da se sme pri nas vendarle marsikaj natisniti, ko pa pre-

sodi, k a k o je izpeljal, kar je hotel, se žalosten vpraša, zakaj nima Matica bolj stroge umetniške cenzure, nego ima država politično. — Menim sicer, da taka tendenčna povest književnosti kot taki in njenim namenom ne koristi dosti, in mislim, da je naloga zgodovinarja in publicista, da nas pouči o razmerah v Bosni; gotovo je vsaj, da bosta ta dva to točneje in na krajši način izvršila nego romanopisec. Toda če nas hoče pisatelj že poučevati o stvareh, o katerih ne zahtevamo pouka od njega kot pisatelja, naj to dobro, na pisateljski način stori. In ravno to je: Podlimbarskega roman ni dober. Vilar, glavna oseba, ni sposoben za junaka. On je, ko pride v Bosno, zaključena osebnost, ki ne le da zunanje nič ne doživi, marveč se tudi notranje nič ne izpreminja; ves čas svojega bivanja v Bosni ne pride niti do enega novega spoznanja... In tudi nobene druge delujoče osebe ni v povesti, da zbere niti romana v svoji pesti; pisatelj se zadovolji s karakteristikami posameznih ljudi (da ne morejo biti resnične, je razvidno iz tendence) in ne dovoli nobenega notranjega razvoja; vsakdo je dograjen značaj že v začetku in je neizpremenljiv do konca. Jasno je, da s tem umetniškim apriorizmom ni mogoče napisati romana, in jasno tudi, zakaj toliko opisov, ki so deloma prav lepi, toliko vpletenih povesti, utrudljivih refleksij in ponavljanj. Ta roman bo tedaj ljudi, ki iščejo v knjigi globljega spoznanja žitja in bitja, težko zadovoljil; duševna raja, ki ljubi jasno tendenco in išče v romanu potrdila za lastno banalno mišljenje in čutenje, bo z njim zadovoljna. — Temu ni kriva nezmožnost Podlimbarskega, on bi bil v ugodnih razmerah morda pisatelj odličnih kvalitet, temveč njegovo mišljenje, ki je napačno. Ne vem, ali se zaveda, da je prav tako apriorističen kakor bosenski Švabi. Tudi on ima svoje priučene nazore, ki mlajši generaciji

diše po plesnobi. Niti v pojmovanju narodnosti se ne dviga nad dnevniška rekla, niti v pojmovanju človeka nad mrzlo filantropijo, niti v pojmovanju verstev nad svobodomiselno površno vsevednost... Tudi v njem je vse gotovo, zaključeno, in ko berem to nenavadno mrtvo knjigo, brez notranjega razvoja in življenja, domnevam, da je tudi pisatelj sprejel svoje nazore brez boja, brez miselnega razvoja. Taki nazori nimajo nikdar notranje sile, da prepričajo in ogrevajo.» —

Kmalu nato so padli v Sarajevu usodni strelji, ki niso ostali brez zlih posledic tudi za pisatelja bosenske raje. Ob izbruhu svetovne vojne in med splošnim preganjanjem resnično narodno čutečega slovenstva je ljubljanski državni pravdnik, ki najbrž ni prezrl namigavanja kritika v «Domu in svetu», «da se sme pri nas vendarle marsikaj natisniti», izvršil sedaj, kar je morda zamudil pred poldrugim letom: zaplenil je «Gospodina Franja». Ljubljansko deželno sodišče je 5. septembra 1914 potrdilo po državnem pravdništvu odrejeno zaplembo in «ukrenilo uničbo zaplenjenih izvodov kakor tudi razdor stavka cele tiskovine.» V matični knjižni zalogi so našli le še 5 izvodov, 95 pa jih je dobričina Iv. Bonač pravčasno zazidal v svoji knjigoveznici. Sodišče je svoj izrek takole utemeljilo: «Roman ima izrazito politično tendenco. Opisuje podrobno, da je okupacija Bosne in Hercegovine po avstro-ogrski monarhiji prinesla deželi vse drugo nego blagoslov, ter da je spravila prebivalstvo v še večjo bedo. Nazorno slika po očitvidno napačnih in izmišljenih dogodkih grozno popačenost in samovoljnost civilnih in vojaških oblastev ter skuša naščuvati domače prebivalstvo zoper ta oblastva (§ 300 k. z.). Posebno poudarja tlačenje srbskega dela prebivalstva ter

odobruje z raznovrstnimi simpatičnimi opombami puntarske pokrete Srbov Bosne in Hercegovine, kar jasno kaže zlasti konec pripovedi. S tem pa cika na odtrganje spojenih dežel od enotne državne zveze (§ 58 c k. z.)»

Ljubljansko policijsko ravnateljstvo je razsodbo deželnega sodišča sporočilo vojaški komandi v Gradcu, ki je za rešitev zadeve z vojaške strani sestavila pri našem domestnem bataljonu 17. pešpolka v Ljubljani častno razsodnišče. Kakor nam kažejo ohranjeni obsežni in v marsičem zanimivi akti (priobčeni v izvrniku na str. 870—898), je bila vsa mučna procedura, ki je trajala od 23. oktobra 1914 pa do 18. marca 1915, le formalnega značaja. Trije obširni Masljevi zagovori, v katerih več ali manj spretno zavrača očitke o užaljenem oficirskem ugledu in o protidržavni tendenci svojega romana, niso mogli omajati nasprotnega mnenja vojaškega sodišča. Med četverico častnikov-sodnikov sta bila ocenjevalca romana dva Slovenci: nadporočnik Stan. Zorko, ožji Masljev rojak od Stare pošte pri Lukovici, in stotnik Franc Lenart iz Maribora. Sklep častnega razsodišča se je glasil, kakor je bilo pričakovati, da je Maselj stanovsko čast omadeževal, da zasleduje v svojem romanu Avstriji sovražne politične tendence, da je obdolžil bosensko-hercegovinsko vlado z izmišljotinami korupcije; slikal je v njem neresnične dogodke, ki so za ugled vsega častniškega zbora skrajno kvarne in žalijo njegovo čast. Proti temu sklepu je Maselj sicer vložil priziv na graško vojaško komando, a so mu ga odklonili, češ, priziv je mogoč le v mirovnem času, in častniki, ki izgube na tak način šaržo, morejo šele po končani demobilizaciji prositi za obnovitev postopanja. — Tako je Maselj po odloku vojnega ministrstva dne 18. marca 1915 izgubil svojo stotniško šaržo in bil kot invalid iz vojske odpuščen.

Po teh razburljivih dogodkih je postal Maselj molčeč, ogibal se je družbe in občeval le v ožjem krogu svojih prijateljev. Pisal je za «Slovana», a brez sreče. Četudi se je skrtil za nov psevdonim, vendar ga je državni pravdnik hitro izsledil. «Romarjem» niti ni dovolil vstopa v javnost, kakor nam priča velika bela lisa v 3. Slovanovi številki iz l. 1915; satirična povest «Rex Sodomae» pa je morala prenehati že po drugem nadaljevanju (1916).

Konec avgusta 1915 je Maselj zapustil za mesec dni «žalostno Ljubljano z njenimi zastavami in z njeno slabo aprovizacijo» ter se odpeljal v Krašnjo. «Dežek je pridno rosil, a meni je bil lep dan, ko sem se peljal v rojstno vas, da ne vidim ljubljanskega prisiljenega veselja in istinite žalosti.» Toda tudi doma pri bratih ni našel iskanega miru, zato je najraje zahajal v samoto Limbarske gore. Na teh potih mu je delal družbo pes Peteržilček. «O Peteržilček, ti imaš veliko srce, polno zvestobe in vdanosti za tistega, ki ti vrže košček kruha... Ti ne umeš govoriti, ti me ne izdaš naglemu sodu», sam pa je bil oprezen na vse strani, «zakaj povrnilo so se Neronovi časi na zemljo.» Mračne «kakor limbarske sence» so mu postale misli. «Pikro je bilo moje življenje, zato so bile pikre moje misli, kar sem jih postavil na papir. Preveč me je v oči bodla beda bosenskega ljudstva in zabodel sem želo svojega srda v zatiralca. To so mi zamerili. Za manjvrednega so me uvrstili v oficirski krog in mnogo let sem premišljeval, kako bi uveljavil ceno svojih zmožnosti. In kolikor toliko sem jo uveljavil. To so mi zamerili... Tako sem prišel z njimi v nasprotje. Moje srce je postalo uporno, ni moglo iti z njimi, ko so začeli to vojsko in tirati milijone ljudi v strašno nesrečo.»

Tako je minilo leto 1915., «ki je bilo težavno zame in za ves svet, leto najstrašnejše vojske, kar se jih je

kdaj vršilo.» A še hujše gorje mu je bilo prihranjeno za leto 1916. Novi dnevnik je začel 3. junija 1916 z usodnimi besedami: «Gospodin Franjo' me je pogнал v eksil. Danes ob 12. sem bil poklican k policijskemu nadkomisarju Skublu, ki mi je prečital dotični odlok, ki pravi, da sem zaradi ‚Gospodina Franja‘, ki vsebuje veleizdajalske tendence, ker simpatizira z vstaškimi Srbi in ponižuje bosenske oblasti, zgubil marca 1915 svojo šaržo, sem torej politično osumljen in nevaren človek v ožjem in širšem vojnem krogu; konfinira (izžene) me oblast ter mi nakaže za prebivališče Ober-Hollabrunn. Subjektivno se ni postopalo proti meni, pravi ukaz, ker je stvar zastarela. Zakaj pa sedaj subjektivno nastopajo? vprašam jaz... Komur sem povedal o tem, vsak je strmel. Najmanj pa strmim sam in se ne bojim. Ko bi imel ženo in otroke, bi bilo hudo, toda dobrotljiva usoda mi jih ni naklonila, zato tem laže nosim ta križ.» Dne 5. jun. mu je policija izročila «gebundene Marschroute» za Ober-Hollabrunn, nato se je poslovil pri Vrhovniku, Podkrajšku in ostalih dragih znancih in prijateljih. «Pri nekaterih ljudeh sem videl odkrito sočutje, drugi so se mi na tihem rogali, češ, tega ti je bilo treba! Zopet drugi so se bali podati desnico nevarnemu eksulantu. Prvi so rekli, kako je to mogoče, da so izgnali tako mirnega in tihega človeka, ki nima sposobnosti za kakšno agitatorsko delo, ki ni nikdar hodil na agitatorska zborovanja. Ko sem dopoldne to omenil Skublu, mi je prikimal, rekoč, da policija nima ničesar proti meni. Povedal sem mu, da ne morem biti nepatriotičen, ker sem podpisal 5000 K vojnega posojila, a on se mi je posmejal, kakor bi hotel reči: Obžalujem!» Ob enajstih zvečer je bil na južnem kolodvoru «težko otovorjen» in naslednjega dne zvečer je preko Dunaja došel na svoj cilj. Iz Ober-Hollabrunna so ga zaradi prenapolnjenosti

poslali v trg Pulkau blizu moravske meje, kjer se je otvorila za konfinirance nova postaja. Našel je tu pisano družbo Italijanov, Istranov, Dalmatincev, Rusov, ki so novodošlega sotrpina kmalu vzljubili, saj jim je pomagal, kjerkoli je mogel.

Za 64letnega pregnanca z rahlim zdravjem, navajega na razne udobnosti urejenega življenja, so se začeli težki časi. Teden dni po svojem odhodu iz Ljubljane, na binkoštno nedeljo, so ga obhajale zle slutnje, začel je dvomiti, da še kdaj vidi domače kraje in ljudi. Sčasoma se je potolažil. «Sladek mir, tišina po nevihti, je legel na mojo dušo; našel sem zopet samega sebe, ustvarjenega za bridkosti tega sveta.» Ob splošnem pomanjkanju življenjskih potrebščin so mu znanci in sorodniki s pošiljatkami živil lajšali vsakdanje skrbi. Vznemirjalo ga je, ker je ostal pet mesecev brez pokojnine. Pogrešal je slovenskega štiva, z nemškim ga je zalagala pulkavska knjižnica Südmarke. O vseh dogodkih svojega konfinata je Maselj vodil natančne zapiske. Pisal je tudi daljšo povest o sv. Valentinu in Peregrinu, kako se je božjima odposlancema med svetovno vojno na zemlji godilo; ostala je nedokončana. Razveselila ga je sredi julija 1917 vest, da je Slov. matica zopet oživiljena, ki je bila, kakor so tokrat trdili časniki, pred leti razpuščena zaradi «Gospodina Franja».

Hrepenenje po svobodi in domovini se je pri Maslju oglašalo vedno silneje. «Najlepši dan moje starosti bo tisti, ko pojdem odtod na jug.» Po treh brezuspešnih prošnjah so ga končno vendarle uslišali: dne 25. julija 1917 je dobil dekret, da je — svoboden! Dva dni nato je vložil prošnjo za prehodni list, brez katerega mu je bil odhod iz Pulkave nemogoč, a nanj je čakal zaman in razburjenje je naraščalo od dne do dne. Ko se je 18. septembra podal na svoj priljubljeni sprehod v

Brünnldwald, ga je zadela možganska kap in po eno-
dnevnem trpljenju se je preselil za večno «tje, kamor
moč pregánjavcev ne seže». Ob času, ko je umrl, mu je
prinesla pošta zaželeni potni list... Dostojen pogreb
mu je oskrbel njegov sorodnik dr. Iv. Žibert, bibliotekar
dunajske univerze, ki je bil Maslju v zadnjem času nje-
govega pregnanstva zvesta opora. (Prim.: Iv. Vrhovnik,
Slava Podlimbarskemu! 1922, 19—26.)

«Gospodin Franjo» je doživel 31. maja 1919 častno
zadoščenje, ko je višje deželno kot kasacijsko sodišče
v Ljubljani z obširno utemeljitvijo razveljavilo razsodbo
iz l. 1914. in zaplembo preklicalo (str. 898—903). — Obe
šentpeterski CM podružnici pa sta omogočili, da se je
mogel Maselj-Podlimbarski dne 21. junija 1922 prepeljati
v svobodno domovino. Ganljiv je bil sprejem njegovih
telesnih ostankov na kolodvoru slovenskega Maribora.
Na vseh večjih postajah do Ljubljane mu je mnogo-
brojno občinstvo izkazovalo zadnjo čast, najdostojneje
pa ga je sprejela Ljubljana, ki ga je 24. junija spremila v
veličastnem sprevodu izpred Narodnega doma k Sv. Križu,
kjer je našel težko preizkušeni pisatelj «Gospodina Franja»
začasno v grobnici Furlanove rodbine svoj počitek.

*

Novi izdaji na pot naj veljajo Župančičeve besede, ki
jih je zapisal pred 17 leti o prvi: «Gospodin Franjo» je
nastal, ne ker je hotel Podlimbarski nekaj napisati, tem-
več ker nam je imel nekaj povedati. Ta pečat notranje
pristnosti je udarjen tej iskreni knjigi tako krepko in
odločno, da kritik, ki bo jahal samo nervoznega estet-
skega konjička, ne bo mogel biti pravičen njeni etični
vsebini... Podlimbarski je svoj roman po vesti napisal,
mi ga po vesti berimo, in prav bo tako.»

Istinu reci pa uteci!
Bosenska prislovica.

1.

Ko je bil France Vilar dokončal l. 1877. svoje študije na tehniki, se je povrnil kot nadobuden inženjer v domovino. Čez zimo je bival doma na Gorenjskem, spomladi je začel iskati službo. Pa nič primernega ni mogel dobiti. Že je hotel zapustiti ožjo domovino in se nameraval ogledati po širni Avstriji, ni li kje posla zanj, ko ga nenadoma doleti ukaz, naj se kot rezervni poročnik oglasi pri svojem polku, ki je bil namenjen, da se udeleži zasedbe Bosne in Hercegovine. Tisti polk je bil prideljen Szapáryjevi diviziji, ki je prodirala od Doboja ob reki Spreči proti vzhodu, pa skraja ni imela sreče in je šele okrepljena z novimi četami po trdem boju vzela mesto Tuzlo. Po končani zasedbi je proti koncu l. 1878. z lahkim srcem zapustil vojaški stan in dežele, kjer je videl dosti ostudnih bojnih slik, ki so potem še dolgo časa kakor s krvjo oškropljene stale pred njim. Nato je bil dve leti zaposlen pri zgradbi nekega mostu čez Savo.

Koncem spomladi 1881 je čital v novinah, da išče bosenska uprava za izkoriščanje gozdov

inženjerjev. To ga je mikalo. Nekoliko so se mu bili v spominu že zabrisali oni krvavi dogodki in zaželel je videti Bosno srečno in prerojeno, ko jo je pred tremi leti videl tako solzorosno. Vložil je prošnjo in dobil odgovor, da je s prvim julijem sprejet. Ni se težko ločil od domovine. Nekaj mu je reklo, da ni podoban drevesnemu listu: če ga odtrga vihar, nikoli več ne pride na prejšnje mesto; on se vrne nazaj, kadar izkusi življenje drugod in se mu poleže želja po spoznanju tujih krajev.

Peljal se je do Siska, potem s parnikom po Savi do Broda, dalje po železnici do Zenice. Slavonski kraji ne zanimajo popotnika, ki je vaje gor, hrumečih potokov in idilnih kotov; topo zre na ravne pokrajine, zaveša oči, vzdihuje: Oj, da je taka plodovita ravnina kje na Slovenskem ali na Češkem, kako vse drugače bi se obdelovala! — in dremlje. Zanima ga pa dobro in krepko prebivalstvo, ki zaradi nebržnosti vlade in nesrečne gospodarske politike na tako rodovitni zemlji tiči še v povojih napredka.

Vilar se je začel ogledovati šele onstran Broda na hriboviti bosenski zemlji. Tod je marširal pred tremi leti v nepregledni vrsti oznojenih in izmučenih ljudi, deloma ob neugodnem vremenu. In zdaj sedi v ozkem železniškem vagončku stisnjen kakor v orehovi

lupini. Ni za današnje čase Bog ve kaj, no, kultura se je vendar že pričela. Drugih njenih znakov z vlaka ni zapazil. Kako naj se pač v treh letih zasedbe vgnezdi v zapuščeni deželi kar vsa kultura! Ob progi je videl tu in tam obhodne straže vojakov in orožnikov; dvakrat je njegov pogled naletel na vklenjene Bošnjake, ki so jih orožniki vedli Bog ve kam k sodišču. Obakrat je povetil glavo in se poglobil v težko misel. Bil je namreč tako ustvarjen, da ni mogel videti vklenjenega človeka. Ni mu dalo njegovo mehko človekoljubje, ki mu je tičalo v krvi in ki se ga ni priučil iz knjig.

Do Doboja je imel za sopotnika dva lepo opravljena Turka, ki sta mračna, skrivnostna in molčeča čepela na rdečih plišastih blazinah ter kazala, da sta nepristopna za pomenek. V Doboju sta izstopila in prirožljala sta v njegov kupé dva častnika, razgreta in dobrovoljna, kakor da sta prišla od dobre pojedine. Oba sta ga prijazno pozdravila, oba sta se predstavila, videč dokaj fino opravljenega, inteligentnega človeka, ki pride najbrž z onkraj Save. V zasedenih deželah so bili v tistih časih avstrijski gosposki ljudje zelo družljivi in složni; pri domačinih niso našli soglasja in družabne opore, zato so živeli med seboj brez ozira na stanovske razlike v dobrih prijateljskih odnošajih. Vilar je bil vesel, da je dobil

zgovorna potnika, ker doslej na dolgi poti ni še z nikomer govoril, a niti on sam bi nam ne mogel povedati, kako se je takrat našla nit pogovora in zabave.

Ime mlajšega častnika si je precej zapomnil; povedano je bilo trdo in razločno, tako da bi se zapomnilo za večne čase: Simon Buzduga, orožniški nadporočnik. Vilarju je imponirala ta junaška, gibčna postava, dasi je ni venčalo prelepo lice. Bilo je nekoliko razdrapano po kozah in nepravilno v tem, da se je konec velikega nosu za spoznanje povetil na levo stran. Tudi oči niso bile prijazne. Drugi častnik je površno zamrmral svoje ime, no Vilar je videl, da je stotnik in za kakšnih petnajst let starejši od prvega. Po njegovi nemščini s tujim prigrasom ga je precej spoznal za Poljaka. Za njegovo ime je zvedel na maglajski postaji, kjer je iz krdela častnikov, stoječih na peronu, pohitel k vlaku star major, podal roko stotniku, nagnivšemu se skozi okno, ter ga v srbskohrvatskem jeziku vprašal: «Kako si, Hvalibogovski?» in mu pri odhodu vlaka zaklical: «Živio, Hadžirumba!»

Stotnik Hvalibogovski, z bosenskim priimkom Hadžirumba, je bil majhen, zavaljen človek, precej razbrazdanega čela, sesedlega nosu, drobnih in milih oči, ki so živahno koločile pod močnimi obrvmi, kakor bi iskale

plen. Njegov obraz je bil izžit, raskav, podoben gosto prešiti temnozelenkasti usnjeni blazinici. Britev bi ne mogla gladko teči po njem, zato ga je pokrila redka raznobojna bradica, kakor prekrilijo sive, črne in rjave ovce obmuljeni pašnik.

Sopotniki so govorili o različnih predmetih. Častnika sta potovala v službenih stvareh iz Tuzle v Sarajevo. Seveda tujcu nista povedala, kakšnega značaja so tiste službene stvari, vedla sta se nekako zdržno; umela sta z neko dostojnostjo zakrivati vse, kar se tiče važne in kočljive službe. Vilar je vse odkrito povedal, kaj in kako je z njegovim potovanjem. Pristavil je, da je že videl Tuzlo. Ko sta onadva slišala, da je rezervni častnik in da se je udeležil okupacije, sta postala še prijaznejša.

«Prav lahko je mogoče, gospod inženjer, da vas deželna vlada nastavi v Tuzli, to se pravi, na Konjoplanini, kjer se na debelo trebijo pragozdi; trdno vem, da pride tja inženjer. Sedaj opravlja administrativna, inženjerska in gospodarska dela moj prijatelj Bierkopf, ki seveda sam ne more biti kos takšnemu ogromnemu delu,» je rekel stotnik.

«To bi bila lepa pridobitev za naš zeleni otok, ko bi gospod inženjer prišel v naš okraj. Dal Bog, da bi se zgodilo!» je potrdil stotnikovo misel Buzduga.

«Zakaj mislite tako, gospod nadporočnik?»

«Gotovo ste dober plesavec, morda tudi godbenik, pevec ali kvartač. Na našem otoku vse lahko porabimo.»

«Najbrž nisem ne eno ne drugo. Pust samo-tarec sem, ki se želim čimprej zariti v pragozd.»

«Oho, oho!» je obžaloval nadporočnik.

Da bi Vilar pokazal zanimanje za vojaške stvari, je vprašal po tem in onem polku, kje je sedaj nastanjen. Med pogovorom je zvedel, da je stotnik služil v 17. kranjskem polku. No, Hvalibogovskemu ta polk ni ostal v dobrem spominu. «Takšnih pretepačev in razgrajačev ni, kakor so Kranjci. Sedaj je ta polk na Dunaju in velike sitnosti imajo ž njim. Vsak ponedeljek pride na polk ovadba, da so se prejšnji večer ali ponoči pretepevali Kranjci v tem ali onem okraju. In tako se je godilo tudi v Tridentu, kjer sem še jaz služil pri njih. Zaradi teh rogoviležev so me pomaknili na višjo stopnjo za celo leto pozneje, nego sem bil na vrsti. Sploh bi trebalo tele Slovence kurirati, njih nadutost pritisniti k tlam.» Pri teh besedah se je stotnik razburil, z napetim palcem je naredil po zraku kretnjo, s kakršno se ubije nadležna živalca. «O, jaz bi jim pokazal! Kakor je v starih časih Konfucij kuriral nedisciplinirane in pijanstvu vdane Korejce s tem, da jim je ukazal nositi vsak dan, ki so

ga praznovali, od jutra do ure počitka neprestano na glavi porcelanaste klobuke, da niso mogli razgrajati, tako bi tudi jaz Slovencem predpisal za nedeljo in praznik lončene, z uradnim znakom opremljene klobuke. Nihče bi ne smel zunaj doma pokrivala odložiti, pri žganju, vinu in pri veselicah pa že celo ne. Tako bi morali hoditi in sedeti ravno in mirno kakor vojaki na paradi ali v šoli. Stroga kazen bi zadela tistega, ki bi se pregrešil proti moji naredbi, posebno pa še onega, ki bi prišel z ubitim klobukom domov. Jaz bi jim že izgnal razposajenost in pretropaštvo ter jih navadil redal!» Hvalibogovski si je pomel roki od samega veselja ob originalni misli.

Vilar je izprevidel, da ima opraviti s človekom, ki mu je alkohol načel možgane. Ni mu bilo prav, da je ta Hadžirumba tako nasajen na uboge Slovence. «Pa bi mojim rojakom privoščili vsaj sadrena pokrivala, veljakom in prvakom pa porcelanasta,» se je pošalil.

«A kaj ste vi tam doma? Pardon! Oprostite! Nisem hotel žaliti,» je pohitel stotnik. «Kar je res, je res,» je nadaljeval resnega obraza in pritrjujoč z glavo. «Sedemnajsti polk je med najhrabrejšimi našega cesarstva. Na Laškem, v Bosni, kamorkoli so ga postavili, povsod se je izkazal. Nikdar ne pozabim izgubljenega leta, a kranjski fantje so korenjaki.»

«Kaj to, ako se včasi stepejo z Dunajčani. Saj so vojaki prav za prav samo za pretep na svetu,» je pomogel Buzduga svojemu tovarišu iz zadrege.

«Gospod stotnik je napravil dovtip na račun mojih rojakov,» je mirno govoril Vilar. «No dovtip še nikogar ni snedel. Koliko so jih izumili Dunajčani na račun Madžarov in Slovanov, toda vkljub temu so Madžari malone gospodarji države in tudi proti Slovanom se ne bo moglo dolgo vladati.»

Buzduga se je počesal po nosu in se nedoločno zazrl v nasprotno steno. Njegova noga je nalahno pritrkovala ob tla, tako da se je slišalo tiho žvenkljanje njegove ostroge. Bal se je, da ne bi ta dva gospoda začela govoriti o pustih narodnostnih stvareh. Hvalibogovski je mahnil z roko ter zamomljal: «Hm, Slovani...» Potem se je naslonil ob okno, podprl glavo z roko in se zazrl v hribovje. Po dolgem premolku je vzkliknil: «Glejte, kakšno bujno vegetacijo imamo v Bosni! Vsega je dosti, samo kultura je šele v začetkih.» In migal je z glavo, v mislih hvaleč dobrotljivo prirodo in obžalujoč nedostatek kulture. Hipoma pa se je okrenil k Vilarju, položil roko na njegovo koleno ter rekel: «Gospod inženjer, ako želite priti v naš okraj, ki vam je že znan, vam to lahko izposlujem. Znan sem pri vseh od-

delkih deželne vlade. Dobra beseda najde dobro mesto. V Tuzlo dobimo v par letih železnico, za silo bomo zvezani z ostalim svetom. Joj, in kako veselo bi živeli z brhkim Bierkopfom na Konjplanini! Sicer vas pošljejo v puščoben, odlegel kraj, kjer daleč naokrog ne najdete dostojnega človeka.»

«O, menim, da bo vojakov in orožnikov v Bosni povsod dosti, saj sem jih doslej videl še na vsaki postaji. In to so dostojni ljudje,» je odsekal Vilar. «Vaše posredovanje, gospod stotnik, bi bilo zelo častno zame, toda hvalježno ga moram odklanjati, ker kot novinec ne maram poseči v samostojne ukrepe slavne deželne vlade. To bi ne bilo pravo priporočilo zame.»

«Oo — oo! Ako mislite...» In Hvalibogovski je užaljen potegnil svojo roko nazaj ter se stisnil v kot.

«Nisem mislil slabo. Vse naj gre svojo ravno pot. Ako precej prvi dan izza hrbta uglednega gospoda molednem za kakšno prednost, bi tega morda ne zabeležili v moj prospeh. Če iščem pri njih službe, naj odletim tja, kamor me porinejo. Prav po vojaško hočem slušati.»

Hvalibogovski je pritrknil v znamenje, da soglaša. Prilezla je dremota nanj, naslonil se je z ramo ob steno in začel cincati z glavo,

počasno in enakomerno je padala in se dvigala, kakor v stroju kladvo na nakovalo.

Železnica je tekla ob reki Bosni po malo obljudeni prijazni dolini, obrasli po vseh po-
bočjih s temnimi lesovi. Vilar je, sedeč pri
oknu, zapazil vsakega Bošnjaka, ki je jezdil
po cesti kraj bistre reke, vsako ptico, ki se je
prepeljavala v višavah, vsak mlin, ki je majhen
kakor igrača sameval ob vodi. Vse ga je za-
nimalo. Počudil se je Vranduku, mestecu, pri-
lepljenemu na visok obronek neposredno nad
reko. Igračicam podobne tičé hišice na skal-
natih tleh in da se poljubi prirodi pomajati z
obronkom, zdrčé vsa ta gnezda v Bosno. Bog
ve, kakšni ljudje so si izbrali v davnih časih
to mračno sotesko za naselitev. Leta 1878. se
je Avstrija čudila, kako to, da vstaši te stra-
tegične točke niso porabili za izdatnejši odpor
in so pustili vrata v bosensko središče na
stežaj odprta. Potem je dolgo zrl na veliko
ptico, ki je krožila visoko v zraku nad vran-
duškimi hribi.

«Gospod inženjer, ste li dober strelec?» ga
je vprašal Buzduga.

«Na tehniki sem se pač vadil v sabljanju,
ne pa v streljanju. Kolikor sem se naučil pri
vojakih.»

«V Bošni imamo dober lov. Kamorkoli pri-
dete, divjačine bo dosti. V tuzlanskem okraju

so še volkovi. Preteklo zimo so kmetje prosili za puške, da se jih obranijo. Seveda jih niso dobili.»

«Puške, puške — da streljajo na švabsko divjačino,» je hripavo vzdihnil stotnik, prebudivši se iz dremote.

Vilar je želel zvedeti, kakšne so varnostne razmere v zasedenih deželah. Častnika sta se izražala črnogledno in zaničevalno o Bošnjakih in Hercegovcih. Vse križem so letele psovke: lopovi, razbojniki, ovčji tatovi, ušesni strigavci, sodrga. Bila sta uverjena, da čim več psujeta domače prebivalstvo, tem bolj raste ugled tujcev, ki nosijo kulturo na Balkan. Krčilo se mu je srce, ko je bil izprevidel, da v Bosni še ni tiste sreče, o kateri so govorili v delegacijah in da je njena usoda izročena ljudem, ki bi nam najrajši nataknili lončene klobuke na glavo. Nesel je v Bosno usmiljeno srce, čuvstvujoče s trpečim sobratom.

V Zenici so zapustili vlak, ker samo do tja je bila zgrajena železnica. Naprej je vozila v Sarajevo vojaška pošta, ki je dostavila vselej toliko vozov, kolikor jih je bilo treba za potnike. Tisti dan so čakale tri velike in okorne kočije pred kolodvorom. Na vsaki je sedel spredaj poleg voznika, oboroženega z revolverjem, vojak s puško v roki. Vilar je, skrbeč

za svojo prtljago, izgrešil svoja znanca, zlezel je v kočijo, kjer je videl prostor.

«Kje pa je ostal najin Panslav?» je vprašal Hvalibogovski, ko so se bile premaknile kočije.

«Ne vem. V drugo kočijo je sedel,» je odgovoril Buzduga. «Morda je kaj užaljen zaradi tvojih lončenih klobukov. Povej mi, kolikokrat si že porabil ta dovtip?»

«Mar mi, če je užaljen! Vse preveč pošiljajo sem takšnih uradnikov, ki so zaradi jezikovne sličnosti naklonjeni domačinom. To ni prav. Mi smo tukaj na vulkanu. In kako je ošaben, ošaben!»

«Samozavesten je, sicer pa simpatičen človek. Bosna kmalu ozdravi njegov panslavski ponos.»

2.

Štiri dni je Vilar ostal v Sarajevu. Prvi dan je počival ali se sprehajal ob Miljački, kjer je videl mnogo avstrijske gospode in mnogo preprostih švabskih ljudi, uniformiranih in v civilnih oblekah. Na njih obrazih je čital zanos orjaka, ki je bil pravkar treščil ob tla svojega nasprotnika in ki v mislih prešteva, koliko mu prinese dobička ta borba. To so bili sami zavojevalci Bosne in ki so jih zavojevalci pričegnili k sebi, da pričnejo s kulturnim delom. Turbani in fesi so se malone izgubili v tem

vrvežu tujcev, ker domačini so ostali rajši v svojih hladnih hišah ali pa čepeli v pestrih dučanih. Drugi dan se je dopoldne predstavil gosposki, ki ga je pozvala k sebi za prihodnji dan, ko so mu povedali, da je prideljen v tuzlanski okraj na Konj²planino. Četrty dan je naposled stal pred uglednim in važnim uradnikom mrzlega lica in lokavih oči, ki mu je pravil, da je gozdar na Konj²planini, Bierkopf po imenu, preobložen z delom, da so priglašene neke malenkostne pritožbe zoper njega, a ubožec — der arme Teufel — ne more zmagovati toliko poslov, «zato smo upoštevali Bierkopfove tožbe o mnogih poslih ter vzeli v službo inženjerja. In tako smo odredili, da prevzamete vi, gospod inženjer, poleg inženjerskih del, ki jih je malo, tudi administracijo, kolikor se tiče plače in hrane delavstva. Sicer se pa zglasite v tuzlanskem konaku, kjer vas natančno uvedejo v vse podrobnosti dela.» Vilarju se je zdel ta uradnik zelo visoka glava, ker je govoril o sebi, oziroma o svojem delokrogu v množini. Z administrativnimi opravki ni bil prav zadovoljen, toda kaj je hotel — zdaj je že v Bosni in plačo so mu odmerili visoko.

Tri dni je trajala njegova pot v Tuzlo. Vlaki in pošte so vozili zaradi varnosti samo po dnevi, kar je zamudilo potovanje. Peljal se je

nazaj do Doboja, kjer je moral prenočiti, potem zopet s pošto po lepi dolini ob Spreči v Gračanico, kjer je zopet nočil. Prenočišče je dobil, ker hotelov ni bilo, v vojaških taboriščih, kjer so imeli povsod sobico za tujce, namreč za potujočo avstrijsko gospodo. V obeh mestih je sedel zvečer v družbi častnikov in uradnikov, ki so se proglašali za nekakšen otok v bosenskem oceanu. Primerjali so Bosno ogromnemu, neobdelanemu in grobemu kamenu, kamor je priroda vbrizgnila večje ali manjše gruče dragocenih kristalov; tem so prisposodabljali sebe. Slišal je mnogo razbojniških anekdot, ki so mu kaj mrko slikale položaj v zasedenih deželah. Čudil se je, kako to, da se na Dunaju slika s tako svetlimi barvami.

Tako je prišel naposled neko vroče opoldne — bilo je prve dni julija — izmučen in truden v Tuzlo. Na pošti so ga poslali na stanovanje v Agularjev hotel, ki je bil edini v mestu, preprost, toda prostoren. V prvem nadstropju in v podstrešju so bile sobe, v pritličju je neprijetno dehtelo po gostilni in kavarni. Obed, ki si ga je dal prinesiti v sobo, mu ni šel v slast; paprikovite jedi so ga preveč spominjale druge državne polovice. Po obedu je dolgo spal, potem se je opravil in šel po mestu, da si ogleda znamenitosti. Tuzla je štela takrat

z vojaštvom vred kakšnih osem tisoč prebivalcev, turških, pravoslavniških srbskih in nekaj katoliških. V eni uri je z lahkoto opravil izsledovalno pot. S pomočjo najetega cigančeta je našel konak, Semšibegovo hišo — cigan jo je imenoval dvor — dalje nekaj džamij, med njimi s poševnim minaretom na levem bregu potoka Jale, naposled ugledno pravoslavno cerkev in frančiškanski samostan z neznatno cerkvico. Na teh poslopjih ni videl nič zanimivega.

Odpustivši cigana je kakor prikovan obstal sredi čaršije. Zagledal je na pragu nekega dučana davno znanega človeka, nekdanjega sošolca Hrena, ki se je s turškim trgovcem pogajal za ceno preproste preproge. Stopil je bliže, položil Hrenu roko na ramo in čez hip sta stala dobra znanca sredi čaršije v živem pogovoru. Vilar je razodel svoje razmere, Hren je povedal, da je že dve leti v davčni službi v Tuzli. «Tako se pa večkrat lahko vidiva!» je vzkliknil ter še enkrat stisnil Vilarjevo roko.

Hren je bil tridesetletnik. V prejšnjih letih je bil pomočnik v manufaktorni trgovini, po okupaciji je odložil meter ter se posvetil kultiviranju zasedenih dežel. Govoril je hudo mušno, z nasmeškom. Imel je navado, da je prikrižal desno oko, kadar je bilo treba izreči kaj zbadajočega ali poslušati kaj politično ne-

varnega. Strahopetec je bil velik, morda je hotel svojo bojazljivost skriti za spuščeno trepalnico. Šla sta po mestu, potem v okolico proti vojaškemu ostrogu. Na več krajih sta videla jetnike, ki so pod vojaško stražo kopali odvodnike, zasipavali cesto ali pa delali pri zgradbah. Vsi so imeli tudi pri delu noge vkleznjene v železje; da jih veriga ni ovirala pri hoji, je bila pripeta k pasu. Tisto rožljanje verig je Vilarja nemilo dirnilo. Človek, podobna božja, pa v takšnem robstvu!

Na nasprotnem koncu mesta sta bila priča nenavadnega prizora. Oddelek vojaštva je gnal v mesto blizu dvajset glav goveje živine. Vojaštvo in živina, vse je bilo odeto z debelim prahom, znamenje, da je sprevod prišel od daleč. Živina je jedva capala po trdi cesti.

«Kaj pomeni to?» je vprašal Vilar.

«Jutri bo semenj za to živino, ako hočeš kaj kupiti,» je odgovoril Hren ter pomižal. Potem je pojasnil, da so živino zaplenili najbrž v kakšni vasi za Majeviceplanino, ker vaščani niso mogli ali hoteli plačati globe, naložene za prikrivanje orožja, ali pa ker so bili nemara na sumu, da so dali zavetja in hrane hajdukom.

«Ubogi vaščani!» je vzkliknil Vilar. «Živino so jim vzeli, polovico premoženja. Se li takšni sprevodi v Bosni večkrat vidijo?»

«To ni prav nič novega. Mene nič ne zanimajo te ekspedicije, kontribucije in usmr-
titve. Točno in vestno delam službo, sicer sem
pa ves božji čas doma pri ženki in otrocih.
Nekateri gospodje in tudi dame jedva čakajo,
da ustrelje ali obesijo hajduka, da si napasejo
oči. Smešno. Jaz ne grem nikdar blizu. Glej,
onstran Save imajo svoje mirne, sladkoginjene
narodne veselice, pri nas se vrše takšne za-
bave, kakršni si sedaj priča. Sicer pa, prijatelj —
jezik za zob! Moj svet je ta, da hodiš
slep in gluhi po Bosni, ako pa tega ne moreš,
si vsaj zaveži jezik.»

«Poslušal bom tvoj svet, kolikor mogoče.
Preden umolknem, mi povej, čemu vklepajo
v Bosni jetnike, ki so pri delu, v železje? Saj
jih stražijo vojaki z nabitimi puškami.»

«Vsak pride v železje, ki je nad dvajset dni
zaprt.»

«Meni to neprestano rožljanje z verigami,
če vem, da jih nosi človek, neprijetno doni na
uho.»

«Vsega se treba navaditi. Za turškega go-
spodarstva so v železje vklepali jetnike, to je
že vkoreninjena navada, in naši nočejo kršiti
starih šeg in navad.»

«V čem so se pregrešili ti mnogi nesrečniki,
da morajo javno nositi verige?»

«Hm, mogoče, da so katerega zaprli, ker je rekel belemu kruhu štruca,» je odgovoril Hren ter zamižal. «Sedaj pa nobene besede o stvareh, ki se naju ne tikajo. Uradnik naj toži zaradi obilnega posla in male plače, vse druge tožbe so zanj neumestne.»

Nič ni ugajalo Vilarju, kar je videl in slišal. Kot dijak je z vnemo čital zgodovino francoske revolucije, spisano po zgodovinarju, ki je opravičeval vse grozne morije, ki so se vršile za svobodo, bratstvo in enakopravnost, ter pisal, da so te dobrote vredne največjih krvnih žrtev. Takrat se je navzel radikalnega mišljenja, ki je prišlo nekoliko v nasprotje z njegovim dobrim srcem. Vklenjeni Bošnjaki so ga spominjali, kako ga je za prvih dijaških let, še pred 1866. letom, marsikatero noč prebudilo rožljanje verig iz spanja. Stanoval je tedaj v ljubljanski Blatni ulici, po kateri so gonili s kolodvora v železje vkovane Italijane na grad. Vsaj toliko jih je bilo sram, da jih niso tirali podnevi. V Bosni jih ni sram, kazati te verige pri belem dnevu. Pri takšnih mislih se mu je zbudila revolucija v duši.

Vrnivši se v središče mesta je Hren opozoril prijatelja na vojaško postajno poslopje, stoječe na lepem kraju ob veliki cesti. Za njim se je razprostiral vrt z gredicami bujnih cvetic

in z nasadi mladih, jedva nekaj pedi visokih drevesec.

«Glej, ono poslopje, ki stoji v ozadju vrta s krilcem, je kazinska last,» je razlagal Hren. «Tam imajo častniki najetega restavraterja, tja hodijo na hrano. Skoncema je prizidano kegljišče — vse nobel. Ali slišiš, kako kegljajo? Ti srečni ljudje imajo prekrasno življenje, nam ubogim uradnikom se po dovršenih službenih urah ne ljubi metati krogle.»

«Vinko, le nikar se mi ne prekrehni v službi!»

«Moram. Je žena, so otroci.»

«To vse so si nemara brezplačno prilastili po pravilih okupacije?» je vprašal Vilar zroč po vrtu.

«I kaj pa? No — pst, pst!»

«Na tem ozemlju bo stal lahko lep park. Sedaj je še vse v povojih. Harmoničnega zasnutka pogrešam. Vojak pač ni vrtnar.»

Naposled je Hren poučil prijatelja, da se mora predstaviti generalu v njegovi pisarni. Tako se spodobi in je običajno v Bosni, z drugo gospodo se pa še ta večer more seznaniti v kazinski restavraciji, kjer je vsak uradnik dobrodošel. «V kazini boš vse videl, tudi naše najlepše dame se zbero včasi tam. Veš, France, vsega je pri nas dosti, le žensk imajo premalo. Z domačinkami ni nič; kolikor je avstrijskih, so vse obletavane in zalezovane in nobena ne

ostane brez dveh, treh tajnih ali javnih častilcev. Izvzeta je samo moja Minka, poštena Kranjica. Pa kam naj gre Minkec, ko ima tri otroke in četrti je na potu.» Vilar se je nasmešnil ob tolikem blagoslovu in čestital.

Pred Agularjem sta se poslovila. Inženjer je moral obljubiti, da kmalu poseti prijatelja na domu.

Ko se je zmračilo, se je Vilar napravil v kazinsko restavracijo. V veži je šepetaje vprašal vojake-natakarje, je li tudi general v gostilni, kar so mu potrdili. Stopil je v prostorno dvorano, kjer je sedelo v dimu bosenskega duhana mnogo gospode. Vzravnal se je in ozrl, kje visi cesarjeva podoba. Proti njej se je napolnil, pod njo mora sedeti general. Slok, postaren možak častitljive vnanjosti se je napol pridvignil ter mu vljudno podal roko. Vilar mu je moral ponoviti svoje ime, ker prvokrat ga je bil general preslišal. Na vprašanje, ali je bil že kdaj prej v Bosni, je pritrdil, na kar je rekel general: «Me veseli.»

Poleg najvišjega vojaškega dostojanstvenika je sedela najvišja civilna osebnost tuzlanskega okraja: okrajni načelnik pl. Pester, srednjeleten mož temne polti, kljukastega nosu in za spoznanje nabrekle dolenje ustnice. Ta se je pred Vilarjem gibčno dvignil, uprl vanj temnožareče oči, ga zgrabil z obema rokama

za desnico, rekoč, da ga zelo veseli, ker vidi gospoda inženjerja, s katerim bo imel včasih neposredno opravka v konaku in ki bo v prazgodih Konj-planine z vnemo delal za deželne finance. «Žal mi je, da skraja ne bo posebnih inženjskih poslov, zato so vam naložili del administracije, da vam ne postane dolgočasno. Ne strašite se, pri nas tudi administracija ni suhoparno številčno špijonstvo. Delavci vam napravijo dosti sitnosti in opravka.»

«Za mladega gospoda je dandanes spoznanje poslovanja s številkami zelo potrebno in poučno. Ves naš družabni red sloni na številkah,» je rekel general svojemu sosеду na drugi strani, brkatemu polkovniku. Vilar se je predstavil vsem štabnim častnikom; vsak mu je rekel: «Me veseli.» Pri tej mizi veljakov je sedelo tudi nekaj starejših stotnikov in uradnikov, med njimi Hvalibogovski, ki je vstal, šel Vilarju naproti ter kliknil: «Glejte, gospod inženjer, kako kmalu ste prišli za menoj! Prav je tako!» «Me veseli,» je suho odgovoril Vilar in šel dalje. Še prijazneje ga je pozdravila družba mlajših ljudi, v kateri so štejele dame jedva petino. Klanjal se je od mize do mize, gledal v razgrete obraze, segal v zapotene roke, izrekel več ko štiridesetkrat svoje ime in prav toliko tujih imen je šlo skozi njegova ušesa.

Pri poslednji mizi je skočil k njemu visok in suh mož bledega obraza in ogrizenih brkov, ki je z mehkim, prijetnim glasom viknil: «Dobro došel, Vilar, stari vojni tovariš! Nama se ni treba predstavljati. Ali se še kaj spominjaš nadporočnika Bajića? Evo me v civilni haljini! Ej-ej-ej! Kmalu bodo tri leta... Zdaj sem okrajni komisar tukaj v Tuzli.»

Zdaj je bila vrsta na Vilarju in prav tako prisrčno se je vedel. «Bog te živi, prijatelj Bajić! Čital sem v vojaškem naredbenem listu, da si popustil aktivno službo. Me zelo veseli, da te najdem tukaj.» In iskrenost je zvenela iz teh besed.

«Čestitam ti na prijetni službi.»

«Prijetni? Že zdaj se norčujejo iz mene, da bom številčni špijon, čisložer, pikoder —»

«E, kaj to! Predvčeraj smo dobili v konaku glas, da prideš sem. In tvoje dokumente ima že oni žid, ki ti je pravkar tako hinavski stisnil roko.» Bajić je z glavo namignil tja, kjer so na prvi točki načelovali veljaki. Z živahno kretnjo je primaknil stol. «Kar pri naši mizi ostani, ker si že obral vso dvorano. A dragi moj, do zdaj poznaš samo polovico mojega bitja, evo ti druge polovice — moja soproga Ljubica.» In Vilar se je zazrl v krepko in svežo junonsko postavo, ki mu je izza mize iztegnila roko v pozdrav. Pogrelo ga je ob toliki lepoti, zavzel

se je in ostrmel, kakor v časih žive vere pravo-
verni romar, če je po dolgi poti zagledal v
romarski cerkvi kolikor mogoče idealiziran
Madonin obraz.

«Gospod inženjer, moj mož mi je že večkrat
pravil o vas, kako sta 78. leta v tem okraju
služila skupaj. Želim, da bi bili zadovoljni in
srečni pri nas,» je rekla gospa Ljubica z od-
kritim smehljajem in z glasom, ki se je zdel
Vilarju tenak, nežen in kakor bi bil zastrt z
oblačkom trpeče misli.

«Kaj ti nimaš nič pritiklin s seboj, se še nisi
oženil?»

«Ne še,» je odgovoril Vilar in po deško za-
rdel.

«Prav imaš.» In prijatelja sta sedla.

«Pa kod se potika naša Katica?» je čez hip
razburljivo vprašal Bajić. «Pride kavalir k mizi
in nje ni, da bi ju seznanil.»

Lepe oči Ljubice so blisnile po dvorani ter
obstale pod cesarjevo podobo, kjer sta si dru-
govala prvaka, oba v veličastni pozi, z rokami,
oprtimi v bok. «Pri Korkirićevih sedi na levi
strani.»

«A—a! In oblega jo pol bataljona častnikov.»

«Častniki dvorijo Korkirićevi Kaliopi in ne
naši Katici,» je hladno pojasnila gospa in Vilar
se je spomnil, da si je pri predstavljanju za-
pomnil samo ime mestnega notarja Odiseja

Korkirića, ki mu je predstavil dve gospici, ki sta z izredno lepoto zbudili njegovo pozornost.

«Katica naj ostane pri naši mizi; čemu dela izlete po dvorani.» Bajić je vstal ter začel z roko in glavo migati k mizi na levi strani.

Gledajoč v podani mu jedilni list je Vilar slišal, kako se je Bajić z osornim glasom obregnil k svoji soprogi: «Že zopet sedi pri poročniku Miku. Posvari jo vendar, Ljubica, naj opusti tisti nevhvaležni flirt s človekom, ki je nikdar ne more na pošten način dvigniti k sebi.»

«Mik lahko prestopi v civilno službo, kakor si ti,» je tiho pristavila gospa.

Bajić je mahnil z roko, pa še tiše pripomnil: «Ženska pamet, larifari! Njegovi dolgovi pojdejo vedno za njim. Njej je treba poštenega uradnika, ki stoji na trdnih nogah. Ti si njena sestra, ti ji moraš to povedati.»

«Ti bi jo rad že spravil iz hiše, dasi gre šele v 18. leto. Zaradi mene naj gre k roditeljem, ako ti je odveč tukaj.»

Vilar je strmel v jedilni list in čakal, da končata zakonska svoj prepirček. Čutil je, da obrača gospa, govoreč o sestri, svoj pogled vanj.

«No, glejte, naposled priskaklja izgubljena ovčica v svoj hlev,» se je razveselil komisar, ko se je prizibala kakor na vzmeteh k mizi

deklica, kateri je Vilar že prej globlje pogledal v oči. «Predstavljam ti svojo svakinjo Katico pl. Čoban.»

«O, z gospodom sva si že pri Korkirićevih segla v roke. Pa še enkrat: Zdravstvujtel!» V Vilarju je zasvirala radost, ko je stal pred deklico, ki ji je toplo življenje plamtelo v žarečem obrazu in živa igravost v vsem životu.

«Baš smo govorili o vas, gospod inženjer.»

«O—o—! Nadejam se, da same lepe reči.»

«To se ve. Veste, mi smo vso zimo delali načrte za poletne izlete. Nekaj načrtov je že padlo v vodo, ker je vso pomlad deževalo, druge bomo še izvršili.»

«Kaj, v Bosni je deževalo?» je vprašal inženjer z važnostjo salonskih pogovorov. «Na Kranjskem smo imeli tako krasno vreme.»

«O, na Kranjskem je tako krasno! Sicer sem čitala samo o Postojnski jami in tudi namepravali smo iti tja,» je odgovorila deklica ter dvignila pahljačo, kakor bi mu hotela pobožati lice.

«V kranjskih jamah je prijetno, tam je vsaj toplo in včasi jih razsvetijo, a na površini je mraz in tema nam noče izginiti,» je rekel Vilar in sentimentalno povесil glavo.

Katici se je takšno govorjenje zdelo čudno. Nagnila se je k svaku ter ga tiho vprašala, je li inženjer še samec.

«Ni spodobno šušljati, kadar so drugi ljudje navzoči,» jo je poučila sestra.

«Saj ne šušljam. Hotela sem zvedeti, ali je gospod inženjer oženjen, in zdaj vem, da ni in kako ga moram obdelavati. To je važno za nas deklice.»

«Ti si živa razposajenost.»

«Kaj pa naj bom! Ali naj povestim glavo ter preišlujem o jamah, mrazu in temi? Slišite, gospod inženjer — udarila ga je s pahljačo po roki — nocoj smo se zmenili, da pojdemo na Konj-planino na lov na divje prašiče. Pri tej priliki vas posetimo in vi nam pomorete sami in s svojimi delavci.»

«Jaz bi najrajši, da gre cenjena družba kar precej z menoj v te samote.»

«Zdaj še ne, zdaj vas še ne smemo motiti pri vašem poslu. Vi se morate prej udomačiti v novem zavičaju. Seznaniti se morate s krajem —»

«In z divjimi prašiči —»

«Tudi.»

«Skušal bom, da hitro pregledam svoje posle in do bilke spoznam Konj-planino. Verjemite mi, da bom kmalu vedel že za vsak brlog in kotic, kjer se skriva zverjad; vse njih šege in navade hočem proučiti: po katerih predelih se najraje šetajo, na katerih tratinah se shajajo. O, zaupajte mi, gospica!»

Živo sta se smejala, obrnjena drug k drugemu, in Katica je sklenila roki ter jih v zanosu veselih čuvstev krčevito stiskala ob koleni. Ko pa je Bajić pripomnil, da je biftek na mizi, se je Vilar okrenil od deklice ter si prestrel prtič čez telovnik.

«Kar se tiče kuhinje, ne boste zadovoljni pri nas; bosenska živina je medla in suha in po tem je tudi meso,» je prijazno poučila gospa Ljubica.

Bajić nato: «Mari bo prijatelju za bosensko govedo, ko si ob Konj^zplanini lahko nastrelja divjačine, kolikor hoče!»

«Mi vam nastreljamo divjih prašičev za vso zimo,» je zagostolela Katica.

«Ti pojdeš za zverino, ovčica preprosta!»

«Zakaj pa ne, Saša? Streljati umem in jahati tudi. Ti vedno praviš, da sem ovčica, pa nisem tako slabotna, kakor misliš. V fizičnih naporih se lahko kosam z marsikaterim moškim.»

«Katica je res utrjena. Poročnik Mik pravi, da je najboljša jahalka,» je potrdila gospa Ljubica, sanjavo zroč proti cesarjevi podobi.

«Kar Mik mlati, to mi je prazna slama,» je rekel komisar.

«Boš videl, da se na prihodnjem izletu še s teboj poskusim. Kaj je lepšega, nego bežati ob lepem vremenu med bogatimi lesovi, kjer na vsak korak dobiš gradiva za drugo besedo.»

«To je pa res lepo. Ali kar tako na mah ne smeš okupirati gospoda Vilarja. Pusti, da se oddahne in se vživi v nove razmere,» je govoril Bajić. Potem je začel razkladati, kakšno službo bo opravljal inženjer. Res bo živel na samoti, toda poleti je med zelenjem ob Oskovi prijetno. In vsakih deset dni lahko najmanj enkrat pride na konju ali z vozom v mesto na pošto in v konak po denar in drugih opravkih. O tej strani službe ga itak jutri natanko pouče v konaku.

«Niti naslikana bi ne hotela biti poleg pustega in sitnega Čumurpaše,» je pritaknila Katica.

«Kdo je Čumurpaša?» je vprašal Vilar ter odrinil prazne krožnike.

«Tako pravimo gozdarju Bierkopfu. Turška beseda ‚čumur‘ pomeni oglje.»

«Ali žge oglje?»

«Ne. Dali so mu takšen priimek, ker biva v gozdu. Razen lova ne bo nobene zabave v puščavi, zato pridite večkrat v Tuzlo. Ali ste pevec?»

«Sem, pa slab, sam zase.»

«In jaz igram na citre. In na keglje igramo. Rusko kegljišče tudi kmalu dobimo.» Potem mu je razodela, kako je zasnovan izlet na Konjplanino. Vsa družba bo na konjih, ki si jih izposodijo pri Bošnjakih, dvojico jih da

morda baterija, pri kateri služi poročnik Mik. Ona vzame najčilejšega, takšnega, ki se ne vzame človeške čilosti in smelosti in se razigra pod ženskim sedlom. Morda jim posodi Semšibeg iz svoje konjušne, kjer jih stoji nekaj brzih in skočnih. «Vi pač znate jahati?»

«Ne znam najbolje, no vsekakor se udřim na sedlu. Saj so bosenski konjiči zelo pohlevni, prave ovčice.»

Obrnila sta se na stolih zopet drug k drugemu, in obema je sijala radost v očeh. Katica je pravila o svojih jahalskih vajah. Ker jezdi skoraj vsaka Bošnjakinja, če je le konjič pri hiši, nočejo zaostati dame častnikov in uradnikov in se urijo na konju. Uči jih pa poročnik Mik, ki slove za najboljšega jezdeca v Tuzli.

3.

Ob desetih je general zapustil družbo. Veljaki, ki so mu drugovali, so posedeli še nekaj časa; ker so pa od vseh miz leteli nanje ženski pogledi s prošnjo, naj vendar že pridejo in prisedejo, so se kmalu preselili, ta sem, oni tja. Okrajnega načelnika je nemirno oko gospe Ljubice, ki je preko nekaj manj vrednih glav že tolikokrat zablodilo k njemu, zvbilo k sebi. Vilar se je precej prepričal, da je pl. Pester zelo udomačen pri Bajićevih. Na krilih svoje mogočnosti se je prizibal po dvorani, smehlja je

se na vse strani. Ljubica mu je pripravila stol kraj sebe. Samo prijaznost in priljudnost je izražalo njegovo lice, ko je globoko sklonjen stisnil njeno roko. Pred predstaviteljem najvišje civilne oblasti v okraju, ki je pravkar prišel od najvišjega predstavitelja vojaške sile, je Vilar skraja čutil neko tesnobo, čeprav se sicer ni bal občevanja z visoko gospodo. Spomnil se je vklenjenih jetnikov ob cesti in zaplenjene živine, vrh tega ga je vznemirjala misel, da bo delavcem plačnik in kuhar in ne bo imel razen odurnega gozdarja nobenega tovariša. To malodušje ga je minilo, ko je videl, da ima pl. Pester za vsakega v družbi toplo besedo.

Pl. Pester je bil rojen Dunajčan. Izhajal je iz židovske plutokracije, zato je imel v javno življenje vrata odprta na stežaj. Njegov oče je bil ugleden poslanec liberalne stranke in vladi vdan politik, za kar je dobil na stara leta mastno sinekuro, kjer je obogatel do milijonov. Ker njegovega sina niso smatrali za odprto glavo, ki bi se mogla kosati s talenti in pridnostjo, so ga njegovi protektorji spravili v Bosno, kamor so porivali takrat tudi take uradnike, ki so bili drugje nemogoči. Tu je postal okrajni načelnik ali mutašerif, kakor so ga imenovali Turki, dasi ni umel srbskohrvatskega, ne kakšnega drugega slovanskega jezika. Ne-

lepe plemenske znake na obrazu je skušal zagladiti s tem, da se je nenavadno prijazno vedel z vsemi, ki jih je usoda pripeljala na otok in ki so se šteli k inteligenci. Posebno vojaštvu, damam, nunam in frančiškanom se je kazal pri vsaki priliki uslužnega. Z domačini se je vedel drugače: menil je, da ravna v smislu svojih višjih, ako smatra domačine za sužnje, porobljene v krvavi vojni.

Poprej tiha, zamišljena, v daljavo strmeča gospa Ljubica je nenavadno oživela. Oči so se ji razbistrile, vse kretnje so se ji razvezale in razveselile. Takšna strast je zavalovila v njej, da so se zdele njene prve besede nekoliko afektirane: ževala jih je in valjala po ustih. Vilar je opazil, da krasna žena svojega dolgega pogleda včasih kar ne more prenesti z načelnika kam drugam; vsakomur se je moralo zdeti, da ta pogled hoče uživanja. Njene lepo odprte, temne, široke oči so vabile, vlekle k sebi. Pomembno je bilo to, da so govorile samo načelniku, za soproga niso imele ne izraza, ne ognja, ne ljubezni. In kruta verolomnost je sedela v njih, ki so jo ljudje spoznali in prav obsodili še le par mesecev pozneje. Bajić je zrl na svojega hišnega prijatelja s presenečenim pogledom, kakor bi iskal na njem sposobnosti, ki so ga posadile na tako odlično mesto, in kakor bi ga hotel opomniti: Bodi

oprezen, ker gorje vama, če pride v javnost in pomaže mojo čast!

Katica je, ne meneč se za načelnika, pravila o izletih, ki so jih že naredili. Pod Ozren-planino bi se bili prav dobro imeli, ko bi jih Saša ne bil spravil v ondotni samostan, kjer jih je povabil iguman h kosilu.

«Ne govori o tem, Katica! Čemu zopet blebečeš?» jo je posvaril Bajić.

«Naj gospod inženjer spozna tukajšnje razmere, da bo vedel ravnati z ljudstvom.»

«Hm — no!» se je okrenil k deklici načelnik s svarilnim pogledom.

Pa Katica se ni dala ustaviti. Pravila je, kako je bilo v samostanu za kosilo pripravljenega tako malo, da so sami razpoložili po mizi pečeno kuretino, ki so jo imeli s seboj. Na razpolago so dali tudi dve veliki čutari vina. Tisti čutari sta znamenito turško delo; pripljenjeni sta bili v bitki pri Jajcu in jih na daljše izlete jemljejo s seboj. Ko je iguman videl toliko blagodati na mizi, je postal zgovoren in je začel na moč hvaliti avstrijsko upravo. No, Katica ne veruje v njegovo lojalnost, in ko bi imela oblast, izgnala bi ga v Srbijo, njegovega kaludjera pa bi dala obesiti na prvo drevo.

«I kaj pa vam je storil žalega?» se je prestrašil Vilar. Okrutne besede iz ženskih ust mu niso bile všeč.

«Temno in mrko je gledal kakor hajduk v šumi, grabil se za dolge lase in trdil, da so Švabi nesreča za srbski narod, ker ga stiskajo in sejejo nemoralnost vanj.»

«Morda je imel s svojega stališča prav. Besede so besede in zaradi njih bi ga jaz ne dal obesiti,» je izustil Vilar, a precej je čutil ostrost načelnikovega pogleda na sebi.

Katica je nadaljevala: «Očital nam je postratnost, da pohujšujemo narod z razkošnimi izleti, naše zabave po gostilnah in kavarnah mu niso bile všeč. Nobena stvar mu ni bila dobra, če je prišla čez Savo; vsemu je zabavljajal. Še moje obleke ni pustil pri miru.»

«Aj — kako?»

«Ko sem mu povedala, da sem Srbkinja in pravoslavne vere, me je ta barbar sirovo zavrnil z odpadnico, ker se ne oblačim v srbski narodni kroj, in z narodno izdajico, ker služim ideji tujcev. Takšna blazna prenapetost!»

«Tako je govoril pri mizi?»

«Pri mizi. In pomislite, da se barbar ni dotaknil našega vina in naše kuretine. Rajši je glodal suho skorjo. Najprej nas je iguman pozdravil z lepo in dostojno besedo, potem nam je pa sirovež kaludjer kar po vrsti začel brati levite. Nadporočnik Buzduga mu je pozneje za to plačal, da ga bo dolgo pomnil.»

«Pravi enfant terrible je vaša sestra,» je tiho rekel načelnik, obrnjen h gospe Ljubici.

«Katica!» je nevoljno vzpihnil Bajić in požugal s prstom. «Jovica Milošević še ni bil kaludjer, samo pripravljaj se je na meniški izpit. Svojo prevročo hajduško glavo si je hladil že v ječi.»

«In vendar ga zagovarja tvoja mati.»

«Pusti mojo mater na miru, ona že sama ve, kaj dela.»

Deklica je našobila ustni in nastal je kratek premolk. Ljubici je bilo prav, da se je sestra ukvarjala z Vilarjem, tem laže in svobodneje se je sama zabavala z načelnikom. «Povej gospodu inženjerju, kako smo jahali v Breške,» je prosila, in Katica je začela praviti o tem izletu. V Breškah je katoliška farna cerkev in poleg nunski samostan. Župnik-frančiškan jih je pogostil s kruhom, sirom, maslom, jajci in s slivovko. Potem jim je pokazal svojo orožarno. Leto po zasedbi so ga hajduki oropali za 3000 goldinarjev in preteklo zimo so jeli izpraševati, ali je že zopet kaj obogatel, zato mu je deželna vlada darovala nekaj pušk, samokresov in handžarjev in štirje kmeti spe vsako noč v župnišču kot njegova telesna straža. Ženske so šle tudi v nunski samostan, kjer so bile zelo prijazno sprejete. Sploh je ni vdanosti nad vdanostjo katoliške duhov-

ščine in nun — tako je sodila Katica — in vlada ima prav, da se opira nanjo, pa naj bo to kaludjeru všeč ali ne. Na povratni poti jih je ujela huda nevihta in so morali vedriti v gorski turški vasi, ki so ji prizadeli mnogo strahu s tem, da so v divjem diru pridrvili vanjo in se, kakor da so padli z neba, ustavili pred muktarjevo hišo. Vilar je zvesto gledal v njen obraz, kakor bi požiral njene besede. Imel je že svojo sodbo o njej: to je nedorasla, blebetava in vesela deklica, ki je sama sebi malik. Več o njej ni hotel misliti, zakaj zdela se mu je krasna.

K mizi je pristopil topničarski poročnik Mik, dolg in tankih nog in suh rok, raven kakor struna. Drobní obraz mu je cvetel v rjavkastordeči barvi, kakor bi ga bil nekoč nabrizgal z moko od natrte opeke, obesil v dimnik ter posušil. Od njega je vedno po nečem dehtelo: bodisi po konju in hlevu, bodisi po alkoholskih pijačah in cigaretah. Korak mu je bil majav, znamenje, da je mnogo sedel na konju. Bil je močno ugleden pri ženskah. Pridobil si jih je z izredno smelostjo v družabnem vedenju, z drznim jahanjem, posebno pa z zabavnostjo. Odkar je bil zapazil, da z različnimi prednostmi svojega intelekta ugaja na tuzlanskem otoku, se je dvignil za merodajalca pri vseh podjetjih in zabavah, tako da se brez njega

nič ni moglo izvršiti. Čudovit je bil njegov glas, zmožen vseh modulacij, bil je dober pevec zabavnih kupletov, igral je na citre in tamburo, pri plesih je bil kolovodja. Kot lahak in gibčen človek se je pokazal mojstra na svoji suhi kobili, ki je bežala ž njim kakor ptica pod nebom. Dame se ga niso mogle nagledati.

Če se je vedla Katica z Vilarjem zelo prijazno, je ravnala z Mikom kolikor mogoče po domače. Na dolgo je razvijala pred njim svoje misli o izletu na Konj^splanino. Neprestano so zvene le v njeni glavi — menda nič drugega tam ni, si je hudomušno rekel Vilar. Mik, dober poznavalec ženske vihravosti, je vedel, da deklici ni za izlet sam na sebi, ampak za moško družčino in da hoče Vilarju pokazati svojo naklonjenost, govoreč mu o torišču njegovega delovanja, o Konj^splanini. Satirski se je nasmihal in prigovarjal, češ: pot do Konj^splanine je predolga, in z damami iz leta nikakor ni mogoče izvršiti v enem dnevu.

«Pa ga izvršimo v dveh dnevih. Vi imate časa dovolj: itak spite vse dopoldne, da nimate popoldne nobenega posla več. Gospod inženjer bo tako prijazen in nam priredi prenočišče v kolibah ali pa kje v gozdu na listju.» Vilar je v znak soglasja naklonil glavo. «Vi pa, gospod poročnik, nam preskrbite večerjo. Same postrvi iz Oskove morajo biti.»

«Kaj pa s kosilom... kdo naj skrbi zanje? Ali menite, da lahko obidem obed in sem že srečen, ako moram ves ljubi dan jahati in ribariti? Moj poklon takšnemu izletu!»

«Uuu!» se je našobila gospica in dregnila poročnika v komolec. «Ne domišljajte si vendar toliko in ne mislite, da naložimo res vse na vaše rame. Tudi brez vas ne poginemo od strada in glada. Pa nekaj drugega vam še povem: na vaši kobili bom jahala jaz, vi pa si smete vzeti katerega konja hočete pri bateriji.»

«Ali smem? Milostiva ste, gospica Katica.» In zopet je dobil sunek v komolec.

Ko je bil Vilar zapazil, da sedita gospa Ljubica in načelnik tako blizu skupaj, da se zadevata s komolci, je rekel sam sebi: «Med čudne ljudi sem zašel; štejejo se k inteligenci, pa se sujejo s komolci kakor pijani kmetje.»

V tem je dal pl. Pester postaviti štiri steklenice Sherry-vina na mizo ter naliti kozarce. Mik se je polastil, vstal in povabil omizje, naj pije na zdravje našega mutašerifa, da bi še dolgo vladal kaurinom, Vlahom, Španjolom, ciganom, Turčinom — in polnoustna pijača mu je stekla po grlu. Nalili so mu zopet do vrha, na kar se je pogladil po licu, s krotkim pogledom obvel obe dami in napil našima damama, ki bi ju primerjal junaškim amazon-

kam, ki so v starih časih ne ve se kje in ne ve se kako zavladale moškemu spolu.'

Katica se je po teh napitnicah pogreznila v neke tajne misli; morda je tako učinkovalo močno vino, ki se ga je dvakrat zapored z ustnicama več ko dotaknila. Bleščeče oči je uprla na mizo, kjer so njeni rožnati prsti meli košček kruha. Ko je bil do skorje zdobkan, je skrivila kazalec desnice, zataknila palec, položila nanj drobtino, sprožila in — drobtina je zletela Vilarju v obraz. Dvignila je vanj vprašujoče oči, in on se ji je posmejal. Potem je dvakrat strelila v Mika. «Na vas sem jezna,» je izpregovorila s tihim glasom in razgrnila resnost v cvetoče črte svojega obraza.

«Kaj sem pa zopet zakrivil?»

Z nagajivim izrazom mu je očitala Kaliopo, rekoč, da mora le srečen slučaj zahvaliti za njegovo družbo; da niso Korkirićevi odšli spat, bi se on nikakor ne mogel ločiti od njih ter se preseliti k njej. «O ta svetlooka, sladkoglasna Kaliopa z grško glavo se vam je zasadila v srce. No, čakajte!» In ustrelila je v Vilarja.

Mik je odgovoril poetično, da občudujemo ubogi zemljani nebroj teles na nebu, nad vsa druga pa solnce in mesec; nemogoče pa je občudovati le eno ali drugo, ampak ustvarjena je naša narava tako, da dvigamo pogled k vsem predmetom, ki vzbujajo v nas čut lepote.

Luno prideš gledat, kadar zaide solnce, no, luna je izpremenljiva —»

Vilar ni več poslušal. Zanimanje je obrnil na orožniškega častnika, ki je ves razgret in rdeč, kakor bi bil prišel od napornega dela ali pa z dolge seje pijancev, stopil k načelniku. Spoznal je v njem Buzdugo, s katerim se je bil vozil po bosenski železnici.

«Nu, kako je, ali si kaj poizvedel?» je tiho vprašal pl. Pester.

«Gospod načelnik, ves dan sem lazil po hribih gor in dol, vse sem preiskal, kakih trideset oseb sem zaslišal, vem pa toliko kakor poprej. To vem, da moram jutri ves dan pisati raport.» Sklonil se je k načelniku in nekaj časa sta šepetala, kimaje z glavama in srepro zrla drug drugemu v oči.

«Aha!» je rekel naposled načelnik. «Kaj pa Atif Sarajlija nič ne ve?»

«Ta zlodej nas morda včasi za nos vodi. Verjemi mi, gospod načelnik, da ni na svetu bolj prekanjenega človeka. Morilec in požigalec je, čeprav se je zaradi obeh zločinov izmuzal. Hvalibogovski mu vse verjame, a jaz le to, kar sam vidim. Vse boste čitali v raportu.» Kolikor je dopuščal hripavi in izpiti glas, je govoril z zanosom, da bi vsi vedeli, kako huda in težka je njegova služba in s kakšnimi ljudmi se mora ukvarjati.

Še le zdaj, ko je bila opravljena službena zadeva, je častnik udostojil tudi ostalo omizje svoje pozornosti. Okorno se je priklonil, po domače pozdravil ter zagledal Vilarja. «O — znanec s poti v Sarajevo. Torej na Konj-planino so vas poslali? Čestitam vam, gospod inženjer! Niste pogodili slabo.» Vilar je vstal in položil desnico v njegovo. «Me veseli. Hvala!»

Buzduga je sedel in povedal, kako je tisti dan obdelaval kneza v Prnjavoru, kjer je bil v neki zadevi, pa ničesar ni opravil. Šel je h knezu in ga izpraševal. Pa knez se je delal, kakor da ga ne ume in ne pozna. Dal ga je prevesti v orožniško pisarno. To je kneza prestrašilo in zdelo se je, da je že ves skesan. Buzduga je z bikovko v roki stopil predenj, ga prijel za šop las, ki mu je štrlel iznad ušes, ga uhljal in robantil: «Ali me sedaj poznaš, ali me poznaš, lopov!» Pa od kneza vendar ni ničesar izvedel. Dal ga je vkleniti v železje, pa tudi to ni izdalo. Buzdugi je knez toliko, kolikor mu je noht, kar si ga odreže, čeprav ve, da ga bo zatožil, morda celo v Sarajevo.

Vilar je z izgovorom, da je truden, kmalu ostavil družbo. Vsi so mu rekli: «Na svidenje jutri!» Da bi se dobro prezračil, preden gre spat, je šel parkrat gor in dol pred kazinskim vrtom. Premišljeval je o njih, s katerimi je sedel v kazini. Simpatičen mu je bil Bajić.

Spomnil se je, kako se je njegovo oko večkrat zbegano uprlo v načelnika, potem obotavljajoč se obrsnilo soprogo, kakor bi obema govorilo nekaj resnega in ju opominjalo. O Katici je sodil, da govori nepremišljeno in se vede viš hravo liki razneženo dete, ki vse sme in je prepričano o svoji veljavnosti, ki vse posnema v družbi, čeprav je okrutno. Mika je smatral za dobrega veseljaka, ki se da izrabiti za vse. Buzduga in načelnik sta se mu zdela važna činitelja v bosenski upravi, predstavitelja vsega, kar je doslej videl ali slišal neprijetnega in odurnega: lončeni klobuki, vklenjeni jetniki, zaplenjena živina, prnjavorski knez.

Drugega dne je šel dopoldne in popoldne v konak, kjer so ga uvedli v službo. Okrajni načelnik pl. Pester mu je sam razkazal krajepis Konjoplanine, kjer je bilo načrtano vodno omrežje Oskove in njenih pritokov, vse drče, po katerih se je spravljal les v dolino. Z rdečilom je bilo zarisano, kje bo treba za splav lesa urediti vodo ali zgraditi nove žlebove. Za zdaj naj se gospod inženjer samo pouči o krajevnih razmerah, popravi naj, kar treba pri drčah, a jeseni se začne zanj pravo delo. Tudi je bilo na krajepisu zaznamovano, koliko je že posekanega, kje se zdaj seka, kje stoje drvarske kolibe. Vilarja je vse to zanimalo, ker je spadalo v njegov delokrog. Pri slovesu mu

je načelnik naročil, naj se odpravi precej jutri na svoje mesto, naj si najme za pot konja; do Samojlovega hana, ki leži ob reki Spreči, ga bo spremila mala kazinska družba in sicer na konjih. Manj ga je zanimala administracija. Mlad uradnik, h kateremu je stopil popoldne, da si prilasti njene skrivnosti, je lomil nemščino s trdim madžarskim naglasom. Najprej ga je ta nežni golobradec vprašal, kje je doma. «Na Kranjskem», je odgovoril Vilar. Uradnik je nategnil obraz v učene poteze ter stopil k velikemu zemljevidu avstro-ogrske monarhije, ki je visel na steni. «Kranjsko, Kranjsko — aha, to je tu gori na severovzhodu ogrske države,» je rekel ter s prstom pokazal na Bukovino. «Kranjsko leži tu doli ob Savi in meji na hrvatsko kraljevino,» je pojasnil Vilar, kažoč na zemljevid in smejoč se golobradcu v obraz. «Onda ste Hrvat,» je rekel in inženjer je prikimal, ker je vedel, da uradnikova zemljepisna veda ne sega preko Ogrske in njene 'posestrime' Hrvatske. Potem mu je mladi Madžar z veliko samozavestjo razkazal račune prejšnjega meseca, ki jih je bil podpisal in predložil gozdar Bierkopf. Iz teh listin je bila razvidna vsa manipulacija, koliko plače dobiva gozdar in dva paznika, kolike dnevnine drvarji. Pokazal mu je inventar vsega orodja in pohištva za kolibe in mu povedal, da mu mora itak

gozdar izročiti vse listine, ki se tičejo pisarniškega posla, in naj se v dvomljivih slučajih za navodilo zateče vselej k natančnemu in praktičnemu Bierkopfu. Končno mu je naročil pozdrav na gospoda gozdarja, posebno pa še na Samojsla in njegovo soprogo, ki zalagata delavsko naselbino z živili. Vilar je zvesto zrl v lični, prišpiljeni ptičji obraz drobnega uradnika, kateremu je v mislih nadel priimek številčni vrabec.

Večerjal je zopet v kazini. Ker je bila sobota, se je zbrala tam še večja družba. Sedel je zopet z Bajićevimi pri eni mizi, zopet so prisedli isti gospodje kakor prejšnji večer. Da je hodil Vilar večno v kazino, zabava bi se bila vršila večno po isti šabloni. Največ je govorila Katica, ponašajoč se, da od nje izhaja pobuda za izlet v han ob Spreči. Udeležniki izleta niso dolgo ostali v dvorani. Sklenili so za drugo jutro zgodnji odhod, zato so šli še pred enajsto uro spat.

4.

V nedeljo se je naredil dan, kakršen je po izletnikovi volji. Solnce je bistro gledalo iznad nizke Čaklavice-planine, ko se je zbralo šest izletnikov na konjih pred vojaškim ostrogom. Njim se je pridružil Vilar s Turkom, pri katerem je najel konja. Prva je Ljubica podala

roko načelniku, potem so si vsi segali v roke, kakor da se niso videli par mesecev. Odhajali so. Vsem se je svetilo radostno pričakovanje na licih, celo resnemu Turku se je zjasnil obraz, ko je gledal po nizkih brdih, kjer je narava po vseh straneh šepetala umerjene poletne besede. Razvrstili so se tako, da je jahal na čelu Buzduga, potem načelnik z gospo Ljubico, Mik z gospico Katico, Bajić z Vilarjem, kot zadnji pa Turek z inženjerjevo prtljago. Kjer je bila pot ozka, so morali odstopiti drug od drugega in posamič jahati; kjer se je razširila in spojila s tratino, so se združili v tolpo in v divjem diru gnali po mehkih tleh.

Katica je z razposajenim smehom ter z otroško brbljavostjo in nagajivostjo zabavala vso družbo. Pojoč se je zdel njen srebrni glas in vsi so utihnili, ko je izpregovorila. Njeni volji se je vse pokorilo. Izpod nekega grmovja so gledale najlepše spominčice: Katica jih je želela imeti in družba se je morala ustaviti. Mik je skočil s konja ter nabral damama vsaki šopek.

Na drugem kraju je priskakljala veverica po resju; ko je ugledala jezdece, je bistro skočila v oskubeno, skoraj brezlistno črešnjo kraj poti. Pogled na čilo in pozorno živalco je pobudil družbo, da je postala in se zazrla v drevo. Katica je zaželela, da bi imela takšno

ljubo živalco doma v kletki, na kar je Mik nezamudoma skočil s konja in splezal na črešnjo. Ko je stal na prvi veji, mu je pl. Pester med krohotom družbe zaklical: «Lovite jo, primite jo, držite jo!»

«S krikom je ne ujamemo,» je zagorel Mik. «Obkolite rajši drevo, in ko skoči na tla, navalite nanjo, pa bo naša!»

Razen načelnika so vsi razjahali, privezali konje k plotu ter obkolili drevo v velikem krogu, kamor je stopil tudi načelnik.

«Zdaj pazite, da jo ujamete! Ako prodere črto, pa vi, gospod načelnik, napravite atako nanjo! Pozor!» je velel Mik in stopil za dve veji više. Veverica ni čakala plezalca: v silnem skoku je švignila na travo prav pred načelnika, čigar konj se je preplašen vzel, kar je spravilo jezdeca iz ravnotežja in na tla. Nastala je zmešnjava. Pl. Pester je obležal v travi ves bled in v omedlevici. K njemu je priskočila gospa Ljubica vsa prestrašena. Visoko so se ji dvigale grudi, globoko je dihala in pokleknila na zemljo tik njegove glave; in preden je mogel kdo moških priskočiti, mu je odpela ovratnik, telovnik in srajco. Z robcem mu je brisala pot z obraza. Bajič je zavil vrat, kakor bi bil nekaj pogoltnil, potem se je odvrnil, stopil po travi in zrl v bližnji gozd.

«Kako je, gospod načelnik, kje te kaj boli?» je vprašal Buzduga, ki se je sklonil na drugi strani k ponesrečencu.

«Konjaka gospodu!» je velel Mik in skočil s črešnje.

Vilar je vzel iz torbe stekleničico konjaka ter jo podal gospe Ljubici. Vlila je omedlelemu nekaj tekočine med ustnice in mu držala z roko gladko ostriženo glavo. Kmalu je odprl oči in se hvaležno posmejal svoji strežnici, ki mu je odgovorila z mehkim, blaženim sijajem v očeh in na obrazu. Pogoltnil je nekaj kapelj konjaka. Izkazalo se je, da se ni poškodoval; priletel je na tla po strani in padel na revolver. Vsi moški razen Turka so bili oboroženi z revolverji.

«Kaj je, gospod načelnik, ali pojdemo naprej ali nazaj?» je vprašal Mik, sklonjen, opirajoč roki ob kolena in s pritajenim nasmeškom zroč na nedeljskega jahača.

«Če se ne počutiš dobro, napravimo izlet drugikrat,» je menil Buzduga.

To je spravilo Katico v nevoljo; napela je ustnice, odmignila ter se zavrtela k inženjerju. «Vas spremimo pa sami,» mu je tiho rekla.

«Moja nezgoda naj vam ne povzroči slabe volje,» je izpregovoril pl. Pester. Z Ljubičino pomočjo, ki ga je držala pod pazduho, je vstal. Potem se je, popravljaje si obleko, glasno za-

smejal, da bi pokazal neustrašljivost in dobro voljo. «Ta prokleti konj, da se preplaši takšne neznatne živalce! No... naj bo! Druge nesreče ni, kakor višnjevo liso mi je vtisnil revolver v bok. Na konje in naprej! Srčnemu pripada svet!»

Zdajci je počil za njegovim hrbtom strel. Vsi so se preplašeni ozrli, načelnik se je od strahu pošibil v kolenih. Bajić je bil strelil za veverico v hrast, ki je stal za njimi.

«Izborno streljaš, Bajić, kar v skoku si jo podrl,» je viknil Mik, stopil po mrtvo živalco ter jo prinesel Katici.

Obveselila se je. «Natrpamo bi jo rada imela, da bo stala na mojem oknu.»

«Na konje, na konje!» je viknila Ljubica, posnemajoč načelnika. «A vprašam vas, čemu smo kazili krasni prizor v naravi? Kaj nam je storila veverica na črešnji, da je nismo pustili na miru. Kakor mi, se veseli žival, bujna kri ji kroži po telescu, pa tu pride kruti človek in jo umori. Grozno!»

Bajić je čutil ugrizljivost očitanja. «Hotel sem se samo prepričati, ali moja roka še zadene,» se je opravičil. Škodoželjno je pogledal na pl. Pesterja, ki se je poskušal vzkobaliti na konja. Ker ga čili, srbonogi vranec iz Semšibegove konjušne ni hotel pustiti nase, ga je z lahkoto zasedel Buzduga. «Jahaj ti mojo

Heugeigen, na njej se sedi kakor na mizi. Za dve luknji sem ti skrajšal stremeni. In ostroge odveži; saj ti jih ni treba. Tile turški konji so vsi trdi in neokretni v gobcu, razvlečeni, ker Turki rabijo preveč vajeti in premalo meča. Treba ga stisniti med kolena — glej tako! Pa naj se ganel!»

Spustili so se v globok jarek. Mik si ni mogel kaj, da ne bi poučil načelnika, kako treba jahati navzdol, da se ne prekopicne čez konjsko glavo. Bajić je pozorno gledal na nerodnega jezdeca in nasmešljivo omenil Vilarju: «Glej ga žida, kako sedi na konju, kakor žaba na kumari! Ako ne ume jahati, naj gre peš ali pa naj ostane doma! Ali mora biti povsod kuhan in pečen?» Grizlo ga je, da je pl. Pester spravil njegovo ženo tako zelo v tok svojih misli. Vilarju je postal prijateljjev položaj jasen.

Nad jarkom se je začela po planjavi ravna pot po drobnem pesku, in po tej so drvili, dokler niso zagledali na pašniku črede mršavih živinčet in poleg krdelo praznično oblečenih pastiric, igrajočih kolo. Sredi njih kroga je stal pastir ter piskal na postranico, gibajoč se z gorenjim delom života in bijoč z glavo takt. Še drug ‚momak‘ je bil navzoč — kolovodja. Ta prizor je jezdece presenetil, zamikal ter vžgal v nekaterih željo, gledati od blizu igranje preprostega kola. Udarili so preko pašnika, v

hipu so obstali pred kolašicami, ki so obstrmele ob nenavadnem pojavu. Postranica se je razmogla v dolgem in tankem pisklaju in to je bil znak, da je zdaj konec igre. In kolo se je utrgalo.

«Zakaj ne igrate dalje?» je zarohnel v nemškem jeziku pl. Pester, hoteč zakriti svojo nerodnost, ker ni mogel ustaviti konja pred dekliškim zborom, ampak ga je zajahal vanj. Buljil je razjarjene oči na prestrašene deklice, ki so stale kakor ukopane. Bilo jih je kakšnih petnajst v starosti dvanajst do dvajset let.

«Igrajte, igrajte, devojke!» je povzbudila gospa Ljubica v zelo nežni srbščini.

«Dekleta se vas boje,» je trezno in resno odgovoril kolovodja. «Boje se vaših konj in vašega orožja.»

«Nič žalega vam ne storimo. Igrajte dalje, mi bi radi videli vaše kolo,» je zaprosila Katica, zroč v najstarejšo deklico, h kateri sta se stiskali dve družici, držeč se je ob rameni.

«Danes ne igramo več, ne ljubi se nam,» je porogljivo odgovorila deklica in postavila desno nogo smelo naprej. V vsej postavi, na zagorelem obrazu, na kosmu svetlih las, ki se je usul čez oko, je bila izražena neupogljiva smelost in drzna kljubovalnost.

«Kaj pravi, kaj pravi?» je nestrpno vprašal pl. Pester Buzdugo.

«Da se jim danes ne ljubi več igrati. Glejte, takšen je ta ušivi narod! Zlepa se ne opravi nič, zgrda nič — takšen je naš položaj sredi tega v zlobi zakorenelega ljudstva. O, ko bi imel človek svobodne roke, pokazal bi jim!»

Pl. Pester je srdito pogledal na deklice, hri-pavo je zakrakal: «Šta! — Šta! — Bagage!» Buzduga pa je z bikovko požugal: «Čakajte, naučim vas, kako se vesti pred svojim muta-šerifom! Zaradi hajduštva smo imeli že opravi-ti v vaši vasi in še pridem tja. Razbojniki! Tatinska zalega!»

«Ničesar vam še nismo ukradli, nesreče vi naše!» je odgovorila gorko užaljena deklica, prezirno strmeč v častnika, ki je pljunil pred njo ter okrenil konja. Izletniki so ozlovoljeni odjahali.

«Glej, na takšno odgovornosti polno mesto so postavili človeka, ki ne ume razen ,šta — šta' izpregovoriti nobene srbsko-hrvatske besede,» je tiho rekel Bajić.

«Mari jim za slovanske jezike. Protežirance povsod silijo v ospredje,» je zamomljal Vilar.

«To se jim bo še maščevalo. Drugače je ravnal general Filipović v Sarajevu. Generala Nemca, ki so mu ga bili poslali z Dunaja za mestnega poveljnika, je nemudoma poslal ministru na Dunaj nazaj z obvestilom, da generala, ki ne ume nobenega slovanskega jezika,

ne more rabiti za mestnega poveljnika. Fili-
pović ve, kaj treba Bosni.»

«Ljudi ji treba, ki čutijo z njo.»

«A tale?»

Ob devetih so prispeli k reki Spreči. Tu je
stal nekdaž ubožen lesen han, ki je ob zasedbi
zgorel. Njegov lastnik je ali poginil ali po-
begnil in pogorišče je ostalo brez gospodarja.
Ko so se začeli židovski podjetniki zanimati
za les Konj^splanine, so zasedli pogorišče in
postavili na njem precej dolgo pritlično hišo.
Vanjo so nastanili sremskega žida Samojla
Blaustifta ter mu poverili nalogo, da z vsem
živežem preskrbljuje sekače na Konj^splanini.
Pridobili so mu koncesijo za han in prodajalno.
To je bil han prve vrste, kjer se je dobilo
razen črne kave tudi vino, žganje, pivo, meso,
v štacuni pa razno blago za obleko in razna
živila. Stal je približno napol poti od mesta do
Konj^splanine in Samojlo je bil posrednik med
obema. Dobival je blago iz Tuzle ali pa narav-
nost iz Ogrske in ga dostavljal gozdni upravi.
Deloma so šle tudi poštna pošiljatve za drvarje
skozi njegove roke. Poleg hana je dala oblast
postaviti orožniško stražnico, kjer je bivalo
pet orožnikov, ki so stražili pota in Samojlovo
zalogo. Precej za hanom onstran Spreče sta
se cepili poti: boljša je držala naravnost v
Kladanj, slabša pa na desno pod Konj^spla-

nino. Židovski konsorcij je trebil imenovano planino samo poldrugo leto, potem ga je vlada zaradi velikih dobičkov primorala, da ji je odstopil vso gozdno upravo s Samojlom vred.

«O, kako ste me počastili, milostivi gospod načelnik in vsa gospoda, da ste prišli k meni! O—o, kaj naj rečem? Le to rečem, da sem ves vesel in da vam je vse na razpolago, kar se dobi pri meni. In pri meni se dobi vse. Česa sem želel ves čas? Bog mi je priča — nič drugega nisem želel, nego da vam še enkrat postrežem pod svojo streho.» Tako je skakaje in mahaje z rokami govoril Samojlo, rejen, majhen mož razlezlega trebuha, ko so bili izletniki, ki jih je razen Vilarja že vse poznal, stopili pred njegovim hanom raz konje. V veliki ponižnosti je sklonil glavo in solze hvaležnosti so mu stopile v krmežljave oči, ko je vsem po vrsti podajal desnico, držeč v levici črno čepico, kakršno nosijo pravoslavni popi.

Turek je privezal svoja konjiča v senco k plotu, drugi so jih zavedli v hlev.

«Kako je, očka Samojlović?» je ljubeznivo vprašal načelnik.

«Nikdar še ni bilo dobro, toda z božjo pomočjo rijem naprej.»

«Narasli ste, he—he!» Načelnik mu je s kazalcem potrkal po trebuščku. «Kaj je pa z raki, ki ste mi jih obljubili? Potopili so se tu

notri — a, Foter Samojlović?» In zopet je potrkal.

«Kap naj me zadene, če vem, kam so prešli raki. Menda so jih zastrupili Bošnjaki. Ako pa želite postrvic iz Oskove, polno banjo jih imam — to vam je nekaj posebnega.» Samojlo je ževaje nabral sline v ustih in požrl; od slasti se mu je raztopil obraz. Potem je poskusil poskočiti, kakor bi se bila sprožila vzmet v njem, zakrilil je z rokami ter zavpil v hišo: «Etelka, Manojlo! Pridita vendar poveselit se z menoj visoke gospode! — Kaj naj rečem? Blagoslov božji je prišel pod mojo streho.»

«Tiste postrvi okupiramo mi!» je rekel Buzduga in se bil z bikovko po golenici.

«Vse anektiramo, kar imate!» je pristavil Mik.

«Nadejam se, da pri vas ne bomo stradali. Je li vaša zaloga tolika, da nas lahko preživite danes?» je vprašal pl. Pester z izrazom zaupanja v Samojlovo skladišče.

Žid se je zgreznil v kolenih, pomolil trebušček naprej, vtaknil palca pri pazduhah za telovnik in zakrilil s prsti. «Leto dni naj ostane visoka gospoda pri meni in še ne bo konca moji zalogi. Česa ni dobiti pri meni? Z vsem postreže Samuel Blaustift.»

Pojavil se je njegov sin Manojlo, osemnajstletnik širokih ust in nabreklih, napol odprtih ustnic, iz katerih so gledali sila beli zobje. Za

njim je prišla Samojlova žena Etelka, mogočna in čedno opravljena dama srednjih let, okusna, obila, pa vendar gibčna. Izletniki so se z njo prisrčno pozdravili, posebno pa Buzduga, ki jo je imenoval svojo bosensko majko. Samojlo je naročil sinu, naj skrbi za konje, da bodo imeli vsega dosti.

«Načelnik je želel videti tisto banjo postrvi, na kar se je Samojlo zavrtel in tako naglo tekkel pred družbo, da je njegov zamasljeni kaftan kar frčal za njim. Vsi so stopali za njim po stezi, ki je držala k Spreči. Prepričali so se, da je postrvi za vso družbo več ko dovolj. Naročili so si slasten obed.

Ko so prišli zopet pred han, sta jih pričakovala dva orožnika v paradi ter se spodobno javila pri načelniku in pri nadporočniku. Buzduga je jima naročil, naj priskrbita odrtega janjca za popoldne.

Vsi izletniki so bili sveži in čili, le pl. Pester je tožil, da si je ob stremenskih jermenih odrgnil stegna in da čuti zaradi padca s konja bolečino na strani. Poprosil je Samojla, da mu odpre sobo, kjer bi se umil, oziroma z mrzlimi obkladki pohladi bolečine. Tako se je začela družba drobiti. Gospa Ljubica se je ponudila, da bo sama pomagala v kuhinji, kar je bilo sprejeto s pohvalo, le Bajić je pikro omenil, da nima kuhinjske obleke s seboj. Buzduga je

rekel, da gre poinšpicirat svoje orožnike, Bajić in Mik sta šla s Katico ob Spreči iskat mesta, ki bi bilo ugodno za popoldanji račji lov. Ko je Samojlo zvedel, da gre Vilar za inženjerja pod Konjplanino, se je jel smukati krog njega. Povabil ga je, naj pregleda njegove shrambe, kjer ima v zalogi najrazličnejše blago za drvarsko kolonijo.

Razkazal mu je vse skladišče, odpirajoč po vrsti vreče, predale, zaboje in lonce. Povzdigoval in hvalil je blago, urno se kretajoč krog Vilarja. «Prosim, milostivi gospod, pokusite to maslo, blagovolite dejati na jezik. A? Kako se to razleze in niti atoma žarkosti ne čutite v ustih. Glejte, tu je troje vrst moke, pa po duhajte — nu! — niti drobec prhkosti in plesnobe ne udarja iz nje. In kako lepo čist in trebušast je ta fižol!» Samojlo se je razburil in v jezi poskočil. «Pa pravijo drvarji in se pritožujejo, da imam preperelo, trohnelo in preležano blago. O — o, milostivi gospod inženjer — roko na srce — Bog pravični mi je priča, no — kaj naj rečem? — iz jasnega naj trešči name, bo deči osat naj mi zraste pod brado, če je kaj slabega in pokvarjenega med temi stenami.»

Vilar se je ogledoval po prostoru, pripravljen, da zagovarja korist drvarjev.

«Spomladi so se pritožili v Sarajevo, na kar je prišel c. kr. polkovni zdravnik Raps—morda

ga že poznate — iz Tuzle pregledat mojo zalogo. Vse je prebredel in prevrnil, vse je preduhal in pretipal — in takšen kaj ume! — pa niti bilke neužitnega ni našel. Od nekaterega živila si je dal napraviti jed in čudil se je okusnosti. Dva dni me je vizitiral. Ko je odhajal, me je potrepal po rami, rekoč: ‚Lepo izpričevalo vam napišem, gospod Blaustift!‘ Od takrat pride vsak mesec pretipat moje blago in vlada ga za to plača. Kar čudi se, odkod dobivam takšno prežganko.»

«Verjamem, da se pri vas napravi boljša jed nego na Konjplanini. Vsekakor pa je treba, da ima težak, ki opravlja naporen posel, tečno, zadostno in ceno hrano. Cene, cene —» je poudaril Vilar, kakor bi prehajal v opozicijo.

«Ali jaz kaj drugega trdim? Popolnoma se strinjam z vami, gospod inženjer. Toda v dober kup hrana ne more biti, ni mogoče — Bog pravičnik! Le pomislite, kako daleč smo od železnice, kaj velja prevažanje?»

«Docela novinec nisem v Bosni, poznam že nekoliko razmere. Vozniki tukaj niso dragi.»

«Pa cest ni, cest, in pota so zanemarjena. To vpliva na ceno, o—o—.» Samojlo se je pogreznil v kolnih, zamahnil z rokami in odskočil od tega hudobnega človeka, ki nasprotuje visokim cenam. Stopil je za korak bliže k Vilarju. «Prosim ponižno, predstavite si moje zadrege,

vživite se v moje skrbi pozimi, ko je pot iz mesta zasnežena, zametana in smo tako rekoč odrezani od sveta, delavec pa mora imeti svoj tečni in zadostni živež. Le pritrдите mi, ljubi moj gospod, da je takrat dobava živil težavna in draga.»

«To ne more priti v poštev. Bošnjak zna pre-gaziti snežene zamete, če so še tako debeli, ali pa po ovinkih si izklesati pot k vam mimo najvišje gore.»

Neverni Samojlo je majal z glavo. Zdajci pa se je vzpel ter odprl nov predal. Zajel je pest riža. «Glejte, gospod inženjer, kakšno blago dostavljam za delavce. Le pogledjte, kakšna dolga zrnca — takole proti luči prosim — kako se to sveti, kakor zvezdice na večernem nebu.» Treščil je riž nazaj v predal. «Največja go-spada v Trstu ne uživa boljšega, to mi mora vsak priznati, ki se razume na riž.»

«Ni moja stvar, da bi sodil. O tem naj raz-sodijo delavci sami in njih kuharji.»

«Dovolite, gospod, da vam pokažem svinjsko mast.» Samojlo je priskočil ter odprl velik lonec. «Veste li, na čem se pozna dobra svinj-ska mast?»

Vilar je mahnil z roko, prehajajoč v obstruk-cijo. «Jaz jo spoznam šele na žgancih. Tudi zdravnik se o tem lahko moti. Toda zanimal se bom za to stvar in z vso vnemo nameravam

delati za blaginjo delavcev. To si zapomnite, gospod Blaustift!»

Temnega obraza je zaklepal Samojlo skladišče. Potem je vedel svojega gospoda v klet, kamor je bila vložena zaloga alkoholnih pijač. Na vse pretege je hvalil in trkal na sode sremska vina in bosensko slivovko. Natočil je iz majhnega soda kozarec črnega vina ter ga ponudil Vilarju, naj pokusi; pa ta se je ubranil z izgovorom, da dopoldne nikdar ne pije. «Sicer pa tega vina nimate za drvarje?»

Samojlo se je široko nasmejal in se razkoračil, kakor bi hotel zaplesati valček; potem je vtaknil oba palca za telovnik, dromljal z vso osmerico prstov po prsih in govoril: «To je za gospodo. V Tuzli ga pijejo, včasih tudi v Sarajevu in pa gospod Bierkopf, vaš novi tovariš, ga rad srka. V okolici Sremskih Karlovcev je raslo.» Po teh besedah se je nekako skrčil, desnico je prenesel k ustom, iztegnil palec in kazalec, kakor bi hotel priseči, ter pošepetal: «Gospodje imajo pri meni posebne cene, pol zastonj, pol tako. Imam pa še druga vina iz Vilanja in Seksarda v butiljkah. Ali jih smem par vtakniti v torbe vašega Turka?»

«Bog ne daj! Moj Turek ne pije vina.»

«Za vas ga ponese pod Konj-planino. Bog pravičnik mi je priča... po njem se zaspi, kakor bi se zazibal v Abrahamovem naročju.

Dovolite, milostivi gospod inženjer... midva bova imela toliko posla drug z drugim... nekaj butiljic no... prosim... Odmašita jih danes zvečer z gospodom gozdarjem Bierkopfom in izpraznita jih na srečen začetek sodelovanja. Oh, Čumurpaša, to je poštenjak in dobrina — kdor ga ume okreniti k sebi.»

«Lepa hvala, gospod Blaustift,» je rekel Vilar z izrazom nejevolje na licu. «Nikakor nočem kaj posebnega, česar nimajo delavci.»

«Vaši drvarji pijejo žganje in tega vi ne bode.»

«Tedaj se zadovoljim z vodo.»

In skrbnega lica je zapiral Samojlo svoj hram. Za hišo je pokazal kurnik, kjer se je dolgočasilo pet pitanih puranov. Vtaknivši palca za telovnik je zarajal pred kurnikom in pohvalil slastno puranino; pa tudi s tem ni omehčal inženjerja, ki je odločno izjavil, da bo živel z delavci in užival tisto hrano kakor oni, pa dobra bo morala biti in po primerni ceni. Samojlo je dromljal po prsih in enomerno majal z glavo, ker v duši je obžaloval inženjerja in ni verjel njegovim besedam. Jadorno se je obrnil in šel pred hišo. Ko je zagledal Turkova konja, kako žalostno povešata glavi, jima je velel prinesti krme. Tudi v hlev je pogledal, je li pri gosposkih konjih vse v redu.

5.

Vilar je počasi stopal skoncema hiše, ogledujoč se po okolici, kje bi zapazil ono trojico, ki je šla iskat prostora za račji lov. Ko je stopil izza ogla, je videl naravnost v kuhinjo. Na odprtem oknu sta sedela tesno drug pri drugem in gledala v kuhinjo pl. Pester in na njegovi desni gospa Ljubica. Iz kuhinje je bilo slišati bobneči glas nadporočnika Buzduge; gotovo je pravil nekaj zelo smešnega, ker pl. Pester se je od same zadovoljnosti mel na oknu, glasno se smejal, pripogibal se naprej, včasih pogledal v obraz gospe, ki se je tiho hohotala, da sta se tresli njeni rami. «Tu se zbijajo umazane šale,» si je mislil Vilar, ko je bil zaslišal iz kuhinje glasni grohot gospe Etelke in je načelnik vščipnil v komolec gospo Ljubico, ki je sklonila glavo in si sramežljivo pokrila oči z roko. Ta prizor ga je pičil. Bajić se mu je smilil. Ko bi bil prijatelj, v svesti si svoje duševne in telesne nezmožnosti, že zrl ravnodušno na nezvestobo svoje soproge, tedaj bi se Vilar nič ne zgražal; kadar ptica več ne najde zrna na severu, se preseli po naravnem nagonu na jug. Toda Bajićeva osebnost je visoko nadkriljevala načelnikovo; bil je lepši in mlajši. Ljubica se je morala samo v nekem duševnem mraku odvrniti od soproga in se

vdati onemu, ki jo je omamil z bogastvom in z vplivnim dostojanstvom.

Proti poldnevu so se zbirali izletniki v hanu. Prva je prihrumela Katica z novico, da so našli zelo pripravno mesto za račji lov: kjer Spreča teče v ovinku med travniki, kjer dela oster komolec, prav tam je lahko pristopna; tam stoje na bregu stare vrbe in jelše ter spuščajo korenine v vodo; in travnate ruše segajo izpodjedene ob koreninah v tolmune, kjer mora kar mrgoleti rakov. Za njo je Mik prinesel sake za račji lov: majhne mrežice, okroglo prikrojene in privezane k železnim obročkom; nanje se dene žabji krak ali črv in kamen, da se potope.

«Ste li zacelili rane, gospod načelnik?» je sirovo vprašal Bajić, stopivši v kuhinjo. Na ženo se ni ozrl.

«Tista prekleta stremenska jermena sta mi načela kožo. Ne vem, kako pojdem nazaj,» je odgovoril pl. Pester, ževaje ob debeli smotki. Sedel je z Buzdugo pri steklenici konjaka.

«Samojlo naj te pelje nazaj,» je svetoval orožniški častnik.

«To je dobra misel.»

«Jermena sta vas ogulila, ker ne sedite trdno v sedlu, ampak stojite v stremenih,» ga je poučil Mik.

«Vam bolje pristojta sedeti pri pisalni, pivski ali kuhinjski mizi nego na konju,» ga je pikal Bajić. «Za dolgo ježo niste. Pod Konj-planino vas ne vzamemo s seboj, ako ne pojde z nami sanitetna patrolja z nosilnico.» Nihče drug bi ne smel tako vščipljivo govoriti z načelnikom; na Bajićeve zbadljivosti ni odgovarjal, le prihuljeno se je smejal, ker odolženega se je čutil pred njim.

H kosilu so sedli oživljeni, nestrpni kakor žival. Dobra volja se je pokazala v tem, da so se začeli kepati z brisalkami. Kepanje se je nadaljevalo tudi med obedom. Ko pa je brisalka, ki jo je Katica pomerila na Vilarja, padla na mizo in prevrnila čašico vina, ki se je razlilo proti Ljubici, so skoraj vsi veselo zahrumeli, da to nekaj pomeni, in Samojlo, sloneč ob steni, je zaploskal. Takrat je čemerni Bajić ostro pogledal na svakinjo, odmignil z glavo, in žoganje je prenehalo. Katica je nasmešljivo napela rožnati ustnici, v razposajenosti nakremžila obraz in s polzaprtim očesom pokušala na zlovoljnega svaka. «Govorimo torej o čem drugem, o popoldanji zabavi, najprej pa o žabah in črvih, ki so nam potrebni za račji lov.» In razdelila je vloge: načelnik in Buzduga pojmeta lovit žabe, Mik naj uredi sake, ona z Vilarjem nabere črvov, orožniki naj preskrbe, zakoljejo in odero janjca. Skle-

nili so, da precej po kosilu nastavijo rakom, potem poigrajo z žogo, zaplešejo kolo, pred odhodom speko janjca.

Zdajci je viknila Katica: «Poglejte, gospoda, kaludjer Milošević gre mimo. Nasujmo si pepela na grešne glave!» Vsi so pogledali na pot, po kateri je proti hanu korakal velik, mlad mož, širokih pleč, lepe črne brade, kodrastih las, kakršne nosijo pravoslavni svečeniki; štrleli so mu na vseh straneh izpod črne čepice. Obut je bil v opanke in oblečen v bosenske čakšire, ki so zgoraj zelo ohlapne, pod kolenom pa ozke. Samozavestno je šel, mahaje z levico, ki je držala debelo grčavo palico; desnico je imel obvezano in jo nesel na črni ruti, privezani krog vratu. Mladostna gibčnost se je kazala v njegovih korakih. Prišedši pred han se je pridružil Vilarjevemu Turku, ki je čepel v senci, luščil trdo kuhano jajce in prigrizaval kruh. Počeni je k Turku.

«Na tega pazite, gospod inženjer, ker ta seje nezadovoljnost v delavskem taboru,» je rekel Samojlo, ki je v kotu sobe odpiral butiljke. «Sitnosti je delal gospodu gozdarju in tudi vi boste spoznali njegovo delovanje. On je zakrivil, da zahtevajo delavci nemogočih stvari. Milostivega gospoda načelnika vprašajte, ako ne verjamete meni.»

Pl. Pester je prikimal, rekoč: «Ako se pojavijo še kdaj nemiri na Konj-planini, poprosim za pol bataljona vojakov, in tedaj poteče kri. Neredov mora biti v Bosni konec, ker vsa Evropa gleda na naše kulturno delo.»

Tudi Buzduga je stopil na Samojlovo stran z besedami: «Milošević je prvi podpihovavec tega okraja in veleizdajnik. O, dobro ga poznam. Zaznamovali smo ga že, da bo dolgo pomnil. Bujna, smela glava, ki ne umrje na vadne smrti.»

Načelnik se je obrnil k Vilarju z glasom, iz katerega je zvenel blag pouk in rahla grožnja. «Prosim, imajo li drvarji težko delo? Ves božji dan pod milim nebom na zdravem zraku, poleti v prijetni senci, pozimi v zatišju gostega gozda; škodljivega prahu ni, nevarnih plinov ni. Povsod okoli samo fantastno veličastvo pragozda. In vedno imajo primerne odmore za uživanje hrane. Njih delo se nikakor ne da primerjati z delom v rudnikih globoko pod zemljo. Res imajo naši sekači poleti več delavnih ur na dan nego rudarji, zato pa pozimi večjidel spe. In vlada jih vedno enako plačuje z isto plačo kakor delavce v premogovnikih. Na njih pritožbe treba zreti s povečevalnim steklom, vse okoliščine treba upoštevati, trmo glavost pa krotiti s primernimi sredstvi. Že sem mislil o tem, ali bi ne predlagal, da se

nastavijo orožniki kje v bližini delavskega tabora.»

Samojlo se je pri teh besedah zadovoljno muzal ter pritrjeval z glavo, Vilar pa je odgovoril: «Nadejam se, da bomo prebili brez orožnikov.»

«Brez orožnikov ne pojde. Gospod inženjer še ne pozna razmer v Bosni,» je rekel Buzduga.

«Težko in nevarno je delo tudi v gozdu. Kaj drugega je vihteti sekiro, kaj drugega vihteti pero. Vsekakor bi mislil, da morajo biti drvarji zadovoljni s svojim zaslužkom, ki ga polovico lahko denejo na stran, ker bivajo daleč od mesta in se ne morejo udeleževati potratnih zabav. Moja skrb bo, da jih navajam k varčnosti, da vsak spravlja sedaj, ko ima. Malo k malemu da mnogo, in vsak mora imeti majhno premoženje, kadar zapusti Konjplanino.»

«Gotovo se prevarite, gospod inženjer! Poznam drvarje, skromno ne marajo živeti, za gosposko mizo bi sedeli,» je dejal Samojlo in se prijazno smejal načelniku v obraz.

«Kolikor je v moji moči, bom skušal, da jih odvadim potrate. Z malim naj prebije težak in o svoji prihodnosti naj misli. Blagostanje treba širiti s treznostjo, štedljivostjo in modrim gospodarstvom. Iz blagostanja se rodi svoboda.»

S prezirnim izrazom se je posmejal načelnik. «Utesnili mu boste osebno svobodo, ako nadzorujete krompir v njegovi skledi. Naj je, kar hoče in za kolikor mu nese. Enemu ugaja to, drugemu ono in nihče si ne da kratiti pravice do izbire. V tej pravici naj ima svojo svobodo, druge svobode za take ljudi ne poznam. Delavec naj se pita, naj se redi, v nedeljo naj se napije, ker sit nam ni nevaren. Bati se ga je tedaj, ko začne premišljevati o svoji prihodnosti in zanjo varčevati. Takrat se mu zdi, da vse premalo zasluži, takrat se začne upor.» Pl. Pester v Bosni besedice «svoboda» ni rad slišal, dasi je stal na Dunaju v vrstah liberalne stranke.

Vilar je prikimal, čeprav v srcu ni soglašal. Molčal je, ker je vedel, da pri teh trdosrčnih in razvratnih ljudeh nič ne zaleže beseda ljubezni do siromaka. Pol osato je gledal na načelnika, ki si je slabovoljen zataknil brisalko za telovnik ter se lotil piščanca, ki se je svetil v rumeni tolšči. Bil je pač agresivna natura, toda običajna pravila vljudnosti so mu branila, obelodaniti že danes svoje nazore, ki v tej družbi gotovo zadenejo na odpor. Po vsem, kar je slišal, je spoznal, da delavci niso zadovoljni. Ako je tako, jim pomore, kolikor je v njegovi moči. Čemu razvijati teorije, dokler ni pokazal dela! V začetku je bila praksa, potem so se razvile

teorije. Obirajoč piščanca se je zazrl skozi okno na ona dva, ki sta čepela zunaj ob meji, na svojega Turka in na Miloševića, ki je privlekel izza pasu kosec sira in kos kruha ter pričel skromni obed. Na jezik so mu silile gorostasne besede: Kadar bosta tudi onadva ob meji sedela za našo bogato obloženo mizo, takrat zavlada v Bosni blagostanje in svoboda — pa jih ni izgovoril. Takšni so bili nazori mladega Vilarja. Štel je šele 26 let.

Obed je trajal samo eno uro, potem se je družba dvignila in odpravila na rake. Ob meji sta še vedno čepela Turek in Milošević, pušila svalčice in pila črno kavo, ki jo je jima donášal Manojlo.

«Hej, Ture in ti kaludjer, idita in nalovita nam žab!» jima je zaklical Buzduga in stopil na pot.

Turek je skomizgnil z rameni in razprostrl roki, kakor bi hotel objeti pol Bosne. «Gospodine, kje so tukaj žabe?»

«Na njih sediš, lena para! Vse na okrog močvirnato, pa bi žab ne bilo. No in ti, Milošević — se li ne moreš dvigniti?»

«Ako te po obilnem obedu mikajo še žabe, nalovi si jih sam! Vse polno jih je v lužah po travnikih. Eto!»

Buzduga je z bikovko požugal. «Čakaj, kaludjer, enkrat si se nam izmuznil, drugikrat

ne uideš. Les za tvoja vešala ne bo več dolgo rasel.»

Niso šli dolgo ob Spreči, ko nalete ob grapi na štiri dečke; trije so bili praznično oblečeni, eden pa je bil ciganček. «Alo, otroci, nalovite nam žab in črvov! Poiščite po lužah!» je viknil Mik.

«Ne smemo šlapati trave, razjezil bi se lastnik travnikov,» je ugovarjal najstarejši deček.

«Čemu ste pa do zdaj šlapali — ušivci, a?» je zagrmel Buzduga in pogrozil z bikovko. Stopil je bliže in prijel paglavca za uho, rekoč: «Si razumel? Črvov in žab prinesite! Ako ne, pridejo zaptije po tebe in po tvojega kneza. Žrla bosta žabe in črve, ako jih moram sam nabirati. Si slišal?»

Otroci so ostrmeli in zazijali. «Le pohitite, otročaji! Tja k Spreči prinesite, na ovinek! Za vsak komad dobite novčič,» je nežno zašepetala gospa Ljubica, in drobnjav se je v diru spustila po travniku.

Družba je legla v senco po travi, da mirno prebavi obed, oziroma ga nadaljuje pod milim nebom. Samojlo je prinesel za njo veliko čustaro vina, gospa Etelka v jerbasu peciva in čašice, Manojlo pa ponvo črne kave. Takrat je šel mimo po poti Milošević. Z vzbočenimi prsmi je šel in gledal visoko predse. Solnce mu je sijalo od strani v obraz, na katerem

se je kazal cvet mladosti in izraz možitosti obenem.

«Lep človek,» je izpregovoril pl. Pester.

«Tip Srba,» je rekel Bajić.

«Ponosno gre, kakor bi bila vsa Bosna njegova,» je menil Mik.

«Zlovoljen človek je, in takemu je vsaka stvar dobra, da jo zabrusi nam ali neljubemu človeku v obraz. Glejte, že v njegovi hoji je nekaj agitatorskega. Tega imam na piki. Šel bi človek in mu podstavil nogo, da se njegova izzivalnost prevrne v prah,» se je hudoval Buzduga.

«Čemu jemati človeka na muho, o katerem ni dokazano, da je hudoben. Sodišče mu ni moglo do živega,» je rekel Bajić.

«Dokazano je, da se njegovo mišljenje ne strinja z našim redom, da je nezadovoljnež, malkontent prve vrste. Jaz bi vse ljudi njegovih misli dal obesiti, ne postreliti, ker smrt iz puške smatrajo za junaško.»

Pl. Pester nato: «Naj stopi nas kdo pred zbor Bošnjakov in naj jim pove najsvetejše resnice, ne bodo mu verjeli, a njemu verjamejo. Agitator je in nevaren človek.»

Prekinil ga je komisar in ga pičil: «Zato ga poslušajo, gospod načelnik, ker jim govori v narodnem jeziku, zato ga razumejo in mu verjamejo. Pred onim, ki ga ne razumem, sem

nezaupljiv, čeprav prihaja s polnimi rokami k meni. Sicer pa jaz še nisem videl naših polnih rok... Ni treba imeti posebnega preroškega daru, da bi ne videl žrtev, ki jih bo treba, preden pomirimo zasedene dežele.»

«S kulturnim delom treba pridobiti nezado-
voljneže; jezik, s katerim se to vrši, je po-
stranska stvar,» je odločil pl. Pester.

Bajić je majal z glavo, kakor bi imel tehtne pomisleke. Hotel je omeniti Dalmacijo in Istro, ki sta že desetletja združeni z državo in še tako zanemarjeni, a previdnost mu je velela molčati.

V tem je izginil Milošević za drevjem in že je stal ciganček z lončeno črepinjo polno žab in črvov pred Mikom.

«Zakaj se pa tvoji tovariši niso vrnili?» je vprašala gospa Ljubica rjavega otroka in ga obdarila z desetico.

«V vas so zbežali. Boje se, da jim daste žreti žabe in črve.»

Mik je spustil sake, obložene z vado, v vodo, potem se je pričela igra z žogo. Pl. Pester se je ni udeležil, skraja tudi gospa Ljubica ne. Sedela sta sama v travi, se smejala in gledala na igralce. Ko je pa načelnik parkrat zapored pohvalil Katico, kako estetične so njene kretnje, se je zagnala tudi gospa med one, ki so lovili žogo, da pokaže svojemu ljubimcu, kako

ume tudi njeno bujno telo zaigrati v mladostnem poletu.

Ker so igrali na solncu, so se žoge kmalu naveličali. Sedli so v senco upehani in razgreti. Načelnik je postregel Ljubici, Mik Katici z ogrinjalom. Samojlo in njegova žena sta se zopet pojavila ter nalivala vino in kavo. Prižgali so si svalčice. Iz stražnice sta dva orožnika prinesla odrtega janjca in naročje drv. Kmalu je zaprasketal vesel ogenj na produ kraj Spreče. Vnel se je pomenek o kulturi sploh in o bosenski posebe. Kultura je bil konjiček, ki ga je rad zajahal pl. Pester. Bil je do dna srca prepričan, da so ga samo zato poslali z Dunaja v Bosno, da bi tukaj širil kulturo, in da svojo nalogo tudi izvršuje. «V lepem kraju ste se naselili, Samojlović,» je govoril. «Podnebje je ugodno, vode dosti, zemlja rodovitna, vegetacija bujna. Kaj hočete še več?»

«Kaj pomaga vsa dobrota in lepota, če pa ljudi ni pravih tukaj.»

«S takšno krasno ženko bivati v pravljичno lepi pokrajini, to je sreča, ki jo je Bog namenil samo svojim izvoljencem.»

Gospo Etelki je ugajala taka hvala. Zasvetili so se ji beli, nekoliko skrivljeni zobje. «Gospod načelnik, verjemite mi, da mi je onile ciganček, ki še vedno čaka v travi vaših naročil, ljubši nego vse drugo domače prebivalstvo. Ko

bi ne bilo tukaj gospodov orožnikov, bi jo bila že zdavnaj potegnila nazaj na Ogrsko. Ti so najini zaščitniki, dobrotniki. Kaj ne, Sami?»

«Tako je, Etel-leben. Glejte, milostivi gospod načelnik, ta položna prisojna brda, ki jih za-rašča grmovje, kako ugodna so za kultiviranje, za krčenje, pa nihče se jih ne loti. Tako stoji ta svet nenačet in čaka odrešenja. Bogme, ko bi jih meni podarila vlada!»

«Le čakajte, korenito se vse izpremeni, kakor hitro bo rešeno agrarno vprašanje. Domačinom treba dati zemlje, ki jedva čakajo nanjo,» je rekel Bajić. «Nič dati iz rok, poleg pa zabavljati, to je lahko, pa ni pošteno.»

Pl. Pester je resno in blagohotno zrl na Samojla, ker ga je smatral za važen steber kulture. «Stavil bi, da bo stala v petdesetih letih krog vašega hana večja vas, če ne mesto; tako se mi zdi ta kraj pripraven za večjo naselbino.»

«Samojlovac se bo imenovalo,» se je ponorčeval Bajić.

«Ali pa Samivaroš,» je pristavil Mik.

«Zahvalili nas bodo Bošnjaki za mesto, kjer bo županoval Samojlo ali Manojlo,» je govoril Bajić. «S tako kulturo jih ne bo pridobiti, marveč z ono, ki bo redila domačine. Ali storimo kaj za domačine? Trosijo se ogromne vsote za varstvo dežele, za kulturne namene,

namreč za šolstvo pa se ne stori ničesar. Odkod naj pridejo domačini v vladne službe, ako se jim ne da priložnost, da se po naše izobrazijo? V prvi vrsti bi bilo skrbeti za izobrazbo ljudstva, da postane sposobno samo žeti tam, kjer žanjejo sedaj tuji. Ker naš gospod načelnik rad naglašja kulturo, naj pripomnim, da moramo v Bosni upoštevati dve kulturi, našo, ki nas je oblizala onstran Save in stremi za našo koristjo, in tukajšnjo domačo kulturo, ki je že v starih časih vzrasla na tleh balkanskega polotoka. Prva bi morala drugo oplojati, no to ni mogoče, ker prva živi sama ob sebi in sama zase in je tako neplodna, da se ne prime Bošnjakov. Omenjam n. pr. zadrugo. Zakaj pospešuje vlada razdruženje? Popolnega ni na svetu ničesar in tudi zadruga ni popolna uređitev, vendar pa varuje na široko razraslo rodbino revščine in preprečuje izseljevanje. Vlada ima vedno pri rokah strogi zakon, kadar gre za njen prospeh, zakaj nedostatkov v zadruzi ne odpravi s posebnim zakonom? V gozdih ima na razpolago neizmerna bogastva, s temi naj kupi od veleposestnikov zemljo, to naj prepusti nesvobodnim kmetom in rodbine naj združi v zadruge, ki bodo nesle državi več nego davki upornih begov. Pravite, da Bosna še ni naša. Zakaj pa trebite gozde, ako niso državni? In kjer sekate, tam treba tudi iznova

zasaditi, ker sicer se lahko zgodi, da bo stala v sto letih tam kraška golava, kjer stoji sedaj pragozd. Tako si mislim jaz vplivanje naše kulture na bosensko, gospoda! In še nekaj. Ker pragozda ni mogoče postaviti v muzej, naj bi vendar deželna vlada odredila, da se pusti nedotaknjen del Konj-planine, da bodo prihodnji rodovi vedeli, kakšen je pragozd sploh in kakšni so bili oni, ki jih je našla Avstrija v Bosni.»

Vilar je sam pri sebi odobral komisarjeve nazore, a gozdarstvo ni spadalo v njegov delokrog, zato se ni vmešaval v pogovor. Pl. Pester se je pošalil, da bi bilo dobro, ko bi poklicali komisarja Bajića v skupno ministrstvo, kjer opravljajo bosenske zadeve, ugovarjati pa ni mogel in tudi ni hotel.

Zdajci je poskočila Katica in viknila: «O lenobe zaspane, kaj menite, da sem šla z vami, da ležim v travi in poslušam vaše neslane nazore. Samo v meji bi se pasli in klepetali. Alo, gospod poročnik, vi ste kolovodja, zdaj pride na vrsto sremsko kolo.»

Mik je vstal in prijel Katico za roko. Po tihoma je pel pesemco, stopical po napevu pred družbo in v nemal za ples. Gospa Ljubica se je ozrla na načelnika. «Hočete li z nami?»

«Boga mi, ne morem. Oprostite me za danes!»
Žive načelnikove oči so se zabodle v lepo gospo.

V razmahu je zagrabil Bajić svojo soprogo za roko. Pomignil je Vilarju in ta je skočil v sredo med obe sestri. Toplota ga je izpreletela, ko sta se njegovi roki staknili z mehкими ženskimi rokami. Potem je Buzduga pritegnil Etelko k Bajiću v vrsto, ki jo je, izravnávši se z Buzdugo, zaključil krivonogi Samojlo. Pričelo se je kolo. Tanko je pel Mik:

O moj — o moj Mijo,
o moj — o moj Mijo,
gde si sinoć bio?
Gde si sinoć bio?

Nato je ves zbor glasovito pritisnil:

Haj, haj, neka, neka,
haj, haj, haj, neka, nek —
gde si sinoć bio?
Gde si sinoć bio?

Tako so, gibajoč telo na desno in na levo, peli vsako vrstico nastopne pesmi:

O moj Mijo, gde si sinoć bio?
Gde sam bio, dobro mi je bilo.
Jerbo ja sam rujno vince pio,
rujno vince iz rodne gorice.
Vidio sam bisernu devojku,
ogleda se, nasmije se name,
čini mi se, da bi pošla zame.
Uzeo b' ju, al ju neda majka,
oteo b' ju, al ju čuva straža
devet bana, deset kapetana.
Pred kućom joj bunar voda ladna,
pred bunarom jablan drvo raste.

Penjat ću se jablanu na granu,
zakukat ću kavo kukavica
i zacvilit kavo lastavica,
nebi l' mi se smilovala majka,
nebi l' meni svoje zlato dala.
Nit se meni smilovala majka,
nit je meni svoje zlato dala.

Rahlo so se zibala razgreta telesa, nagibala se drugo k drugemu. Velika jim je bila prožnost, celo Samojlo je s tako gibčnostjo metal krive noge, da se je zdelo, zdajzdej mu odlete, a Mik jih je vrtel, da so švigale kakor borilčeva gola sablja; v gorečnosti mu je padla čepica z glave, a on jo je z ного brenil daleč od sebe; koder plavkastih las mu je zamahal po rdečem in znojnem licu. Bajić je lažno in prosto otepaval; krog usten mu je drgetala nevolja, sicer pa se je vedel svečano, kakor na resni narodni slavnosti. Vilarju je šla igra zelo k srcu, s toploto in lahkoto je plesal; navadnih krožnih plesov ni maral, ker se mu je pri njih vrtelo v glavi. Mehko je stopal, kakor bi z nogami božal mater zemljo. Ob napevu se mu je zdel ples naraven, sam ob sebi umeven, resno delo. Prišteval ga je k jugoslovanski kulturi, o kateri je malo prej govoril Bajić. Buzduga je cepetal in otresal nogi, kakor bi plesal na razbeljeni plošči. Če je nagnil ogromno telo proti Samojlu, ga je pogledal nasmešljivo, kakor bi mu hotel reči: «Osel, oh kakšne

rogove nosiš!» A k Etelki se je globoko nagibal, hoteč ji pošepetati kaj prijetnega na uho. Krčevito in strastno ga je držala za roko in zrla na svoji koleni, ki sta se izrazito slikali pod tankim krilom. Kakor iz zelenih listov belordeči jabolčni cvet, tako se je v vrsti javljala in odlikovala lepota Bajićeve žene in njene sestre. Igraje sta plesali, v harmoničnem valu jima je teklo veselje po toplih udih. V svesti svoje krasote se je svetlega in srečnega obraza zibala Katica, kakor da sedi v gugalnici med močnima drevesoma. Tako se sveti v jutranjem smehu lice zdravega in krepkega deteta iz bogato opravljene zibelke. Njen pogled je prehajal od kodra, mahajočega po Mikovem obrazu, do male Vilarjeve bradice in obratno, ves vdan in ves zamaknjen v harmonično vihro plesa in v druge tajne stvari. Kakor bi se majal poln cvet v pomladanskem vetru, tako je plesala gospa Ljubica. Žarovitih oči je pogledavala na svojega ljubimca in upirala oči v tla, kakor bi se ji vtihotapljala sladka misel ali zavest težke pregrehe. Njena obleka ni skrivala bujnih oblik prožnega telesa. Zdelo se je, da to zapeljivo telo v vsakem gibljaju razodeva ljubezen, da bi najrajše v strasti splavalo tja v mejo k načelniku. In pazil je dunajski pohotnik na vsa razodetja ozko prikrojene obleke. Ljubi Bog, zakaj si pripustil, da je zasejal vrag

takšne stvari med tvoje zemljane, ki si jih ustvaril za svoje nebeško kraljestvo!

Po prvem so plesali novo kolo po napevu pesmi:

Jelen pase po gorici travu,
za dan pase, a za dva boluje,
a za treći ni glave ne diže.

In potem še eno s pesmijo:

Dve su druge lepo drugovale;
jedna drugu na prozor doziva:
Hodi, drugo, da ti se potužim!

Vilar teh pesmi poprej še nikdar ni slišal, njih besedilo mu je močno ugajalo; nič ni bilo v njih nespodobnega: v plemenitih, mehko ubranih besedah so opevale tu resno, tam hudomušno srčne zadeve mladih ljudi.

Prvi se je odtrgal od vrste težki Samojlo. Že po drugem kolu se je ves razgret naslonil ob vrbo. Kmalu za njim je izstopila Ljubica, potem Buzduga z Etelko, ostali so se razdružili po končanem tretjem kolu, za kar jih je neugnana Katica pošteno okregala. Zavili so se v ogrinjala ter plegli po travi, Samojlo je nalival vino in kavo, soproga je ponujala pecivo.

6.

Vilar ni hotel počakati pečenega janjca, ker se mu je mudilo, da pride z nočjo vred pod Konjplanino. Obračunal je s Samojlom za

obed. Žid skraja od milostivega gospoda inženjerja, s katerim bo imel toliko opravkov, ni maral vzeti novcev; sprejel jih je šele tedaj, ko ga je bil Vilar pisano in strogo pogledal. Solnce je sijalo še vroče, ko se je poslovil pri izletnikih. Slovo je bilo kratko, ker svojega srca ni pustil pri njih, niti pri Katici, dasi ga je celo minuto držala za roko in mu zabičevala, naj kmalu pride v Tuzlo in jih poseti. Vsi so mu naročili pozdrave za Čumurpašo.

«Naposled pride, kar sem želel vse te dolge dni — gozdna tišina, samota, mir,» je vzdihnil, ko je s Turkom izginil izletnikom iz vidika. Spustila sta se v lahen dir po mehki, malo izvoženi poti. Zamislil se je v tuzlansko gozspodo. Nič mu ni ugajala. V strašni lenobi se pase, služba ji je igrača, razuzdano živi in pri tem misli, da je kulturna in vrši imenitno naročilo, izobrazuje in lika za cesarstvo dve ji izročeni provinci. Kdo se more ogreti za kulturo pl. Pesterja, ki brezsrčno gazi veljavno zakonsko pravo, ali za kulturo Simona Buzduge, ki z bikovko in detektivskim talentom strahuje ljudstvo! Le Bajić se mu je priljubil. Ta se prostodušno zavzame za pravico ter pošteno in odkrito sodi o razmerah, pač iz prepričanja in izkušnje, ker vsa ta švabska kultura je strla njegovo rodbinsko srečo.

Polagoma se je začel svet dvigati. Dospela sta do dveh bornih vasi, do krščanskih in turških Živinic, katerih hiše so na široko raztresene stale po zelenem hribovju nasproti Konj-planine. Dočim v krščanski vasi ni bilo nobenega znaka, da v njej prebivajo kristjani, sta za turško vas kazala dva začrnela minareta, vidna že od daleč. Vilar je radovedno ogledoval kraj in ljudi, mimo katerih ga bo še mnogokrat vodila pot. Mnogo je videl tu še rodovitnega sveta, ki je zarasel z grmovjem in trnjem. Kar se tiče ljudi, je slišal, da govore Turki in kristjani isto narečje, da so si po obrazih vsi podobni, kakor bi bili vsi bratje; kristjani se mu ugibajo preplašeni in ponižni, z malodušno vdanostjo zrejo vanj, dočim stopajo Turki ošabno in srdito v stran in ga niti ne pogledajo.

Užalilo ga je, ko je videl, da se mu ti ljudje umikajo in ne poznajo njegovega dobrega srca in ne uvažujejo njegovih poštenih namer. Ne nosi sicer srca na dlani, toda vsi bi morali čutiti, kako toplo bije zanje. Na pragu neke hiše v krščanskih Živinicah sta stali dve brhki deklici, katerima bi bil rad povedal svobodno in prijazno besedo. Ko pa je prijahal blizu, sta skočili v vežo za vrata in Vilar jima je hudomušno zaklical: «Solnce naj se vama odteguje tako, kakor se vedve prikrivate mojim

očem!» Te besede so celo njegovemu čemerzemu Turku privabile nasmeh na rjavo lice.

Z Živinic ju je vedla steza preko predgorja v temno dolino, po kateri teče Oskova. Ta močni potok izvira visoko gori v Konj^splanini; skraja ima značaj hudournika: večni sovražnik rastlinstva izpodjeda in trebi drevje, bobneč čez skale, in si samolastno razriva in širi skalnato strugo; v dolini mirno šumlja in leze preko svetlih tolmunov Spreči v naročje. Podjetnim židom je pokazal pot k neizmernim bogastvom Konj^splanine. Kraj njega so dali nakopati zložno pot.

Vilarja se je polastila dobra volja, ko je jahal po senčnati dolini. Svež hlad je vel iz vode in zelenja. V dnu zadi je že videl visoki vrh Konj^splanine, ki mu drugujeta še druga dva vrhova, Zeleboj in Kravanja. V dalji predseboj je zapazil bodro postavo kaludjera Miloševića. Pognal je konja v dir in ga poleg mladega popotnika hitro ustavil, iz česar je ta sklepal, da hoče ž njim govoriti. Okrenil se je k jezdecu in ga spoštljivo pozdravil. Vilar se je obveselil prijaznega pozdrava, ker priljudnosti ni prisojal človeku, ki je poprej tako zadirčno odgovarjal Buzdugi.

«Ti jahaš pod Konj^splanino, gospodine. Inženjer si,» je rekel Milošević, odkrito zroč Vilarju v obraz. Kakor bi nekaj veleval, takšen

je bil njegov glas. Nekaj ponosnega, krepkovoljnega je zvenelo iz njega.

«Gotovo sem tisti. Pa odkod veš, da so nastavili inženjerja? Imaš li zveze s konakom?»

Milošević je potresel dolge, temne kodre, ki so mu padali čez tilnik, in se posmejal. «Stike sem imel z vašo gospodo, a precej žalostne. Ako še nisi slišal o njih, pa še boš. Sicer sem te pa včeraj videl hoditi v konak noter in ven, in ljudje so mi povedali, kdo si. Tudi v novinah sem čital tvoje imenovanje, v sarajevskih, novosadskih in beograjskih. Pri nas mnogo stvari prikrivajo, mnogo se vrši tajno, vse, kar je krivično, se zastre z globokim molkom. Kako naše ljudi streljajo in obešajo, tega ne povedo nikdar v novinah. No, kar se tiče tako zvanega kulturnega dela, to umejo raztrobiti urbi et orbi, in inženjer je kulturno delo.»

Vilar se je čudil takšnim izbranim besedam, iz katerih se je zrcalila ogorčena inteligentnost.

«Povej mi, gospodine, s kakšno voljo jahaš pod Konj-planino?»

«Z dobro.»

«Morda meniš, da boš deloval za bosenski blagor, ako pomagaš trebiti naše gozdove?»

«Moja misel je ta, da bom deloval za tistega, ki me je najel. To je moja dolžnost.»

«Kajpada. Veš, gospodine, mnogo lahko koristiš najetim delavcem. Tvoja inženjerska dela

ne bodo obsežna, a z oskrbo delavcev bo dosti opravka.»

Vilarju se je zdelo, kakor bi stal pred tuzlanskim načelnikom, prav tako je govoril Milošević o njegovem službenem delokrogu. «Vestno hočem opravljati službo brez tvojega pouka in ne oziraje se na desno ali na levo,» je rekel. Ni mu bilo všeč, da hoče že vsak z nasveti segati v njegov posel. In pomislil je: Ta proziravi človek pozna ves moj bodoči delokrog. To je znak agilnega agitatorja, da vse ve, kar se pripravlja ali godi v nasprotnem taboru; tisti agitatorji niso nič vredni, ki ne poznajo položaja in ga izpregledajo šele takrat, kadar dovršeni fakt udari nanje in jih na glavah zapeče udarec.

Konja sta brzo stopala, toda Milošević ni zaostal. Njegov korak je bil trd in razvaljen, zdelo se je, da doni zemlja pod mišičasto nogo, podobno slavni nogi, ki jo je bil Michelangelo izklesal za razjarjenega Mojzesa. S tihim veseljem je zrl Vilar na orjaka. Čeprav je bil še mlad, vendar je že dosti videl, vedel in premišljal. Vedel je, da ima človeška čreda svoje pastirje in tem pomagajo psi. In oni, ki živi v čredi in ni pastir, pes pa noče biti, mora ravnati oprezno, da izhaja. Vzlic temu sam ni bil oprezen in ni ljubil tihošlapov in lizunov, ki uspevajo po vseh slojih družbe z neodkri-

tostjo in hinavstvom. Ugajal mu je človek, kateremu je strast odkrila srce, človek smelega čela, neupogljivega značaja in drzne misli. Takšen se mu je zdel Milošević.

«Kako napreduje kultura v Bosni?» ga je vprašal z izrazom nasmešljivca, ki že naprej ve, kakšen bo odgovor.

«Za tujce dobro; oni žanjejo in vežejo v snope, nam pa še pabirkov ne puste. Oprosti, da govorim odkrito! Bošnjaki ne smemo molčati; kdor molči, kaže, da je zadovoljen.»

«Bodi odkrit z menoj! Glej, moje srce je vedno na strani tlačениh in robujočih. S svojim znanjem nisem suženj nobene vlade. Sicer pa zasedba Bosne traja šele tri leta; v tako kratkem času ni mogoče doseči vidnega napredka.»

«O, imamo viden napredek! Že rastejo naša mesta in se lepšajo in še bolj se dvignejo, pred vsem Sarajevo. Železnice in pota nam gradijo, vso deželo objema trda vojaška, uradniška in orožniška mreža. Kaj hočeš še več? Pa mesta napredujejo le po tujcih in zanje, komunikacije skrbe le za strategične zveze. Ta napredek nič ne koristi našemu ljudstvu. Kako bi se sicer trumoma selili Turki iz dežele, ko se vendar vlada hoče v prvi vrsti opirati nanje! Poglej po vaseh, kjer prebiva množica ljudstva, če se je kaj storilo za kmeta.»

Jeza vnetega agitatorja je gorela na Miloše-
vičevem obrazu, ožganem od solnca. Ener-
gičneje je potresal s kodri in više je dvigal
gorjačo. Vilar mu ni ugovarjal. Po kratkem
presledku je oni nadaljeval: «Kakor riba vode,
kakor zraka bi potrebovali vaše ljubezni sedaj,
ko smo živeli blizu 500 let pod turškim igom.
In vi nam niste prinesli zaželene dobrote. O,
ko bi bili pri nas vse tako uredili, da bi nam
bilo prijetno in udobno živeti, da bi rekli:
toplo nam je pod bosenskimi krovi! No, vi ste
tukaj obrnili vse v svoj prid; vam sije solnce,
a mi čutimo, kakor bi živeli v mrazu, vi ne
razumete naših potrebščin, ki se križajo z va-
šimi na vseh potih.»

Vilar je kimal z glavo, pritrjujoč agitatorju,
ki tega tihega soglasja ni mogel videti, ker je
govoreč neprestano zrl predse v temna po-
bočja planin. Zvonek mu je bil glas, neustra-
šenost in prepričanje je odmevalo iz njega.
Zdelo se je, da ne govori toliko svojemu so-
potniku, ampak v ogromne gozdove Zeleboja,
Kravanje in Konja, kakor bi videl v njih vse
polno naroda, ki drhti po svobodi in ga po-
sluša, nadahnjen s prav isto strastno mislijo.

«Naše vode ne smejo po naših žlebovih teči
v tuja korita. Iztrebiti se ne damo. Ako so
iztrebili divjake v Ameriki in naselili tja Evro-
pejce, se da to upravičiti le s stališča evropske

sebičnosti, a v Bosni ni divjakov; tu je bilo modro urejeno gospodarstvo že takrat, ko so v Carigradu gospodovali Grki. Od tam smo dobili svojo kulturo, ne s severa, ne od vas. Ko so nas iz istega Carigrada porobili, se je nas polastila apatija, imenujem jo mržnja ali lenoba, kakor hitro smo spoznali, da ne delamo zase. Še dandanes se dostikrat prigodi, da kmet noče pokositi travnika, noče požeti njive, ker vidi, da mu nič ne ostane, ako redno plača bega, carja in najetega delavca. Odtod večni prepiri in nezadovoljnost. Lenobo očitajo našemu ljudstvu, a postane pridno in marljivo, ko dobi svobodo, mine ga apatija, prinesena z mohamedovsko vero iz Azije. Prepričan sem, gospodine, da razcvete v Bosni zopet blagostanje, pride pa po drugačni kulturi, nego je ta, ki jo imajo v mislih tvoji prijatelji v Samojlovem hanu. Ljudje se pomnože in ob vsestranski marljivosti bo Bošnjak razmeroma dobro živel. A tisti, ki pride iz tujine in hoče tu bivati, se mora čutiti domačina, govoriti mora naš jezik, spoštovati naše običaje, isti plamen mu mora goreti v srcu kakor nam. Mnogojezičnosti tu ne potrebujemo: samo slovanski jezik mora tu obveljati, pa naj se imenuje srbski ali hrvatski. Čudna stvar je jezik: on nas združuje in razdružuje. Tu je

posebno treba, da nas združuje, ker nas ločijo nesrečne razlike v veri.»

«Da bi vsem en plamen gorel v srcih, tega ni nikjer, povsod se križajo nazori. Brat, ti si navdušen za stvari, ki niso vseskozi izvedljive.»

«Pravijo, da sem nevaren agitator. Moje prepričanje je stalno: voda ga ne izpere, rja ga ne izje. Nikdar ne govorim samo zato, da bi napravil efekt. Nazori se povsod mešajo, dokler se ne izbistrijo, misel in protimisel se vrtita v glavah, končni uspeh je pa napredek. Glede naše uprave je moj nazor ta, da se mora prilagoditi potrebam ljudstva vseh slojev. Rokav treba tako narediti, da se prilega roki, roke ni mogoče prikrojiti po rokavu.»

Od splošnih stvari je prešel na posamezne slučaje, na konkretnosti. Grajal je vlado, ki ima za vsakega dosti zemlje; kolonisti, samostani, cerkve, vakuf je dobe, kolikor poželega domači kmet je ne dobi. Oglasil se je c. kr. stotnik za zemljo in jo je dobil ter obdelal s svojo stotnijo. Posebno je zabavljajal sistem kolonizovanja. «Kaj pa so kmetski kolonisti? To so ljudje, ki so živeli v svoji domovini ob beraški palici, bodisi da nikdar niso nič imeli, ali pa, da so pri slabem gospodarstvu zapravili zemljo — pa hajdi v zasedene dežele širit kulturo! Človek, ki kaj ima v svoji domovini, ostane tam in ne ponese kar na dobro srečo

svoje kulture v tujino. Ker jim vlada podeli vse mogoče dobrote in svoboščine ter dovoli, da se povsod svojevoljno razprostirajo in odrivajo domačine, se ti kolonisti sčasoma dvignejo, kolonije zacveto. In čez sto let po njih prihodu v deželo, ako ne poprej, dvignejo glave in se začno ponašati, da so oni kultivirali deželo in da morajo stati, ako ne na prvem, pa vsaj na odličnem mestu. Tako se vedejo danes danes potomci onih, ki so svoje dni kot kolonisti, to je kot berači in klativitezi prišli na Ogrsko, Češko, Rusko in v Ameriko. Ako bi vlada proglasila za domorodno prebivalstvo iste ugodne agrarne zakone, kakor jih uveljavlja za koloniste, bi dežela napredovala in se povzdignila z domačo močjo. Mi imamo samo dolžnosti, a nobenih pravic. Poprej tudi nismo imeli pravic, a vrag se je menil za turško carstvo.»

Vilar je zvesto poslušal svojega razburjenega sopotnika, ki mu je strast razgrela glavo, pognala kri v lice. Nič ponarejenega ni videl v njegovi gorečnosti. «Čital sem, da osebne varnosti in varnosti imetka poprej ni bilo v vaši deželi,» je pripomnil.

«Da, tako se čita v vaših novinah, da naš imetek poprej ni bil varen, a zdaj bo kmalu ves na varnem, namreč v tujih žepih. Poprej je naša pest skrbela za varnost. Dasi je bilo

kristjanom zabranjeno nositi orožje, smo bili za silo vendar vsi oboroženi. Na turška razbojstva se je odgovarjalo z orožjem. Prigodilo se je, da so kmeta, ki je posamič gnal živinče preko planine, napadli turški razbojniki. No, strah je iznajdljiv: v nevarnih časih in krajih so se napotili kristjani iz ene ali več vasi s handžarji in samopali za pasom skupno na semenj in oboroženim se ni bilo treba bati sovražnega navala. Naj nam ne hvalijo sedanje varnosti! Ptica v kletki je gotovo na varnem in lev v zverinjaku tudi, toda kakšno je življenje, kjer ni svobodnega gibanja.»

Milošević je globoko vzdihnil, kakor bi bila njegova iznajdljiva in gibčna misel zadela ob mreže in okove živalskih kletk in zaporov.

«Zdi se mi, da pretiravaš in prehitro sodiš,» je govoril Vilar. «Vse, kar je temno, slikaš črno in svetlobi nikjer ne pustiš prostora. Ako hočemo spoznati posameznega človeka, pravijo, da treba čakati sedem let; če se v tem času ni pokazal, kaj je in kako, čakaj še sedem let; tedaj se ti gotovo odkrije, kaj velja in česa smeš pričakovati od njega. Tako treba čakati tudi na upravo, ki pri zamotanih razmerah, kakršne je našla v Bosni, ne more vsega preurediti kar na hitro roko.»

«Lahko bi bila vsaj začela, da je sposobna in poštena. Nekaj je že uvidela, lani je nekaj

pometala z uradniki, ali takšnih, ki bi imeli srce za nas, nam še ni poslala. Že nocoj ali jutri boš spoznal gozdarja Bierkopfa in tedaj porečeš, da govorim resnico. Obljubila nam je v proklamacijah široko kulturo, blagostanje in kaj še vse, a od besede do dela se mnogo predela in od besede do dejanja se človeku mnogo sanja. Ako uradniki ne delajo za nas, kdo naj dela? Morda nune, ki so jih poslali sem in so v mestu otvorile šolo za otroke častnikov in uradnikov? Priredile so pozimi neko božičnico ter povabile na slavnost tudi bosenške otroke. Obdarile so jih z manšetami, ovratniki, kravatami ter s hlačicami švabskega kroja, z igračkami in drugo drobnjavo, ki za naše otroke nima prida. Zato so bile pa tudi poti iz samostanske šole kar nastlane s takšnim blagom, došlim z Dunaja. Z manšetami kulturo sejati na Balkanu, to je pač smešno.»

Milošević se je trpko posmejal. Tudi Vilar se je smejal.

«Glej, tvoji ljudje tam v mestu pravijo, da žive patrijarhalno življenje na otoku sredi sirovega naroda. Svoje sirovosti, kričeče v nebo, ne vidijo in jo prisojajo ljudem, ki niso zagrešili drugega, nego to, da ne marajo ljubiti onih, ki so prišli s pretvezo, da jih osvobode starega jarma, pa so jim vrgli na vrat nov, še bolj žuleč jarem. V deželi jim nalagajo brež

mena, kakršnih prej ni bilo, zaničujejo njih preprosto življenje, v inozemske novine pa pišejo, kako pospešujejo napredek in blagostanje. Ko bi bilo vse res, kar pišejo, bi morala postati Bosna v dvajsetih letih raj Evrope. Doživiš in uvidiš, da bo raj samo za tujce, ki bodo bogato plačani zatirali naš rod.»

Vilar mu ni odgovoril, a razsodil je sam v sebi: Ta človek bi s komolcem, ne — s handžarjem bi si delal pot med tirane. In spoštovati je začel človeka, čigar filozofija si je nadela žalno obleko narodnega gorja. Rad bi ga bil vprašal po njegovi preteklosti, kje je študiral, kako je prišel v samostan, kako iz njega, zakaj nosi roko v obvezi, pa Milošević je zaostal za njim. Pogreznjen v svoje burne misli je molče korakal poleg Turka.

Vilar je zagledal pred seboj na levo ob poti ponižno hišico, naslonjeno ob breg nad Oskovo, ki je šumela na desno v globoki strugi. Milošević je pospešil korak in se zravnal ž njim. «To je Mušičev han ali han ob Oskovi. Tukaj se ločita najina pota. Tvoj pelje dalje vedno poleg potoka, jaz sem tukaj doma.»

«V tem hanu?»

«Moj pravi dom je daleč od tukaj v Hercegovini, a sedaj bivam v Piliću. To je pravoslavna vas dobre pol ure nad Oskovo. Gori

bivam s handžijo Mušićem pod eno streho. Tukaj si odpočijem in potem hajdi v breg.»

Tudi Vilar je postal pred hanom. Nameraval je kar na konju popiti čašico kave; ko pa je zagledal pod visokim pristrešjem, stoječim na koncu hana na štirih drogih ter pokritim s suhim vejevjem in praprotjo, kopo otrok, rajajočih in igrajočih neko igro, in poleg njih deklico mamljive lepote, je razjahal ter oddal konja Turku. Tedaj je stopil iz hana visok, suhljat, star mož prijaznih, dobrih oči, ki je v pozdrav površno dvignil koščeno roko h koničasti albanski kučmi, nekoč beli, sedaj pa zelo obnošeni in zamazani.

«Pomozi Bog, gospodine! Hočeš li kave?» je vprašal starec s tiho, hripavo in ubito besedo.

«Prinesi, handžija!» In Vilar se je okrenil proti pristrešju, kjer je sedel na konec klopi ob zunanji steni.

«Daj i meni, Pero!» je zaklical Milošević in šel za inženjerjem. «Utrudil sem se danes, bogme! Dolgo pot sem napravil: ob treh zjutraj sem bil še v hribih Majevice-planine,» je rekel ter sedel.

Vilar ga ni poslušal, njegova pozornost se je obrnila k rajajočim otrokom. Kakšnih petnajst let star deček s fesičem na glavi, nevelik, toda životen, v novih opankah, je držal za povodec, na katerem je bil krog vratu privezan

majši deček, bos, raztrgan in odet čez glavo v staro, narobe obrnjeno kožuhovino. Ta kožuhar je v krogu po strani stopical s črnimi nogami krog svojega vodnika, nagibal glavo zdaj na desno zdaj na levo, mrmral, brundal in buljil oči. Oni v opankah mu je nasmešljivega obraza s tankim glasom pel: «Igraj, igray medjede! Igraj, igray medjede!» — ter potegoval s povodcem. «Medved» smrči, grči kakor razdražen ris, hrka, voha, pade na vse štiri, potem se postavi na zadnji dve. Smešno. Vodnik mu neprestano poje: «Igraj, igray, medjede!» Drugi otroci so stali v krogu ali ležali na trebuih na tleh ali čepeli na podvitih nogah in drezali z dolgimi šibami v «medveda», ki je imel podolgovat živalski obraz in znal strahovito bliskati z očmi. Da bi bila slika popolna, prinese zavaljen deček peharček ter ga pomoli «medvedu». Ta podaljša čeljust ter ga zagradi z belimi zobmi, miga z očmi, se reži, ščeperi in pobira, nagibajoč se na stran. In gledalci mečejo v peharček kamenčke, travo, prah, nekdo vrže tudi gumb. Vilar se je vzel ter vrgel dvajsetico. Potem je v pohvalo plosnil z rokami, kar je dečke tako preplašilo, da so mahoma prenehali z igro.

«Naš narod je podoben medvedu na povodcu, prav tako mora slušati, stopicati, kakor bi bila razbeljena tla pod njim, sicer ga vlečejo

sem in tam in kopo batin mu nalože na kožuh. Renčati ne sme, da ne bi slišala Evropa, ki z vsem svojim razumom in s tisočerimi očmi pazi na balkanske dežele.»

Te Miloševičeve besede je prekinil handžija Pero, ki je prinesel kavo. «Je li dosti klaje v Majevidi=planini, Jovica?» je vprašal.

«Detelje ne bodo kosili, ker zaradi kuge je popadla živina. Vse pojde v propast,» je odgovoril agitator, in handžija je skrbno pogledal Vilarja, ki je precej vedel, da govorita o živini, ki je bila zaplenjena in predvčerašnjim prignana v Tuzlo.

«Ta gospod je inženjer, potuje pod Konj=planino,» je nadaljeval Miloševič. «Dober, pošten človek,» in mešaje kavo je dodal: «On se zavzame za sekače in ne pripusti, da bi jih odirali in izsesavali. In tudi našo porobo prizna; kdor pripozna našo bedo, je usmiljen človek in z nami.»

Handžija je skomizgnil z ramo, češ: mnogo so nam obetali takšni dobri in pošteni ljudje, srca pa le niso imeli za nas. Vendar pa se je zasvetil v njegovih milih, skoraj otroških očeh usmev, ki je veljal inženjerju. Podpiral se je z žilastimi rokami ob suha boka in rekel: «Boga mi, pametni in učeni so ti ljudje, ki so prišli k nam. Nikdar si nisem mislil in nikomur v Bosni se še sanjalo ni, da pojde kdaj vsa Konj=

planina po Oskovi v dolino. Za Konjem prideta na vrsto Kravanja in Zeleboj, potem Ozren planina ter vsi neprodorni gozdi ob Krivaji in Spreči od Doboja pa do Kladnja. To je bogastva! Turek je spal, tiho se je nakopičilo takšno bogastvo krog njega, a ni ga videl.»

«Zdaj vidimo, ko je prepozno.»

«Modri ljudje so nam zavladali, takšnih ni bilo prej.»

Agitator je pljunil.

«Vsak zase, Bog za vse,» je rekel Pero, zroč na Jovico, kakor bi mu očital preveliko iskrenost.

Ko se je Vilar okrenil od kave k otrokom, se je njegovo oko ustavilo na deklici, ki se je opirala ob drog pristrešja in zrla nanj. Nekaj toplega ga je spreletelo. Le za hip je videl njene temne oči, ki so se precej umaknile njegovemu pogledu. On sam bi se ne bil upal dalje gledati vanje, ker je vedel, da se Bošnjaku ne zdi vse dopustno, kar je pri nas običajno in spodobno. Grozeče motri tujca, če se drzno ozira na njegovo ženstvo.

«No, deca, sedaj nam zapojte srbsko pesem in ti, Danica, mi prinesi sveže vode!» je ukazal Milošević. Vilar je gledal za deklico, ki je z bakreno konvico v roki gibčno in hitro korakala preko poti k Oskovi. Vse na njej je bilo prijetno napeto, lica in grudi, vsa postava

v pravih razmerah, ki se ne vidijo vselej na mestni ženski, dasi ji na premeten način pomaga šivilja. Le široka dimlija (žensko krilo), ki se zdolaj ob členkih privezuje k nogi, se mu je zdela neokretna in smešna. «Kje se je vzela v teh gozdih takšna krasotica?» je pomislil Vilar, ko mu je bila deklica izginila v strugi Oskove.

Otroci so zapeli srbsko pesem in Vilar je kimal z glavo ter zvesto poslušal. «Kje so se naučili tako lepo peti? Imate li šolo v vasi?» je vprašal.

«V Piliću ni bilo nikdar šole; zato zberem po trikrat štirikrat na teden otroke ter jih učim čitati, pisati, računati in peti. Naši ljudje so nadarjeni in vneti za pouk, šol pa vendar nimamo razen v mestih, samostanih in večjih središčih pravoslavnega naroda. Kakor bi ne imel vseh petih čutov, takšen se mi zdi človek, ki ni hodil v šolo.»

Vilar mu je pritrdil in pohvalil njegovo šolo. Bog ve, ume i ona čitati in pisati, si je mislil, ko je sprejel iz Daničine roke čašo z vodo. In pijoč je kradoma dvignil oči od njenih rok na skoraj gosposko nežno obličje. — Ni mogoče, da bi takšno dekle ne umelo čitati, je pomislil.

«No, Vasko, prinesi gusle in zapoj nam našo pesem!» je velel Jovica brhkemu dečku, ki je

malo prej vodil «medveda». Deček je prinesel iz hana stare gusle. Počeni! je na tla in brun: dajoč po struni pel dolgo pesem o starem bo: senskem junaku. Zatemneli obraz se je pokr!l z resnostjo in starčevsko solzljivostjo, ko je z otožnim glasom bolj pripovedoval nego pel o narodnem junaku. Oči je zastrl s trepalnicami, kakor bi bil pravi slepec=pevec. Njegovi to: variši so počeni! pred njim in prekrižali roke na prsih ali poleg! po tleh, oprli glave z dlanmi ter napetih oči zvesto poslušali. Nihče ni dal glasu od sebe. Danica je slonela ob zidu, oči: vidno z vso mislijo utopljena v junaško pesem, dasi jo je že mnogokrat slišala. Inženjer in Jovica sta molče pušila svalčice in srebala kavo. Handžija Pero je pazno in bistro pogle: daval na novega gosta, ker všeč mu je bilo, da mu ugaja takšna zabava in se kaže zadovolj: nega. In res je bilo Vilarju mehko pri srcu. Preproste gusle so se mu zazdele neka vrsta duše, iz katere hrope sama bolečina, hrope že mnogo stoletij žalka in enozvočna: izliva se iz nje potok solz in bridkih spominov na dolgo: trajno sužnjost. Naveličal se je praznih rado: vank pri gosposkih ljudeh, ki se vrste dan za dnem, so povsod enake, šablonske, mnogokrat sirove in nikdar ne nagnejo duše do globlje, sočutne misli. Hotel je Vaska, ko je odpel, na: graditi, pa deček ni hotel sprejeti, ker mu je

bil Jovica odmignil z besedami: «Vasko, sebi in narodu na slavo si pel in nam v veselje. Pohvala naj ti bo v nagrado!»

«Od Boga je pesem in k njemu kipi,» je rekel handžija, in si vihal v zadovoljstvu dolge osi-vele brke.

Celo uro je posedel Vilar in še dalje bi ostal, pa dolge sence, padajoče od drevja, so ga spomnile, da je čas odriniti po nepoznani poti. Ker mu je handžija bore malo zaračunal za kavo, mu je natresel nekaj drobiža kot nagrado v pest, kar je Pero z jasnim obrazom spravil za pas.

7.

Mušičev han leži že na ozemlju Konj^splanine, toda do onih kolib, kjer je bila nastanjena upra^sva drvarskega tabora, je bilo še uro hoda. Konja sta postajala trudna, ni ju bilo mogoče izpod^sbuditi v izdaten dir. Dolina se je čim dalje bolj ožila, znožje gor se je dotikalo že Oskove, ki je šumela po plitvi, le malokje skalnati strugi. Na nekaterih krajih se je dolina zopet raz^sširila v majhen kotel; tam je držala pot že rajši preko kakšnega obronka kakor pa tesno ob izpodjedajočem potoku. Ti obronki in raz^srastki planin so bili gosto zarasli in pot po njih je bila tudi podnevi temna. Od vseh strani je popotnikoma zavelo dihanje gozda naproti.

Z radostjo se je oziral Vilar v temno drevje. Tu si odpočije. Zanimal ga je tudi gorski potok, žila, po kateri se je stekalo planinsko bogastvo v dolino. Na nekaterih krajih je bilo videti, kako je človeška roka ugladila vodno pot s tem, da je posekala drevje ob bregu ter tu zožila strugo, tam jo razširila, da so v njej gladko potekli hlodi in se niso ustavljali in kopičili. Ponekod so potok napeljali v novo strugo in jo ogradili s krlji ali obzidali, tako da je voda brez ovir hitela navzdol. S pobočij gor so držale suhe drče do Oskove; po njih so spuščali pozimi po zamrzlem snegu les k vodni poti. Ob pritokih so bili napravljeni široki leseni žlebovi; vanje so visoko v gori napeljali vodo, jo zajezili, navalili lesa pod jez, odprli zatvornico in splav je bliskoma drvel v dolino. Pozimi, ko je zamrznil sneg v žlebovih, ni bilo treba vodne sile, po njih so kakor po suhih drčah spuščali hlode. Tako je umni človek odstranil zapreke ter z močno roko posegel po zakladih, ki so se zdeli do tedaj nedosegljivi.

Vilarja so že v mestu poučili in ga uvedli v njegov posel: vse te naprave naj nadzira, po njegovih navodilih naj se popravljajo in izpopolnjujejo; kjer treba, naj se gradijo nove. Bile so še močne, jedva dve leti stare, ž njimi ne bo mnogo dela, zato se hoče tem bolj za-

nimati za delavsko blaginjo. Ni vse v redu pri delavcih, to je posnel iz prikritih namigavanj tuzlanske gospode in liferanta Samojla ter iz jasnih Miloševičevih besed, toda on spravi vse to v red, tako da zadovolji delavce in ne bo trpela škode vlada. Kakor ga je skraja jezilo, ker so mu naprtili administracijo, tako ga je to veselilo zdaj, ko se je bil že nekoliko uživel v položaj. S paznim očesom je ogledaval umetne naprave, ob katerih se bo potikal od jutra do mraka, s slastjo je vsesaval vase krepilni zrak, pomešan z vonjem najrazličnejšega rastlinstva. Dehtele so temne gore in pogrezal se je vedno globlje vanje. Zaukal bi od samega veselja, da je ušel hrupnim mestom in našel naposled zaželeni mir v kraju, ki ga še ni oblizala kultura. Nekaj iz tistih starih časov, ko še ni bilo kamenitih mest in so naši davni dedi stanovali v pragozdu, je menda ostalo še v nas, da tako želimo zbežati iz mesta ven na zelene poljane in v tihe gozde. V dolini je svetloba gasnila, a nad njim se je razpenjala plast jasnega neba, podobna podolgovatemu jezeru, ki v daljavi blešči v svitu zahajajočega solnca med mračnimi gorami. Tihota povsod okrog. Naposled so zalajali psi, pot je bila končana. Razjahal je pred lesenimi kolibami, namenjenimi za stanovanje, pisarno in hlev.

Kolibe so stale na lepi tratini ob Oskovi na vznožju Konj-planine. Zgrajene iz grobo obtesanih brun, obite in pokrite z deskami, pač niso držale toplote, pa tudi pred poletno vročino so bile te lesene stene slaba zaščita. Od 1. majnika sem drvarji niso bivali v njih, ostajali so čez noč v gori, kjer so sekali. Poleti so stalno prebivali v njih samo gozdar Bierkopf, sluga in hlapec. Tem se je pridružil sedaj še inženjer. Sluga je kuhal, snažil in opravljal vse hišne posle, hlapec je oskrboval dva konja, ki sta iz Samojlovega hana poleti vozila, pozimi pa, če je bil velik sneg, tovorila živež; tudi za ježo so ju rabili.

Vilarju je prišel naproti s tremi psi mešane pasme Bierkopf, srednjevelik, trden človek z neprimerno veliko glavo, z zalizci, ki so pokrivali obe lici, kakor bi imel na vsaki strani obraza prilepljeno gosto ščetico. Oblečen je bil v ubožno lovsko obleko. Od njega je zahtevalo po zemlji, gozdu, preperelosti in po alkoholu. Njegovi psi so sumljivo vohnjali po dolenji obleki inženjerjevi. «A, gospod inženjer?» se je odurno začudil gozdar ter pomolil Vilarju mesnato desnico. «Vas so poslali sem kaj na počitnice?» je bolj renčal nego govoril, upiral jastrebaste oči v došleca in se silil v lokav nasmeh. Vilar je precej spoznal, da tukaj ni dobro došel. Stisnil je podano desnico, a

zazeblo ga je, ko je gozdar ob nasmehu pokazal naprej stoječe, dolge in rumenkaste zobe in so mu zalizci stopili toliko v stran, da so zakrili ušesi. «Kakšna gozdna pošast je to! Favn, kajli? Kje so si ga neki izposodili!» si je mislil inženjer in stopil za korak nazaj, ker grdi Čumurpaša mu je puhal iz dolge pipe oblake dima naravnost v obraz. Gozdar mu je v naglici razkazal kolibe in ga naposled vedel v njegovo novo stanovanje, precejšnjo sobo s preprosto opravo. Tu je ležala že vsa Vilarjeva prtljaga, trije majhni kovčegi.

«Precej vam pošljem služabnika, da postreže, kar želite. Tu notri boste počivali kakor v Abrahamovem naročju. Pa lahko noč! Da bi se vam prvo noč kaj lepega sanjalo!» je pri vratih govoril Bierkopf s sarkazmom na ustnah in v očeh.

Vstopil je služabnik in presenetil Vilarja s pijanostjo. Oči so mu mrlele v čudnem ognju, po obrazu ga je oblivala nenaravna rdečica, jedva se je držal na nogah. «Želite večerjo, gospod inženjer? Kaj malega bi vam hitro napravil.»

«Sam imam nekaj malega s seboj. Prinesi mi iz hleva torbo!»

Sluga je prinesel torbo in precej za tem se je zopet pojavil, sedaj z neodmašeno zlato

glavo steklenico. «Tole izpijte, gospod inženjer, da boste laže zaspali.»

Vilar se je spomnil zlatoglavih steklenic, ki mu jih je ponujal Samojlo. «Je li dobro vino notri?» je vprašal.

Služabnik je stisnil usta in oči, kakor bi zadrževal neki slasten okus v sebi.

«Koliko velja steklenica?»

«Nič, prav nič — hi-hi-hi! — brez skrbi pijete. To nam navrže vsak mesec liferant Samojlo, zastonj nam da naš očka Samojlo.» Sluga je dvignil obrvi in razširil oči, kakor bi hotel izzvati radost in veselo presenečenje. In tiho je pristavil:

«Gospod gozdar jih dobivajo trideset in še več, jaz pet, Marko, ta, ki je v hlevu, tudi pet. O, brez skrbi vzamete, to nič ne velja.»

Vilar je nevoljen odvrnil z roko. «Lepa hvala za tvojo prijaznost, ali takšnih finih vin jaz ne pijem. Danes več ne potrebujem tvoje pomožbe, toda jutri te zgodaj pokličem. Navajen sem zarana vstajati. Le idi!»

Ozlovoljenost je spreletela služabnika, v stran je namrdil lice, ko se je po vojaško obrnil na petah. «Sladkega počitka vam želim, gospod inženjer! Naj se vam kaj prida nasanja, da stavimo v loterijo,» je rekel odhajajoč. Očiten zasmeh je bil v njegovih besedah, kakor malo prej v gozdarjevih.

Vilar je zgodaj ugasil ter legel v posteljo. Zaprl je oči in skušal zaspati, odganjajoč misli, ki so se nanašale na dogodke današnjega dne.

„K čudnim ljudem sem prišel,“ je premišljeval. „Gozdar in sluga, oba sta pijana. Morda so takšni tudi delavci.“ Opravičeval je pijanost z nedeljo, češ, na božji dan se pije tudi na Slovenskem premnogo. Preden se je pojavila dremota, je zaslišal nad seboj močno rompljanje, kakor bi kdo pod streho natresaval krompir po deskah. „Kaj je to? Ali plešejo gozdni škrti nad menoj? Tu ni mogoče zaspati.“ Prižgal je luč, vstal ter šel iskat človeka.

Gozdar je imel še luč, ki je udarjala skozi špranje slabo zloženih desk v vežo. Vilar je potrkal.

«Kdo je?» je zahreščal pivski glas gozdarjev.

«Jaz sem, inženjer. Rad bi vedel, kakšen vrag pleše nad mojo sobo.»

«Hahaha!» se je zlobno odzvalo iz sobe. «Prosim, vstopite!»

Bierkopf je sedel v domači suknji dopetači pri mizi, pušil in sam s seboj igral karte. Prekladal jih je v pasjanski igri. Kraj kart sta stali dve zlatoglavi steklenici. «Sedite! Ali igrate v karte? Piké bi vrgla, to je prava igra za dva.»

«Ne umem nobene igre.»

«Škoda, škoda! To vam bo dolgočasno v naši puščavi. Vzamete li za ljubo kozarček vina — finega —»

«Lepa hvala, gospod gozdar, pijem samo navadno vino in še tega malo. Res — hvala!»

«Treba se vam bo navaditi — podgan.»

«Podgan?»

Bierkopfu je neprijeten smeh legel na ustnice. «Lesne podgane vam škrabljajo pod streho; sredi gozdov prebivamo, zato je toliko tega mrčesa.»

«Ali jih ni mogoče ugonobiti?» Vilarju se je za malo zdelo, da mu je maloprej Bierkopf voščil lahko noč in ga ni nič opozoril na prijetnosti take lahke noči.

«Koliko sta jih že hlapec in služabnik postal strelila in zastrupila, pa vse zastonj. Treba ž njimi živeti, vsakemu gorju se treba prilagoditi. Najboljše sredstvo proti podganam so tele zlatoglavke. Izpraznite eno, če ne pomaga, obglavite še drugo, tedaj pa zaspite, da ne veste, kdaj se prevalite v Morfejevo naročje, in naj poka koliba na vseh koncih in oglih. Ali vas služabnik ni opozoril na podgane?»

«Ni. V čuden kraj sem prišel in še veselil sem se ga.»

«Zaradi podgan ni treba obupati. Pozimi ne bo nobene. Vaša služba bo prijetna in lahka. Sploh se čudim, čemu so nam poslali

inženjerja, ker inženjerskega dela skoraj nič ni, plačo so vam pa nakazali sijajno.»

«Pri deželni vladi bodo že vedeli, ali sem tukaj potreben ali ne,» je ozlovoljen odgovoril Vilar.

«Gospodarske posle so vam naložili in ti tudi nekaj nesejo. Vaša hrana vas ne bo veljala novčiča in tudi steklenic bo, kolikor jih boste želeli. Pa takšno delo bi opravljal lahko tudi najin služabnik. V Sarajevu nič ne vedo, tam delajo vse po neki nerazumljivi šabloni.»

Prezirno se je Vilar ozrl po steklenicah, in ker je komaj čakal prilike, da pokaže svoje poštene namere, je porogljivo rekel: «Postranskih zaslužkov, na katerih lepé morda žulji delavcev, ne maram. Svojo hrano bom plačeval že sam. Ali so tukaj v navadi vzetki, tiste podkupnine, o katerih se toliko bere v ruskih knjigah?»

«Ti so povsod v navadi, ne samo na Ruskem. Ponižnemu železniškemu izprevodniku jih sčukajo popotniki, višji uradnik jih dobiva od tovarn in premogovnikov, ki dostavljajo material. Modrega človeka načelo se glasi: Kadar je kaj v skledi, zajemaj, kadar imaš, spravlaj, če kaj nese, pobiraj! Bosna je prav za prav še sultanova pokrajina, kako bi ne bili v navadi vzetki! Blagor mu, kdor sedi pri koritu, ker njegovo bo nebeško kraljestvo!» Bierkopf je

pomešal karte ter jih začel metati predse. Vilar je ostrmel ob njegovem cinizmu. Želel mu je lahko noč.

Razsrdilo ga je vse, kar je videl in slišal. Šel je v hlev, da ošteje pijanega služabnika, ker ga ni opozoril na podgane. V kotu hleva je stala dolga miza, na njej luč, ki je svetila krepkemu fantu, sedečemu in pišočemu pismo. «Kdo si ti?» je osorno vprašal Vilar.

«Konjski hlapec Marko Krpica sem,» je odgovoril pisar ter dvignil glavo.

«A jaz sem rezervni častnik —»

Ko je bil Marko zaslišal besedo častnik, je planil pokonci ter v naglici prevrnil stol pod seboj. Vzravnal se je v vojaški postoj in zagrmel, kakor so ga bili pred leti naučili pri hrvatskih ulancih: «Gospod častnik, pokorno javljam — vse v redu!»

«Ni vse v redu, prijatelj. Tu imate podgan na milijone. Kje je služabnik, da mu navijem ušesa?»

«Pokorno javljam — pijan spi pod kakim drevesom. Prodal sem mu svoje steklenice in zdaj je pijan.»

«Zakaj me ni opozoril na podgane? Vse polno jih je pod streho.»

«Pokorno javljam — ne vem. Gospod častnik, podgan se vam ni treba bati. V sobi puš

stite goreti luč, pa bo dobro. Luči se boje. Tako delajo tudi gospod Birkov.»

«In onadva hudiča mi tega nista mogla povedati! Rada bi, da me požro. No, čakajte, jaz vas bom še mikastill!» Potreptal je Marka po rami in mu blagonaklonjeno rekel: «Ti si edini poštenjak tukaj!» Napravil se je k durim, Marko ga je spremil. «Hvala ti, Krpical!» mu je rekel pri durih, in da bi mu vcepil še višje spoštovanje, je strmo zrl nanj in nemški pristavil: «Ein guter Kerll!»

Dolgo ni mogel zaspati. Nekaj ga je motila luč, nekaj podganji ples pod streho.

Ko je drugo jutro vstal, je svetil že davno beli dan. Služabnik mu je skesanega obraza prinesel zajutrek. Vilar ga je nahrulil s trdimi besedami: «Sanjalo se mi je o podganah in o tebi, pijana svinja! Zdaj pa stavi v loterijo! A pri meni ne boš pijančeval!» Vprašal je po Bierkopfu, a ta je bil že odšel v planino. Služabnik mu je pokazal izhojeno stezo za kolibami, kjer se je svet začel strmo dvigati; po njej naj gre vedno kraj Oskove ter lesenega žlebovja, za uro hoda pride do sekačev.

S puško ob rami je ubral tisto stezo. Čez pet minut je bil že v pragozdu. Ostrmel je. Silna neukročena priroda ga je sprejela vase. Tu je tisočletja delovala neovirano, samosvoja in ni je kazila človeška roka. Prastara drevesna

debla so na obeh straneh potoka v bizarnem neredu ležala po tleh ali se naslanjala na živo drevje ogromnih obsegov. Nekatera so se nahajala še v poslednjih utripih življenja, pri tleh so poganjala še mladike; druga so popolnoma onemogla čakala izpremenitve v prah, ali pa že kazala zadnje ostanke nekdanje moči — preperel stržen s trhlimi grčami, podoba kostenjaka, ki so se mu že vgreznila rebra in ki leži v zemlji kakor stlačena cvetica v herbariju. Dih življenja in smrti je zavel na Vilarja; na desni in na levi so nevidne moči snovale niti za vedno jačje življenje in povsod so se propadli deli globlje pogrezali v trohno. In neki poseben, neopredeljiv vonj je udarjal v nos: to je bil duh življenja, pomešan s smradom smrti. Toplo solnce je sijalo na nebu, toda njegova svetloba je mogla le malokje prodreti k Oskovi, ki si je v večnem boju z rastlinjem in trdo skalo izkopala svojo drzno pot. Kakor bi šel človek po ozki soteski, obrobljeni z navpičnimi in čez pot visečimi stenami gor! Kjer si je obrovska hraščevina izbrala svoje torišče, ugonobivši tujo okolico, so solnčni žarki prodirali še dosti nizko med vejevje in tvorili na deblih in vejah nekako zlato mrežo, ki je plešala, kakor je veter gibal vrhove. Ponekod so segali slabi solnčni utrinki noter do vlažnih tal, dolj do drevesnih mrtvecev, vkovanih v

razšopirjeno rastlinsko golazen, in dobrodejna svetloba je bleščala s takšnih prostorov. Kjer je kipelo bukovje in gabrovje, tam solnčni žarki niso pririli do tal, čeprav je bilo nekaj lesa za stezo ob potoku izsekanega.

Strmeč in zadivljen se je oziral v goščo. Takšnih debelin še nikdar ni videl. A globoko ni moglo prodreti oko: povsod se je razrasel srobot, vse je preprezal zimzelen, divja trta in podobna rastlinska navlaka. Le kraj Oskove je vse jasno videl. Prikazni čudovitih obrisov so se mu javljale, in začel je prirodi lastiti človeško čuvstvovanje. Nebotična smreka kraj steze nad skalo, oblečena v krastavo lubje, ga je spominjala stare zagrenjene samice: osato zre v hrumeči potok, peneč se pod skalo, kakor bi ga zasmehovala, da ji ne more do živega on, ki je podrl toliko tovarišic. S čudom in strahom gleda na gibčno bitje, ki se je pojavilo ob vodi in leze kvišku — nov lubadar, ki grozi s poginom vsemu, kar živi v planini: prišel je konjederec s pasjo struno in vse, kar živi, poštegne v dolino. Veličastni macesen, ves odet s sivim mahom — kaj se držiš tako resno in modro kraj grbavega in razmršenega gabra? Ali premišljuješ o stoletjih, o večnosti, ali pomilovalno tolažiš grbavca, ki je ostal kljub visoki starosti pritlikavec in kaže široko dušplino, kakor bi mu bila priroda izrezala bolne

obisti, da napravi domovanje gozdni živali. Kaj pa ve, mladostne, gladkokožne bukve, zakaj ste tako povesele svetle veje in se nagnile čez potok? Ali vas je oplazil sneženi plaz, zdrknivši z vej sosednjih velikanov, ali skriivate sramežljivo, Veneri ob kopeli podobne, svojo nago krasoto? In viteški storoki hrasti stoje veličastno kakor očaki in kralji v zboru. Trda dlaka jim pokriva raskavo telo, od rok vise sive brade; ta pestuje glavo, ki mu jo je odbila strela, v svojih kosmatih in silnih rokah; oni je naslonil otrplo telo na čilejšega soseda in s kodelje svojih spominov prede povesti o davno minulih časih. Videl je, kako rod za rodom gine, a on se še naslanja ob palico življenja. Rod je bil rodu enak in nič novega ne rodi narava. Sinovi in vnuki, sami že velikani, stoje kraj njega in pod njim, spoštljivo in zamišljeno poslušajo njegovo modrost, ki izzve neva v slutnji, da se bliža konec vsemu rodu, ker oblastno bitje je prodrlo v planino in zahrbtno deluje na pogin vsega, kar si je priborilo življenje na skalah, in razposajeni pravnuki mu gledajo v staro glavo.

Plaho rine Vilar po samotni in utrudljivi stezi navkreber in pozorno prisluškuje razodetjem narave v gozdnem labirintu. O, ko bi mogel napisati stotisočletno zgodovino tega gozda! Kdaj je nastalo ogromno skalovje, ki

se danes imenuje Konjsplanina, kdaj je na njem pognala prva bilka — in potem ves razvoj do današnjega dne! Koliko je stvari, o katerih nimamo najmanjše slutnje, in niti o lastnem postanku ne ve človek nič gotovega. Čez skale hiti hrumeči potok. Le tam, kjer je nenasiten oblizal tla, se vidi kamenje izmito v vseh različicah sive barve, drugod pa pokriva, kolikor doseže oko, mnogovrstno rastlinje trdo skalo. Kdo bi vedel povedati, kako so jo mili, razjedali in se zarivali vanjo hudourniki, po kakšnih silovitih revolucijah v prirodi so nastale dolinice, ravninice in zakotja, pokrita s prstjo, odebelelo z listjem in strohnelim drevjem. Kjer še ni zadosti rodovitne zemlje, se je v zavetju košatih orjakov naselil mah, ki pokriva skale do njih poslednjih rebrin, pomolov in rogljev. V temnem odevu stoje ti roglji, podobni mračnim stražnikom krog nezmagljive trdnjave. A ta trdnjava se je že podala. Kosvarni potok je pokazal vratolomno pot in močen žleb se dviga tu nizko, tam visoko nad njim, mogočen znak vse izravnavajoče kulture. Na tesarjevo delo kažejo kupi trsk in vejevja ob strugi, zakaj treba je bilo naporne trebitve, preden se je izklestil zložni dohod na planino.

Na svoji poti še ni slišal nobenega živalskega glasu. Vsak zvok, in da je bil nebesni grom, je mestoma zaglušilo bobnenje razljučene vode:

kakor bi gorski škrti ob godbi viharjev balincali s skalami ter jih ozlobljeni metali v zavratni potok. V strahu beži žival od oglušujočega hruma. Šele, ko je prišel v dolgo, precej ravno kotanjo, je prenehalo šumenje. Zaslišal je nekje blizu v hosti ptičji glasek. Obveselil se je animalskega življenja. Ščebeta ptiček, tiho žvrgoli, kakor bi moledoval in nekaj prosil drznega popotnika. Pa glej — visoko v vejah zaprhutnejo peroti roparske ptice in v smrtnem strahu zakoprni slabejše bitje.

Takšna je svoboda v prvobitni prirodi. Čez nekaj hipov je vse utihnilo, pogreznilo se v mrtveče spanje in Vilarja se je polastila nezizrečna tesnoba v strahovitem carstvu bujnega življenja in trde smrti. Oziral se je, da bi videl, kako globoko se je zarezala Oskova v goro, pa ničesar ni zaznal, ker je stopal med drevjem kakor v predoru.

Na koncu kotanje mu je zopet udarjal hrum na uho. Kakor grive belih skakunov, ki dirjajo preko ravnega polja, tako so vihrali nevisoko pred njim razpenjeni vali besnega potoka čez čeri in pragove. Prekobalil je bukovo deblo, ki se je bilo napol trhlo povalilo čez stezo. Ozrl se je v breg. Postal je, ker ga je to, kar je zaznal, zgrozilo. V grozi je čutil, kakor bi mu bilo zraslo resje ter pezdir na licih in bi ga nekaj

pikalo po životu. Mravlje, kajli? Zdelo se mu je, da vidi nad slapom velikega rjavega medveda, stoječega ob stezi in gledajočega v potok. Kosmatin je nemara žejen. Vilar je snel puško z rame, se postavil za skalo, gledal in čakal, kaj bo. Ko se mu je pomirilo srce in razbistrilo oko, je izprevidel, da to ni medved, ampak poševno ležeča skalnata rebrina, vsa obrasla z mahom, od daleč za las podobna medvedji postavi. In da je medved, ni se ga treba bati, saj stoji pred njim prav na kraju struge gonjač, zavaljen možak, zahaljen v črn plašč. I — saj to ni gonjač, ampak skalnat rogelj, zavit v temen mah. Inženjerju je odleglo, a je pogret sopihal navkreber. Ko je došel do rebrine, ki ga je tako oplašila, je sedel, ne baš z zadovoljstvom zmagovalca, na njen kosmati hrbet, da si odpočije. Prižgal si je svalčico in se oziral. Kakšen divji, puščoben svet! Vse leži zmedeno, zmešano in polomljeno v tej plasti pragozda, kakor leže človeška ter konjska trupla in po-
habljeni udje vse navzkriž v veliki jami, ki so jo izkopali po strašni bitki. Vihar ali snežni plaz je povzročil takšno pobitje.

Zdajci je zagledal nad seboj v mračnem drevju temno postavo, podobno oni, ki jo je poprej smatral za medvedjega gonjača. ‚Vil in divjega moža nemara ne bo več v teh gozdih,‘ je mrmral tja v skalo. ‚Kakšna škoda, da je

napredujoča omika za vselej pregnala s sveta ta fantastna bitja! V hrumu po razorani strugi se peneče vode se mu je zdelo potrebno, da kaj izpregovori in prežene občutek moreče ga osamelosti. Zdaj je zapazil, da se nekaj na postavi premika in da se kadi iz njene glave. 'Vrag ni, divji mož tudi ne! A pošten, živ človek bi mi dobro došel v mrtvilu te zapuščene samine.' Vstal je ter pospešil korake. Kmalu je došel znanca s snočnjega večera — gozdarja Bierkopfa s pipo v ustih.

Bierkopf je na njegov pozdrav površno prikimal ter korakal dalje, in Vilar je, gredoč za njim, uganil, da ima opravka z odurnim človekom, ki je ali že po svojem značaju nesprejemljiv za prijateljske odnošaje sploh, ali pa samo inženjerja ne mara, čigar posel pride lahko navzkriž z gozdarjevim.

«Gospod gozdar, vi pač že dobro poznate to veliko gorovje?» je vprašal Vilar, ko sta prišla na kraj, kjer voda ni toliko hrumela, da bi ogluševala pogovor. Silil se je, da bi pozabil na njegovo snočnjo nevljudnost in na podgane.

«Kar je dostopnega, vse poznam.»

«Oprostite, ali ste že dolgo pri tem podjetju?»

«Bil sem poleg, ko so tukaj posekali prvo drevo.»

«Gotovo je bilo težavno, prodreti v takšno goščo, izkrčiti stezo.»

«Nekakšna hajduška steza je držala, še preden so prišli Avstrijci sem, čez Konj^splanino v kraje pod Romanjo^splanino.»

«Jeli mogoče, da je človeška noga našla stopinjo v takšni šumi?»

Bierkopf je pomigal z ramo, kakor bi mu presedalo izpraševanje. Zato si je odgovoril inženjer sam. «Pa če je prodrla zver, kaj bi človek ne, ki je v prvi dobi svojega zaroda prebival gotovo le v šumi.» Ker oni pred njim le ni dal besede od sebe, je nadaljeval: «V prastarih časih je narava takšne gozde lepo pokrila in tako poskrbela, da imajo pozni rodovi s čim kuriti, a danes ji človek ne pusti njenega gospodinjstva. Preži na njo in jedva dočaka, da kaj rodi, pa že spravi v svojo bisago.»

«Kultura gradi in razdira — vedno bo tako,» se je zadrl Bierkopf, kakor bi mu bilo neprijetno, da mora gredoč navkreber govoriti.

Vilar se je spomnil, da je že večkrat v Bosni slišal besedo kultura. Potresel je z glavo. «Hm, hm, kultura, vedno ta kultura! Ko bi nekateri narodi le ne mrli ob njej!»

Bierkopf je hipoma obstal, se okrenil k njemu, ga potrkal z desnim kazalcem na ramo, mu ostro zrl naravnost v oči in rekel: «Kultura je palica, ob kateri rine človeštvo naprej. Včasi pa ni palica, ampak gorjača, ki butne enega ob tla, drugemu pomore do blagostanja. V

Bosni mora biti gorjača, s katero ukrotimo te ovčje tatove. Praktični moramo biti in sebi moramo pomagati, a ne tem nosorezecem.» Po teh besedah je urno ubral stezo, kakor bi si bil ž njimi olajšal dušo.

«Nikogar bi kultura ne smela butniti ob tla,» je pripomnil Vilar; in čez hip je sarkastično pristavil: «Bojim se, da se bomo v Bosni in Hercegovini počasno pripravljali h kulturnim delom, kakor se pripravljamo v Dalmaciji.» Gozdar ni odgovoril, le oblak dima je puhnil iz sebe. Vilar je začel premišljevat i o praktičnosti tega človeka.

Prišla sta na mesto, kjer je s strmega pobočja skakljal bister pritok v Oskovo. Razmrite skale ob njegovi strugi in podrt a drevesa, v divjem neredu se kopajoča v njem, so pričala, kako srdito je tekel za hudourja. «Jaz pojdem kraj potoka v Volčji dol, kjer seka deset drvarjev, večja partija dela v Medvedjem dolu kraj Oskove, kamor greste vi,» je z veliteljskim glasom odločil gozdar.

«Ali žive medvedi in volkovi na Konj planini?»

«Ko smo pričeli s sekanjem, smo pregnali tu volka in medveda, zato so delavci torišči svojega dela krstili po teh živalih. Oglejte si ob Oskovi naše naprave; posla, ki bi spadal v vašo stroko, tam ne najdete. Je že vse nare-

jeno, tako narejeno, da bo trajalo nekaj let. Poprave se izvrše lahko brez inženjerja. Ker so vas že poslali sem, izpeljemo kraj tega pritoka jeseni žleb, da bomo po njem spuščali pozimi les tukaj pod nama v glavni žleb. V precej odprtem polkrogu bo moral zaviti novi žleb, tako da njegova krivina ne bo ovirala hitrega odvoda. To razume vsak lajik.»

Bierkopf se je brez poslovilne besede vzel v breg, kjer je malo izhojena stezica drugovala pritoku. Prijemal se je za veje in skale ter deloma po vseh štirih ril navkreber.

8.

Vilar je šel dalje ob Oskovi. Gozdar mu je čimdalje manj ugajal. Kar bo on naročil, to bo treba izvršiti; inženjerska veda bo dekla tega zatohlega in samosvojega človeka. Vsekakor pa drugače ne more biti. Po navodilih, ki jih je bil prejel v mestu, bo gozdar odločeval, kje in kako naj se seka; pokoriti se mu bo treba, ker brez složnosti vseh zaposlencev je uspešno delo nemogoče. Da Bierkopf le tako prezirno in ošabno ne stavlja svoje veljavnosti v luč, bi laže prebil ž njim, čeprav se v nekaterih nazorih nikdar ne moreta ujemati. Spomnil se je Katice in prav ji je dal, da je neugodno sodila o Čumurpaši.

Ves zasopel je prišel na kraj, kjer se je žleb delil v dvoje, podoben velikanskima rogljema lesenih vil. Eden se je tiščal Oskove, drugi je bil napeljan po suhi drči v stran. Skoraj sama smrekovina, oblita s smolo, je rasla tukaj. Visoko v vrhovih se temni igličje in ostro zre v napravo, kamor je kakor k debeli verigi priklenjena planina. Ali so to solze, kar v svetlih kapljah leze po deblih, ponašajočih se z bujnim življenjem, solze, lite v strahu pred smrtjo, ki poje nekoliko više v gori uničujočo pesem? Ali je treba temu mehкому lesu toliko balzama, da si hladi in celi rane, ki jih povzročata vihar in lubadar? Solze in leki ne odvrnejo smrti, ki se bliža z grozečimi koraki. Nad razžlebjem je postal, da si natančneje ogleda umetno napravo. Blizu nad seboj je zaslišal votlo donenje. Vlekel je na uho. V enakomernih udarcih so padale težke sekire na les. Podvizal se je, ker človeško bitje ga je v teh mračnih prostorih vleкло nase.

Kmalu je na svetlem, do golega izkrčenem, na obeh straneh potoka ležečem pribrežju zagledal drvarje. Eni so mahali s sekirami ob stoječa debla, drugi so s posekanih klestili veje, tretji so žagali. Vonj po vlažni zemlji, ki se pari na solncu, po žaganju, smoli in strtem zeliščju mu je udaril v nos. Vse polno smrekovih in bukovih debel, pripravljenih, da

zdrknejo v dolino, je ležalo med pohojeno in razdrobljeno hosto, iz katere je mestoma zijala odrta rodovitna prst. Sredi tega razdrtja se je ob močni odprti zatvornici končal žleb. Vilar je izprevidel, da bo treba zatvornico pomakniti niže k velikanskim kopicam hlodov, ki so čakali splavljenja. Vse je pazno ogledal. Malo više je zagledal iz brun sestavljeno dolgo kolibo. Napotil se je k njej. Stala je na usedlini, naslonjena na visoko, skoraj golo skalo. Bila je drvarsko zavetišče in bivališče. Ne daleč od nje je pod očrnelo skalo plapolal ogenj v močnih plamenih; nad njim sta visela dva kotla.

Ko so drvarji zagledali neznanega gospodskega človeka, so prenehali z delom ter dvignili glave. Vilar je korakal k ognju, kjer se mu je, prišedši iz kolibe, pridružil delaven človek z osmojenimi visečimi brki.

«Kdo si?» je vprašal inženjer ter prislonil puško k steni.

Kakor vprašanje, tako je bil tudi odgovor slovenski. «Kuhar».

«Ali me kaj poznaš? Veš, kdo sem?»

«Ne vem.»

«Jaz sem za inženjerja postavljen tu pri vas.»

«Aha... so pravili, da pride želir. Zatvornico bo treba premakniti za 50 metrov niže, pa

to prestavimo lahko brez želirja. Tako so rekli gospod Birkov.»

Vilar se je nasmehnil ter pogledal po prostoru. Drvarji so se zopet lotili dela.

«Kje si pa ti doma?»

«Z Gorogranskega. Jaz sem Janez Glavač, po domače Mrkezkov Janez od Sv. Frančiška.»

«Od Gornjega grada na Štajerskem?... Hm, nisva daleč narazen doma. Kaj pa imaš danes v kotlu?»

«Goljaš.»

«So li tovariši zadovoljni s kuho?»

«S kuho so zadovoljni, saj sem pri dragoncih tudi kahal in so bili zadovoljni.»

Vilar je s palico pobezal v žerjavico pod kozico, v kateri se je cvrl lep kos mesa. «To pa ne bo goljaš. To je kakšen priboljšek zate?»

«To je biftek za našega paznika.»

«Kaj, on bifteke je?»

«Včasih že. Naš liferant mu vselej pošlje kaj posebe.»

«Kakšna je pa hrana za delavce? Dobra?»

«Hrana je takšna, kakršno je blago. Po pravici godrnjamo in zabavljamo liferantu, tistemu židu Samojlu, če ga poznate.»

«Kaj njegova roba ni dobra?»

«Dostikrat je kaj pokvarjenega ali snetivega. Tudi pri meri in vagi nas ušcipne.»

«Kaj pa cena? Je nizka?»

«O ni, ni! Mi smo tukaj prav dobro plačani — po dva goldinarja na dan, pa nam za hrano toliko odtegnejo, da nam zelo malo ostane.»

«To bo drugače, brate Gorogranče. Hrana mora biti dobra in poceni. To stvar vzamem jaz v roke. Tukaj po nečem dehti.»

«Lahko dehti, saj sem zлил danes dva kotla ajprenka tu dol po bregu.»

«Kaj je to ajprenk?»

«Jutranja juha, ki nam je cenejša nego kava.»

«To je torej prežganka. Govori tako, da se razumeval! Ne govorim o narurnem duhu, ampak zdi se mi, da tu dehti po nepoštenem gospodarstvu. To hočem odpraviti.»

Janez je preplašen zazijal in nič ni zahvalil inženjerja za dobre namene.

«Kaj pa, ali bi ne mogel precej sedaj zbrati krog sebe delavce in zaslišati njih želje, kar se tiče plače in hrane?»

«Saj nič ne pomaga,» je rekel kuhar. «Kar je v židovskih rokah, tega s kleščami ni mogoče izvleči. Našim gadom ne boste strli glav. Kvečjemu se zamerite gospodu Birkovu, in potem — adio! Sicer pa ljudi lahko pokličem.»

«Pokličil!»

Kuhar je izza kamna potegnil staro trobento in zatrobil. Delo je prenehalo, drvarji so se začeli zbirati. Prvi je pristopil iz kolibe visok,

suh človek, stisnjenih ustnic, naprej potisnjene čela in dolgega obraza, čigar brada je silila naprej, tako da je bil obraz podoben priščipnjeni luni. Spoštljivo se je bližal. Zdelo se je, da tišči pod udrtima ustnicama samo hudobo, ki mu pri ostrih očeh gleda na dan. Oblečen je bil v ponošeno, tu in tam zakrpano obleko gosposkega kroja. Po majavi hoji in nestalnem koraku je Vilar sodil, da je mož prijatelj opojnih pijač.

«Dovolite, gospod, da se vam predstavim: Ignac Gajer, paznik pri delavcih,» je izpregovoril došlec ter se odsekano po oficirskem načinu priklonil. Služil je v mlajših letih kot praporščak pri vojaki; ker si je pa prilastil nekaj tujih denarnih pošiljatev, so ga spodili. Njegov nastop, nekoliko omajan po pijanstvu, je še vedno kazal starega vojaka. Govoril je nemščino, iz katere je udarjalo švabsko narečje iz Banata.

Vilar je odgovoril hrvatski: «Oprostite, da vas za hip motim v delu. Inženjer sem in nastavljen pri tem podjetju. Naložili so mi administracijo, ekonomijo. Rad bi spoznal ljudi, s katerimi bom imel posla. Imate li imenski izkaz delavcev?» Paznik je zopet odsekal priklon ter šel v kolibo po izkaz.

Delavcev je bilo osemdeset, in sicer po priliki tri petine domačinov, med njimi šest

Turkov, drugi po večini pravoslavne vere, ena petina Hrvatov iz Dalmacije in Primorja in ena petina Slovencev. Postavili so se v gruče po veri in narodnosti. Vilar je klical njih imena ter se zaziral v shujšana, po večini obrasla lica, ki so na videz brezčutno gledala nanj. Ko je prišel do imena, ki je bilo rdeče podčrtano, je vprašal paznika, kaj pomeni rdeča črta.

«Gospod inženjer, to je rovar, podpihovalec; še deset dni sme delati, potem je odpuščen,» je odgovoril Gajer nemški.

«Kako ruje in podpihuje?» je vprašal Vilar tudi nemški.

«Nezadovoljnež je, malkontent. agitator —»
«S čim je nezadovoljen?»

«S hrano, s plačo, z vsem, obče nevaren človek.»

V gručah se je pojavila oživiljena zvedavost.

«Trkulja Ivo,» je zaklical inženjer, in iz gruče pravoslavnih je dvignil koščeno roko dolg, upognjen starec, razgaljenih kosmatih prsi, sivih las, ki so se izpod zamazane čepice usipali na tilnik. Vilar se je zazrl v izmučeno obličje, ki je z izrazitimi očmi, odeto v posivelo brado, spominjalo Garibaldijevega obraza. Delavec je stal z dvignjeno roko, upiraje zasolzele oči nepremično v inženjerja, dokler ni ta nadaljeval izklicevanja.

Po končanem izklicevanju je z močnim glasom vprašal:

«Možje in mladeniči, prišel sem k vam kot vaš tovariš, zakaj tudi jaz moram delati, dasi manj z roko nego z glavo. Ste li zadovoljni s svojo usodo v teh gozdih?» Srepa je pogledal po drvarjih, ki so jim otopele oči zalesketale v nasmešljivi zvedavosti. Neka nervozna paznost se jih je polastila in njih pogledi so se srečali z Vilarjevimi. Gajerju se je zdelo to vprašanje neumestno; votel zvok začudenja se je odtrgal v njegovem grlu in precej zamrl. Vilar je to opazil in še vesel je bil, da paznik strmi in se čudi. Korupciji treba iti do dna brez okolišev in naravnost, pa naj se temu čudi Peter ali Pavel — si je mislil.

«Nu — ti Trdoglav, ti bi se rajši v kočiji vozil po Bosni, nego sekal drva na Konj planini. Kaj?» je nasmešljivo vprašal Gajer — ker se nihče ni oglasil — razmršeno glavo, debelih ustnic in krmežljivih oči, ki je iz gruče Slovencev kukala in kazala znake bebstva. Ta glava se je abotno posmejala, a odgovorila ni.

Norca se dela iz ubogih trpinov, je mislil inženjer in se domislil, da je zastavil vprašanje presplošno, preprostim ljudem neumljivo. «Ste li zadovoljni s hrano in plačo?» je kliknil.

Spogledovanje in molk je trajal še celo minuto, potem se je oglasil starec z Garibaldije

vim obrazom in se ozrl na drugi konec delavske skupščine: «Govori ti, Batinić! Jaz ne govorim več, ker so mi zaradi mojih poštenih in pravičnih besed itak že odpovedali delo.»

Vilar je pogledal v izkaz na podčrtano ime ter velel: «No ti — Trkulja Ivo, govori torej, zakaj so ti odpovedali?»

«Gospodine, ker veliš, povedal bom resnico, čisto kakor zlato solnce. Naša plača je velika, hvala ti, dobri Bog, ali na roko dobimo malo, ker si obdrže več kakor polovico za hrano. In zato smo se dogovorili, da se pritožimo v Sarajevo in prosimo pomoči. Moj prijatelj Jovica, s priimkom kaludjer, nam je napisal prošnjo. Tako smo postavili v prošnjo, da bi smeli odslej sami kupovati živila pri trgovcih. V nedeljo bi poslali nekaj ljudi z vozom v mesto, ti bi kupili in pripeljali. Za polovico bi bila naša hrana cenejša. Od takrat me preganja gospod Birkov, ker sem jaz poprosil kaludjera in mu vse razložil.»

Starec je motno pogledal na paznika, ki je porogljivo v nemškem jeziku siknil v stran: «Nezadovoljnež je in ovaduh.» Inženjer mu je nalahno odmahnil z roko.

«Moje roke so močne, dasi štejem morda že sedemdeset let, pa me pode od dela, odpovedo mi trdo zasluženi kruh. Vnučke moram živiti in lepo učim svoje vnučke in jim pravim: Spo-

štujte carja in njegovo gospodo, vse se sčasoma prevale na bolje. Glej, gospod, vse življenje me je spremljal glad, kakor da sva rodna brata. Čuj, koliko sem pretrpel, kako sem delal.»

«Stoj, Trkulja, zdaj ni časa, drugikrat mi razložiš svoje bolečine!» Vilar se je ozrl, pričakujoč še od druge strani odgovora na vprašanje.

Zdajci se je oglasil na drugem koncu skupščine visok mož, oni Batinić, ki ga je bil Trkulja izpodbujal, naj govori. Sunkoma mu je vrela trda beseda iz ust. «Preteklo je pet mesecev in na našo prošnjo nismo dobili odgovora. Pri tožba raje-siromakov nič ne izda v Sarajevu, zanj nimajo lepe besede. Dobro vedo, da so vsi ti drvarji sužnji zaslužka in vsakdanjega kruha. No, naj ne napenjajo preveč strune, da ne počí. Trkulja govori v okoliših, ker je vezan na rodbino in bi rad tukaj umrl, a mi, ki nismo navezani, ti povemo naravnost, da zapustimo delo vsi in ga pojdemo iskat v Srbijo in Rumunijo, ako se Trkulji ne prekličé odpoved. Ako noče zlo od tebe, beži ti od zla— pravi naša prislovica in po njej se hočemo ravnati.» Vsenaokrog so pritrjevale glave in fesi so se gibali kakor cvetoč mak ob vetru.

Mirno je povzel Vilar: «Ne vem sicer določno, toda zdi se mi, da je imela vaša prošnja

ta učinek, da so mene poslali semkaj. Čital sem jo pri deželni vladi v Sarajevu, kjer so mi naročili, da spravim zadevo z vašo hrano kolikor mogoče v red. Vlada me je tudi pooblastila, da smem sprejemati in nastavlјati delavce po svoji uvidnosti, zato sprejemam Trkuljo Iva po desetih dneh nanovo v službo. Tega vlada ni dovolila, da bi si sami nabavljali živila, ker je s pogodbo vezana na liferanta in ker se boji, da bi si sami ne privoščili tiste krepke hrane, ki je potrebna pri vašem težkem delu. Tudi ste ji predaleč od mesta. Zato ostane stvar pri starem, a odločno hočem pritisniti na liferanta zaradi cene. S tem je stvar končana in zdaj hajdi vsak na svoje delo!»

Drvarji so se počasi razhajali. Spotoma so postajali in se ozirali na novega gospodarja, ki se jim je močno prikupil. Drugače je govoril, nego so bili vajeni slišati gozdarjevo besedo.

«Gospod inženjer, bojim se, da odslej ne bo mogoče vzdrževati reda pri nas. To so ljudje sirovih značajev, in ako jim človek le enkrat popusti, gre vsa disciplina k vragu,» je rekel Gajer, stoječ ob inženjerjevi strani.

«Vi ste bili gotovo vojak.»

«Bil. Zato vem, kaj je disciplina.»

«Med vojaki in delavci je razloček: oni po večini prisiljeni prisegajo in služijo, ti pa so

svobodni ljudje, ki zapuste delo, kadar hočejo. Treba je drugače ravnati ž njimi. Prosim, sprejmite me v kolibo! Rad bi si jo ogledal.»

Po vsej kolibini dolgosti je stala primitivna miza, sestavljena iz obsekanih vej; takšne so bile tudi klopi. Ob straneh je bila nastlana slama in listje za ležišče. V stene so bili zabiti žebli za obešanje obleke. Tu in tam si je pridil delavec tudi majhno polico k steni. V kotu je bilo s pregrinjalom oddeljeno in zastrto prebivališče. Vilar je korakal naravnost proti kotu ter odgrnil zastor. Ko je zagledal na lično sestavljeni mizici napol izpraznjeno čašo ter kakšnih pet zlatoglavih steklenic, na tleh poleg slamnice pa baš toliko že obglavljenih in praznih, je pomajal z glavo, se nasmehnil in zamrmral: «Ruski vzetki.»

«To je vaše letovišče?»

«Moje.»

«Po čem plačujete te zlatoglavke?»

«Te so od našega liferanta.»

«Vem, od Samojla. Povejte mi ceno, da si jih nabavim tudi jaz.»

Gajer je začutil nekaj gorkega pri ušesih: odmev, ne vesti, ampak strahu je udaril tjakaj. Skušal je potlačiti neznan glas ter je nerodno dejal: «Ako ugodno, gospod inženjer... čašico —»

«O, ne pijem, dokler ne vem cene, mačka v vreči ne kupujem. Jaz pijem in jem samo to, kar morem plačati.»

Zdaj je Gajer spoznal, kam meri zbadljivi namig inženjerjev. Kakor bi se bilo nekaj utrgalo v njem in kakor da mu grozi pogin, tako ga je pretreslo. Zbral je misli in se postavil v vojaški postoj, topo in malodušno zroč nasprotniku v oči. Ni tako plašljivih ljudi, kakor so stari vojaki. Dolgoletna disciplina jim je umorila čut samozavesti in ob najmanjšem posegrešku jih navda smrten strah.

Pri odhodu je pogledal Vilar še enkrat na steklenice ter rekel s poudarkom: «Novi red bo treba začeti z novo disciplino, pri glavah jo treba uvesti.»

Pod kolibo je obsekaval delavec močno bukev. Temu je velel, naj ga spremlja in mu kaže stezo, ki vodi v Volčji dol k drugi skupini delavcev. Stez je bilo več, ker so delavci iz Volčjega dola hodili v Medvedji dol spat in po hrano. Prvi je bil od drugega dobre četrte ure oddaljen. Steze so se vile med grmadnim štorovjem in vejevjem zdaj po mehki bregoviti zemlji, zdaj po mahovitem skalovju. Mestoma je bila ta golava po nalivih razorana in razjedena, zato ni bilo mogoče uspešno stopati po njej. Vilar je naletel na mnogo pepelišč, kjer so drvarji pozimi pod preperelim dreve

som zanetili ogenj, da so se ogreli. Ponekod je iz njih že poganjalo mlado rastlinje, drugod je puhtel iz njih še duh smodišča. Ožgana hosta, ogoreli hlodi, posušeno grmičje, to je bilo vse, kar je ostalo od pragozda na izkrčeni goličavi, iz katere so moleli skalnati grebeni. Korenito je posegel človek v stvarstvo prirode. Tudi nad krčevino se je razprostiral še pragozd, pa tja takrat še ni prodiral drvar, najbrž zato ne, ker ni dobil vode za splav, zakaj Oskova je izvirala v močnem pramenu nedaleč od kolibe, kjer so prvič zapele sekire.

Na polpoti mu je prišel naproti Bierkopf, ki je šel iz Volčjega dola. Ko bi bilo mogoče stopiti kam na stransko stezo, gozdar bi bil napravil velik ovinek, da se ogne Vilarju, to je ta zapazil. Bierkopf ga ni ogovoril, obrnil pa se je k njegovemu spremljevalcu, rekoč: «Kaj ti tukaj hodiš?»

«Stezo kažem gospodu.»

«Si se ponudil? Ti se rad odteguješ delu. Pazi!»

«Jaz sem ga poklical,» se je ozlovoljil inženjer. «No, sedaj se lahko vrne.» Potem je vprašal: «Kdaj mi je mogoče prevzeti administrativne knjige? Rad bi se čimprej poglobil v poslovanje.»

«Popoldne vam jih pošljem po služabniku. Tudi denar priložim, kar ga je ostalo. Vse je

v redu. Kar se tiče vašega poslovanja, so vam itak že vse razložili v konaku, zato meni ne bo treba kaj pristaviti.»

«Vem, da je treba k Samoju dvakrat ali trikrat na teden pošiljati voz po meso in druga živila in da moram vsakih deset dni v Tuzlo po denar.»

«Vse drugo stoji črno na belem v računskih knjigah.»

«Gospod gozdar, ali ne bo ta gora kazala nekoč lica kraškega pečevja, ker je vse tako na golo posekano in pomandrano,» je pozvedoval inženjer in gledal po goličavi. «Z drevjem ste kar pometli.»

«To je moja stvar,» je pikro odgovoril gozdar s sovražnim pogledom.

«O, prosim, nikakor se nočem vmešavati v vaš delokrog, ampak skromna prijazna pripomba brez osti pouka in očitka mi bo vendar dovoljena.» Gozdar se je odurno nasmehnil, Vilar je šel dalje.

Volčji dol so drvarji imenovali ravno usedlino, na kateri je izviral pritok, ki je po žlebovih odvajal hlode k Oskovi. Tudi tu je inženjer sklical delavce, ki so ob paznikovi odsotnosti kazali še več nezadovoljnosti nego v Medvedjem dolu. Posebno so se pritoževali zaradi Gajerja, kako okrutno ravna ž njimi. «Svaka sila do vremena!» so vikali eni, drugi: «Bog ne

plaća svake subote, a on plaća,» in tretji celo: «Bolje je, da nas dušmani gaze mrtve nego žive!» Trde so bile te besede. Rohneli so, da jim paznik nalaga denarne globe in jim trga pri plači, da jih zmerja in predlaga za odpust od dela. Vilar jim je obljubil dalekosežno podporo in pomoč: dnino bo sam delil, skrbel bo za cenejšo in boljšo hrano, sam bo sprejemal delavce in ž njimi ravnal pravično in človekoljubno. Hvaležno so zrli na dobrega gospoda, ki jim toliko obeta. Ko se je poslovil, jim je zaklical: «Bogu božje, caru carevo, pa mirna Bosna!»

Povratno pot je ubral kraj pritoka po zelo strmi stezi. Pletel se je po veličastnem gozdu, zdelo se mu je, da se mu duša širi v sočutju do drvarjev-trpinov. Vso pot je nekaj toplega obvevalo njegovo srce.

Bierkopf administrativnih knjig in aktov ni poslal po služabniku, sam jih je prinesel proti večeru v Vilarjevo sobo. Namršil in razščetinil je lase, obrvi in zalizce, kolikor mogoče je stisnil ustnice in izbuljil oči, kar je kazalo, da se je silno razburil. Razdražen je zabrusil knjige na mizo. «To je vaše, gospod inženjer, uredite si po svoje! Ali to vam povem, da vam ne dovolim zadrževati drvarjev pri njih poslu, sklicevati jih na skupščino, hujskati jih na predstojnike, sploh: politiko uganjati ž njimi.»

Vilar je stopil bliže k njemu. «O politiki jim nisem govoril, a povedal sem jim, da se bo pošteno in pravično ravnalo ž njimi. Sklical sem jih, ker bo imel opravka ž njimi in jih moram spoznati. Nikakor se ne smete vznemirjati, gospod gozdar, nisem prišel kot sovražnik pod to streho, tudi ne kot predstojnik, ampak kot enakovreden, enakopraven in enakougoden uradnik. Midva morava složno delati za koristi vlade in delavcev, saj zato sva plačana. In po mojih nazorih mora biti delavec zadovoljen, potem bo njegovo delo dobro. Če skraja kaj zagrešim proti obstoječemu redu, tega novincu nikar ne zamerite! Kadar pridem v svoj red — in brez jeze in krika bi rad to dosegel, tedaj uvidite, da bo ta red na vse strani pošten in pravičen.»

«Vi ste delavce hujskali, kršili ste disciplino.»

«To vam je rekel paznik, čigar glas pri meni ne velja. Razložil sem vam že, o čem sem govoril drvarjem, in tudi od paznika ste zvedeli.» Stopil je nazaj k mizi in začel prekladati prinesene knjige. Bierkopf mu je preštel denar, ki ga je moral oddati po računih, sprejel potrdilo, potem je zapustil sobo.

9.

Tisti večer je Vilar dolgo brskal po imenski, plačilni, nakupni in blagajniški knjigi. Vse je

našel v redu, vse se je lepo stikalo in ujemalo, kar se tiče suhih številk; po meritorni strani, kakor se izražajo predpisi številčnih vrabcev, se mu je zdel Samojlov cenik mnogo previsok. V imenski knjigi je stala poleg imen zabeležena porabnost, zanesljivost in vedenje vsakega delavca, potem, odkod je, kdaj je nastopil službo in kratek popis osebe. Trkulja, Batinić in še nekaj drugih je imelo beležko: malkontent. agitator. Mnogo imen je bilo prečrtanih in zapisano je bilo, kam so ti delavci odšli. Nekaj Turkov in Srbov je bilo zaznamovanih za beguně, ki so ušli v Turčijo, Srbijo in ne ve se kam.

Med imeni je bilo eno, ki je stalo samo zase, izven abecedne vrste, brez zabeležene domovine in porabnosti, brez osebnega opisa. Ime se je glasilo Atif Sarajlija. V pripombo je bilo s svinčnikom zapisano, da je konfident, po zapisni številki 125 iz leta 1880. Vilar se ni spominjal, da bi bil človeka tega imena videl med drvarji, a spomnil se je, da je v kazinski dvorani orožniški nadporočnik Buzduga govoril z okrajnim načelnikom o njem kot o nekakem orožniškem zaupniku in ogleduhu. «Nemara je detektiv ali kaj?» Odprl je sveženj listin ter poiskal številko 125. Z njo je bilo lansko leto okrajno načelništvo naznanilo vodstvu delavske kolonije na Konjplanini, da prideli

po ukazu deželne vlade bosenskega Turka Atifa Sarajlija drvarjem za paznika, za kar se je sam ponudil; in ker je več deželnega jezika v vseh njegovih posebnostih, pregovorih in reklih, naj pazi na mišljenje delavcev, posebno domačih. Oblast ga bo, kadar treba, pošiljala kot konfidenta po tuzlanskem okraju, za kar dobi vodstvo od slučaja do slučaja vse potrebne ukaze. Mož je zaprisežen na zvestobo, vernost in molčečnost. Ker je oblast z nastavljanjem domačih orožnikov slabo naletela in izkusila, da se v podobnih slučajih ne more zaupno zanesti (v originalu je stalo: kann nicht vertrauensselig bauen) na poštenje domačih ljudi, zato kaže Atifa Sarajlijo oprezno nadzorovati v njegovem delovanju. Vsa stvar je silno tajna. Poslednji besedi sta bili črno in potem še rdeče podčrtani, tako da bi se bil Vilar kmalu prestrašil, da ima tako uradno skrivnost v svojem območju. Iz druge temu aktu priložene listine, označene istotako kot najstrožja tajnost, je razvidel, da so poslali pred tednom Atifa Sarajlijo na ogleduški posel.

Pozno v noč je Vilar zložil vse te knjige in listine ter jih zaklenil v stensko omarico. «Ta je lepa — je pomislil, ko je legel v posteljo, zdaj naj nadzorujem konfidente, ogleduhe in ovaduhe. Naposled bodo i oni mene nadzorovali sredi teh groznih števil. In ti dopisi so

tako strogo tajni, da bi jih človek najrajši vrgel v podstrešje podganam, naj jih požro, da ne pridejo nepoklicanemu v roke.»

Misel na inženjerja Bierkopfu tisto noč ni dala miru. Na vse strani je premišljeval, kaj bi se dalo storiti, da ostane volk sit in jagnje celo. Prej se ni nikdar spomnil, da ravna ne-
pošteno, ko jemlje od Samojla na škodo de-
lavske hrane najboljša vina in na račun te
hrane obira piške, pure in gosi ter se masti s
slastnimi bifteki, ne da bi kdaj kaj plačal za
te dobrote. Samojlo mu je ponudil in on je
hlastno segel po dobroti. Tako sta zastonj
jedla in pila on in paznik Gajer, in nekaj
malega je odletelo tudi za Atifa, za služabnika
in hlapca, ne da bi ga kaj ugriznila vest. Spom-
nil se je, da sta s Samojlom že naračunala ceno
teh zastonjskih živil na 7 % vsote, ki so jo
plačevali drvarji za hrano. Dalje je dajal Sa-
mojlo 10 % popustka od zneska, ki ga je do-
bival za živila. In tega popustka ni odračunal
drvarjem, ampak spravljal ga je v svoj žep.
Vse to mu mora zdaj odpasti. Ta kisli inženjer
ni tak, da bi pustil vse pri starem in bi hotel
ž njim kaj deliti. Silno je obžaloval, da je
neprestano prosil v tuzlanskem konaku in pri
deželni vladi za zvišanje plače in podpiral
svoje moledovanje s tem, da ne opravlja
samo napornih gozdarskih poslov, ampak tudi

inženjska in administrativna dela. Uslišan je bil, pa kako! Mrcine pri vladi mu niso zvišale plače, ampak inženjerja so mu poslale v pomoč! O, kako je bilo to neumno! Mari bi bil molčal, vse bi bilo šlo po starem, in niti raztrgal bi se ne bil v službi. Kako je bilo do sedaj krasno, koliko se je zaslužilo! Kako lepo sta se razumela s Samojlom, kako imenitno mu je postregla gospa Etelka! Oh, še njeno dušo in telo bi naposled vkljub Buzdugi spravil na svojo stran! Od vseh strani mu je teklo skupaj in v par letih bi bil obogatel. Potem bi se povrnil v rojstni kraj, tam si kraj velike ceste postavi lično hišo in ne bo treba več služiti tujim ljudem. O mati nebeška, kakšno neumnost je napravil! Dobrot se je bil preobjedel, pa je šel na led plesat kakor osel.

Bierkopf je bil sicer energičen, brezobziren in neustrašen človek, kadar je šlo za njegov žep, a mahoma se je prestrašil, omalodušil, ko je videl, da pridejo njegove lopovščine lahko na dan. Zagazil je v kolomaz in čim bolj ga meša, tem neprijetneje puhti iz njega. Ko je dobil iz Sarajeva odlok, da pride inženjer, se je še tolašil, da bosta skupaj ščipala delavce. Ko pa je prvič zagledal tega domišljavega človeka, ki ne pije in ne igra, je že vedel, da so njegovi tajni upi splavali po vodi. Kako se je danes širokoustil pred drvarji! To je slabo, da

imajo takšni ljudje mnogo kavalirske domišljavosti in se radi ponašajo, ako dosežejo v vlogi poboljšarja uspehov. Da bi falot le po preteklosti ne brbal! Naj si uredi, kakor hoče, ali kar je bilo, to naj pusti spati smrtno spanje. V prihodnosti naj bo, kakor se mu zdi, da le preteklih grehov ne odkrije! Ako odkrije — potem adio službica, in še prejete odstotke bi moral nemara povrniti drvarjem. Tej službi se pa ne mara odreči, ker mu poleg izdatne plače nese tudi pri lesnih prekupcih lepe priboljške.

Bierkopf je bil sin gozdarja, ki je služil poljskemu grofu v Galiciji. V mladih letih je hodil na realko, ki je ni dovršil, ker mu je bolj ugajalo pohajkovanje po razsežnih grofovih gozdih nego sedenje za knjigo. Po grofovi priprošnji so ga sprejeli v kadetno šolo, kjer si je prilastil dosti vnanje izobraženosti, še več pa domišljavosti. Takrat ga je začela mikati vojaška slava, ki je pa ni maral doseči z juška smrtjo na bojnem polju, ampak s povišanjem v vedno višja dostojanstva. Neprestano je sanjaril o visoki gospodi, ki od pamtiveka s konja ukazuje tolpam, dobiva bogato plačo in si privošči udobno življenje. Dosegel je še nadporočnika, a tu mu je izpodletelo. Pri neki umazani stvari so mu dokazali, da ni poštenjak, in izginiti je moral z vojaškega pozorišča. Na njegovo srečo je prišla okupacija. Ker ni mogel

s sabljo v roki čez Savo, je šel v Sarajevo kot pisar in uradnik velike transportne družbe Rotter et Peršić. Leto pozneje je prestopil k družbi, ki je dobila dovoljenje, da prične svoje kulturno delo ob Konj^zplanini. Nastavila ga je za gozdarja, ker je bil njegov oče tudi gozdar. Ko je deželna vlada spoznala, kako ogromne dobičke dela družba, jo je primorala, da ji je za 200.000 goldinarjev prodala naprave za splav^zljenje lesa po Oskovi. Tako je prišel Bierkopf v službo deželne vlade, ki je skraja nastavljala vsakega, kdor se ji je ponudil: brivske pomoč^z nike za carinske, trgovske komije za davčne uradnike itd. Bierkopf je bil srčno zadovoljen z novim položajem, nikdar se ni nadejal, da tako udobno leže v mah; blagroval se je, da mu je izpoddrsnilo pri vojaki. Tako bogatih dohodkov, kakor jih je imel pod Konj^zplanino, bi ne bil tam nikdar deležen, ker nikdar bi ne bil dosegel dostojanstva rdeče podšitega plašča. Njegova nekdanja vojaška slavohlepnost, ki itak ni slonela na etični podlagi, se je izpremenila v dobičkoželjnost, v nizko grabežljivost. Ves je bil v krempljih umazanega egoizma. «Pa čemu toliko besedi o poštenjaku, ki se je rodil v Tarnovu!» mi poreče kritik. Zato prenehaj z Bierkopfovimi življenjepisi. —

Drugo jutro je hlapec Marko Krpica zapregel voz, da se odpelje v han ob Spreči po

živila. Ž njim se je odpeljal Bierkopf. Samojlo se je zelo začudil, ko je zagledal prijatelja, ker gozdar se je bil oglasil pri njem z denarjem za preteklo dekada šele pred par dnevi.

«Kaj pa ti tukaj? Bog pravični — kakšen si! Ali si bolan?» je vzkliknil Samojlo, ko je pomagala prijatelju z voza. «Tako si upadel in medel, ves iztrkan, kakor bi bil ušel z mrtvaškega odra. Pa ni bila morda zopet Lavra iz 'Rdeče svetilne' pod Konjplanino?»

«Oh, vso noč nisem spal. Ko bi ti vedel —» je zastokal gozdar ter se oprl ob Samojlovo ramo.

«Prav, da je polkovni zdravnik Raps tukaj. Lahko te pregleda in ti kaj napiše. Pa precej, ker je pri meni in moji ženi že opravil in odhaja.»

«Zdravnik? On ni zanesljiv in odkritosrčen človek. Ta bi le grabil in grabil, prodajal svojo lažno učenost ter se slinil krog gospode,» je potihoma govoril Bierkopf in vlekel Samojla za rokav. Zaslišal je v veži zdravnika, ki ga je imel za nevarnega človeka, stoječega že blizu gospode v konaku. Kolikor mogoče je zatrl medlost in upalost na licu ter se poizkusil prebati v najboljše duševno razpoloženje, kar se mu je tudi posrečilo. Oči so se mu neprijetno svetile in nos je rdeč kakor navadno štrlel v božji svet.

«Zdravstvujte, gospod gozdar!» je prijazno pozdravila gospa Etelka, stopivši z zdravnikom na prag. «Vselej sem srečna, kadar vas vidim.»

«Ker Čumurpaša prinese denar,» je pripomnil zdravnik in z veselim pogledom obrsnil vse navzoče.

«O, tudi brez tega. Saj danes ga ni prinesel, ker ga je šele pred par dnevi. Vesela sem, ker je naš prijatelj tako tolažljive in zadovoljive zunanosti.»

«Glej babo,» si je mislil Bierkopf, «a njen soprogo me je imel za ubeglega mrliča.»

«Lahko mu je, ker biva vedno med gorami in na svežem zraku. In nese mu — ej, — ej! Da sem jaz le tri leta na njegovem mestu, pa bi si kupil vilo kje v bližini mesta.»

Gozdar se je popolnoma osrčil. Zdravnikove besede so ga potolažile, ker so opravičevale njegovo grabežljivo poslovanje. Vsak drug bi na njegovem mestu prav tako gospodaril zase, le ta vražji inženjer noče. Dalje so ga besede prepričale, da so v mestu itak poznali njegove manipulacije in gotovo so jih imeli za umestne, ker so jih pokrivali s plaščem krščanske molčečnosti in jih niso ustavili. V prisiljenem nasmehu je pokazal zobe ter sladko in premišljeno odgovoril: «Rajši bi bolnike prenašal na ramah, nego imel opravka s sirovimi in predrznimi delavci. To

so sitnosti in težave, gospod doktor. Tem ljudem že nobena stvar več ne diši. Pomislite, da venomer zabavljajo nad živili, ki jih vi vsak mesec pregledate.»

Zdravnik se je vzel in pogledal v daljo. «Živila so zdrava, dobra, tečna, na to lahko stokrat prisežem in sem tudi že prisegel, da bom vestno in točno vršil svojo zdravniško dolžnost. Meso vidim že v mestu vsak dan. Takšno meso kakor danes—saj ga na Dunaju ni dobiti! Dal sem si odrezati krajček, in takšen biftek mi je spekla gospa, da se je kar tajal v ustih. To umete delikatno, gospa. In tisti pšenični cmoki poleg, malce opečeni in pošvrkani z maslom, rečem vam, nebeška jed!» Bierkopf je poslušal kakor zamaknjen v petje rajskega ptiča. Nekaj vodenega se mu je steklo v ustih in pogoltnil je slino. «Tudi gozdarju napravite takšno predpoldanico, gospa!» je svetoval zdravnik. «Slabo izgleda naš Čumurpaša.»

«Pa res ni takšen kakor drugekrati. Moj biftek ga že pozdravi.»

«Kaj je pa novega pod Konjplanino? Inženjerja ste zdaj dobili. Dolgo so odlašali in cincali, naposled ste ga vendar izbezali. Ta vas razbremeni, odvzame vam nekaj težavnega posla.»

«Ta me razbremeni, ta. Oh, bojim se, da bom sedaj še teže služil. Pomislite, ta človek hujska drvarje zoper hrano, da je slaba in predraga.»

«Kaj? Jaz vse to vidim, vzamem na dlan, preden se skuha za drvarje. In vse je naravnost znamenito. Pečenke in torte pa niso zanje, ker jih ne morejo plačati. To povejte inženjerju! In drvarjem recite, da jih zavidam za planinski zrak in da bi si oblizal vsak dan vseh deset prstov, ko bi mogel piti vodo iz Oskove. Kaj pa delavci v premogovnikih? Kakšen zrak morajo žreti! Apropos — kako pa kuhajo juhanjano prežganko?»

«Z vodo.»

«No, seveda. Ali to povejte kuharju, da prežganko iz konzerv treba v kotlu mešati, dolgo mešati. Čim dalje meša, tem boljša je in tem več se je nakuha.»

Biérkopf se je ponižno zahvalil za modri recept. Zdravnik je po toplem slovesu sedel na voz, ki ga je čakal v senci ob Spreči. «Čez mesec dni zopet takšno predpoldanico, gospa — prosim.» Sklenil je roki. «Pri Agularju ne dobim takšnega bifteka. Vso pot me bo prijetno ščegetal moj notranji minister, tako ste mu ugodili,» je govoril z voza in mahal z roko v končni pozdrav.

«Ljubi moj prijatelj, že slutim, kaj te je privedlo k meni. Ali je oni novinec že kaj po-brskal in potipal?» je brez pomilovanja vprašal Samojlo.

«Brska, brska... On bo skrbel za delavce, pravi. Hrana mora biti cenejša.»

«Cenejša?» je s strahom vprašala Etelka.

«In boljša.» Bierkopfu so se naščetinili lasje, na čelu se mu je pojavil znoj in ves je bil zopet medel in upadel kakor po strašnem mačku.

«I — cenejša je lahko,» je ravnodušno odsekal žid.

«O, kako ošaben in samosvoj je vaš inženjer,» je v srdu in preziranju pridejala židovka. «Tako nesimpatičen človek! Odbijte mu šiljaste roge!»

«Etel-leben, v kuhinjo mi pojdi! Pri vreli vodi mi veljaj tvoja. Velik biftek z dobro pošvrkanimi cmoki napravi gospodu gostu! Midva se pomeniva sama.»

Moža sta šla v sobo in sedla za mizo. Bierkopf je z razdraženo besedo povedal, kaj se godi. «Vse je razburil in spravil v veletok, ki naj me potopi. Odriniti me hočejo, mene, ki sem se več ko dve leti trudil za podjetje. Takšne mlečneže pošiljajo v Bosno, češ: ti naj upravljajo, nova kultura naj napoči!»

«Kaj nam mari kultura?» Samojlo je s kazalcem pomel ob palec. «Tole je najboljša in

najširša kultura. Zdaj je inženjer gospodar, vse treba tako urediti, kakor on hoče. Proti vetru ne bomo pljuvali, ker bi nam padalo na lice. Oprosti, prijatelj!»

«Vso noč sem o tem premišljeval.»

«Tebi odlete lepi dohodki, no jaz nisem kriv, ti glej!» je brez usmiljenja rekel Samojlo.

«Nikakor ne smeš povedati nikomur pod milim nebom, da sem dobival sconto. I ti si pri tem udeležen.»

«Jaz? Sconto sem vselej odračunal. Kdor ga je spravil, meni nič mari ni. Jaz sem nedolžen kakor novorojeno dete.»

«Ti si nedolžen, Samojlo, kakor pšenična moka, iz katere se speče hostija. To vem,» je v obupnosti govoril Bierkopf. Spreletela ga je kurja polt, v megli je sedel pred njim navihani žid; gozdar se ga je začel bati.

No, ta ga je potolažil, rekoč: «Nič hudega ne bo. Treba vse polagoma izvesti v pravi red. Tržne cene se spreminjajo in po teh se ravna cena hrane. Ko pride inženjer, mu pokažem cenik, ki bo za 10% nižji, nego je bil do sedanji: toliko znaša sconto, ki si ga dobival ti. Par tednov pozneje mu predložim še za 4% nižji cenik, to je cena tistih živil, ki sem jih brezplačno pošiljal zate.»

«A meni si naračunal, da mi pošiljaš za 7% vrednosti vseh živil.»

«Račun je bil pošten in pravičen, a sedaj mora ostati nekaj meni za moj trud in za modrost, s katero prevalim vratolomno stvar s starega na novi tir, tako da zate ne bo škode.»

«Ali zame ne odleti nič več?»

«Ne morem, prijatelj, ne morem. Bog pravični mi je pričal!»

«Ti si velik ganef.»

«Poglej se v zrcalo, tam zagledaš enakega. Ti me grdiš, a jaz sem tvoj dobrotnik. Glej, ko bi zahtevali sedaj drvarji tisti sconto, ne mogli bi ga iztožiti, ker ga nisem vpisal v svojo knjigo. Tako sem skrbel zate, ko si izdatno ščipal delavce. In ti mi praviš ganef!»

Bierkopfu se je razjasnil obraz. «No, no, oprosti, ostaniva prijatelja!»

Uro pozneje sta se poštenjaka ločila. Slabe volje se je peljal Bierkopf nazaj, Samojlo pa je od samega veselja poskočil pred ženo.

«Hvali Boga pravičnega, Etelka, življenje moje! Zdaj sva se iznebila tega nenasitnega zajedalca! In ne v najino škodo: 3 % ostanejo pri hiši. S tem lahko pomažem, kadar bomo delali novo pogodbo. Delam kakor Rotšild in drugi bogataši: jemljejo denar ljudem, da ga potem nazaj dajo v obliki podpor, miloščin in podkupnin. Ne dado vsega, le toliko, da si po-
višajo ugled.»

«Meni Rotšild še ničesar ni dal,» je rekla Etelka ter odšla v kuhinjo. —

Vilar je delal dva dni doma; vse listine je prebrskal, vso administracijo je proučil. Tretji dan ga ni več strpelo v sobi; dopoldne je hodil krog kolib in kraj Oskove se je ogledaval, popoldne se je napotil v planino. Puške ni vzel s seboj, ker se mu je zdelo še prezgodaj, da bi streljal na žival. Zaradi varnosti si je opasal revolver, ker je videl tudi Bierkopfa tako obožčenega. Na stezi ga je vse še zanimalo kakor prvokrat: gorski potok s temnimi tolmuni, z divjim begom, hrumenjem in žuborenjem, čudoviti pragozd s pokončnim in poleglim drevjem, podobnim storokim titanom ali pa vitkim minaretom turških svetišč.

Pri delavcih je postal ter gledal njih naporno in enakomerno delo. Kakor mravlje v bilko, tako so se upirali v hlode, jim podtikali kole in cepine, jih dvigali z vijaki in premikali k drči. Povsod med zelenjem so mrgolele glave, pokrite z oguljenimi klobuki, fesi in čepicami, ali pa gole, tu osivele, tam kuštrave ali obrite; nekatere je krasila kita. Rjave, koščene roke so mahale, se upirale, vlekale ali pritiskale; žilasti, oznojeni vratovi so se svetili na solncu. Nihče ni mogel počivati, ker nad oddelki je čuval Gajer z debelo bikovko v roki. Tedaj je štirim drvarjem ušel hlod ter se z neznanskim

truščem zaletel nekam v goščo. Gajer, ki se je vedel pred inženjerjem prilično mirno, vendar pa z zanosom človeka, ki opravlja samostojen posel, je začel grozovito kleti ter zmerjati in zavihatel bi bil bikovko, da ni stal Vilar poleg. «Hlod bo ležal najmanj dve leti v gošči, ker pred tem časom tega torišča ne začnemo izsekavati. Izgubil bo vrednost in izgubo, kakor jo izračuni gospod gozdar, mora ta oddelek plačati.»

«Je li vlada predpisala take stroge kazni?»

«Izrečno ne, toda mi se moramo ravnati po njenih intencijah, ki merijo na to, da se deluje vestno in s čim večjim dobičkom zanjo. Vlada je pri nas gospod gozdar.»

Inženjer je nekaj ugovarjal, a dosti oprezno, da bi ne prišel navzkriž z gozdarjevim delokrogom. Sklenil pa je, da v raportu, ki ga mora pisati vsak drugi mesec na deželno vlado, označi te globe kot vzrok nezadovoljnosti.

Delavci so ga opozorili na stezo, po kateri pride v han ob Oskovi. Ker je bilo dosti časa, da dospe tja in potem še pred nočjo po dolinski poti krog planine domov, je krenil nanjo. Steza je bila dobro izhojena, toda strma, temna in vlažna. Včasih je moral sključen pod niskimi vejami navzdol, včasih je lezel po vseh štirih čez jarek. Na več krajih je naletel na vodico, ki je kristalnočista izvirala izpod ruše ali skale,

rila meter daleč po pesku in se izgubila med drevjem. Pragozd je povsod nekakšna shramba za vodo, ki se rodi in zbira pod vlažno črno prstjo. Ob takih vrelcih se je posebno bohotno razlezel slak ovijač in plezavec in tvoril med debli zeleno-žametaste preproge, za katere Vilar ni mogel pogledati. A kakor na stezi kraj Oskove, tako je tudi tu čutil, kakšno tiho veličastje ga obkroža. Ponekod je rasla ob studencih visoka trava, po kateri so se v bližini bistre tekočine zibale krasne libele. V pol uri je prišel na tratino nad hanom. Pod pristrešjem je čepel handžija Pero ter pletel iz slame in vrbovih viter košnico. Dočim je bil v nedeljo praznično oblečen, je danes kazala obleka nekaj lukenj; stara albanska čepica je ležala kraj njega na tleh. Vilar je stopil k njemu in handžiji se je razjasnilo lice, ker se je spomnil dobrih besed, ki jih je o njem govoril Jovica.

«Imaš malo gostov,» je rekel Vilar, ko mu je handžija prinesel kavo.

«Malo, bogme.»

«Je li vredno, da sediš in čakaš tukaj ves dan?»

«Zaradi kave bi ne čakal, ampak tu doli za to skalo imam mlin ob Oskovi. Včasih dobim kakšno mletev iz Pilića.»

«Ti si iz Pilića?»

«Iz pravoslavnega Pilića sem. A vse to, kar vidiš: han, mlin, hišica v Piliću in njiva, vse to je Karavajićevo, ki mu plačujem tretjino. Dober človek je Mitar Karavajić, ki me je sprejel pod streho, ko sem taval v največji bedi po Bosni.» Starec je potegnil s tako silo za vitro, da se mu je utrgala.

«Ali prihajajo drvarji s planine v tvoj han?»

«V nedeljo popoldne radi prihajajo. Preteklo noč sem imel gosta s Konj-planine.»

«Ali nočuješ v hanu?»

«Ne. In da nočujem, to noč ne bi hotel; tak lopov je spal pod mojo streho. Prišel je snoči, ko sem hotel zapreti, k meni razbojnik —»

«Hajduk?» je hitro vprašal Vilar, ker hajduki, o katerih je toliko slišal in čital, so ga zanimali.

«Hujši nego hajduk. Pride in pravi: ‚Pusti me, da nočujem v hanu. Glava me boli in dalje ne morem.‘ — Tudi mene poboleva, pravim, da bi se ga iznebil. Idi spat k svojim tovarišem v Medvedji dol, pravim, lahko še prideš gor. Bojim se, da mi zažgeš han in mlin. Pa se ga nisem mogel otresti. Še prosil me je, da mu delam ponoči družčino. Ne bi rekel, da je pošten človek, kakršen si ti, ali to je lopov iz najničemnejše rodbine v Bosni. Pijan je bil, obresten, bal sem se ga.» Pero je pljunil v stran.

«Kdo pa je bil?»

«Atif Sarajlija, tisti, ki je pri vas vpisan, pa nikdar ne dela, samo pohajkuje. In danes je zopet vse jutro slonel pri meni, potem je ves dopoldan spal za plotom. Ni dve uri tega, kar je odšel po dolini.» Handžija je utihnil, Vilar si je dal prinesiti drugič kave. Pogostil je starca s svalčicami in ga vprašal to in ono, da bi mu razvezal jezik in mu vcepil zaupanje. Rad je poslušal njegovo mirno, preudarno govorjenje, njegovo blestečo in krepko srbsko besedo. Vrhu tega je želel spoznati, kako žive ljudje zunaj mesta. V mestu je pač nekaj slišal o življenju na kmetih, toda pripovedovali so mu ljudje, ki so imeli oblast v rokah, sedeli za obloženo mizo in s tega stališča sodili; zdaj hoče vedeti, kaj govori in misli seljak. Vsako priliko je hotel porabiti, da se seznanil z njegovim življenjem.

Posebno se je zanimal za Atifa Sarajlijo. Domneval je, da mora biti ta človek ena tistih niti, na katerih visi avstrijska politika v Bosni, tanka nit v široki mreži policijstva. Kakšen je, kje je, kaj dela? Navedel je besedo nanj, toda Pero o njem ni hotel črhniti, pri njegovem imenu je le pljuval v stran in odbijal z glavo. In poglobil se je v misli, kakor bi urejal nekaj v možganih, urejal tako, da izteče v gladki besedi. Tu se je Vilar spomnil, kako ga je nekoč v železniškem vozu spravil v dolg po-

govor židovski agent, ki je od vsakega potnika rad kaj pozvedel in se ni dal odpraviti s kratkim odgovorom. Z vso spoštljivostjo se je žid okrenil k njemu, položil dva prsta na čelo ter vprašal z umiljenim glasom, kakor bi prosil za novčič: «Oprostite, gospod, ali že nisem imel te časti... m>da... ali se nisva že videla v kavarni Central v Pragi?» Vilar je šel na lim ter prostodušno odgovoril, da v Pragi sploh še nikdar bil ni, da je kranjska dežela njegova domovina in je študiral na dunajski tehniki — sploh o vsem se je razblebetal, kar je hotel žid.

S podobno diplomacijo se je Vilar obrnil k Peru. Pogledal je na njegovo albansko čepico. «Jeli, ti nisi rojen v tem okraju, ti pohajaš iz južnih zemelj, od tam, kjer se Srbi stikajo z Arnavti. Tvoj obraz kaže, da si nekje daleč doma.»

«Jaz sem Hercegovec, iz Hercegovine sem se priselil sem. Glad in vstaja sta me pregnala od tam in ta dva sta mi tovariševala tudi v Bosni.»

«Je li davno temu?»

«Davno, brate! Dnevi lete kakor ptica in leta kakor voda. Oj, da veš, kako sem se trudil za svojo rodbino in kakšni lopovi so Sarajlije! Danes nam vlada car častiti, ne več sultan in svobodno lahko govorimo o svojem trpljenju.» Nagovor ‚brat‘ je značil, da se je govornik

ogrel ob prijaznem in neprisiljenem vedenju mladega gospoda — tako je sklepal Vilar, pričakujoč, da se zdaj razgovori starec. Toda ni se zgodilo tako. Prinesel je tedaj mlad Bošnjak, ki je bil morda Turek, lahko pa tudi cigan, meh žita na rami. Ta rjavi, sicer brhki človek se je zavzel, ko je videl švabskega gosta; kakor da ga je zapekla vest, je obstal na oglu hana in ni maral pod pristrešje. Handžija si je nasadil čepico na glavo ter šel za njim v mlin. Inženjer je pogledal za Mušićem, čigar hoja je bila opotekava kakor starih kmečkih ljudi, ki so znosili mnogo težkih košev na hrbtu.

Ko se je bil Pero povrnil, ga je skušal zopet zaplesti v pogovor, rekoč: «Slišal sem o Atifu, da je ljut Turek, nepriljubljen pri ljudeh.»

Pero je odgovoril: «Od vekov je bila pasja vsa rodbina Sarajlij. Sami morilci in požigalci. Čuvaj se Atifa, gospodine, on vohuni in ovaja. Cele vasi spravlja v nesrečo.» Po teh besedah je počenil h košnici ter jo začel iznova naplestavati. Njegov obraz je bil teman, omrtvel. Gost je pušil in gledal na Perovo čepico, gugajočo se nad suhim tilnikom. Več ni bilo mogoče spraviti iz njega poštene besede. Vilar bi bil rad kaj zvedel o deklici, ki jo je videl v nedeljo v hanu, o Jovici, a ni se upal vprašati, tako čemerem se mu je zdel Mušić. Hotel je

zopet navesti pogovor na Atifa, toda handžija je pri tem imenu stresel glavo ter odsekal: «Mučno je z volkovi lokati vodo.» Inženjer ni vedel, ali se nanašajo te pikre besede nanj ali na Sarajlijo. Umolknil je. Kmalu je plačal in se vrnil po dolini domov.

Ko je prišel zvečer k svoji kolibi, se je skoraj prestrašil človeka, ki se je v kotu pri durih visoko vzravnal in v pozdrav segel k turbanu.

«Kdo si?» je gromko vprašal inženjer.

Od onega v temi je nekaj hrknilo, kakor bi zakrulil ščetinec.

«Kdo si, pravim!» je ponovil Vilar in položil roko na revolver.

«Jaz sem. V temo nikar ne streljaj!»

«Kdo je «jaz»?»

«Atif Sarajlija,» je odgovoril ter stopil iz teme v mrak.

Vilar je odklenil vrata v sobo in mignil onemu, da vstopi. Atif je moral nekoliko ponížati glavo, da ni zadel ob tram. Zavalil se je v sobo in okni sta zašklepetali. Duh po plesnivi obleki je udaril od njega. Vilar ga je premeril od nog do glave. Prvi hip ga je zazebló na duši ob človeku, o katerem gre tak slab glas po okraju. — Morda je ta povzročil, da so kmetom v vasi za Majeviceplanino zaplenili živino, ki so jo pretekli teden prodali v Tuzli — je premišljeval malo prej na poti iz Mu-

šičevega hana. Prikrito mu je pokazal nezaupnost s tem, da si ni odpel revolverja. «Ti dobiš od mene drvarsko plačo?» — mu je rekel, ga ostro opazoval in držal tok z revolverjem pred seboj.

«Pazniško plačo dobivam,» je odgovoril Atif in zatrepetal z nemirnimi očmi, v katerih so begale sence zlobe in ošabnosti.

Zločini lepé na njem, in jaz poštenjak moram imeti ž njim opravka, ne da bi mu smel javno pokazati svoje zaničevanje, je pomislil Vilar. Odprl je omarico ter vzel plačilno knjigo. «Za dva tedna dobiš.» Naštel mu je denar. «Potrdi mi s podpisom, da si prejel!» Atif je pomočil pero v tinto, si namazal kazalec ter ga pritisnil na predloženi mu papir. Takšen je bil njegov podpis.

«Kje si bil toliko časa?» je vprašal Vilar, ko je zaprl omarico.

«V konaku.»

«Kaj tam delaš, ko pisati ne znaš?»

«Pisarne ne pometam, obleke ne snažim, deci ne otiram nosov, tudi vetra ne lovim.»

«Nekakšen posel vendar imaš, sicer bi ti ne šteli tako lepe plače.»

Atif se je lokavo nasmehnil in drgnil s kazalcem po bujnem šopu las, ki mu je štrlel izpod turbana, ter važno rekel: «Gospodine, jaz tudi v spanju gledam kakor zajec.»

«Bogme, lepa lastnost, čedna zmožnost,» je govoril inženjer s sarkazmom. «Vsaka sposobnost je dobra, ako pošteno preživi gospodarja. Videl sem ljudi, ki umejo s trebuhom plesati. Na tak način si služijo svoj kruh. Navadno dela glava ali roka za vse naše potrebščine, in glej — ti delaš z očmi. Pa zakaj te ne nastanijo v konaku? Tam bi bilo ugodneje zate nego tu med drvarji? Čemu hodiš tako dolgo pot iz mesta do sem in nazaj?»

«Kdor me je poklical v službo, že ve, zakaj.»

«Gotovo. Slišal sem o tebi, da si poštenjak.»

«Ljudje ne govore dobrega o meni in jaz ne o njih. Svoje ukaze dobivam v konaku in po njih se ravnam. Vsak na svoj mlin vodo navrača in vsaka ptica se s svojim kljunom hrani in brani.»

«In vsak konj k sebi grebe seno. Važen in težak posel imaš. Konaku in narodu lahko koristiš, ako hočeš biti vesten.»

«Dober konj tudi brez ostrog dva plota preskoči.»

«Gotovo, gotovo.»

Zdaj se je zaslišal iz sosednje sobe Bierkopfov hreščeči glas: «Sit pes tudi na zvezde laja. Hahaha!» Ker so bile stene lesene, je gozdar ves pogovor slišal.

«Pa ne zalaja, dokler mu ne stopiš na rep,» je pikro odgovoril Vilar.

Atif Sarajlija se je izmašil in izvalil iz sobe tako neokretno, kakor je bil prišel.

10.

Teden pozneje je Vilar jahal prvikrat v Tuzlo. Ž njim se je peljal Marko Krpica po živila v han ob Spreči. Samojlo je že od daleč videl voz in gospoda na konju, zato je šel pred hišo naproti. Zaprhtal je s kaftanom, zakrilil z rokami, rekoč, da ga veseli, ker ima opravka s takšnim uglednim gospodom, ki se je mnogo učil in ve, kako se treba vesti z najodličnejšo gospodo in s preprostim ljudstvom. Potem je pravil, kako so cene pri živilih padle, najbrž zaradi vladnega pritiska na žitno borzo — Vilar o takih stvareh ni imel pojma — in pa zaradi lanske dobre letine v Ameriki. Zato zniža ceno živil precej za deset odstotkov. In prihodnji mesec pride novo znižanje, ker tudi letos žita lepo kažejo.

Vilar je priljudno poslušajoč vihal brke, se nasmiheval z blestečimi očmi in kimal. Ves srečen je bil, da mu je prišel žid tako radovoljno vštric in se ni bilo treba nič pogajati. Tudi živila, ki jih je naložil, so bila vseskozi dobra, kakor je bilo dobrih že par dobav. «Tako mora vedno ostati, očka Samojlo!» je zabičal židu, ki je priskočil in se zaklel pri vseh očakih in prerokih, da nobenemu dru-

gemu ni delavska blaginja tako na srcu kakor baš njemu in da le on ustreže vsem zahtevam brezpogojno in nesebično, ker delavec naj živi udobno in naj si kaj prihrani za stara leta. Kaftan bi slekel in podaril delavcu-trpinu. Vilar se je škodoželjno in veselo muzal, ko je odpravljaj hlapca z vozom nazaj, videč, da Samojlo ni dodal niti ene zlatoglavke niti pri-maknil ne pol grižljaja bifteka. Pač je pod-taknil v hlapčev žep stekleničico žganja, pa ob takšno malenkost se inženjer ni maral obregnuti. Najrajši bi se bil precej povrnil na Konj-planino, sklical delavce in jim povedal o svojih uspehih, a po njegovem poslovníku ga je klicala dolžnost naprej v Tuzlo po denarno zalogo in nekaj denarnih pošiljatev so mu izročili drvarji za pošto.

Mujezini so z minaretov klicali Alahove vernike k opoldanski molitvi, ko je po Szapáryjevi ulici prihajal v Tuzlo. Pred kazinskim vrtom je stala gruča častnikov, ki so ga veselo pozdravili in ga povabili, naj pride na obed v kazino. Pa je rajši kosil pri Agularju, ker je bil ves prašen in znojen in ga je utrudila dolga ježa. «Zvečer pridem v kazino,» je obljubil.

Popoldne je šel na pošto in v konak. Našteli so mu kopo denarja, vrhtega pa še kopico znamk. S takšnimi kositarskimi znamkami je imel sitnosti pri drvarjih, ko je prvokrat delil

plačo; zabavlja je so jih sprejemali. Vsaka znamka se je računala za 15 novčičev, za vsak drugi dan je moral drvar eno vzeti mesto denarja. Pri Samojlu je z znamkami lahko kupil, kar je hotel, obleko ali pijačo. To ugodnost je imel žid s pogodbo zajamčeno. «S temi znamkami so drvarji navezani na liferanta, ki jim prodaja, kar hoče,» je rekel Vilar, ko je bil preštel zalogo. Plešasti uradnik, ki je imel z njim opravka, ga je debelo pogledal, kakor bi ga bilo osupnilo, da si upa človek, ki je šele pred dobrim tednom stopil v bosensko službo, že kritikovati. Namrdnil je usta, vzel pero ter široko sedel k mizi, češ: Brbljaj, kar hočeš, a jaz v službi ne smem.

Greduč iz konaka je na hodniku naletel na Hrena, ki ga je pokaral, da ga zadnjič nič ni posetil na domu, pa ga je precej tudi opravičil z besedami: «Posla si imel v konaku in z gospospodo v kazini — kaj pa! Malo si se vlačil z lepimi damami, z Ljubico, Katico, Kaliopo, tako da ni ostalo časa zame.» Mežé z desnim očesom je levo uprl vanj, kakor bi mu hotel do kraja raziskati notranjost.

«V kazini sem gledal po tebi. Ali nikoli ne greš v kazino?» je vprašal Vilar.

«Kadar moram, grem, pa se dolgočasim pri tisti visoki gospodi in komaj čakam, da pridem zopet k svoji rodbini. Veš kaj, danes moraš

na moj dom. S pristnim cvičkom ti lahko poslužim in morda bo še kaj drugega. Bodi do večera moj gost, potem greš še vedno lahko v kazino.»

«Tudi mene ne mika v kazino, toda odnošaji so taki, da se moram pokazati.»

Hren je vedel Vilarja po prašni, umazani in ozki ulici, ki se je vila med dolgimi stenami lesene, črvive in vegaste ograje. Nobena hiša ni stala tik ob ulici, pač pa tu in tam lesena gospodarska poslopja. Človeška bivališča so bila pomaknjena proč od ceste ter so ji kazala hrbtišča, dočim so bila pročelja obrnjena na vrte; kar je gledalo oken na ulico, vsa so bila zamrežena.

«V tej ulici prebivajo sami Turki in tu sem si najel stanovanje,» je rekel Hren, ko sta postala pred vrati, vdelanimi v ograjo.

«Kako se imenuje ta ulica?» je vprašal Vilar.

«Kaisersheimbova, po nekem generalu.»

«Kako si more domačin zapomniti tako ime?»

«Pst, pst! V Bosni ni dovoljena taka kritika,» ga je poučil Hren.

Stopila sta na vrt. Pred njima je stala sredi sadnega drevja še dobro ohranjena zidana hiša. Na enem koncu se je hiše tiščala hladnica, na drugem raztrgano gumno in hlev. Pod drevjem je rasla sveža trava, tu in tam po-

hojena in poležana. Polovico vrta so pokrivala gredice, kjer je rasla različna zelenjava. Preden je mogel Vilar vse razbrati, se je pojavila izza ogla ženska, okroglolična in polnoudna, s peharjem fižola v stročju in kumar.

Hren je predstavljal. Inženjer se je priklonil in molel prijetni ženski roko.

«Oh, gospod inženjer, saj vam ne morem podati roke. Glejte, kakšna je! Delala sem na vrtu.»

«Nič ne de, gospa. Lepa je, kvečjemu ima častni znak dela na sebi.» In Vilar je stisnil podano desnico. Zelo mu je ugajalo njeno neprisiljeno, odkrito vedenje, njena milozvočna slovenska govornica mu je udarila na srce.

«Kaj pa delajo otroci?» je vprašal Hren in položil roko na njeno ramo.

«Miška spi, fanta se pa igrata poleg nje.»

Hren ji je nekaj pošepetal, na kar je stopila v hišo. Potem je razkazal gostu ves vrt. Za razpadajočim hlevom je bilo nekaj visoko ograjenega sveta; to je bil kurnjak, kjer je brskalo in se kopalo v prahu vse polno perutnine. V hiši je vedel gosta po vseh oddelkih. Pritličje je bilo nepriljudno, temno, z majhnimi okenci in razpraskanim debelim zidovjem. Poleg prazne sobe sta bili tu dve shrambi. Na pragu je čepela in stražila velika mačka. Škripajoče prosto položene lesene stopnice so

vodile iz veže v prvo nadstropje, ki je bilo širše nego pritličje. Tu je bilo vse svetlo, vse v velikih oknih, s katerih je bilo sneto leseno omrežje. Dve pečici, kakor dva na vrhu prisekana stožca, sestavljeni iz samih glinastih lončkov, sta pozimi greli zračni sobi, sprejemnico in spalnico. Na masivnem podzidju pritličja so stali komaj za ped debeli zidovi prvega nadstropja; pozimi jih je bilo treba prepreči z bosenskimi preprogami iz kozje volne, da so držali toploto. Poleg peči v spalnici je bil z gladkimi deskami oddeljen prostor, podoben široki omari. «Kopališče za turško bulo, a zdaj shramba za obleko,» je razlagal Hren. Pohištvo je bilo razen posteljne oprave preprosto, a lično. V tistih časih oblast ni rada videla, če je za uradnikom ali častnikom šla njegova rodbina v zasedene dežele, prevoznine za rodbinske člane in za prtljago ni plačevala, prevozni podjetniki pohištva niso prevažali, zato se je moral onkraj Save vsak zadovoljiti s tem, kar je dobil na mestu in kar je izumila njegova glava. Hren si je napravil in nabavil toliko pohištva, kolikor ga je potreboval. V vsaki sobi je stala zofa, ki je pričala o iznajdljivosti in praktičnosti obeh zakonskih. On ju je zbil iz dveh starih zabojev, ona pa ju natrerala s senom in prevlekla z zelenkastim žametom. Prav tako enostavno sta bili zgrajeni

nočni omarici in umivalnik: navadni zabožki z zelenkastimi zastorci in prevlekami. Obe hišni omari je v davnih časih izgotovil soliden turški mizar in ju ozaljšal z arabeskami. Hren ju je kupil od uradnika, ki so ga pognali iz Bosne, ker je hotel preveč okupirati zase in se po neprevidnosti dal zasačiti. Veličavo in resno sta stali ob steni posteljama nasproti, kakor bi nadzorovali vse ostalo pohištvo.

«Gospod inženjer, zdaj pogledajte pa še v našo otroško sobo,» je zažgolela gospa Hrenova, vesela, da je gost neprestano hvalil njeno stanovanje. Šli so preko lesenega hodnika, čigar tla so se svetila v sveži belini, ter stopili v majhno sobo, kjer je dihala in soplo troje otrok. Nastopili so mehki in blaženi trenutki življenja, ko starši v radosti in sreči iztegujejo roke k otrokom in otroci k njim, ko se zde roditeljske dolžnosti še lahke in temni oblaki sebičnosti še niso padli na otroško vdana srca.

«Glej, prijatelj, mojo drobnjav! Ta je Mirko, najstarejši; on bo nekoč škof, pravi Minka,» in Hren je prijel vitkega dečka za glavo ter ga pritisnil h kolenu. «Zato preide rod na tegale Stanka» — Hren je mlajšega krepkejšega dečka prijel za nežno ušesce — «in ona v zibelki je za nameček, devica Nataša, moja najmlajša pritiklina. Zaradi malenkostnih razmer in obsegov jo imenujemo Miško. No, prvovrstna

krasotica je moja Miška.» Hrenovka je dvignila to prvovrstno krasotico, ki je z noskom strastno začela riti v materine grudi. Mati je sramežljivo stopila k oknu. «Kakšna imena je izbrala temu drobižu! Pa ime je prazen zvok, glavna stvar je, da mi ostane drobnjav krepka in zdrava.»

«Krasno deco imaš, prijatelj,» je pohvalil Vilar, se sklonil k dečkoma, vsakega pogladil, pobožal in nalahno vščipnil v rožnata ličeca.

Gospodinja je prinesla vina, kruha, sira in klobas ter prisedla na zofo.

«Najprvo kruha in soli, gospod inženjer, po slovanskem običaju,» je rekla.

«Vidiš, kakšna Slovanka je? Uh, ta bo vzgojila otroke, ki kdaj še prebrnejo nepopoljšljivo vlado in kar je v soseščini.»

«Ti se norčuješ, ali jaz ti povem, da so otroci moji in jih vzgojim po svojih nazorih. Če ostane nemo v Bosni, nauče se hrvatskega, oziroma srbskega jezika v šoli in pri drugih otrocih, pri meni pa slovenskega. Ta dva jezika se morata v njih dušah svetiti na prvem mestu, njih srca glas bo govoril v teh jezikih.»

«Drr-drr — kaj pa nemščina?» Hren je priprl desno oko in pomembno zrl na Vilarja.

«Če bo treba, naj se je učita toliko, da zadošča za vsakdanji kruh in za vse tisto, kar s srcem nima opraviti.» Gospa je ponudila inženjerju

od vsega, kar je bilo na mizi. Segli so po jedilih in pijači.

Hren je mnogo govoril, največ o svoji preteklosti. Pravil je, v kakšni revščini je študiral par razredov na ljubljanski realki, kako so ga pustili skopi domači ljudje na smodišču prav takrat, ko je dobil veselje do učenja, kako je postal trgovski pomočnik in prišel kmalu po okupaciji v Bosno za davčnega praktikanta.

Gospa je vprašala inženjerja, če mu je kaj dolgčas v gozdu, na kar je začel hvaliti veličastvo svojih pragozdov. Zašel je na administracijo in povedal, kako se mu je posrečilo znižati ceno za delavsko hrano. In končal je: «Še nekaj moram odpraviti — tiste znamke, ki jih dobivajo delavci namesto denarja, da ž njimi kupujejo pri založniku.»

«To je ogrski sistem, tako ravnajo ogrski židi z delavci. Tega ne odpraviš izlepa.»

«Z novo pogodbo morda vendar pojde. Pogodba z židom poteče prihodnje leto. Jaz sem proti korupciji v velikem in malem.»

«Bog ti pomagaj, ako se boš pri nas zaganjal vanjo. — Oprosti, prijatelj, da se ob tako zvane razmere ne zadevam rad. Dasi stoji hiša sredi vrta in smo na samem, imajo stene vendar ušesa. Bil je tu sodni uradnik, ki je začel javno kritikovati to in ono, pa so ga kmalu spravili

preko Save. Tu je najpametneje: prst na usta kakor sv. Janez Nepomučan.»

«Ne bojim se stenskih ušes in kadar vidim nasilje, ne morem molčati.»

«Tebi je lahko, France. Z inženjerskim znanjem so ti odprti vsi deli sveta, prav kakor duhovniku, ki bere mašo lahko sredi Afrike. Na Balkanu merijo železnice vzdolž in počez in nastavljajo inženjerje iz vseh kotov Evrope.»

«Kakor bi bil vzel to misel iz mojih možgan. Menim, da mi bo Konjplanina le kratka postojanka.»

«Vidiš, ti si svoboden na vse strani, a jaz sem privezan morda za vse žive dni na to svojo službo, zato hvalim vse, kar vidim. Je žena, so otroci — glej, to mi stoji noč in dan pred očmi.»

«Tato,» je viknil zdajci Mirko iz kota, «Stanko pa še ne ve, za kaj je ura —»

«Pa mu ti povej!» je malomarno odgovoril Hren.

«Znaj, ura je zato, da se nanjo pogleda,» je lepetal deček.

Gospa je vprašala, če je mnogo divjačine na Konjplanini. Vilar se je spomnil Katice, se nasmehnil in pritrdil, da so medvedje, volkovi in — divji prašiči.

«Torej pijmo na medvedovo kožo,» se je vmešal Hren. «Na kožo prvega medveda, ki ga počiš, se naročim jaz. Minkec me nadleguje

vedno, naj kupim medvedjo kožo za predlogo k postelji.»

«Glejte, kako je naše stanovanje preprosto, niti enega paradnega komada nimamo.»

«Kaj pa otroci? Ali niso najlepši okraski vsake rodbinske sobe?» je rekel Vilar.

Gospa je svoji prvovrstni krasotici poljubila usteca, gospodar je pohvalil stanovanje ter povedal, da je najel hišo z vrtom vred za majhno odškodnino od age, ki upravlja premoženje bega, izselivšega se v Anatolijo.

«Se li močno sele Turki?»

«Dosti jih je pobralo šila in kopita. Kje bi dobili vsi uradniki in častniki prostora, da se nam niso ognili Turki!»

«Čudno. Beže pred Švabo noter dol za Carigrad. Kakšna malodušnost je to, da beže in prepuste rodno zemljo kolonistom, ki jo dobe zastonj. Vsi protesti, ki jih pošiljajo iz tujine proti zasedbi, ne zaležejo nič — kakor bi skozi steklo lizal med. Doma naj bi ostali, iz rodne zemlje naj bi pili moč. S čim večjo močjo polagaš vanjo, tem večjo moč ti vrača. Kdor bo imel v Bosni silnejši vpliv na rodovitno grudo, tisti bo vladal. Vselej premaga silnejši vpliv. Gorje Bošnjakom, ako bodo na strani tujcev. Oni, ki se selijo v inozemstvo, delajo v pogubo domovine in na roko onim, ki jo hočejo porobiti.»

Hrenov obraz se je omračil, ker mu ni ugajalo Vilarjevo modrovanje. Poslušal ga je odprtih ust, sukal in podrgetaval z glavo, naposled je odgovoril: «Najboljše bo, ako gredo vsi Bošnjaki iz dežele in mi naselimo sem svoje ljudi.»

Slabo je naletel pri inženjerju. «Hvala za te naše ljudi, ki stoje v švabski službi! Slovenec in Čeh prideta sem, da služita germanizaciji, a največji Švaba je Poljak, ker se najbolj sili, da bi vršil nemško ritje proti vzhodu in jugu.»

«Gospod inženjer govori čisto resnico,» je rekla gospa Hrenova, «ti ljudje, ki se shajajo vsak večer v kazini, niso sposobni, da bi širili kulturo, ker je sami nimajo. Marsikakšen odstavek bi lahko povedala o njih vedenju, pa rajši molčim.»

Hren jo je debelo pogledal. «Prav imaš, Minkec, da molčiš, saj dolgo ne boš.» Potem je prijel za kozarec in napil gostu, meneč, da s tem prepreči nevarne politične pogovore.

Toda Vilar je bil v svojem tiru. «Domači pravijo tako: Poprej je bila pri nas še nekaka svoboda z gladom, a sedaj je sužnjost z gladom. Samo nove davke so nam prinesli, a svoboščine nobene. Takšen je začetek kulture.»

Hren pa je vstal in odšel ven.

Vilar je ostal sam, ker gospa se je opravičila, da mora previti Miško, ter stopila v sosedno sobo. Pusto mu je bilo v mislih zaradi razgretih

besed, ki jih je govoril v veter. Dve podstavki sta mogoči — tako je premišljeval: ali so bosenške razmere res tako zmedene in krute, da je nevarno, javno izpregovoriti o njih, ali je pa ta Hren brez vzroka plašljivec prve vrste. Odlomimo od vsake podstavke drobec, pa dobimo razmere, kakršne so povsod: uprava samopašna, uradniki bojazljivi in sebični — oboje je povsod tako.

«Tata so rekli — so rekli —» je zaščebetal zdajci Stankov tanki glasek. Sedeč na tleh, je deček dvignil svetlolaso glavico proti tujcu, razširil oči, odprl usteca ter povedal, pa precej je našobil ustnici, ker ni hotela misel do kraja na dan.

«No, kaj so rekli tata, povej, Stanko!» je milo povzbudil Vilar. Deček se je posmejal tujemu človeku in svoji neizraženi misli ter se povalil na podnice.

Tedaj je Mirko pomogel bratčevi domišljiji. «Tata so rekli, da kupijo takšno uro, kakršno imajo pri Grgičevih — s kukavico.» I on se je zavalil k bratcu na tla.

Vilar je začutil, kakor že večkrat po dovršenem visokošolskem učenju, da nekaj pogrša, da njegovo življenje ni prav uravnano, da mu nedostaja družice in srčkanih otroških obrazov. Ta občutek je priplaval na površje, priplaval iz morja misli in pognal vse drugo nazaj v morje

nezavestnosti: skrhalo se je za hip narodna misel, propadel čut usmiljenja, otemnel je celo nagon in ambicija do neumornega dela, kadar je začel sanjati o rodbinski sreči. Plavale so te sanje vrhu morja, vse je cvetelo v njih, obetale so obilo sadja za vso dobo do konca dni. Oklepal se je teh sanj, dokler mu niso ušle v vrvežu zamotanega duševnega delovanja. Tako se mu je zgodilo mnogokrat, a tisti večer ga želje po rodbinski sreči niso zapustile. Nalezal se jih je pri Hrenovih.

Ko se je povrnil gospodar in precej za njim njegova soproga brez Miške, se je njima prijazno nasmejal. Spoznal je, da s temi srečnimi ljudmi ni treba govoriti o politiki; ti so se udomili kraj korita, za nobeno ceno ga ne zapuste; bob bi metal v steno, kdor bi jih spravljal proč, in pregrešil bi se tisti, ki bi jim kalil mir. Z meniškim klativitezom Jovico bo govoril o politiki, v grabežljivega Bierkopfa in v varalico Samojla se bo zaganjal, poštenjaka Hrena bo pustil na miru.

«Resnično ti povem, prijatelj, da te zavidam v tvoji rodbinski sreči,» je povzel Vilar.

«Pa se i ti oženi, boš že videl,» je govoril malomarno Hren, trpajoč pipo. «Hočeš li pipo, France?»

«Hvala! Z gospejnim dovoljenjem si nažgem svalčico.»

Gospodinja je postavila na mizo pepelnjak. «Baš slabo se mi ne godi,» je pravil Hren, ko je bil prisedel, «v volni se pa tudi ne valjam. Otrok bo preveč. Trije so že tu in številka četrta —» Pridurnil je oko in se namuznil proti ženi, ki ga je oplazila z brisalko, nato pa še oštela s primernimi besedami.

Vilar je dolgo ostal pri Hrenovih, a ni se dolgočasil. Udobno je sedel na zofi, smehljajoč se poslušal zakonsko dvojico, ki se je prerekala, da bi zabavala gosta, prerekala tako, da je iz vsake nagajive besede vrela topla ljubezen.

V sobi se je začelo mračiti. Gospodinja je vstala, da prižge luč. Tudi Vilar je vstal ter pogledal na uro. «Reči moram, da je zelo prijetno pri vas. V kazini med uniformami mi ne bo tako. Pa človek mora.»

«Le še pridite, gospod inženjer, ako vam ugaja pri nas,» je rekla gospa.

«France, vsak dan si nam mil in drag. Ne pozabi nas!» je rekel Hren.

Vilar se je poslovil. Zakonska sta ga spremila do vrtno ograje.

11.

Gredoč v kazinsko dvorano je premišljeval o zakonski sreči, kakršno je videl pri Hrenovih. «To bi bilo kaj drugega, ko bi na človeka pod Konjplanino gledale takšne mehke, svetle in

umne Minkine oči! Pozabil bi na vse sitnosti, na Bierkopfa in na paznika. In otroci bi morali biti, ko me moje srce tako zelo vleče k njim. Oženiti se bo treba, France!» Tako je govoril sam pri sebi. Ni mu ugajalo, da nocoj v kazini ni bilo nobene dame. Bil je moški večer, dame so bile izključene, ker so moški hoteli vsak teden enkrat biti sami, da svobodno lahko govorijo in — kvantajo.

Ko ga je brigadir zagledal pri vratih, ga je poklical k sebi. «Nekaj bi vas poprosil, gospod inženjer,» je govoril general in mu ponudil stol kraj sebe. «V pravem času ste prišli v naš kraj. Rad bi imel čez Jalo trden most na Golo brdo. Že dva so mi postavili moji pionirji, pa oba je vzel vrag, oziroma odnesla voda. Tako je, ako se mojster-skaza loti dela, ki se ga ni učil. Škoda denarja. Da vam na kratko povem: pisal sem v Sarajevo, da mi nakažejo denarja, gotovo bodo ugodili. Ko se to zgodi, dam napeljati lesa in kamenja, potem začnem graditi. Vas pa prosim, da sodelujete pri tej stavbi. Gospod načelnik je bil tako prijazen in mi dal vas na razpolago za to občekoristno delo. Kaj ne?» General je prenesel svoje medle oči od Vilarja na pl. Pesterja, ki je pazno poslušal in leno kimal.

«Gospod inženjer, to je častni posel, ki vas čaka,» je rekel načelnik. «Ker visoka vojaška

oblast želi vašega sodelovanja, sem precej obljubil. Menim, da ne bo na kvar vašemu poslovanju pri delavski koloniji, ako tudi mesec ali dva ostanete v mestu. Tiste administrativne posle oddaste za ta čas gozdarju Bierkopfu.»

«O, Čumurpaša je pošten in delaven človek, on vse sam opravi,» je z mehkozvenečim glasom rekel mlad nadporočnik, ki je sedel pri isti mizi generalu nasproti. Njegove prijetne oči so se izzivalno uprle na Vilarja. Ker se ta ni spomnil, da bi bil že kdaj videl tega nadporočnika, je hitro vstal, pomolil desnico čez mizo in se predstavil. Oni se je urno odzval ter se imenoval: «Pl. Merks, brigadni adjutant. Me zelo veseli!» Potem je sladko pristavil: «Tu so take čudne razmere, da moramo vojaki in civilisti delati skupno.»

«Posebne razmere, izjemno stanje,» je potr dil general. «Menim, da delo ne bo trajalo tako dolgo; temelja za most bosta kmalu postavljena in to je glavna stvar; vse drugo zmašijo pionirji sami. Tu v Bosni mora biti človek vse: zidar, tesar, učitelj in ne vem kaj še vse.»

«Profos,» je zlohотно pristavil načelnik.

«Tudi to,» je potr dil general, nekoliko zbezan, zakaj načelnik mu je s to besedo očital, da se vse preveč bavi z zdravstvenimi razmerami v jetnišnici, ki je bila za vojake in civiliste

pod eno streho. Obrnil se je zopet k Vilarju: «Sicer se mi pa zdi, da vam bo prijetneje bivati v mestu nego zunaj v gozdni puščavi.»

«Priatelj prirode sem, zato puščobe v gozdu ne poznam. Posebno v tem času ne, gospod general.»

«Kaj ne, kakšna bujna vegetacija, prav tropična.»

«Saj je lahko, ko je dežela tako oblagodarjena z vodo. Vse kaj drugega nego kamenita Hercegovina,» je izpopolnil generala njegov adjutant.

«Kadar začnemo z mostom, vam pravočasno sporočim. Ali vam je prav?»

«Prav, gospod general.» Ljubil je gozd, samoto, a rad bo tem visokim ljudem pokazal, kaj ume, da ni samo številčni vrabec.

Poleg generala je sedel star polkovnik s plešo do tilnika, njemu nasproti pa stotnik Hvalibogovski. Prvi je obrnjen h generalu vdano gledal na njegovi ustnici; kazalo se je, da skromno pričakuje časa, ko pride tudi on do besede; drugi je, pod pazduhami zataknenih rok, nagubančen in skrčen, sedel globoko v stolu ter strmel na mizo. V generalovi navzočnosti je bil vselej zamišljen in nem.

Pl. Pester je začel govoriti, kakšen blagoslov so za deželo mostovi in dobre ceste, kako se dvigajo mesta. General se je hitro vnel za bla-

goslov cest, mostov in železnic, ker se po njih vojne kolone morejo pomikati naprej; glede mest pa je omenil, da si dosedaj še noben Bošnjak ni postavil v mestu nove hiše, po-
dirajo in zidajo le tujci, ki so se polastili večje trgovine.

«Treba bo, da se kaj stori za mase ljudstva, da se gradijo šole, se dvigne živinoreja, poljedelstvo, domača obrt ter omeji izseljevanje. Z davčnim vijakom ne pritegnemo ljudstva nase. Sovraži nas, ogiblje se nas in naših prireditev.»

Vilar je kimal, ker visoka oseba se je izražala skoraj tako kakor agitator Jovica.

Načelnik je topo strmел v mizo, ker ni mu bila všeč kritika, ki je merila proti vladajočemu sistemu, v katerem se je sam izvrstno počutil. Sploh ni mogel slišati besede «tujec», od osebe, ki sama ni bila doma v Bosni, pa že celo ne. Zdela se mu je skrunitev njegovega visokega poklica. Vedel je, da tiči v generalu nekaj antisemita in da razumeva s tujci priseljene žide, ki so vzeli v Bosni trgovino v roke in postavljajo hiše, vedel je, da general sovraži posebno židovske tujce, ki so se vtiho-
tapili v bosenske urade in se tam po paševsko vedejo. Ker mu je bilo tudi znano, da so v generala nekaj z Dunaja podregnili in se že pripravlja na dostojen odhod v zasluženi po-

koj, ga ni mnogo uvaževal in se je včasi osmelil k ugovoru. «Najprej je treba ljudstvo navaditi našega reda, da spoštuje naše naprave, da razume naše intencije,» je rekel.

General se je lahko posmejal in tega smehljaja se je navzelo troje lic: pl. Merks, polkovnik in Hvalibogovski. «Naše intencije morajo biti takšne, da bo imelo domače ljudstvo kaj prida od njih. Po mojih nazorih bi se moralo petnajst ali dvajset let po zasedbi na kakršen si bodi način oceniti ljudsko blagostanje. Namreč dognati bi se moralo, koliko ima dežela več živine, več denarja v denarnih zavodih, žive li domači ljudje bolje nego prej, se li požlahtnjuje človeško pleme, koliko se več pridela. Nam, ki smo se sem priselili, se godi tu prav dobro, dočim blagostanje domačinov pada. Kaj pomagajo po mestih lepe ulice, nove zgradbe, šetališča in igrališča, če pa narod sam nima ničesar od tega.»

Pl. Merks je komaj vidno pritrdil z glavo, dasi je bil popolnoma nasprotnih nazorov...

«Dovolite, gospod general, moje mnenje je pa to, da moramo poprej dvigniti mesta, in iz mest se bo kultura širila tudi na kmete,» je povzel načelnik.

«Ako dočakamo. Sicer pa mestna kultura ni za kmete. Ni vse za vse.»

«Žal, da treba trmastemu narodu vsiljevati to, kar mu je koristno.»

General se je uprl z rokami ob bok ter se nagnil na stran, bodisi da je markiral kakšno notranjo bolezen, bodisi da se je hotel oddaljiti od nepriljubljenega načelnika. Vselej mu je bilo žal, kadar je v njegovi navzočnosti zašel v pogovoru na politično polje, ker je imel tega zoprnika na sumu, da vohuni in ovaja v Sarajevo in je kriv, da na Dunaju niso zadovoljni ž njim in mu očitajo zavožene razmere v tuzlanskem okraju.

Tedaj je prišel v dvorano Bajić. Preden je šel k svoji mizi, kjer sta sedela Mik in Buzduga, se je globoko priklonil generalu in načelniku. General je vprašal Vilarja, kdaj se je sprijateljil z Bajićem. Ko je bil vse zvedel, je rekel: «Bajić je spoštovanja vreden človek, zlata duša, kavalir brez hibe in bojazni, značaj iz kovine.» Obmolknil je, segel po vinu in si nalil. Za hip je pomislil, kako bi še povzdignil komisarja in s tem ponižal načelnika, ki je ves pozoren s kazalcem grebel drobtine po mizi ter jih spravljal na kupček. General je nadaljeval: «Škoda zanj, da je zapustil vojaško karijero. Tak odkrit, brezmadežen človek, ki lahko vsakemu naravnost pogleda v oči —» Odpil je in pritrknil z glavo, bodisi temu, kar je povedal, bodisi dobroti vina.

«Poštenjak je in priden,» je povzel načelnik z glasom, ki se mu je malone zadušil v grlu. «Prerokujem mu lepo bodočnost v bosenski službi.» Pogledal je daleč tja po dvorani v nasprotni kot, kjer je visela stenska ura. — Dal Bog, da bi ta nadležni človek že kmalu zapustil kazinsko družbo — si je mislil.

Generalu se je zdel mladi inženjer simpatičen, zato je rad govoril ž njim. Začel je o razmerah pod Konj=planino, kakšne dobičke dela vlada v gozdih, povedal je, kam gre les, vprašal, koliko je zdaj delavcev. Omenil je tudi visoke dnine, ki jih dobivajo drvarji. Višlarju se je zdelo prilično povedati, da so drvarji s hrano nezadovoljni in kako se mu je posrečilo znižati njeno ceno. General ga je pohvalil, toda izrazil je svoj strah pred socializmom. Rekel je, da je dandanes vsa človeška delavnost prepojena z individualnim in kolektivnim egoizmom, da vsi naši prepiri in boji izvirajo iz sebičnosti in kako se treba pobriniti, da se te neznosne razmere rešijo v vsestransko zadovoljnost. Ljudstvo, tako je razlagal, ima le malo prida od vsega tega, kar ustvarja silno razvita produkcija, vsa bogastva se stekajo v roke posameznih bogatinov, ki edini imajo sredstva za udobno življenje in za nabavo vseh teh mnogovrstnih razkošnih, a nepotrebnih predmetov, ki jih izdeluje obrt, dočim delav-

skim vrstam včasih nedostaja najpotrebnejših živil. Bogastvo pritiska na revne sloje, ki se pri tem še neznansko množe, pod pritiskom se rodi odpor proletarijata, se rodi agitacija proti sedanjim uredbam in razmeram, kakor gobe po dežju rastejo bojevite organizacije socializma, katerih skrajni program je anarhizem, ki se zaganja ob temelje državnega in družabnega ustroja, čemur se konservativizem protivi na vseh črtah.

Pri teh izvajanjih je pl. Merks neprestano in vdano kimal z glavo. Gledal je na svoj fini nožič, ki ga je vrtel v rokah, a včasih se je za hip prav otroško milobno zazrl v generalove vodene oči.

«Ta socialni boj,» je zaključil general, «je nevarnejši nego vsi politični in narodnostni boji skupaj, ker ima svoj izvir v želodcu.» Pri teh besedah se je govornik stresel, kakor da ga je nekaj pičilo v notranjosti. Položil je roko na trebuh in vzdihnil. Potem se je ozrl po omizju in namignil polkovnemu zdravniku Rapsu, tistemu, ki je hodil v han ob Spreči pokušat Samojlova živila. Raps je precej prihitel in se sklonil k brigadirjevi glavi. Začel se je med njima tajen šepet, iz katerega je bilo slišati le par medicinskih besed.

General je bil dobra duša poštenih nazorov. Domačinov ni preziral, a nemirneže in hajduke

je pestil z neizprosno strogostjo in pravičnostjo.

Staremu polkovniku, ki je nadomeščal brigadirja, kadar je bil odsoten ali bolan, se je zdelo umestno, nadaljevati pogovor v započeti smeri. «Da,» je povzel z močnim glasom, «naj rečejo vsi ti kvaritelji države, kar hočejo, eno je jasno kakor beli dan in stoji kakor pribito: dokler bo vojska močna, dobro urejena, preskrbljena z vsem, kar treba, se nam ni bati prevrata na slabše, ne v političnem ne v socialnem oziru.»

«V tvojem taboru je Avstrija! — je zapel naš največji pesnik očetu Radeckemu,» je pozudril adjutant, ki se je rad izražal pesniški.

«To je deloma istina,» je prisiljeno rekel Vilar. «Vendar pa je treba gledati tudi na ljudstvo, ki z delom vzdržuje državo in vojsko, ki se sama ne more. Obubožano ljudstvo teže skrbi za vojaške potrebščine nego bogato.»

«Saj ljudstvo ni ubožno,» je oživel stotnik Hvalibogovski, «ne v Avstriji pa tudi v Bosni ne. Le pogledjmo Bošnjake, kadar plešejo kolo! Koliko nosijo ženske zlatega denarja na fesu, na vratu in na prsih! In v Avstriji potipajte mlado kmetsko ali delavsko žensko za jopo, za krilo, pretipajte blago njene obleke in precej uvidite, zakaj se jih ne drži denar. Ljudje

žive sedaj bogato, razkošno, široko in potratno. Odtod prihaja revščina, ako je res kje. Gosпода moja, ko sem služil v naših alpskih deželah, sem spoznal, koliko zapravijo tam ob nedeljah po nepotrebnem denarja za zabave, s katerih neso pozno v jutru krvave glave domov. Jaz bi že začepil njih razposajenost —

«Z lončenimi klobuki?» je s sarkazmom vprašal načelnik.

«V Avstriji lahko še nosijo tako zvana vojaška bremena,» je menil pl. Merks in avtomatski gibal misli polno glavo.

«Kakšna bremena so pa to, moj Bog!» je zavpil polkovnik in udaril ob mizo. «Vse, kar skopi davkoplačevalec odšteje za vojaške potreščine, gre nazaj k skopemu davkoplačevalcu, ves denar mu damo nazaj, ker ne jemo suhega. Vojaštvo je, kakor bi rekel, potrebni pospeševalec hitrega denarnega prometa. Kaj pa bi nastalo, ko bi se res izvršilo razoroženje, po katerem vpijejo nerazsodni ljudje? Kam naj pa damo nad dvajset tisoč aktivnih častnikov in kam naj spravijo skrbni starši toliko nadobudnih sinov, ko bi ne bilo tega odtoka?»

Vilar je z nasmehom v očeh gledal v polkovnika in s tem razodel, da se ne strinja z njegovo logiko.

«Eže — morali bi ta stan ustvariti, ko bi že ne bil ustvarjen,» je resno privrgel pl. Merks

in se samozavestno vzravnal na stolu. Trdil je, da je vojaštvo lijak, skozi katerega se lije kultura v narode.

Vilar je ostrmel ob tej trditvi. In utemeljeval je nasprotno mnenje, namreč da širijo vojaki in delavci, ki se vračajo iz Amerike in Pruske, samo potratnost, razuzdanost in spolne bolezni med poljedelsko ljudstvo, ki je živelo še pred petdesetimi leti kolikor toliko v patriarhalnih razmerah.

«O, to je že preveč, gospod inženjer!» se je razburil polkovnik. «Vi imate prav izprevrnjene in zavite nazore o stvareh — oprostite! Iz stanu, kjer hodi človek razcapan in skoraj vedno lačen, naj se trosi potratnost v ljudstvo? Prav nasprotno je res: vojak prinese domov zmisel za red, varčnost in čistoto. Takšne vojaštvu neprijazne nazore razširja socialno-demokratska stranka.»

«Dovolite, gospod polkovnik, sam sem rezervni častnik, torej nisem sovražnik vojaštva. Kot misleč človek se poglobljam v vse nazore: v vojaške, delavske, duhovniške. V vsakem sem našel drobec resnice. Odločnih predsodkov nimam o nobenem, ker se tako najlažje ognem zmoti. Le kar se tiče mojih delavcev, stojim zaradi hrane na njih strani in jim hočem pomagati.»

«Jasno je, da prodirajo nevarne socijalne ideje že tudi v vojsko,» je rekel Hvalibogovski. «Država bo morala računati s tem.»

«Vse vun iz vojske, kar se ne strinja z našimi nazori,» je pristavil pl. Merks in sukajoč si svetle brčice je zadeklamiral: «Wer 's nicht edel und nobel treibt, lieber weit von dem Handwerk bleibt.»

Vilar se je posmejal. «Tako je zapisal pesnik Schiller. Toda vse ni za vse. Naj pa poskusi katerikoli poveljnik po hodnikih vojašnice razobesiti tablice s temi Schillerjevimi besedami — kaj stavim, da mu uideta v eni uri dve tretjini polka domov!»

«To je res. Hahaha!» se je zakrohotal polkovnik, ker mu je presedala adjutantova učestnost sploh, posebno pa še pesniška, in dobro se mu je zdelo, če ga je kdo zavrnil.

Pl. Merks je osato pogledal na Vilarja. Gospodje bi bili prišli morda do kakšnih resnih nasprotij, a takrat je končal general posvetovanje s polkovnim zdravnikom. Vstal je ter podal polkovniku roko v znamenje, da odhaja. Vilarja je odlikoval s tem, da mu je odhajaje položil roko na ramo, rekoč: «Pri tem ostane!» — na kar je inženjer globoko naklonil glavo. Po dvorani je završelo. Ob premikanju in škripanju stolov je vsa družba vstala. Vilar

se je priklonil možem, s katerimi je govoril; vleklo ga je k Bajićevi mizi.

«Ta inženjer nam s svojimi nevarnimi nazori še podščuva delavce na Konjoplanini,» je rekel načelnik, ki mu je odleglo po odhodu sitnega generala.

«Mlada kri, ki ne premisli, kaj govori,» je pristavil polkovnik.

V dvorani so stale ob stranskih stenah lične s šahovnicami opremljene ali z zelenimi prtiči prevlečene mizice. Tja je sedla večina gospodov in se zatopila v šah ali v karte. Ta moški večer se je slabo obnesel; zaradi neznosne sopare je izostalo običajno petje več ali manj umazanih kupletov. Vilar in Bajić se nista udeležila iger. Ob enajstih sta zapustila kazino.

Zunaj je bila temna, še vroča noč. Težki oblaki so se kakor testo razlezli po nebu. Prijatelj sta korakala po kazinskem vrtu na cesto mimo bujnih zelenih pletenic, ki jih je bil majnik vzbudil in julij s paro dodelal. Onkraj ceste je stala na tratini turška še razsvetljena hiša.

«Spremi me do one hiše, da boš vedel, kje stanujem,» je rekel Bajić ter odprl vratca, vdelana v zeleno ograjo. «Tu je stala prej grda lesena ograja; pred dvema letoma sem jo podrl in na njeno mesto zasadil krivenčasto grmičje,

ki je zdaj prepletено z bohotnim plotnim slakom.»

«Ta dom je tvoja last?» je vprašal Vilar, ko sta stala pred hišo.

«Moja last,» je potrdil Bajić in iskal hišni ključ po žepih.

«To si okupiral?»

«Pošteno plačal,» je odgovoril Bajić z izrazom sarkazma na licu, ki ga pa Vilar v temi ni mogel videti. «To je begov dvor, pošteno kupljen. Beg ni mogel strpeti Švabov, pa je prodal in se izselil. Nam je moral po ceni prodati, ker domačini ne marajo ničesar kupiti. Dobil sem carsko tapijo nanj. Kaj pa misliš, da se tu dobivajo hiše kar zastonj! Le poskusi!»

«Hvala, ne bom. Bosenski domačin ne po stanem, okupirati in anektirati ne maram ničesar.»

«I zakaj pa ne, gospod inženjer?» se je odzval zdajci iz pritličnega okna nežen glas, ki se je mehko dotaknil Vilarjevega čuvstva. Presenečen je stopil k oknu.

«Dober večer, gospica Katica, še ne spite, še oprezujete, kaj govore ponočnjaki krog vaših oglov?»

Pomolila mu je roko in pogrelo ga je, ker se mu je zdelo, da ga mehka, topla roka siloma vleče k sebi. «Gori je strašanska vročina, zato se hladim tukaj. Zakaj se nas ogibate, gospod

inženjer? Že štirinajst dni ste v našem kraju, pa vas še ni bilo v naši hiši. Niti danes se niste potrudili, da bi prišli vprašat, kako smo potovali zadnjič iz Samojlovega hana nazaj.»

«Ne sitnari, Katica!» jo je rahlo ustavil svak.

Vilar se je čutil zadetega. Po eni strani se mu je zdelo smešno, da si ljudje prostovoljno nadevajo okove etikete, ker prisiljene posete je smatral za neke vrste sužnjost, po drugi strani ga je poščegetala samoljubnost, namreč da ga vabi ta dražestna in vesela deklica v nočni, nezadostno zapeti bluzi v hišo ter ga z roko vleče k sebi. «Oprostite, gospica — doslej sem bil v službi toliko zaposlen, da sem moral pozabiti na nekatere dolžnosti privatnega značaja —» je govoril v zmedenosti.

«O, saj vem, služba je vedno glavna reč, me ženske pa naj ostanemo lepo v kotu kot privatna stvar —»

«To ne, gospica, to ne,» je hitel ter tresel dekličino žametasto roko. «Vživeti pa se vendar moram v svoje delo, preden se z zbrano mislijo lotim drugih stvari —»

«Nas privatnih revic.»

Drzna je, podjetna in vedno pripravljena na odboj, si je mislil Vilar. «Jutri dopoldne vas posetim, gospica. Najprej si moram ogledati kraj ob Jali, kjer naj po generalovi želji po-

stavim most. Ne vem še, kje je tisto mesto, a razgledati se hočem —»

«Vi boste postavljali tisti ponesrečeni most čez Jalo? Torej se preselite v Tuzlo?»

«Vsekakor moram bivati nekaj časa tukaj.»

Stisnila mu je roko in jo izpustila. «Imaš li čas, Saša, iti z nami? Jutri spremimo gospoda inženjerja k Jali.»

Svak je že odprl duri in v temi čakal, kdaj bo končan ta pogovor. «Nimam, sem zadržan v službi, ti pa lahko greš,» je čemerno odgovoril.

Vilar se je domislil, da se treba ločiti. «Na svidenje torej, gospica. Jutri dopoldne ob desetih pojdem k Jali, ako mi hočete pokazati ono mesto.»

«Dobro, ob desetih bom že pred vašim hotelom. Lahko noč in na svidenje!» Zopet mu je podala roko in zopet se mu je zdelo, da ga vleče k sebi. «Pa zapomnite si, gospod Vilar — v Bosni se mora okupirati in anektirati,» je še rekla, preden je izginila v temi.

Ostrmel je ob njenih poslednjih besedah. Smatral jih je za nedostojen namig. Očita mi menda mojo skromnost, ker se ji nisem hotel približati. To že ni več nezavedna otroška blebetavost, takšnih besed se je naučila v kazinski atmosferi — tako je mislil. Opotekal se je, ko je šel od Bajičevega doma preko tratine

na cesto, ki je držala k Agularju. Ženska bližina v nočni uri mu je zbudila dekoltirano misel, ki ga je tako razburila, da ni precej dobil trdnega koraka. Tisto noč se mu je v sanjah prikazala Katica.

12.

Drugo dopoldne ob desetih so ga čakali pred Agularjem Katica in Ljubica, načelnik in Mik. Katica je zbobnala, kakor je rekla, to zaspano družbo skupaj, da ga spremi na kraj ponesrečenega mostu. Vilar jo je sicer lepo zahvalil, a hvaležen ji ni bil za to družbo. Prijetneje bi mu bilo, da je prišla Katica sama ali pa v Bajičevi družbi, ker osebe, ki jih je bila «zbobnala», mu niso ugajale. Ljubice in pl. Pesterja, ki sta očitvidno varala njegovega prijatelja, ni maral. To nepošteno ravnanje se je naravnost zadevalo ob njegov pravni čut. Mik se mu je zdel lahkoživček in veseljak, sicer ne napačen človek, toda nanj je bil malone ljubosumen. Ujezilo ga je tudi, da mu je Katica danes malo marneje podala roko nego Mik. In snoči mu jo je tako toplo stiskala! ‚Ženska kaprica in vihravost,‘ si je mislil, ‚in Mik mi hoče pokazati, da mu nisem prav nič nevaren, čeprav bi gradil leto dni most čez Jalo.‘

«Mladina naprej!» je velel pl. Pester, ki je hotel biti sam ob Ljubičini strani. Družba se

je odpravila. Dokler so hodili po mestu, je načelnik z lepo spremljevalko še dohajal mlado trojico, zaostajal pa je pozneje, ko so prišli na stransko pot, ki je vodila v ovinkih med drevjem preko travnikov k Jali, skriti za vrkami in jelšjem.

Vilar je korakal malobeseden kraj Katice. Prejšnji večer se je navdušil za zakonski stan. Lepa harmonija, ki je vladala v Hrenovi hiši, ga je prevzela: tako bi on sedel zvečer z ženo in otroki ter nezavedno užival srečo. Pojav Katice na oknu ga je pretresel in ogrel: kakor ptiča spomladi ga je gnalo neko bujno koprnenje, ki teče po vseh žilah, ki mori dušo, hrepenečo po razvedrilu. Snoči je sklenil, da vsekakor da slovo samskemu stanu, kjer se uživa le polovičarsko življenje. Ko pa se je danes ozrl na dvojico, ki je korakala zadaj, in zapazil, kako je Ljubica tesno stopala poleg svojega galana, ki je lovil njen mezinec in pritisikal zamasljeno pest k njeni mehki, beli roki, ko je čutil za seboj krasno žensko, soprogo svojega prijatelja, oblito s črnim grehom prešuštva, kako je, prikrita z odprtim solnčnikom, govorila nekaj — kaj, tega Vilar ni mogel slišati, a prepričan je bil, da nič poštenega — ko je videl in čutil ta dva grešnika za seboj, se mu je podrla vsa želja do ženitve. Kradoma je pogledal na Katico, ki je venomer brbljala.

Kdo ve, ali bo tudi ta takšna! Plodova enega drevesa sta si podobna: ena kri, eno svojstvo. Ženska, ki se giblje v atmosferi tuzlanskega otoka, ne bo najboljša.

«No, povejte, gospica, kako ste se zadnjič vračali od hana ob Spreči,» je mehko poprosil, ko se je bil iznebil mračnih misli.

«O, imenitno. Nasmeljali smo se dosti. Na posled bi se bili kmalu do dobrega sprli.»

«Res smešno je bilo,» je potrdil Mik. Prispadal je tistim ljudem, ki menijo, da so ne duhoviti in pusti, ako neprestano ne govore. Zato poiščejo na vsak odgovor, čeprav se ne tiče njih, svojo pripombo.

«In mučno tudi,» je pravila Katica. «Proti večeru smo se ustavili v Bukinjah v hanu. Handžija nam je posodil sake in vrše, in šli smo k Jali loviti ribe. Ujeli nismo ničesar.»

«Nasmeljali smo se pa dosti,» je rekel Mik. «Meni je nekdo v mojo vršo naložil kamenja. To ste storili vi, gospica.» Iz njegovih besed je zvenela očita dvorljivost, kakor bi se zahvaljeval za dekličino šalo.

«To sem storila jaz, priznavam, a največ smeha nam je povzročil gospod načelnik.»

«Neokretni medved! Sede na konja, pa še za vola ni,» je pojasnil poročnik.

Katica se je ozrla po sestri in po pl. Pesterju, toda zaostala sta tako daleč, da zaradi ovinka

in drevja nista bila vidna. «Poslušajte, gospod inženjer, kako je bilo. Gospod načelnik je sedel precej nad vodo v meji na deski, podloženi s kamenjem. Jaz sem sedela nekoliko više za njegovim hrbtom ter se igrala z jahalno paličico, tako da sem bezala ž njo v tisto kamniče pod njegovo desko, ne da bi mislila o kakšni šali. Bog vedi, kako se je zgodilo, da se je tisto vegasto sedalo podrlo in je načelnikovo telo tako slikovito zdrknilo v vodo, da smo se vsi zakrohotali.»

«To ga je jezilo, kajpada. Takšna vzvišena oseba!» je pridejal Mik.

«Saj smo mu precej pomagali in ga izvlekli. Potok je tam plitev, posut s čistim in drobnim peskom, zato ni bilo nevarnosti, da bi se gospod kaj poškodoval. Ali kako se je raztogotil —»

«Ker je voda kar curela od njega.»

«Veste, name se je nasadil, češ: ako se ne umem vesti pri olikanih ljudeh, naj grem v Bečkerek gosi past. Kako je buljil name mokre oči in kričal: Kultura, kultura! Vzgoja, vzgoja! Vsi gospodje so se zavzeli zame, moja sestra pa ne — seveda —»

«Seveda — zakaj?» je negalantno vprašal Vilar.

«O tem čivkajo že vrabci na strehi. Bajić ga je poklical takrat malo na stran in mu je

takšnih povedal v uho in na glas —» Katica se je zopet ozrla, a onih dveh še ni bilo videti.

Vilar se je tudi ozrl in nehote vprašal: «Kakšnih?» Zardel je, ker se mu je zazdelo, da je preradoveden.

«Tistih si pl. Pester gotovo ni zapisal v svoje zapiske,» je rekel Mik ter zresnil obraz.

«Slišala sem besedo zadoščenje, in ako se še nista dvobojevala, se pa še bosta.»

Oba gospoda sta molčala, ker je deklica prešla na kočljiv, za moške sila važen predmet. «Ali ste se že kdaj dvobojevali, gospod inženjer?»

«Nisem. Sem miren državljan.»

«A v Tuzli se vsak teden bije dvoboj. Pri-
dejo od koder si bodi ljudske pevke, pa že zavre.» Katica se je s pogledom, v katerega je vložila nekaj pomembnega in važnega, ozrla na Mika.

«Oprostite, gospica, tako hudo pa vendar ni,» je odgovoril Mik, zvito in samoljubno se smejoč, ker mu je laskalo, da je deklica namignila na dvoboj, ki se je nedavno vršil med njim in nadporočnikom Buzdugo zaradi neke popotne pevke.

«O, takšne ambulante pevke so nevarne. Dame vse zvemo, čeprav moški to skrivate. O, da sem jaz moški, vsak teden bi se dvobojevala.»

«Kaj ste tako nagle jeze?» je vprašal Vilar.

«Jaz — zelo. S temle načelnikom bi se borila do onemoglosti. Za vse svoje grehe, pretekle in sedanje, bi se moral pokoriti. Pred dobrim letom se je jako laskal krog mene. Takrat sem jedva začela nositi dolga krila. Ne verjamete?»

«Verjamem,» je rekel Vilar, smehljajoč se ji v razžareli obraz. «Ali vam je sedaj tako zoprno?»

«Ni mi zoprno, saj je drugače lep človek, toda ponagajam mu rada.»

‘Čemu mu nagaja?’ si je mislil Vilar. ‘To pomeni, da sta dobra prijatelja; vse drugo je prazno govoričenje. Kdor sovraži, ne nagaja.’

‘In bogat je pl. Pester. Ljubica ima čudovito lepa darila od njega; krasen niz cekinov ji je podaril in še druge dragocenosti. Takšne ima malokatera begica. Jaz vem, Bajić pa ne ve.»

Tedaj je Vilar vedel, pri čem je. Več ni videl na njeni postavi tiste glorijske lepote kakor snoči. ‘Vse ve o svoji sestri in o načelniku in ne obsoja ju niti z besedo. Ni je sram povedati, da jo je še nedoraslo zalezoval načelnik, in sestri menda celo zavida za njegova sramotna darila.’ Tako je mislil in zopet molče korakal.

Prišli so k jelšju in vrbovju, za katerim je šumela Jala, ki je zdajci obvladala njegove misli. Gledal je skozi hosto na potok in njegovo precej strmo obrežje. Prispeli so na kraj,

kjer je zavila pot med hosto k vodi, ter se ustavili pred razdrtim mostom. Kup mostnic je ležal na obrežju, nekaj tramov je bilo sestavljenih v vegasto brv. Vilar je stopil nanjo ter zrl po vodi, Katica in Mik sta sedla na mostnice. Kmalu sta se jima pridružila načelnik in Ljubica. Pl. Pester je hotel stopiti na brv, pa Ljubica ga je zadržala, rekoč: «Nikar, gospod načelnik, lahko bi padli v vodo kakor oni dan. Ko ste tako nerodni!» Njen pogled je bil sladko melanholičen, globok, zapeljiv; njen glas nežen in prost, ni bil tako prisiljen in zvezan kakor oni dan, ko je v soprogovi navzočnosti jahala v Samojlov han; gorkota je zvenela iz njega in srčna ljubezen. Hvaležen za njeno skrb, je mehko pogledal nanjo; vedel je, da se je očitek nerodnosti porodil v ljubečem srcu. Sedel je na bruno tako blizu nje, da sta se dotikala s komolci.

Ko je bil Vilar pregledal položaj, se je povrnil k družbi. «Most ni stal na najboljšem mestu,» je razlagal. «Na tem ovinku ima voda ob nalivih precej hud tok. Treba ga bo prestaviti izven vodnega navala za sto korakov niže in preložiti pot. Če dobim zadostno ljudi in gradiva, bo delo končano v šestih tednih.»

Inženjerjev ogled je bil končan, nastopili so obratno pot. Načelnik in Ljubica se sedaj nista ločila od družbe. On se je pridružil Ka-

tici, ona pa Vilarju in Miku. Tako so prišli pred Agularjev hotel, kjer jih je čakal Bajić. Na njegov predlog so šli moški v gostilno na predpoldanico, dami pa domov. Pri slovesu je Ljubica povabila Vilarja z najprijaznejšimi besedami, s solnčnikom se dotaknivi njegove rame, na kosilo.

«Saj prideva, v eni uri sva doma,» je rekel Bajić.

Ko je bil mujezin na minaretu kraj Agularjevega hotela završil svoj opoldanski klic, sta se Bajić in Vilar odpravila na komisarjev dom. Vilar bi bil rajši ostal v gostilni in se kmalu po obedu vrnil pod Konjplanino, a človek včasih pri najboljši volji nima svoje volje.

Katica jima je prišla naproti na vrt, ki se je, oddeljen od tratine, šopiril pred hišo. Vilar je moral pregledati vse gredice in grme. «Glejte, gospod inženjer, to torišče bigonij sem pred kratkim jaz zasadila. Stebelca so še mlada; kadar se razcveto, dobite vi prvi cvet,» je čebljala deklica, ko sta stala prav pod oknom širokega doma.

«Ako ne pozabite, gospica,» je sladko dejal Vilar.

«Priti morate sami po cvet, sicer bi pa res pozabila. Pravijo, da je pozabljivost osobito ženska lastnost.»

«To pa zato, ker ima ženska dolge lase in kratko pamet,» se je zdajci zaslišal nad njima tenak ženski glas. Vilar se je presenečen ozrl kvišku, kjer mu je ta hip v oknu prijazno pokimala suha in bleda glava starke in precej izginila.

«Vi se čudite tej prikazni, gospod Vilar,» je tiho in užaljeno govorila Katica. «To je Bajićeva mati, ki biva pri nas. Čudaška in sitna gospa, ki moramo ž njo potrpeti.»

Stopila sta v vežo. Hiša je bila prav v tistem slogu zidana kakor Hrenova. Samo dimenzije so bile širše — begov dvor. Lahno in gibčno sta ubirala lesene stopnice, ona je stopala za prag pred njim, in tako se je zgodilo, da se je njena roka dotaknila njegove, na kar sta za hip postala in govorila najbolj vsakdanje reči. Razgreta in vesela sta prišla na mostovž. Vilar se je ozrl krog sebe: tla, stene, stopnice, vse se je svetilo v najčistejši belini kot sneg zimskega jutra. Skozi veliko okno na koncu mostovža je lila svetloba v ta prijazni prostor. Pod oknom so bila tla dvignjena v nizek oder, na katerem je stala miza; tu so pri ročnem delu sedevale v toplih dneh za omreženim oknom turške žene, skozi to odprtino so jim dohajali vsi vtiski sveta, ki so jim bili po Mohamedovi volji potrebni za utesnjeno življenje. Lepo si je priredil Bajić ta prostor. Na stenah je raz-

vrstil slike med starim orožjem in lovskimi trofejami.

«Kakor je mračna zunanost teh turških hiš, tako je prijazna njih notranjščina. Pri vas imate tukaj pravi tempelj,» je rekel inženjer.

Katica se je posmejala: «To ni tempelj, kjer so nagačene ptice, orožje in živalski rogovi.»

«Naj bo torej muzej krasote in okusa.»

Tedaj je pristopil Bajić v lahki domači obleki. «Povej, Katica, v kuhinji, da smo vsi zbrani, in ti, prijatelj, pojdi z menoj, da ti razkažem svoj mali dom. To je moj salon,» je rekel, ko sta stopila v srednjeveliko sobo. Vilar se je začudil krasnim preprogam, ki so bile razprostrte po tleh, ogromnemu zrcalu, ki je stalo ob steni na podstavku iz ebenovine, veliki uri, vdeleni v najboljši porcelan, stoječi na stenski mizici, slikam, ki so bile v presledkih razvrščene po stenah. V presledkih in nad slikami je viselo vse polno starega orientalskega orožja, jatagani, handžarji in dolge, krasno okovane puške.

Vilar je hvalil zbirko, se počasi pomikal ob stenah in pazno motril to mavrično krasoto. «Kje si dobil te zaklade turškega orožja?» je vprašal.

«Vse je pošteno plačano. Precej po zasedbi je vojaštvo pobralo Bošnjakom orožje. Polne vozove so ga vozili v Tuzlo in jaz sem izbiral

in kupoval, seveda za slepo ceno. Kar tako okupiranega ni nič.»

Vilar je obstal pred durmi, ki so vodile v postransko sobo. Vanje so bili kaj umetno izrezljani polumeseci, turški reki in razne arabeske. «To je moja spalnica, moj harem. Blagor ti, da še nisi vezan na takšne stvari. Nikdar se ne oženi!» Bajić je mahnil z roko proti durim, češ, hajdiva dalje, stvar ni vredna, da bi se mudil. Vilar je molčal.

V drugi, spalnici nasprotni sobi je zarožljala obedna priprava. Stopila sta tja. Mlada dekla v sremski noši je pripravljala mizo. «Precej ti privedem svojo mater, predobro žensko,» je rekel komisar in odšel. Gost se je oziral po obednici, pa ta je bila skoraj prazna. Po stenah je viselo le malo slik, ki so predstavljale vladarske rodbine, in sicer avstrijsko, rusko, srbsko in črnogorsko. Postal je pred sliko, ki je predočevala vse srbske vladarje od prvega Nemanje do Obrenovićev. Slikar jih je izobrazil v kričečih barvah; posebno onim, ki so živeli pred turškim jarmom, je obesil mnogo zlata na njih oprave in jim zelo nalepotičil častitljive obraze; le kraljeviča Marka, ki ga ni mogel vtakniti v vladarski ornat, je obdaril z mrkim obrazom in strahovitimi očmi. Dvakrat si je po vrsti ogledal te imenitne može, drugikrat je

čital tudi letnice njih vladanja in tako se je poglobil v zgodovino, da ni slišal prijatelja, ki je privedel svojo mater.

13.

«Dobro došli, gospod inženjer!» se je oglasil poleg njega pojoč ženski glas in že je predstavljal Bajić svojo mater, čilo starko v preprosti domači obleki. Podala je gostu tanko roko. Vilar se je klanjal in iskal prilično frazo, a častitljiva gospa mu še ni dala besede. «Veseli me, da vas osebno spoznam, pa da ste Slovenec in naš prijatelj. Slovence zelo čislam. Živela sem več let med njimi —»

«Res, kje pa, gospa?» je vprašal Vilar ter se zazrl v njen shujšani, veli obraz in v njene še vedno živahne oči. Ugajalo mu je, da govori ž njim srbski, a vsi drugi iz te hiše so govorili ž njim doslej nemški. Precej prvi hip se mu je zazdela simpatična; dobrota in miloba je odsevala iz vsega njenega bitja.

«V Ljubljani sem bivala tri leta; bo že tega kmalu petindvajset let. Glejte, kako preteče čas, moj Bog, moj Bog! Jedva je človek malo poživel, pa treba umreti. Sicer pa tudi življenje ni kdo ve kaj. V vaših letih se lahko prenaša, človek bi ga zadrževal v njegovem hitrem begu, a pozneje pridejo skrbi, nadloge, neprijetnosti vseh vrst. Človek bi včasih obupal.»

«Sedimo, ljuba majka, juha je že na mizi,» je prijazno rekel sin ter rinil mater k stolu.

Vilar se je ozrl ter se globoko priklonil in segel v roko gospe Ljubici, ki je nalivala juho na krožnike, potem je pokimal Katici, ki je prestavljala stole.

«Veš, prijatelj, je rekel Bajić, «moja mati je takšna: včasi ti govori za pet drugih, vse ti spravi skupaj, kako je sedaj in kako je bilo takrat, ko je stric jemal teto —»

«Pa le malokdaj sem zgovorna, žalibog,» ga je prekinila starka ter sedla. Vilar je sedel poleg nje.

«Res je, draga moja,» je govoril komisar, zatikaje si prtič pod vrat. «Včasi molčiš, kakor bi držala vodo v ustih, in vsa miloba izgine s tvojega obraza.»

«Kadar imam migreno in me teže še druge stvari,» je z vzdihom pripomnila majka, drobeč si polovico žemlje v juho, kar je povzročilo neprijazne poglede od strani Ljubice in Katicice na njen krožnik. «Slučajno danes nisem bolna in druge skrbi mi je pregnal poset našega milega gosta. Kaj ti veš, Saša, kako je pri srcu človeku, kadar pride tujec iz kraja, ki se nam je omilil. Vse spomine tistih davnih časov vzbudi, kakor bi mu bili tisti dogodki napisani na obrazu, čeprav takrat morda niti na svetu ni bil, tako porahlja dušo —»

«No, le jej sedaj in si priveži dušo, nam boš pa potem pri kavi pravila o svojih lepih časih,» ji je ljubeznivo rekel sin.

«Tvoj brat Živko je Ljubljčan, on je v Ljubljani rojen.» Starka se je nagnila nad krožnik in umolknila.

«Ali je Ljubljana velika?» je vprašala gospa Ljubica nemški ter uprla velike oči v gosta.

«Ni velika, pokrajinsko mesto je, kjer se nahajajo visoki uradi, šole —»

«Imate li tam gledališče, koncertno dvorano? Je li ljubljanska garnizija močna?» je pozvedovala Katica.

«Vse je tam,» je pohvalil Vilar. Katici je ugajalo tako mesto, in ko je slišala, da je v Ljubljani tudi vojaška godba, je od veselja stisnila sklenjeni roki med kolena.

«Ne vem, meni ne ugajajo pokrajinska mesta,» je izpregovorila Ljubica, nagnila se nazaj in položila roko na srce. «Ne smete mi zameriti, gospod inženjer, no, v takih mestih so vendar malomestni nazori in šege, mestne uprave se tam trudijo, kako bi v svojih podjetjih posnemale prestolna mesta, pa ni pravega uspeha. Povsod se vidi pritlikavost in nezmožnost, vse je bolj parterre. V malih mestih še ljudje nimajo tistega širokega obzorja —»

«No, no,» jo je prekinil soprog, ne da bi pogledal nanjo, «po tvojem bi v vsem srbskem

narodu ne bilo človeka širokega obzorja, ker nimamo nobenega velikega mesta.» V nedoumevanju je potresel glavo.

«Nisem mislila tako, morda se nisem jasno izrazila. Le v velikih mestih, kjer se steka ogromno bogastvo, so mogoče stavbe, kakor jih vidimo na Dunaju in v Budimpešti, n. pr. gledališča, muzeji, parlamenti; le tam se zbirajo umetniki vseh vrst in iz vseh delov zemlje. Vse to vpliva na prebivalce, da ne gledajo na svet iz žabje perspektive. Ko sem bila še doma, smo se iz našega gradiča večkrat peljali v Subotico. Je tudi pokrajinsko mesto, toda kako dolgočasno! Kar se tiče prebivalstva, Subotica ne bo manjša od Ljubljane.»

Stara gospa je v obupnosti spustila žlico na krožnik. «Subotica in Ljubljana — to je kakor ena in deset. V Subotici raste trava na ulicah, blata in prahu pa toliko, da človek jedva brede naprej. To je velika ogrska vas z madžarskim gospodarstvom.»

«Vsak ima svoj okus,» je nevoljno pripomnila Ljubica in blisk je letel iz njenih oči na taščo.

«Nekateri ima popolnoma pokvarjenega,» se je usadila starka v ognju sovraštva.

«Pst, pst,» je miril Bajić, ki je pač vedel, zakaj sta dami v svojih nazorih tako daleč narazen, pa mu ni bilo ljubo, da se to medsebojno

sovraštvo razliva baš sedaj. Začel je h Katici govoriti nekaj o vrtni kulturi, ki je bila, kar se tiče cvetic, v oskrbi obeh sester, zelenjavo pa je upravljala njegova mati. Govoril je zaradi matere srbski, a onidve sta se menili deloma v srbskem, deloma v nemškem jeziku; tudi kakšen madžarski vzklik je padel vmes. Ljubica je govorila mirno in sladko pogledavala na gosta, želeč izbrisati razglasje, če se ga je kaj prijelo. Tako je minila obedna doba govejega mesa z omako in krompirjem v lahнем pogovoru, ki se ga stara gospa ni več udeleževala. Sklonjena na mizo je tiho sedela ter sem pa tam čemerno pogledala na gostov krožnik. Kmalu je tudi ona prišla v prejšnji tir. Pri ocvrtih piščancih s solato je bila pozabljena prejšnja zlost in njeno zanimanje za gosta oživljeno. Videč, kako se z nožem trudi, da bi ogolil kurjo gnjat, je prijela za koščico, rekoč: «Kar v roko vzemite, gospod inženjer! Po bosenški šegi je to dovoljeno. Kaj bi pipali z nožem?» In neka radost je posijala na njenem licu, ko sta si bili Ljubica in Katica nekaj zasšepetali v madžarskem jeziku. «Če je nespodobno pri obedu glodati koščice, je še bolj neprilичno šepetati v jeziku, ki ni razumljiv vsem pri mizi,» je rekla z glasom, ki je pričal, da se hoče pošaliti in vščipniti obenem. «Bosta vidve mene učili kulture, mar začnita pri sebi!»

In z očitvidno zadovoljnostjo je začela gristi ob koščici. Vilar se je smehljaj, a posnemal je ni; zato je tudi ona vrgla ostanek na krožnik in ga odrinila. Potem se je obrnila h gostu in ga obsula z mnogimi vprašanji, ki so se tikala Slovencev. Ali Ljubljancani še tako radi hodijo v Šiško, ali izpijejo še toliko cvička, ali še toliko nemškutarijo, ali imajo še toliko megle in zabav. Vilar je mogel le polovičarsko odgovarjati na stavljena vprašanja, ker so starki ob spominu na mlajša leta tako hitro vrele besede iz ust, da jih je njegova paznost jedva dohitevala in se jih zavedala. Kar se ji je zdelo le polovičarsko pojasnjeno, k temu se je povrnila tekom pogovora še enkrat.

«Veste, jaz in moj mož sva bila znana z vašimi prvaki, s Tomanom, z Dežmanom —»

«Dežman je skočil v nasprotni tabor.»

«Vem. Bog ga ubij! Dežmanova sramota pa ostane in narod ostane.»

«O takih ljudeh naj ne velja pravilo: De mortuis nil nisi bene.»

«Moj mož je bil graničarskega rodu in je služil pri novosadskem polku, ko sva se vzela. Pozneje sva prišla v Italijo, tam je rojen tale moj Saša, iz Italije pa v Ljubljano, odkoder sva bila premeščena nazaj v Novi Sad. V Ljubljani je postal stotnik, pa više ni mogel priti, ker je bil z dušo in telesom Slovan in pesnik.»

Zaradi pesmi, ki jih je pošiljal v srbske liste, je pretrpel marsikakšno sitnost. Najhuje se je nama godilo v Novem Sadu 1875. leta. Tisto leto meseca julija so v noči pograbili doktorja Svetozara Miletića, ki je bil prijatelj mojega moža, in ga zaprli za pet let. Naš polk je dobil žalostno nalogo, da z oficirsko patroljo odvede Miletića v zapor. Polkovnik Šarunac je vprašal svoje častnike, kdo hoče v noči prostovoljno s patroljo na Miletićev dom. In oglasil se za ta posel ni kakšen nemški ali madžarski častnik, ampak poročnik srbskega rodu. Pozneje se je ta poročnik povsod hvalil, kako razume svojo vojaško dolžnost, a mojemu možu se je zgabilo takšno hvalisanje, sprl in dvobojeval se je z njim. Potem je moral kmalu v pokoj. Lansko spomlad mi je umrl. Tudi v pokoju sva čutila dunajsko pest. Ko sva prosila za najinega mlajšega sina Živka, da bi ga sprejeli v kadetnico, so nama odgovorili, naj ga pošljeva v beograjsko kadetnico. Bog jim grehe odpusti, saj so imeli prav! Živko je res šel v Srbijo in tam se mu bolje godi, nego Saši tukaj.»

«Pa si le rajši pri meni,» je pripomnil Bajić ter postavil na mizo škatlico svalčic, ker Katica je nalivala že črno kavo.

«Ali si se me že naveličal?» je resno vprašala mati.

«O ne, dragica, tega pa ne. Ti ostaneš vedno pri meni.» Nežno ji je položil roko na ramo.

«Ljubim oba svoja sina enako in noč in dan premišljuje o njiju sreči.»

«Ne smeš se s tragično mislijo poprijeti vsake moje besede. Veš, da sem nervozen.»

«Tudi jaz sem. Nisem se pritepla v tvojo hišo kot prosjakinja, lahko bi živela ob svojem premoženju kjer si bodi. Tudi pokojnino mi plačujejo.»

Ljubici so vzdrgetale ustne mišice, ker se je čutila prizadeto s starkino samohvalo. Sama je namreč prišla k Bajiću brez novčiča, čeprav se je veličala za graščakovo hčer. «In vendar niste zadovoljni z Dunajem, ki vam plačuje pokojnino. Vi sploh z nobeno stvarjo niste zadovoljni,» je rekla tankoumno.

Starka je srepo pogledala nanjo. «Pokojnino mi plačujejo po zakonu. Ako pa mislijo, da je zaradi svojega srbskega mišljenja nisem vredna, naj si jo obdrže.»

«Tiho, tiho, mamica!» jo je miril sin.

«Zakaj?»

Mesto odgovora je Bajić vstal, prijel za čašo ter napil Vilarju, rekoč, kako ga veseli, da more v svoji hiši pozdraviti prijatelja, s katerim je pred tremi leti privojeval državi dve provinciji in sta zdaj zopet tukaj, da kultivirata te novi provinciji. Ko je končal, so vsi trčili z gostom,

in sedaj se je tudi ta osokolil ter izpregovoril v izbranem slovenskem jeziku lepe zahvalne besede, ki so starko toliko navdušile, da se je naklonila k inženjerju ter z najmilejšim glasom zapela: Kol'ko kapljic, tol'ko let.

«Gospe so znane tudi naše slovenske pesmi,» je rekel Vilar, ko so zopet vsi sedeli in si prizigali svalčice. Nato je nastopilo vsestransko običajno hvalisanje slovenskih pesmi.

«Ali v Tuzli ni nobenega pevskega društva?» je vprašal gost.

«Imamo srbsko pevsko društvo, ki prireja koncerte v srbski kavarni. Toda tukaj smo tako ločeni mi — tujci in oni — domačini, da nas ne vabijo kaj dosti na svoje zabave. Parkrat sem pa slišala to društvo in močno mi je ugajalo.»

«Meni pa nič,» se je oglasila Katica. «Kar je bilo zborovega petja, je še nekaj veljalo, toda neznosen se mi je zdel tisti guslar, ki nas je kar celo uro mučil s svojim enoglasnim brundanjem.»

«Meni pa tisto brundanje sega prav v srce in ves večer bi ga rada poslušala. V teh pesmih je kos naše zgodovine, kakor se je obrusila v spominu ljudstva, v njih je narodna duša, kakor je mislila, živela in trpela, one vzbujajo to dušo iz mrtvila, jo pojé z močjo in preganjajo brezbriznost. Tako je sodil o njih moj pokojni

soprog, ki jih je imel cele kope v knjigah in rokopisih.»

«Vsi smo v srbski kavarni gledali nate, ko si podpirala glavo z dlanjo in tako zvesto poslušala tistega brundača,» je rekla Katica z umiljenim glasom in lahnim smehljajem, ki je nekako prosil odpuščenja zaradi nesoglasja v nazorih.

«Vi ste se smejali, ker ste švabskega mišljenja, a pravi Srbi se mi niso smejali. Ti se zlijejo z guslarjem v eno bitje in vse tisto čutijo, kar pevec, ko jim pripoveduje v izbranih besedah dogodek iz naših junaških časov.»

«To so pesmi za hajduke v planini in ne za olikanega človeka,» je povzela Ljubica z zasmehljivim glasom. «Mene po takem koncertu tri dni glava boli.»

«Seve — nekateremu ugajajo tiste okrogle dunajske, ki ali nesramno zasmehujejo nemške narode, ali se pa cedi v njih iz vsake kitice čeber umazanosti in opolzčnosti,» se je razburila starka. «S pokojnim soprogom sva šla tudi nekoč poslušat tiste dunajske ljudske pevce, ki razkoračeni neznansko odpirajo usta in lijo nečedno kulturo med poslušalce; enkrat sva šla, pa nikdar več. Moški bi morali spoditi ženske in otroke iz lokala, kjer se pojo takšne kvante.»

«In ženske naj bi ves večer poslušale guslarja?» Ljubica se je v smehu zagugala na stolu, zroč z razzlobljenimi očmi zdaj na Vilarja zdaj na taščo. «Kaj ne, tistega razbojnika, ki hodi z obvezano roko in bi nas najrajši vse skupaj pogнал preko Save?»

«Milošević ni razbojnik, ampak nesrečen človek je, mučenik in poštenjak, in marsikdo, ki ga zasmehuje, ni vreden, da mu priveže opanke na noge.»

«U=uu!» se je začudila Ljubica in pestujoč koleno v sklenjenih rokah je izgovorila neko madžarsko frazo, ki je Vilar ni razumel. Živo sovraštvo je kipelo iz njenih oči, ki so strmele na staro gospo.

Vilarju se je zdelo to žensko prerekanje nadležno, zato mu je bilo prav, da je Ljubica vstala, se ozrla z izrazom pomilovanja nanj ter zapustila sobo. «Oprostite, gospa, katerega Miloševića ste imeli pravkar v mislih?» je vprašal. «Ali ne tistega, ki ima priimek ka= ludjer in biva v vasi kraj Konj=planine?»

«Prav tistega — Jovico. On zna mnogo narodnih pesmi na gusle. Ali ga že poznate?»

«Sem že govoril ž njim.»

«Siromak je in po nedolžnem trpi. Ali nosi še obvezano roko?»

«No — nedolžen ni,» je povzel Bajić. «Kaj bo agitator nedolžen! Kdor se toliko zaganja

v naše naprave, ta jo naposled izkupi; kdor vedno drega v osinje gnezdo, tistega opikajo ose, in kakor kdo vpije v gozd, tako se mu odziva. Ne smeš tega človeka vedno zagovarjati, ker s tem lahko škoduješ meni in sebi.»

«Moje srce stoji vedno na strani preganjanega, vrh tega je Jovica sin moje sestrične.»

«Ti imaš vedno svoje simpatije in antipatije in ne pomisliš, da ga ni človeka pod božjim solncem, ki bi v brezmejni meri zaslužil eno ali drugo. Na vsakem lepi nekaj, kar mika in vabi, in nekaj, kar je odurnega in odbija.»

«Ali je na meni tudi kaj odurnega?» je s tihim, neskrbnim glasom vprašala Katica, zrla v zrcalo, ki je viselo na nasprotni steni, in si popravljala kostanjeve lase nad gladkim in ozkim čelom.

Bajić se je nervozno okrenil k deklici, češ: mi se menimo o resnih in važnih stvareh, ta pa brblja takšne neumnosti vmes. Vilar se ji je prijazno posmejal, kakor bi se iznova začudil njeni krasoti, a stara gospa je nekako prišpilila obraz, posvežila oči ter jih namerila na deklico. Tej je postalo tesno in dolgočasno v družbi, kjer je imela prvo besedo «čudaška in sitna gospa, s katero ji je treba potrpeti». Vstala je in odšla za sestro. Odhajajoč se je preljubo spogledala z Vilarjem, ki je z lahnim naklonom odgovoril njeni paznosti.

«Prav je, da gresta, tu bi človek že srbski ne smel več govoriti. No, da vam dalje povem o Jovici —»

«Mamica, pusti človeka, ki je pri oblasti slabo zapisan in pod nadzorstvom orožništva,» je poprosil Bajić.

Pa stara majka se ni dala ugnati. «Tukaj je vsak slabo zapisan pri oblasti, kdor se čuti Srba. Odpovedala bi se načelom tvojega očeta, ko bi moje simpatije šle k onim, ki nadzorujejo srbske ljudi in jih hočejo uničiti. Ti sam sicer ne čutiš, da ravnajo z nami brezobzirno in ščujejo na nas orožnike kakor na stekle pse in da v uradih uspevajo samo takšni gospodje, ki so nam nasprotni.»

«Mila majčica, bodi prepričana, da vse tako čutim kakor ti, toda nikakor ne morem plavati proti vodi. Zdaj ne, zdaj še ne.»

«Izpolnjuj svoje uradniške dolžnosti, a poleg tega lahko tudi kaj več zahajaš v pravoslavno družbo. Naš vladika sam se je pritožil, da te ni nikdar k njemu. Zakaj se ne okleneš njegove družbe, ko je vendar tako častitljiv mož in se zbirajo pri njem sami izobraženi srbski možje. Rajši zahajaš v kazino k ljudem, ki nimajo v svojih pustih srcih niti zrnca ljubezni za nas. O, od teh ljudi za nas ni haska, tam se je zasnovala i tvoja poguba.»

Vilar je zrl na mizo, kamor je z vžigalico črtal geometrične figure.

«Ti pretiravaš in vidiš na vseh krajih in koncih sama strašila. Ko bi svoje misli in nazore pridržala bolj zase —»

«Pred gospodom inženjerjem govorim odkrito, ker je Slovenec in kot tak pozna naše stiske.»

Vilar je prikimal in gospa je nadaljevala: «Jovica Milošević je sin neke moje sestrične, s katero sem živela v mladih letih v Sremskih Karlovcih v velikem prijateljstvu. Primožila se je pred triintridesetimi leti v Nevesinje na hercegovsko zemljo v neko trgovsko rodbino. Njen brat je bil uradnik na dvoru srbskega patrijarha v Karlovcih. On in jaz sva izprosila patrijarha Andjelića, da je poklical nadarjenega Jovico iz Hercegovine in ga sprejel v svoje šole. Mladi Milošević se je dobro učil in precej po okupaciji ga je poslal Andjelić v bosenski pravoslavni monastir, da bi se tu kot igumanov pomočnik pripravil za popovstvo. No, tisti iguman je hlapčevska duša kakor naš patrijarh Andjelić. Prilizuje se sarajevski vladi in pri okrajnem načelniku, vsakemu človeku, ki ne nosi bosanske obleke, in globoko se klanja, s čimer se je tako prikupil, da mu je podarila vlada mnogo zemlje krog samostana in ga zelo navezala nase. Njegov pomočnik pa ni bil tako

dobro zapisan v Sarajevu in tudi iguman ni bil povsem zadovoljen ž njim. V šoli se mu je zdel Jovica preliberalen, v občevanju z domačim ljudstvom preodkrit, pred načelnikom preglasen in uporen. In zgodilo se je predlanskim v Ozren-monastiru —»

«Pusti to, dragica, vse skupaj ni bilo lepo. Trava naj zraste na tistem dogodku,» je rekel Bajić in prijel mater za roko.

«Sam boš pokosil travo, da bo vse odkrito. Toliko te poznam, Saša moj!»

«Pride dan, pride dan, a sedaj še ni tisti čas. Povej kaj drugega!»

«Nu — Jovica Milošević je moral zapustiti samostan. Nekaj časa je živel v Piliću, tam nekje pod Konj-planino. Potem je bil leto dni učitelj v Tuzli in duša srbskega pevskega društva. Zaradi svojega političnega mišljenja je moral zapustiti mesto, na kar je nekaj časa poučeval deca v vasi na Majevidi-planini. Takrat, namreč preteklo zimo se je to zgodilo, so zlobni ljudje zažgali premožnemu kmetu na Majevidi-planini hišo, ker ni hotel dati hajdukom zavetišča in jim je grozil z ovadbo. Začela se je preiskava, v katero so vpletli tudi Jovico. Vi gotovo še ne veste, kako vrše na vasi orožniki tako preiskavo.»

«Saj to nikogar ne zanima,» je rahlo ugovarjal sin.

«Saj pa tudi ni zanimivo, a žalostno je, da je kaj takega mogoče v naših prosvetljenih časih in se o tem ne sme pisati v novine. Naj zve gospod inženjer golo resnico, ki itak pride nekoč na dan, kadar si oddahne naša Bosna.»

«Ti se ne daš ugnati.»

«Ne. V mojih prsah bije neugnano srbsko srce za čast in pravico. Gospod inženjer pozna iz Jurčičeve žaloigre ‚Tugomer‘ starko Vrzo. Glejte, tudi slovensko književnost poznam nekoliko.» Vilar je z naklonom glave nemo priztrdil. «Glejte, taka neugnana Vrza sem jaz, ki odkrito in brezobzirno povem, kar mislim in kar mi tare srce. Tudi v tem sem sorodna Miloševiću, zato se razumem ž njim. Milošević je resen, strog, neupogljiv — hercegovska kri. No, povedati vam moram o tisti preiskavi, kako je bilo. Navalili so orožniki na Majevice planino ter polovili in uklenili trinajst moških, ki so se jim zdeli sumljivi. In iz uklenjenih ljudi so izsiljevali priznanja s torturo prav kakor v starih časih. V meni je vrela kri, ko je pravil o tem vojaški zdravnik Raps, ki so ga poklicali k sodnijski obravnavi kot izvedenca zaradi ran, ki so jih dobili jetniki od orožnikov pri prvi preiskavi.»

«To je Raps izblebetal v kazini pred svojimi tovariši med štirimi stenami in ti bi tega ne smela obešati na veliki zvon. Raps sploh mnogo

klepeta, da bi pokazal svojo važnost in tehotovitost,» je rekel Bajić.

«Raps se morda bolje razume na prežganko nego na medicino,» je ironično pripomnil Vilar.

«Saj tako bo. Ampak uradna tajnost je uradna tajnost. Nevarno je dregati vanjo.»

«Kakšna tajnost, če je o tem govoril ves okraj, le v novinah se ni smelo pisati. Kadar mučijo človeka, ne smemo molčati. Glejte, kako so vršili tisto preiskavo. Obkolili so vsakega jetnika posebej ter ga za obleko z bajoneti dvignili kvišku. Seveda se bajonet ni zapičil samo v obleko, ampak tudi v kožo. Dvignili so torej jetnike in jim kričali: ‚Priznaj, priznaj!‘ In prevarila jih je orožniška kača, tako da so vsi priznali zločin požiga. Pozneje so pred sodniki vsi tajili, rekoč: ‚Priznali smo nekaj, česar nismo storili, priznali smo v mukah, ki smo jih trpeli, viseč v zraku in ko nam je kri polzela po telesu, in pritrdili bi bili, da smo zažgali samemu carju častitemu, da so takšno priznanje zahtevali od nas naši mučitelji.‘ Jovice niso natakneli na bajonete, a pritisnil mu je orožnik polno škatlico gorečih žveplenk na roko ter mu kričal: ‚Priznaj, priznaj!‘ Toda on je v bolečinah, ki mu jih je povzročila žveplena žara na roki, trdovratno molčal, niti besedice ni dal od sebe, njegova hercegovska kri, njegov

ponosni značaj ni dovolil laži, ki bi mu prikrajšala mučenje. Seveda je orožnikom njegov uporni molk veljal za priznanje. Pozneje je pred sodniki dokazal svojo nedolžnost, ker tisto noč, ko je v Majeviski planini gorelo, je bil v Tuzli v srbski kavarni. Kakor pravite, nosi še sedaj obvezano roko.»

«To je grozno, gospa, kar pripovedujete. Človek bi mislil, da so časi španske inkvizicije že davno za nami, da je novodobna kultura oblažila človeka.»

«V Bosni ne, tu spoštujejo v nekih zadevah stare turške običaje,» je odgovorila gospa. Potem je pravila o svoji rodbini. Njen praded je izgubil življenje v francoskih vojskah, toda ponašala se ni z njim, ker je ljubila Francoze, povelečevala pa je deda svojega pokojnega sooproga, ker se je boril za svobodo naroda in padel pod Črnim Jurijem v boju s Turki. «Junaška kri se pretaka po žilah mojih sinov,» je končala, obrnjena k sinu.

«Gotovo, majčica, gotovo. A hladna mora biti kri v teh podlih časih,» je momljal sin skozi dim svalčice. «Častna je borba za svojo čast,» je pristavil ter jel s prstom zamišljeno črtati neke arabeske po mizi.

«In za čast naroda,» je dodala starka in dvignila obrvi pod gladko počesane sive lase.

Vilar je prikimal, a zdajci se je spomnil, da sedi že dosti dolgo v gosteh. Pogledal je na uro ter vstal. «Zdaj je ob dveh, še sem lahko z nočjo vred doma,» je rekel.

«Pa bi do jutri ostali tukaj, saj ničesar ne zamudite. Z vami se je tako prijetno razgovarjati.» Vilar se je priljudno posmejal, ker se je spomnil, da on sploh ni govoril.

«Danes ne morem,» se je izgovarjal, «no pozneje —»

«Slišala sem, da pridete v Tuzlo gradit most. Takrat se nas ne smete ogibati. Pokažem vam Prešerna, tudi v svoji knjižnici ga imam. In še nekaj vas prosim. Ako se snidete z Jovico, recite mu, naj se preseli s sestro vred v Srbijo. Tam se mojemu Živku dobro godi, tudi Jovica tam najde polje, kjer more uspešno delovati za Srbstvo. Sama sem mu že svetovala, pa mene ni poslušal. Trmast je, sicer pa dober in požrtvovalen. Zdaj se nas ogiblje in nobenega vpliva nimam več nanj.»

Vilar je vse obljubil ter se poslovil. Mati in sin sta ga spremila na hodnik.

Tedaj je iz kuhinje stopila Katica. «Kadar pridete zopet v mesto, nas morate posetiti,» je z otroškim glasom poprosila. «Ko se nastanete za več časa tukaj, bomo igrali vsak dan na kegljišču. Mik nam prihodnji teden postavi na

kazinskem vrtu rusko kegljišče, kjer bodo igrale tudi dame.»

«Gospod poročnik Mik je zelo zabaven človek,» je rekel Vilar.

«Pusto bi bilo v garniziji, da ni njega tukaj,» je pritrdila Katica, ki ni razumela inženjerjeve ironije.

«Tistih vislic naj pa le nikar ne postavlja; jaz jih ne morem videti,» je rekla Bajičeva mati.

«Kaj so to, vislice?» je vprašal Vilar ter pogledal z bistrim obrazom neumevanja po vseh navzočih, kakor bi šlo za važno stvar. «Rusko kegljišče mi ni znano.»

Tedaj mu je Bajič s kazalcem narisal na steno na glavo postavljeni latinski L. «Glej, to je prevrnjeni L in tako podoba ima tudi rusko kegljišče, če je res ruskega izvora. V tla je zabito kaka dva in pol metra visoko bruno, nanje je pritrjen na gornjem koncu v dolgosti metra poprečen poltram, na čigar koncu visi vrvica s kroglo, ki se spušča na keglje, razpostavljene na tleh. To je vsa igra.»

«Torej bomo igrali pod vislicami,» se je ponorčeval Vilar ter podal roko vsem po vrsti. Tudi z gospo Ljubico se je poslovil, ki je bila prav takrat stopila izza kuhinjskih vrat. Njene temne oči so se mu zdele objokane.

Ko je šel preko vrta, je z okna zaklical za njim Bajić: «Ako se zamudiš, prenoči v Samojlovem hanu; ponoči nikar ne jahaj sam ob Oskovi.» Pogledal je na nebo. «Sicer te pa na potu ujame nemara še nevihta. Izza Majevice-planine lezejo sumljivi oblaki in neznansko je soparno.»

Vilar se je tudi ozrl na nebo. Potem se je odkril in kratko zahvalil prijatelju.

14.

Solnce ga je začelo bosti v tilnik in hrbet, ko je prijahal iz ozkih tuzlanskih ulic k Jali. Onstran mosta je pognal konja, ki se je po četrturnem diru ves oznojil. Jahal je nekaj časa zlagoma, ozirajoč se na nebo, jasno še na zapadni strani, na drugih straneh pa se je bolj in bolj zastiralo. Mehka južna sapa mu je pihljala v obraz, ne da bi ga osvežila; dušljiv, svinčen zrak je pritiskal nanj. Konj je otepaval z gobcem, repom in zadnjima nogama po brencljih in muhah. Vilar je odlomil dolgo vejo in mu odganjal mrčes, kolikor je mogel. V tem je za Čaklavico-planino votlo zagrmelo, kakor bi kje v ozadju skrit zarenčal vremenski poveljnik, razstavljaajoč oblake po nedoglednem nebosklonu. Vilar se je bal, da pred nevihto ne pride do Samojlovega hana, zato je zopet zapodil konja. Žival je prhala pod njim in vesela tekla

po mehki poti, ki je držala zlagoma navkreber. Ko je prispela na vrh rebrine, ki loči Jalo od Spreče, je bila zopet v potu in znojne pene so se ji cedile po vratu in prsih. Tedaj ji je jezdec prijenjal in si začel brisati znoj z obraza. Nebo se je že čez in čez pomračilo, iznad Čaklavice so se podili hudourni oblaki proti Konju. Le na zapad nad Ozren=planino je nebesni vladar razprostrl same svetlejše megle, od vseh drugih strani je gnal nad Vilarja težke, z vlago in električno prenasičene oblake. In vsak hip je vrgel blisk v uporne roje in z gromko besedo je vzdrževal red v igri, ki je nevarna zemljanu. Že so padale debele kaplje in ž njimi je zavelo blagodejno hladilo. Vilar se je oziral, kje bi dobil zavetišča pred nalivom. Nikjer strehe, nikjer žive duše! Zajahal je v jarek in nad seboj je na planjavi, kjer so se pred dvema tednoma izletniki pomudili pri pastiricah, igrajočih kolo, zagledal pol kilometra od poti med zelenjem napol podrto kočo. Dež je že v curkih padal, ko je pridirjal h koči, ki je bila postavljena iz grobega, neometanega kamenja in je imela skoncema slabo leseno pristrešje. Skočil je s konja in ga zapeljal pod streho, vesel, da je našel zavetje. Sedel je na končnik trama, ki je molel iz stene, ter se zagledal v dež. Čez dve minuti je zapazil, da dirja po poti, po kateri je sam prišel, v najhujšem diru jezdec, ki je na videz bolj

plaval po zraku, nego jahal po zemlji. Poleg njega je tekel velik pes.

„To je Heugeigen, kobila nadporočnika Buzduga. Pa vendar ne pride orožnik pod mojo streho?“ se je prestrašil Vilar, ki je prav od duše sovražil prevneto orožniško delavnost v Bosni. „Ne bi rad potoval v družbi takšnega razširjevalca kulture, teptalca človeškega dostojanstva, škodljivca našega ugleda na Balkanu, tega bašibozuka v naši uniformi.“ Pa ni imel časa, da bi do kraja dal duška svoji ogorčeni misli, ker jezdec je bil že okrenil s poti in v par trenutkih ga je prinesla suha, tankonoga kobila pred kočo.

V različnih jezikih so vrele kletve iz jezdecovih ust, ko je skočil s konja in ga zavedel pod streho. «Ho-ho-ho, zdravo, gospod inženjer! Najprej vam moram podati roko, da vas moj šejk pripozna za našega človeka. Glejte, kako oprezno vas gleda.» Upehani Buzduga je stisnil inženjerju roko, potem je potrepal psa po mokri glavi in vzkliknil: «He, šejče, prijatelj, prijatelj, prijatelj!» — ter ga z nogo odrinil v stran. Poslušni pes je povohal Vilarjevo bedro, menda zato, da bi si zapomnil novega prijatelja, in se zadovoljen potepel v kot. «Sedel sem v Bukinjah v hanu, ko ste capali mimo, in sam satan me je zadržal, da nisem šel precej za vami,» je govoril Buzduga.

«Glejte, kako teče od mene! Tako se človek žrtvuje za cesarja in državo in niti ga ne cenijo, kakor bi se spodobilo po zaslugah. Vse jim daj: zdravje, čas, moško silo in moško dobo, noč in dan se deri z Bošnjaki. In vrh tega se treba vedno zagovarjati, sebe in svoje podložnike, ako preveč dregnejo v bosenskega razbojnika, vedno se upravičevati ter vtikati nosove za zrcalo; a oni pri bataljonih vam štirikrat na teden cepetajo pred oddelkom ali štorkljajo za njim, sicer pa leže na koži mastne lenobe — o, tisti so deležni vseh pohval, uvaževanj, priznanj, odlikovanj, da je groza.» Snel je manšete, odpel iz njih gumba, jih ožel ter vrgel daleč po trati. Otipaval se je po ramah in bedrih. «Ni je suhe nitke na meni in ves sem pregret. O-o-o! Pa zopet zaškriplje revmatizem v meni.»

«Ogrnite se s plaščem,» je svetoval Vilar.

«Prav imate, ta nasvet je nekaj vreden. Sicer je tudi plašč moker, vendar pa zadrži gorkoto, da ne izpuhti iz mene.» Odpel je plašč od sedla; pri tej priliki se je spomnil svoje zaloge v torbi, pripeti na sedlo, češ, jed pospešuje telesno toploto. Vzel je kos pečenke, kruh in stekleničico konjaka iz torbe, sedel poleg Vilarja, si razpoložil malico po naročju ter začel uživati. Ponudil je tudi Vilarju, pa ta ni hotel, rekoč: «Do dveh sem se gostil pri Bajićevih.»

«A, Bajićevi, to so pošteni ljudje,» je mrmljal Buzduga s polnimi usti. «Vse časti vredni ljudje — to se pravi — mlada gospa je kakor sočna pomaranča, Katica živa kakor veverica in lepa — hm — a denarja nič, prav nič. Od ljubezni se pa ne da živeti. Vseskozi pošteni ljudje, le tista stara mama je prifrknjena, a bogata. Pomislite, ona se zavzema za Bošnjake, moje simpatije so na njih strani — pravi — in najrajši občuje s Srbkinjami.»

«Sama je Srbkinja, zato ji ne smeva zameriti. I vi ste Srb — ne?»

Nadporočnik se je bolešno nagnil na stran ter debelo pogledal na Vilarja. «Jaz nisem nič, prav nič. Pes sem na avstrijski verigi, pes, ki je zvest do kosti kakor le oni moj šejk. In drugačnih ljudi v Bosni ni treba.» Buzduga je srdito glodal ob kosti. Ko je bil doglodal, je potisnil v usta velik zalogaj kruha ter pricurknil konjaka. Pes je iz kota nepremično zrl vanj. Vsak pasji ljubitelj in lastnik samozavestno pokaže, v čem je izurjena njegova žival. Tako je storil tudi Buzduga. «Na, šejče, apport!» je viknil ter vrgel kost po trati. Pes je skočil v gosto deževje za njo in v hipu jo je prinesel nazaj. «To ni vse,» je velel nadporočnik, «še enkrat apport! Viš tam!» Šejk je skočil po trati ter prinesel še manšete, na kar ga je gospodar

zopet potrepal. Vzel je manšete, jih ožel in spravil v torbo.

«Zelo izurjenega psa imate, lahko ste ponosni nanj,» je pohvalil inženjer, in Buzduga je izpregovoril o pasjem plemenu sploh, kakšne lastnosti ima ta in ona vrsta, a njegov šejk ima dobre lastnosti vseh vrst, ker je prav posrečena mešanica dveh imenitnih pasem. Na apport in appell razume kakor nobena druga žival. Pravil je o pasjih simpatijah in antipatijah in kakor je sebi prisvajal dušo, tako jo je prilaščal tudi pasjemu rodu, seveda umrjočo. A zunaj je lil dež, švigal blisk, butal grom in izpod pristrešne stene je njima pricurljala tiha vodica v posete. Kmalu pa sta dobila še drug poset, celo dva. Prvi je bil strela, ki je udarila kraj kočice v drevo, in sicer s tako silo in v toliki bližini, da se je potresla kočica in je možakoma zamigljalo pred očmi in sta začutila puh, obenem pa tesnobo in grozo, ki ji nihče ne more odoleti ob tem grozovitem pojavu. Oba sta obledela, se spogledala z negibnimi, osteklenelimi očmi. Živahni orožnikovi kobili, ki je dotlej kazala najboljšo voljo in je suhljato, z žilami prepreženo glavo drgnila ob vrat Vilarjevega konjeta, je nekako izpodneslo zadnji del života, tako da je ž njim butnila ob steno. Visoko je dvignila plemenito glavo in zastrmela v pajčevine, ki so preprezale ves strop, Vilarjev šarec je postrigel z ušesi,

jezno pogrebel s sprednjo nogo, a kmalu se je vdal prejšnji ravnodušnosti. Šejk je zarenčal, kakor bi ga bil pičil gad, nepopisna paznost se je pojavila na njegovem gobcu, ki ga je iztegnil kvišku in ž njim preizkušaval zrak; tresel se je od same pozornosti. Tedaj pa se je prikazal nov poset: Jovica Milošević je stopil ves premočen izmed drevja, kamor je bilo treščilo, ter se bližal koči. Osupel je obstal, ko je zagledal družbo, ki je vedrila.

«Le noter! Povedri i ti!» mu je z usmevom viknil Vilar. No, Jovica ga ni slušal. Ker je prav tisti hip zopet udaril grom z bliskom, se je pokrižal, potem z roko povel proti inženjerju kakor v pozdrav ter se okrenil v nasprotno stran.

«Kaludjer ne mara biti pod mojo streho,» je pikro rekel Buzduga. «Ej — težka vest. Glejte, kako pazen je moj pes; on dobro ve, kdo je naš sovražnik. Pokažem vam njegovo izurjenost.» In tisti hip je viknil: «Pozor, šejk — sovražnik!»

Pes je priskočil in se zavrtel krog svojega gospodarja.

Vilar je slutil, da napravi nadporočnik kako neumnost, kako kruto šalo. Zato ga je z odločno in hitro besedo opozoril: «Gospod nadporočnik, verjemite mi, da nisem radoveden na pasje umetnosti —» No, oni je odmahnil z roko ter

s klikom: «Alo, alo!» naščuval psa, ki se je kakor blisk zagnal za Jovico. Milošević je otepaval z nogami, ko ga je pes zagrabil za čakšire, suval je v napadalčev gobec ter udrihal po njem s palico. V Vilarju je zavrelo. Na ves glas je zavpil: «Gospod nadporočnik, takega trpinčenja ne maram gledati. Pri svoji časti vas rotim, pokličite psa nazaj! Ako ne, grem z revolverjem nanj.» Segel je po revolverju, ki ga je imel pripetega ob sedlo.

A ta hip je kliknil Buzduga: «Appell! Appell!» in šejk je priskakal nazaj k svojemu gospodarju, ves divji in žejen krvi, ker je dobil dosti težkih batin in sunkov.

«Hahaha!» se je prisiljeno posmejal Buzduga. «Ste li videli, kako ga imam na vrvcu, kako me sluša?» Pogladij je psa po hrbtu in se mu dobrikal: «Ubožec ti moj, danes ti jih je naložil prekleti kaludjer, a drugikrat te naščujem na njegov vrat, tudi na to si izurjen. Čakaj, kaludjer!» Zlost se mu je pojavila na obrazu, ker ga je grizlo, da se inženjer ni strinjal z njegovo šalo, ni občudoval in pohvalil psa, in pa zato, ker je bil šejk tepen. Neprijazno ga je dregnul z nogo, veleč: «Hajdi v kot in pomiri se!» — na kar je žival s povešenim repom na treh nogah cincala v kot in počenila.

Vilar ni našel besede, da bi dal duška svojemu ogorčenju, dočim je bil Buzduga v zadregi, kako

bi zagladil neprijetni vtisk, ki vselej potlači družbo, ako je njen član zakrivil nerodnost. «Sedaj pazite nanj, gospod inženjer,» je rekel z vsiljivo besedo, «sedaj se pokaže pasja duša v pravi luči. Dela se klavrnega in pobitega, pa mu ni zlega. Hinavec!» Posmejal se je, hinavcu in mu dobrosrčno obljubil: «Le počakaj, šejče, drugikrat zmagaš zopet ti na vsej črti.» Pes se je, tiho cvileč, kakor bi vse razumel, umiljeno zazrl v gospodarja, potem je zašantal k njemu, mu oblizal roki, usta in krivi nos, na kar se je zopet po vseh štirih, zdrav in čil, povrnil na svoj prostor. Buzduga mu je vrgel neoglodano kurjo kost in košček kruha. «Ste li videli komedijanta, kako imenitno je markiral svoj poraz in kako me je naposled prosil odpuščenja?» je vprašal.

«Ali pa vas je prosil za kurjo kost.» Inženjerju se še ni zabrisala nevolja na obrazu. «Ne poznam pasje psihologije,» je nadaljeval, sileč se v miren ton, «a reči moram: da sem jaz Bošnjak, zastrupil bi vam mrho. Zakaj ste ga naščuvali na človeka, gredočega mirno svojo pot?»

«O, to ni miren človek, vi ga še ne poznate. Ta ščuje mirne ljudi vsepovsod in šunta tudi vaše delavce. Na to smo vas opozorili že zadnjič v hanu ob Spreči. Bodite oprezen, vi ste novinec in ne poznate tukajšnjih razmer,» je govoril nadporočnik in resnost ter skrb je izrazil na

licu, kakor bi obžaloval tega mladega, brhkega, a neizkušnega človeka.

«To vem, da se Bosni slabo godi. Brez števila šejkov se zajeda v njeno telo.»

«Moj šejk je moja opora. Brez moči bom, kadar mi ta pogine, in precej se vrnem nazaj preko Save. Vprašajte Čumurpašo in Atifa Sarajlijo, s kakšnimi ljudmi imate opraviti v vašem drvarskem taboru.»

«Ne, od Atifa Sarajlije nočem navodil. Temu turškemu konfidentu menda sami ne zaupate dosti. Obžalujem, da je naš tabor pod njegovim nadzorstvom. Čudim se vladi, da je postavila toliko kozlov, naj čuvajo njen vrt. O Jovici Miloševiću vem doslej samo to, da je govoril za pravico, in kdor se poganja zanjo, tisti je moj prijatelj. Odkrito povem.»

«Jaz pa to vem, da stremí njegova pravica nekam v Srbijo in Rusijo in ni n a š a pravica,» je odločil Buzduga, vstal ter rožljajoč s sabljo stopil h konju.

Nevihta je pojemala, na vzhodu se je svetlikalo, nebesni vladar se je že daleč na zapadu nad Ozren-planino kregal s svojimi oblaki. Kazalo se je, da jih i tam kmalu raztopi.

Zajahala sta. Ogibajoč se rjavih luž in mlak, sta se nespešno pomikala dalje. Buzduga je začel o nekem generalu v Hercegovini praviti anekdote, ki so se mu zdele tako smešne, da

so ga spravile povsem v dobro voljo. Udobno se je gugal na sedlu, igral z vajeti ter se žarečega lica na široko razgovoril. Jezdil je nekoč ta general z adjutantom, da vizitira neko oddaljeno posadko. Nikdar ni jemal general s seboj prtljage in tudi takrat je ni. Prigodilo pa se je kakor danes, da je začelo na poti deževati, in prispela sta na cilj mnogo pred adjutantovim služabnikom, ki je na muli tovoril prtljago svojega gospodarja in zaostal daleč za njima. General sploh ni jemal služabnika s seboj. Do kože premočena, sta bila nastanjena v posadkini tujski sobi. Adjutant je bil zelo razburjen, ker ni bil vajuen tičati v mokri obleki. Neprestano je stopical po sobi, da bi se revež ne prehladil, in nestrpno je kukal skozi okno, kdaj pride njegova mula, da bi mogel vsaj perilo premeniti. General, ki ni pričakoval nikakšnega perila, je ravnodušno sedel na kanapeju in s prsti dromljal po mizi. Ko se je bil naveličal adjutantovega javkanja in raznežene neučakljivosti, je vstal ter se začel slačiti. Slekkel si je do nitke mokro srajco ter jo podal spremljevalcu, rekoč: 'Nate mojo srajco in meni dajte svojo, ako hočete že vse kakor premeniti perilo.' Adjutant se je sramoval svoje mehkužnosti in se sprijaznil z neprijetnim položajem. «To je general, ki ga čaka lepa prihodnost, ta bo naš vojskovodja

v bodoči vojni», je prerokoval Buzduga. «Ta ni nič podoben tistim kavarnskim generalom. Preprost, a strog — genij! Rokavic ne nosi nikoli; ko se je peljal k cesarju v avdijenco, si jih je kupil šele na Dunaju. V njegovi obleki ni nič gizdalinskega, ker si jo da delati pri kompaniji. In kako zna ta človek sukati Hercegovce! Deželni jezik ume izvrstno; kar na vrat pokaže, in kdor ima kaj na vesti, ga razume... To je cel general, ne tak polovičarski kakor so drugi. Da imamo v Tuzli takšnega poveljnika, kaj hitro bi pometli tukaj take hujskače, kakršen je vaš prijatelj Jovica Milošević.»

«Res, Milošević mi ugaja. Sploh me nič ne zanimajo možje, ki kopičijo okrutnost na okrutnost, pač pa oni, ki navdušujejo tisoče za kaj koristnega in lepega, n. pr. za umno gospodarstvo, obrt, šole, petje —»

Nadporočnik je majal z glavo in grizel ustnice. «Za svinjerejo», je hitro pripomnil.

«I to je koristno in spada h gospodarstvu.»

«O gospodarstvu tukaj ne moremo govoriti, kvečjemu o gospodinjstvu. Moški tu samo lesnarijo in politikujejo, ne delajo pa nič.»

«To je bajka, ki so si jo izmislili sovražniki te dežele. Uredite agrarno vprašanje, osvobodite kmeta kakor v Srbiji ali Bolgariji, pa uvidite, kako se poprime rodne grude. Sicer

pa vidim tudi pri današnjih žalostnih razmerah moške na njivah. No, da vam razložim dalje — zanimajo me tisti, ki navdušujejo za človečnost, za svobodo —»

«Gospod inženjer, v vas kipi agitatorska kri, vi ste podobni stari Bajičevki.»

Vilar se je posmejal. «Gospod nadporočnik, naščujte svojega psa name!»

Kakor bi ga ne bil slišal, je oni nadaljeval: «Premnogo pride k nam preko Save učenih ljudi z zasukanimi in zavitimi idejami, zato pa vršimo tukaj samo polovičarsko delo. Gorje Avstriji, ako bomo tako nadaljevali! Veste li, da niti v Carigradu nimamo ugleda? Pred drugimi poslaniki se tam tresejo, a našega zasmehujejo. No, jaz si umijem roke in vršim svojo prekleto dolžnost, ne ozirajoč se na desno in levo. Jeli, šejče, da je tako?» Pes, ki je s povešenim repom otožno capal kraj poti, je dvignil gobec. Ker ni dobil nobenega ukaza, je skočil pred jezdeca na pot in tekel pred njima, vohajoč po tleh, očitvidno po Mišloševičevem sledu.

«Prosim, ali vam ni hladno?» je vprašal nadporočnik. «Mene mrazi. Da se ogrejem, požnem malo — oprostite! Vaš konj se z mojim ne bo mogel kosati.» Približal se je Vilarju ter mu segel v roko. «V Samojlovem hanu me dohitite in tam ostanite čez noč. Karte bi vrgli

s Samojlom in nič ne bova govorila o službenih sitnostih.»

«Hvala, gospod nadporočnik! Kar naprej pojdem. Vsekakor bi bil rad nocoj doma. Jutri imam posla.»

«Kakor hočete. Torej na svidenje v Tuzli!»

Konjske podkve so zapeketale po izprani poti. Vilarju je odleglo pri srcu, ko je videl, da je zavil ta prevneti služabnik s poti, da se s krvi žejnim psom liki zlovešča prikazen skokoma nese po mehki trati in se vedno bolj izgublja v daljavi.

15.

Zadovoljen je korakal Vilar par dni pozneje ob prvi popoldanski uri v planino, da izplača drvarjem zvišani zaslužek. Veselila ga je zavest dobrega dela in vso pot je ogrevala njegovo glavo misel, kako mu bodo delavci hvaležni. Mestoma je postal ter se zazrl v temno veličastje pragozda in zdelo se mu je, kakor bi mu iz večnega mraka šepetala neka dobra gorska vila in ga izpodbujala, naj ne postoji na zamišljeni pravi poti, naj deluje na to, da se odpravijo sovražene znamke. Toliko se je zamaknil v svoje dobrohotne namene, da mestoma niti ni slišal oglušujočega hrumenja jadrne Oskove. Tedaj je vsa krasota v prirodi omrtvela zanj, ki je videl pravo lepoto samo v

dobrem dejanju, izkazanem svojemu bližnjemu. In takšno dobroto je prinesel drvarjem. Žal, da dovršeno delo ni moglo biti splošno, da je moralo neprijetno zadeti Bierkopfa in njegovo strančico. Dočim so drvarji — tudi oni iz Volčjega dola so bili navzoči — z zadovoljnim kimanjem, s svetlimi potezami na licih, glasnejši pa tudi s pohvalnimi in priznalnimi izrazi sprejeli naznanilo, da se je plača za toliko in toliko odstotkov zvišala, ker je padla cena živil, se je držal Gajer kisko, ustnice so se mu še bolj udrle, oči se skrile pod obrvi. Njegova duša je bila pusta in zakrknjena, ni mogla prenesti iskre dobrovoljnosti v delavskih srcih; vrh tega se njemu pri novih cenah nič ni zvišal zaslužek, še znižal se mu je, ker je moral sedaj plačati hrano, prej pri gozdarjevem gospodarstvu je pa ni. In kaj pa to! — Že dvakrat mu voznik iz Samojlovega hana ni pripeljal nobene zlatoglave steklenice in nič biftekov. V krogu delavcev samo enega ni ganila vest o cenejši hrani — Atifa Sarajlije. Ta je dobival iz drugih virov drugačno, vse boljšo plačo, zato je apatično zaslišal Vilarjevo obvestilo in s preziranjem zrl na te izgarane težake, ki so vedeli, da je njegovo pazništvo navidezen, postranski posel, a glavno opravilo mu je vohunstvo in ovadba, da voha v drvarskem taboru in daleč naokoli

po upornikih, nezadovoljnejših, hajdukih, veleizdajnikih in po skritem orožju. Čutil je, da ga drvarji sovražijo, in to jim je vračal s sovraštvom.

Po končanem izplačilu so se delavci razšli na svoja mesta. Vilar je postal ter zrl za njimi. Kmalu so sekire zopet enakomerno sekale ter šle bujnemu življenju do živega, žage so pele svojo hripavo zvonečo smrtno pesem. Iz tega enoličnega vrveža se je oglasila zdajci slovenska pesem; pela jo je gruča slovenskih delavcev, ki je blizu njega klestila vejevje podrtih dreves. Vilar je prekobalil hosto, ležečo vse križem, ter se privalil k oni gruči. Sedel je na debelo vejo kraj štor. Drvarji so zapazili, da jih posluša človek, ki so ga začeli uvaževati, zato so po prvi pesmi zapeli še drugo. Pesmi sta se ob napornem delu zelo trgali, ob buhanju sekir nista mogli priti do prave veljave, vsekakor pa sta toliko prevzeli Vilarja, da je komolec uprl ob štor, položil glavo na dlan in se zatopil v domače glasove. Tedaj so štirje delavci prenehali z delom, stopili skupaj, se oprli ob sekire in zroč drug drugemu na ustnice, so ubrano ponovili obe pesmi. Ko so odpeli, so se lotili sekanja. Inženjer je še nekaj hipov zamaknjen slonel ob štoru. Prebudil ga je Ivo Trkulja, ki je tiho in oprezno kakor k spečemu človeku stopil predenj. V rokah je

držal velik kozol rdečih jagod in te mu je plaho pomolil, gledaje mu v oči in ne da bi izpregovoril besede.

«Si li zame nabral?» je vprašal Vilar in vzel kozol.

«Moji vnučki so nabrali danes in prinesli zate.»

«Dobro, Trkulja! Prekrasen dar», je pohvalil Vilar. «So li zdravi tvoji vnučki?» je pristavil.

«Zdravi ,kao krmače'», je odgovoril starec, in Vilar se je posmejal takšni primeri. Starec pa je nadaljeval: «Bedni so in bedi je vsak dolžan. O, da vidiš, kakšno veselje si nam napravil, ko si me zopet sprejel k delu. Ti si pošten, a kruto ravna z nami oni» — pokazal je gori proti kolibi — «nobenega oddiha ne dovoli, niti peti ne smejo, pravi, da ni mogoče obenem peti in delati.»

Vilar je vstal. Ni mu bila vseč paznikova strogost, a red mora biti.

«Čeprav branijo peti, plakati nam ne branijo», je rekel starec. «Kriv sem, gospodar ti naš, a govorim ravno.»

«Lepa hvala za jagode, brate! A sedaj idi na delo in mimogrede reci onim, naj mi zapoje ob kaki nedelji. Rad jih bom poslušal.» —

Vilar je tisti večer začutil, kako sovražen mu je postal gozdar. Da bi se mu prikupil in

pokazal, da želi ž njim živeti v prijateljstvu in slogi, je stopil v njegovo sobo. Precej je zapazil na njem veliko pobitost. «Gospod gozdar, morda vam je dolgočas samemu», je rekel in stopil k njegovi mizi. «Morda bi naredila igrico na šahu.»

«Ne igram. Nič se ne dolgočasim», se je kosmato izdrlo Bierkopfu iz raskavega grla.

Vilar se je priljudno in z usmevom sklonil k njemu. «Tudi v karte ne? Nekoliko pa vendar tudi jaz umem.»

«Ne.»

«Hm — ali ste morda kaj bolni?»

«Vi me ne boste ozdravili.» Te besede so bile tako zadirčne in čemerne, da je inženjer napravil dva koraka nazaj, da bi čimprej pohitel v svojo sobo, proč od tega podivjanega gozdnega človeka. Pri tem pa je zadel ob služabnika, ki se je pojavil s kositarskim podstavkom, na katerem so stale konvice in čašice za čaj. Vse na podstavku je zarožljalo in Bierkopf je vstal ter se grozeče vzravnal. «Gospod inženjer, vi počenjate same nerodnosti pri nas. Na Konjplanini prirejate koncerte, a vlada je najela drvarje za delo, ne pa za petje.»

Vilar, ki je služabniku pomagal urediti namizno posodo na podstavku, je vzkipel in od jeze rdeč se je postavil gozdarju po robu:

«Oprostite — prišel sem k vam kot tovariš na prijazno besedo in vi me tako nahrulite! Kar se tiče nerodnosti ali nerednosti, naj pozmeta vsak pred svojim pragom. Jaz si nimam ničesar očitati in se bom lahko zagovarjal pred vsakomer, a drugim bi slaba predla. Lahko noč, gospod gozdar!»

«To je nevaren star lisjak, ki ne more pozabiti, da ne sme več pleniti delavcev. Prenesti ne more izgube zlatoglavih steklenic, biftekov in odstotkov. Pride pošten človek pod Konjplanino in mu zmeša tatinske mreže. To je nerodno in bridko! Vse mu prinesejo ovaduhi, kaj delam pri drvarjih; saj prav za prav nič ne delam in sam ne vem, čemu sem tukaj. Pohajkoval bom in nihal med Konjplanino in Tuzlo. Trn sem mu v peti, bruno v očesu, a pazi naj, da se ne spotakne ob moji nogi.» Tako se je razburjal inženjer, ko je hodil po sobi. Toda drugo jutro je na trati pred kolibo zopet s prijaznim usmevom pozdravil svojega nasprotnika, kakor bi mu hotel reči: «Sinoči si bil pa nataknjen! Oprosti mi, ker sem te motil!» Tako je povrnil s prijaznostjo za grobost. Bierkopf je iz priljudnega vedenja posnel, da ta mladi kavalirski človek pač ne bo pobrskal po njegovih preteklih sleparstvih, ampak se zadovoljil s tem, kar je dosegel.

čistega, kar se je godilo s hrano pred njegovim prihodom, ne bo vlekel na dan. Takega razneženega človeka se ni treba bati.

Vilar bi se bil rad hitro udomačil pod Konjplanino, zato se mu je zdelo sitno, da mora živeti pod eno streho s človekom, kateremu dela napoto, ki vselej, kadar se srečata, tako sovražno upira svoje zlobne oči vanj. Poskušal je, kako bi oderuha pridobil na svojo stran. Skoraj vsiljeval mu je prijateljstvo, prijazno ga pozdravljaj, ga ogovarjal; tudi za svet ga je vprašal v slučajih, ko je bilo vse jasno, vprašal zato, da bi sprožil vljuden odgovor. Tako oglašeno vedenje je zazibalo robatega Bierkopfa v popolno varnost; njegovi kratki odgovori so bili nepriljudni, včasih tudi osorni. Inženjer se jih je sčasoma toliko privadil, da jih je prenašal z usmevom. Ob robotosti te delavske pijavke se je radovala njegova duša in mu neprestano šepetala: Jeza tega onemoglega sebičneža je dokaz tvoje poštenosti in ti ne more škodovati. Glavna stvar je, da si zadovoljil delavce.

Tisti postranski posel računanja se mu skraja ni zdel nadležen, ker mu je dal vpogled v delavske razmere in priliko, da se uveljavi, kar prija mlademu, podjetnemu človeku, ki rad pokaže svojo razumnost, pravicoljubnost in dobro srce. Rajši bi bil opravljal inženjer-

sko delo, ki je bilo vsa njegova bodočnost, a tiste dni pri drvarskem podjetju ni našel inženjerskega posla, dasi ga je iskal po vseh pristopnih kotih Konjoplanine. Ogledal si je pritek Oskove, ki naj bi se jeseni uravnal za splave, načrtal si je mesta, kjer bo treba vodni tek preložiti ali z razstreljevanjem skal preurediti. Zpomnil si je nekaj popravil, ki bodo potrebna pri vodnih napravah, tudi novo suho drčo si je zarisal v svoje beležke. To je vse delo, ki se ga loti, kadar dobi ukaz iz Sarajeva in bo smel razpolagati z delavci. Izprevidel je, da bo njegov inženjerski delokrog zelo omejen: predlagati bo treba vladi vsako preureditev in vsako novo napravo, izračunati stroške in še za majhne poprave se bo treba dogovoriti z gozdarjem, da mu prepusti drvarje.

Vilar se ni dolgočasil. Če se ni potikal po pragozdu, lazil preko mahovitih skal in trhlih debel, razpadajočih v listnem gnoju, je posedal doma v senci pri kolibah, posedal kraj šumeče Oskove v ozkem zakotju z divno gorsko dekoracijo. Od kolib ni videl mnogo neba; jutranje solnce jim je vzhajalo pozno, popoldanje se je skrilo zgodaj. Ko je gledal na malo delavsko naselbino, se je često spominjal lesene kulture starih Slovanov, ki so si bržkone postavljali takšne preproste kolibe, ko so bili nekje na daljnem vztoku prilezli iz podze-

meljskih lukenj ali ilovnatih hišic in se naselili v današnji domovini.

Na takih odmorih mu je tovariševala knjiga strokovne vsebine. Večerne in jutranje ure je namenil za svojo jezikovno izpopolnitev, ker že davno se je bil odločil, da pojde s svojo vedo daleč v svet. Že v zgodnjih letih je klilo v njem hrepenenje po dotiki s tujimi narodi, po spoznanju njih šeg in odnošajev. To hlepenje po brezmejnem svetu, prirojeno človeku podjetnih misli in podžgano po modernih prometnih sredstvih, mu je mogočno vzrastlo v Bosni, kjer je videl vse naokrog življenje pisane vztoke, seveda že skaljeno pod avstrijskim vplivom, vendar pa še vedno zanimivo.

Ko je bival še onkraj Save, ni nikdar iskal velike družbe in ponočnega pijančevanja, drugovale so mu največ knjige in pa njegove široke misli. Kadar je zašel v gručo ljudi, ni bil samozavesten in zgovoren družabnik, pač pa vesten opazovalec in strog sodnik. V bosenskih mestih je našel še brezobzirnejše ljudi, nego so bili oni, ki jih je pustil onkraj Save; malone vsi so se mu zdeli prožeti s cinizmom razkoračenega zmagovalca. Davno že niso slavili zmag, no zdaj kultivirajo dve provinci, ki so jih zavojevali pred tremi leti s pooblastilom berlinskega kongresa; utrditi morajo svoje gospostvo, pokazati svojo premoč, zato

oholo in z zaničevanjem zro na porobljeno ljudstvo. Vae victis! Vilar pa je hotel živeti s tem ljudstvom kot ravnopraven z ravnopravnim. Spoznati je hotel nove razmere, nove ljudi, med katere ga je vrgla usoda. Vleklo ga je iz samote ven med bosenske ljudi, ne zato, kakor bi v vsem delavskem taboru ne mogel najti bosenske osebe, s katero bi lahko izpregovoril besedo, ampak videti je hotel ljudi, ki ne stoje pod vplivom Bierkopfa, Gajerja in Sarajlije; takšne je hotel spoznati, ki orjejo in kose ter govore o tretjini in o desetini.

Ob zgodnji popoldanski uri je sedel nekoč na konja, da jezdi kamor si bodi v svet, v prvo vas, ki jo najde, in še dalje z namenom, da se približa kmetom, novemu svetu. Dan je bil krasen, zelena trata pred kolibami se je svetila v solnčnih žarkih. Naveličal se je svojih knjig in premišljevanj, temne gore, bednih delavcev in pustega gozdarja, zato ven iz kota na nova odkritja! Toda kam? Iz zakotja je držala samo ena pot, tista ob Oskovi, ki jo je bil premeril že parkrat. Po njej je udaril in tako spešno jahal, da je stal v pol uri že pred Mušičevim hanom.

Nameraval je starega handžijo vprašati po zdravju in se pogovoriti o vsem, kar slina prinese na jezik, popiti čašico kave, potem pa se obrniti na desno ali na levo v hribe. Stopil je

s konja in ga privezal k pristrešju. Takrat se je prikazal na pragu čvrsti Vazko, tisti, ki ga je prvokrat, ko se je bil ustavil v hanu, zanimal kot medvedji izprevodnik in kot narodni pevec ter guslar. Vilar mu je z usmevom prikimal ter preko njega pri polodprtih durih pogledal v vežo, kjer je ležal poleg vhoda v izbo kupček pepela na tleh.

«Je li handžija in mlinar Pero doma?» je vprašal dečka:

«Ni handžije in mlinarja doma,» je odgovoril, nekaj pomislil in pristavil: «Doma je, žito žanje.»

Vilar je stopil bliže in ga debelo pogledal, a precej je moral drugam obrniti svojo pozornost. V veži za durmi je na minderu, pokritem z asuro, sedela Danica, držala v naročju žensko jopico ter vanjo všivala okraske. Na prvi hip ni videl vsega njenega obličja, ker je bilo globoko sklonjeno nad delom, obstal pa je njegov pogled na njenih laseh, preprosto ubranih pod preprostim fesom, in na beli desnici, ki je vbadala šivanko. In zapazil je, da se deklica prikrito smeje nad šivanjem, najbrž zmede nemu dečkovemu odgovoru.

«Dober dan», je pozdravil Vilar, obrnjen k njej. Takrat je dvignila glavo in njene svetle oči so se ozrle v Vilarjeve. Pa kakor bi se bila

zavedala neke nepristojnosti, neke pregrehe, se je molče zopet sklonila nad šivanje.

Vazko je bil opazil, kako sta se pozdravila. «Dobra je kakor dober dan, a sramuje se», je povzel, se naslonil na steno in uprl boso nogo ob podboj pri vratih. Samozavestno je pogledal na njo, potem na gosta, kakor bi mu hotel reči: Glej, kako je krasna, je li da tudi tebi ugaja!

«Čemu jo je sram?» je vprašal Vilar in dvignil obrvi.

«Tebe se boji. Naše ženske se vsakega boje, odkar so nam vzeli puške in handžarje.»

«Nisem vzel jaz, torej se me ni treba bati. Da imam puško, ne bi streljal na golobiče, da imam handžar, ne bi sekal po jagnjičih», je z dvignjeno roko miril Vilar, srepro zroč na Daničino glavo, ki je podrhtevala v vzkipu za državanega smeha. Šaljiv se mu je zdel deček, smešna deklica, ki se sramežljivo smeje neznano čemu, in sam sebi se je zdel smešen, da je zašel v takšno družbico in da zbija takšne gluposti. In razsodil je sam v sebi, da deklici, kar se tiče znanih ljubezenskih občutkov, še ni vzišlo solnce, noči pa tudi ni več v njenem srcu.

«Eto, dober človek si», je potrdil Vazko in cmaknil z ustnicami. «Hočeš li kave?»

«Bogme, hočem. Napeci, podaj!» je odgovoril Vilar z veselo zapovedujočim glasom. Pritegnil si je trinogat stolček in sedel ob steno Danici nasproti. Vazko se je pred kupčkom pepela spustil na kolena, s trsko je posnel pepel iznad žerjavice, potem priložil dračja, se sklonil liki maček ter začel na moč pihati. Kmalu je zaplapolal ogenjček in iz njega se je vila prozorna struja dima ter se zaganjala v praprotno streho. Deček je pristavil konvico z vodo in še bolj razpihnil ogenj. Oster duh po dimu je napolnil vežo in silil v oči in nos. Inženjer je komaj zadržaval prhanje; dim ga je ščipal v oči, odmaknil je stolček med duri, ki jih je odprl na stežaj. Solnce je sijalo nanj in zlat žarek je lil tudi na deklico, se igral na njeni rami, pobožal njene lase, se ji razsul po polovici pordelega obraza in po jopici, čigar zlate in srebrne nitke z vsi timi drobčkanih mednimi kolesci so se iskriale kakor biseri, posuti na platno. Vilar, nevajen dima, se je začel solziti, tako da mu je Vazko predlagal, naj sede pod pristrešje, kamor mu prinese kavo. Pa gost ni hotel: rajši je sedel tukaj kraj mladih bitij, vršočih važen posel. Zaziral se je na brhkega dečka, ki je čepel pred ognjem ter ga netil svečano, skrbno in resno, in na deklico, ki je spešno vbadala v jopico, izpreminjajočo se v vseh mavričnih

barvah. Na njeno gladko, belo čelo so se spuščali nekakšni zapredki temnih kodrečev, ki jih niso zvile ogrete klešče, marveč narava sama. Vsa ta nenavadno mična prikazen je zbudila v njem vprašanje: Kako je zašel ta neizbrušen biser v takšen prah?

Prižgal si je svalčico in navdala ga je velika dobrovoljnost. «Čemu bi iskal oddaljenih vasi in stikal za bosensko zanimivostjo, če imam tukaj toliko zanimivega? Italijanski pesnik nam opisuje, kako se je, zaprt pod svinčeno streho beneške ječe, po cele dneve zabaval s tem, da je opazoval mravlje, ki so prilezle na okno njegove ječe; kako je bil hvaležen živalcam — kaj bi ne bilo meni dosti zabave poleg teh dveh nedolžnih mravelj?» Tako si je rekel in sklenil, da posedi tukaj celo uro. Strmel je na pisano jopico in v vrvežu lepih in novih misli se mu je pripetilo, da je nehote pljunil na Vazkov goli podplat, kar se je zdelo deklici tihega hahljanja vredno, in deček se je z nasmehom ozrl na samopašnega gosta. Tisto Daničino hahljanje mu je tako ugajalo, tako ga je razposadilo, da bi bil zopet in zopet pljunil na dečkov podplat, ko bi se bilo spodobilo.

Vazko je bil uren handžija. S spretnostjo izurjenega kavarnskega malčka je postregel s

kavo. «Ti ne piješ?» ga je vprašal razposajeni gost.

«Pijem vodo, ki je močnejša nego kava, ker žene mlinске kamne in prenese Konj-planino v dolino», je odgovoril deček, in Danica se je zopet posmejala v svojo jopico. A precej je dvignila glavo in se z razžarjenim obrazom ozrla na dečka, kakor bi ga hotela posvariti, naj ne bo tako drzen pred tujcem. In ob pogledu na to lice se je zopet vprašal Vilar: Je li mogoče, da je zrastle takšna rdeča jagoda v takšnem pustem kraju? Videl je od strani dekličine oči in zdele so se mu podobne očem njegove rajne matere, umrle pred desetimi leti. Kako so bile opojne in mikavne!

«Vazko, ali Danici ne naliješ?» je vprašal imenom, da bi pokazal svojo familijarnost.

«Ona pije mleko, zato se redi kakor krmača», je izbruhnil deček na način, kakor so govorili v stari Arkadiji in govore še zdaj v Bosni in pri nas. Vilar se je kakor oni dan pred Trkuljo tiho posmejal takšni primeri. Toda deklica se ni posmejala; čutila je nepristojnost takšnega prilikovanja in še niže je sklonila glavo. Ko pa je bil gost zvil novo svalčico in je marljivi deček z gorečo trsko stopil predenj, da mu prižge, tedaj se je vzravnala in se ozrla na mladega moža, a precej je pazni pogled odvrnila mimo Vazka na pot pred hanom

in na vršiče drevja, ki je stalo globoko ob Oskovi. Njena paznost pa ni veljala solnčnim žarkom, migljajočim po vršičih, ampak pri ljudnemu tujcu, ki se vede tako prijazno in se zanima tudi zanjo. Zdaj, ko ga je deček napol prikrival, je bila priložnost, da neopažena pokuca v njegovo stran. Vilar je to opazil, zazreti pa se ni mogel v njen obraz, ker se mu je brž umaknil.

«Kako to, gospodine, da poznaš vsa naša imena, kakor bi bil tukaj doma?» je vprašal Vazko.

«Nisem jih čital v novinah, a slišal sem jih ono nedeljo, ko sem se, potujoč mimo, prvičkrat ustavil tukaj. Zato vem.»

«Učen si, gospodine, da si tako hitro zapomniš», je rekel deček in cmaknil z ustnicami, kakor bi hotel odstriči nekaj Vilarjeve učenosti. «A kako je tebi ime?» je vprašal čez hip.

Inženjer je pomislil, kako bi se imenoval, da bi si ljudje lažje zapomnili, in je odgovoril: «Franjo». Deklica je lahko dvignila glavo, pa samo toliko, da je njen pogled segel do njegovih kolen.

Nastalo je precej dolgo molčanje. Zatopil se je v premišljevanje. Sam sebi se je čudil, da se tema malenkostnima osebicama v hanu tako lahko prilagodi, dočim so ga tako od-

ganjali oni visoki in izobraženi ljudje na otoku — izvzetih je bilo le malo oseb — odganjali s svojo izobraženo brezsrdnostjo, tako da mu ostane asimilacija ž njimi za vse večne čase nemogoča. Ljudje na otoku pravijo, da je pri njih kultura, povsod zunaj otoka pa nekultura. Ta kultura pa se kaže samo v njih oblekah, s katerimi se ponašajo in nadkriljujejo drug drugega, v njih puhlih šalah, praznih zabavah, v njih visokih in krivičnih plačah. To kulturo podpira orožje, brez njega bi je bilo precej konec. Brez pušk in topov bi propadel ves njih družabni red, nastal bi kaos, anarhija — tako uče, ker nimajo te sile in morale, da bi ustanovili kulturo, ki bi stala in uspevala brez orožja. Vilarju je ostalo iz dijaških let mnogo čistokrvnega idealizma, zato je s toploto v srcu občudoval to ubogo in skromno deklico, vendar pa je prehajal po malem v koristno strujo opreznega realizma, tako da je videl visoko socialno steno, ki ga loči od te gozdne vile. Baš takrat, ko je prikipelo navdušenje zanj do precejšnjega viška, ga je iztreznil pritip do one hladne stene in ga privedel iz idealnih sanj v strujo resničnega življenja.

«Gospodine Franjo, hočeš kave?» je opozoril deček, videč, da drži zamišljeni gost prazni findjan na kolenu.

«Nalij!» Vilar je pil in pušil. Po dolgem molku je vprašal dečka: «Znaš li čitati in pisati?» Mislil je na Danico in po ovinku je hotel zvedeti, je li zanimiva deklica izvežbana v najnavadnejših šolskih stvareh.

«Ne znam najbolje, Jovica še ni dolgo pri nas», je pojasnil deček. Po kratkem premisleku je zbral vse ono, kar ume. Praskal se je za ušesom in si posadil fesič trdneje na glavo, da ne bi izpuhtelo še ono, kar ve. «Čitati znam bolje nego pisati. Najbolje znam pa peti», je dodal.

«Ok», se je začudil Vilar, ki je imel navado, govoriti preprostim ljudem z neko lahko nasmešljivostjo, v katero je zastiral svojo ljubeznivost. Okrenil se je k deklici ter pozvedoval: «Kdo pa je tebe naučil tako lepega vezenja? Ali morda sestra Jovice Miloševića?» Nalašč je postavil vprašanje tako, da bi zvedel, je li Danica tista sestra, s katero naj bi se Jovica po besedah Bajićeve matere preselil v Srbijo.

Deklica ni odgovorila, pač pa Vazko, rekoč: «Torej bi Danica sama sebe naučila.»

Tedaj je inženjer vedel, da ima pred seboj sestro preganjanega Jovice. «Nu, govori, Danica, ne bodi kakor nevesta na svatbi. Kdo te je naučil vezenja? Ne boj se mene, ki ti ne storim nikdar nič žalega.» Iz teh besed ni zve-

nela nasmešljivost, pač pa sočutje in živo zanimanje. In kolikor je videl njenega lica, vse je gorelo v rdečici. ‚Ni vajena, da bi moški govoril ž njo takšne mehke besede‘ — si je mislil — ‚ni bila tako vzgojena, kakor so naša dekleta, ki vlečejo še punčko iz cunj za seboj, pa že slišijo priliznjena občudovanja in jih par let pozneje tudi zahtevajo, na primer Katica.‘

Danica se je sklonila kakor mogoče nizko nad jopico in ker gospodu Franju ni odgovorila, je posegel vmes bodri Vazko. «Nič ne koristi gluhemu šepetati in slepemu namigavati», je rekel. «Ako noče ona, ti povem jaz. Ona i sitnu knjigu znade.» Poslednji stavek je izgovoril z neznansko važnostjo, napeto zroč gostu v oči.

«Ek!» se je izmuznilo Vilarju iz ust.

«Pop Arzen Dimitrijević jo je naučil čitati in pisati, potem je hodila dve leti v šolo.»

Inženjer je zaokrožil ustnice, s katerih se je zaslišal slaboten pisk.

«Na Črni gori se je tri leta učila v šoli. Veš, gospodine Franjo — pred Turki je bežala tja. Ona je hči hercegovskega vojvode, ki je pomagala dušmane iztirati iz dežele in je sam padel v boju. Ume i računati, plesti, kavljíčati — o-o! Poučuje deklice v pletenju in vezenju», se je ponašal bistrournik s tujo učenostjo.

«Tudi petja se uče na Cetinju in kolo igrajo.» Pomaknil si je fesič na tilnik, zakaj velike misli so se mu porodile za visokim čelom. Po kratkem presledku je nadaljeval: «Oj, da bi jaz prišel kdaj na Črno goro! Tam se ne boje ne Turka ne vraga. Svobodni so, vsi nosijo samokrese in handžarje za pasom. In njih zemlja sega do samega debelega morja. Tam nikogar ne preženejo z zemlje, a tuje ljudi sprejemajo v goste. Njih zemlja je nedobitna, mnogo turških paš si je razbilo glavo ob njih skalah. Vsi carji pošiljajo na Črno goro darove, ker se boje junakov, ki so se rodili iz krvi kraljeviča Marka in Miloša Obilića.»

Vilar se je posmejal navdušenemu slavo-
spevu Miloševičevega učenca, slavospěvu, ki se je kolikor toliko strinjal z resnico. Mladega navdušenja ni maral iztrezniti. Na videz je sicer pazno poslušal, ko mu je neugnani Vazko razodel še druge svoje narodopisne, zgodovinske in zemljepisne znanosti, zajete po večini iz narodnih pesmi, ki so se kakor evangelijske zasadile narodu v dušo, v resnici pa so se Vilarjeve misli vrtele krog skromne, tihe in uboge Danice. Njena veljavnost je močno rasla, odkar je zvedel, da je hodila v šolo. Dasi je živela borno, nestalno življenje, se je vendar povzpela nad analfabetno maso. To mu je ugajalo. Kolikor je bilo mogoče, se je

torej izbrusil ta biser, ki ga je bila vrgla usoda na pusto hercegovsko grudo. Pojnil je kulturo nekoliko drugače, nego oni mogočnejši v mestu; v tem pa se je ujemal z vsem svetom, da je smatral znanje čitanja in pisanja za njeno podlago in za njen poglavitni znak.

«Hočeš li sveže vode?» se je oglasil Vazko, držeč medeno konvico v roki.

«Prinesil» je kakor iz sanj odgovoril gost.

Ko je bil sam, je tiho in mehko vprašal: «Danica, zakaj si zapustila Črno goro, zakaj nisi ostala na Cetinju? Ali živi še tvoja mati?» Njena roka je začela hitreje vbadati, rdečica njenih lic se je razlila tudi po čelu. Z nežnostjo in toploto je zrl nanjo. Ko je pa videl, da ji je kanila solza na belo roko, se je užalil. 'Čemu se zadevam ob njeno nedolžno, nepokvarjeno dušo?' se je vprašal. 'Zakaj ji zbujam spomine, ki jo morda peko? Ali more imeti takšno zapuščeno bitje prijetnih spominov? Čemu se dotikam njene goreče sramežljivosti? Siten, celo kukaven človek se ji moram zdeti, ker pozvedujem o stvareh, ki mi niso nič mar in jo morda zaboje v dušo.'

16.

Še tesneje mu je postalo, ko se je ozrl in zagledal Bošnjaka, ki se je ustavil na poti ter zlezal z mršavega konja. To je bil zavaljen

možak, umazano plavkaste brade, srednje starosti. Kljub vročini je imel glavo ovito s črnim, razcefranim turbanom. Na obeh straneh mu je iz rokava mezelanestega jopiča gledal komelec. Vedel je konja mimo hana k Vilarjevemu in Danica se je skozi vrata ozrla nanj. Takrat je videl inženjer ves njen razžarjeni obraz, čigar oči so mimogrede preletele i njegovo osebo. Obžaloval je, da Vazka še ni nazaj in da sedi sam v hanu s to mladoletno deklico, kar lahko zbudi v novem gostu nelepo sumnjo. Na njenem obrazu ni zapazil strahu, nobene plašljivosti; premlada je bila, da bi domnevala o kakšnem nelepem sumu. Zopet je nagnila glavo, si obrisala oči in nadaljevala vezenje. Počasi je pristopil Bošnjak, dvignil roko k turbanu in pozdravil: «Dal Bog dobro!»

«Precej pride Vazko», je, sklonjena čez jopič, tiho izpregovorila Danica. «Sedi, Antel!» Vilarju se je čudno zdelo, da vabi prišleca, naj sede, ker v veži ni bilo nobenega stolca več. Tega možaku ni trebalo; prestopivši prag je kraj stene zdrknil na peti in se s hrbtom naslonil ob rjavkasti zid. V njegovem pogledu, ki se je prepeljeval od ognja na deklico in obratno, je bilo nekaj plahega, lokavega in prosečega. Očividno bi bil rad srkal kavo, toda deklica se ni ganila. Ker je Vilar slutil, da zato

noče postreči, ker ne mara pokazati svojega razburjenega obraza, je sam vstal, vzal s police čisti findjan, nalil kave ter jo podal Bošnjaku, rekoč: «Pij, brate, danes sem jaz handžija in ti bodi moj gost!»

Bošnjaku se je pojavil v kotih kraj ust lahek usmev. Smehlja je pogledal ter rekel: «Dober handžija, dober gost, slab pes, slaba kost. Daj, da se poživim, ker utrudil sem se na potu in solnce me je prepeklo kakor zrelo jabolko na jablani.»

«Odkod prihajaš, brate?»

«Z doma, idem v mlin. Moja kočica stoji tu doli v jarku ob Oskovi ob stari poti v mesto. Prej je moral vsak, ki je hotel iz mesta pod Konj-planino ali v Pilić, mimo moje kočice, zdaj pa so vaši učeni ljudje napeljali daljšo in boljšo pot čez Živinice, po kateri si tudi ti prišel sem. Dober človek si, da mi daš kave.»

Povrnil se je Vazko z vodo. «Gospodine Franjo, ti posluješ kot handžija? Evo, napij se vode!» je viknil. Obrnil se je k možaku: «Kako si, Bobojedac?»

«Dobro, Bogu hvala! Ne vode, prinesel bi poštenemu človeku vina in šečerlišerbeta», je rekel Bobojedac, nasmešljivo zroč v polni findjan.

«Kje bi meni vino in šečerlišerbet», je odgovoril deček z resnostjo odraslega moža.

«Kaj dela Pero, da ga ni tukaj?»

«Drljački pomaga pri žetvi. Suljaga je ukazal, da mora biti vse žito požeto v dveh dneh, ako ne, spodi Drljačko z zemlje. Danes dopoldne smo vsi želi: Drljačka z Luco, Pero, Danica in jaz; tudi jutri bomo. In Drljačka si najme tudi Trkuljeve, da zadovolji Suljago. Danes dopoldne je prišel Turčin na Drljačkine njive pogledat, kako delamo. Rajši bi bil, da nas ne vidi pri žetvi. Gledal je na nas kakor prasica na nož, tako malo mu je ugajala naša pridnost. Rad bi pognal pridno babo in na njeno mesto spravil Atifa, ki se je spomladi zopet oženil in nima pravega domovanja. Atif si dosti zasluži, lahko si kupi celo posestvo.»

«O katerem Atifu govoriš?» je radovedno vprašal Vilar.

«O tistem, ki je pri drvarjih za paznika in hodi po deželi ter spravlja ljudi v nesrečo. Suljaga je pa muktar v turškem Piliću in ni nič boljši od njega. A mi hočemo pomagati Drljački, da bi redno obdelovala muktarjeve njive, potem ji po zakonu turška bratca ne prideta do živega. Jok!»

«Da nas Bog sačuva tjesne ulice i bjesne poturice!» je vzdihnil Bobojedac ter dvignil roko, kakor bi odganjal sovražnike.

Vilarja so zanimale zamotane agrarne zadeve; rad bi bil kaj zvedel o njih. Namignil

je dečku, naj naliže zopet kave, in je Bobo jedcu ponudil duhana. Potem ga je vprašal, kakšno je razmerje kmeta najemnika do bega in age, je li sedaj bolje nego je bilo prej.

«Hm,» se je težko in mučno izrazil Ante, «zli čas ne vpraša, kdaj naj pride, samovoljno pride.» S plahim, pozvedovalnim pogledom se je ozrl na Vilarja, potem je pristrknil iz findjana, pogledal v zakajeno streho, po sladkem požirku je stisnil ustnice in še dvakrat pogoltnil slino. Tako se je pripravil za odgovor. «Najemnik je raja, beg in aga sta gospodarja. Kakor smo živeli pred sto leti in prej in pozneje, tako živimo i danes. Razgrni raja mrežo na sokola, vselej ujame vrano. Veselili smo se, da pride amidža in nas osvobodi. Katoliki smo vas pričakovali, pričakovali —». Ante je obmolnil in si s požirkom zopet osladil usta.

«Ali si katolik?»

«Beden katolik. Uf!»

«Vsem prebivalcem zasedenih dežel se bo izboljšalo. Samo čakati treba. Tudi Bog ni mogel ustvariti sveta v enem dnevu.» Vilar sam ni verjel temu, kar govori.

«Kaj nam koristi, če bo planina rodila bisere, ko nas ne bo več. Kmet orje in žanje, posestnik spravlja — tako je pri nas. Dobe se tudi pošteni begi in age, ki pravijo: Kjer ima

sokol svoj obed, tam more večerjati tudi vrana. S temi se še dobro izhaja. A takšen ni Suljaga. Glej, stari Drljača je storil lansko jesen nasilno smrt —» Bobojedac je pri teh besedah pljunil v stran, Vazku so motno za-
blisnile oči — «in Suljaga je moral po zakonu pustiti na kmetiji vdovo, dokler mu vestno obdeluje zemljo in izroča tretjino. Ker sama ne zmore vsega, ji sosedi, čeprav so pravoslavne vere, pomagajo, ker drevo se naslanja na drevo, človek na človeka. Vazko ve, kako ravna Suljaga z njo.»

Deček je skozi nos potegnil svežega zraka vase, potem je počenil k ognju. «Vedno išče nereda pri stari majki, vselej mu pridela premalo», je govoril in brskal nedogorele konce dračja v žerjavico. «Najrajši bi si vzel ves pridelek. Grize kakor pes, dasi je majhen kakor močerad. Hrom je in vedno drži glavo po strani. Pravijo, da so ga vklenili vstaši in ga tako pustili ležati dva dni, ker ni hotel ž njimi na vojsko zoper amidžo. Od takrat je ves sključen.»

«Kaj pa Atif Sarajlija? Slišal sem, da ni na dobrem glasu», je pozvedoval Vilar.

«Atif je ničema, znan po vsemu okraju med Savo, Drino in Krivajo — požigalec, pes, morec», je odgovoril Bobojedac. Vzel je konvico z vodo in se napil.

«Zver sedi v tem človeku in zver treba ubiti!» je zadonel tedaj globok, zvonek glas v vežo. Vsi so se prestrašeni ozrli: pred vhodom je stal Jovica Milošević, ki se je bil tiho priplazil kakor oblak pred solnce. Z zdravo roko se je držal za podboj, njegova črnobrazdata glava, resna in ozlovoljena kakor vedno, je molela nad Vilarjevo glavo in zrla v vežo. Prijazno je pozdravil Vilarja in se vzravnal. «Lepa ti hvala, gospodine inženjere, da si se zadnjič pred onim psom zavzel zame. Tega ti nikdar ne pozabim. V neprijetnem položaju sem bil, toda drugače bo, kadar bom imel obe roki zdravi.» Tako je govoril Jovica in se silil na smeh. Vilar je sočutno gledal nanj.

«Hočeš li kave, Jovica?» je živahno kliknil deček z odkrito radostjo na obrazu.

«Prinesi pod pristrešje zame in za Milana Nikolića!» je velel Milošević, se umaknil in solnce je zopet posijalo v han.

Vilar se je ozrl, da vidi, s kom je prišel, kakor ludjer. Pod pristrešje je korakal človek srednjih let, velik kakor Atif Sarajlija, močan kakor Jovica. Zdelo se je, da se zemlja trese pod orjakom. Njegova glava je bila vsa črna zarasla kakor pri Jovici, a lasje so bili kratko pristriženi; na njih je čepela črna dalmatinska čepica. Krog pasu ga je objemal širok, črn jermen, na katerem se je spredaj svetil cesar-

ski orel. Na levi rami mu je visela kratka puška.

Bobojedac se je nagnil k inženjerju in mu zaupno pošepetal: «To je šumar Milan Nikolić, poštena duša. Za petnajst bank na mesec pazi, da Bošnjaki ne sekajo lesa iz cesarskih gozdov, da ne gonijo tja koz in ovac. Dober človek. Ta še nobenega ni ovadil v konaku — ta ne.»

Vazko je v potrdilo zmignil z glavo in cmaknil. Odnesele je kavo pod pristrežje. Danica je vstala, položila jopič na mender in se odpravila ven. Ko je šla mimo Vilarja, so se srečale njiju oči. Na njenem obrazu so bile razpoložene bolestne črte in pod očmi so se poznali sledovi solz. Gledal je za njo, ko je prožno šla preko poti. Njena bela dimlija se je bleščala v solncu, v čudoviti harmoniji se je ujemala z njeno kratko in pisano, z raznobojnimi nitmi prešito brezrokavo jopico. Gledal je za njo, dokler mu ni izginila v strugi Oskove.

Bobojedac se je iztegnil k ognju in pobral gorečo šibico. «Res je Atif zver, godna, da se ubije. Zaradi njega sem se moral zakleti, prvič v svojem življenju sem se zaklel», je rekel.

«Kako si se zaklel?» je vprašal Vilar.

«Pred sodiščem. Za turških časov za rajo ni bilo zakletve, ni bila veljavna, a zdaj jo kar

trumoma gonijo k sodišču in ji velevajo: Pri-sezi! Katoliki ne kličemo radi Boga za pričo, a zdaj nas silijo z globami. Čeprav vem, da sem pred sodiščem govoril resnico, me vendar še zdaj boli tista zakletev. Uf!» je vzdihnil bedni katolik in postavil prazni findjan na tla. Njegove oči so zablodile preko zakajene stene na ogenj, kjer je v kovinskem lončku pre-kipela voda za kavo. Nagloma se je preklonil in odstavil lonček od žerjavice.

V tem se je povrnil Vazko. «Nalij še kave!» je ukazal Vilar. In obrnivši se k Bobojedcu, je vprašal: «Kdaj si se moral zakleti?»

Ante je vstal, stopil k vratom, pogledal gor in dol po poti, ni li nevarnega človeka blizu. Potem je zopet počenil kraj inženjerja in po-vzel: «Ono se je zgodilo predlanskim, ko je Atif Sarajlija umoril svojo bulo.»

«On je morilec svoje žene?»

«Tako sodi ves svet, pa sodišče ga je opro-stilo. Poslušaj, brate. kako sem tudi jaz, beden katolik, prišel v dotiko s sodiščem, dasi na meni ni toliko krivičnosti, kolikor je črnega za nohtom.»

In Ante je pravil, kako je prišel Atif Saraj-lija v Pilić takrat, ko so začeli učeni ljudje na-pravljati in nasipavati pot čez Živinice in so navalili na Konj-planino. Ves reven je bil pri-šel s svojo bulo in Suljaga mu je dal kočo in

ga sprejel za svojega oskrbnika. Neko noč pa je ubil Atif svojo bulo — kdo drug bi bil storil takšen zločin! Ranil se je na roki in bedru, drugo jutro pa je raztrobil po okraju, da je bila zvečer žena na vrtu, kar prihrume hajduki in jo napadejo. To videč je Atif pritekkel na pomoč in vnel se je krvav boj zanjo. Hajduki jo vlečejo k sebi, Atif k sebi, naposled pri-skoči velikan, mu nastavi puško na prsi in zagrozi s smrtjo, ako ne izpusti ženske. Tedaj je izpustil bulo in skočil v kočo po sekiró in tako oborožen je planil nad hajduke. Dva sta stopila predenj in ga začela bosti s handžarji. Zamahnil je s sekiro in pregnal lopove, a bula je ležala zaklana na travi. Tako je trdil Atif. Takrat se je po Tuzli raznesel glas, da so se ob Oskovi pojavili razbojniki. Ob takih sluhih se je dvignilo orožništvo in ž njim v podporo četa konjenikov. Kakor besi so prihruli do Bobojedčeve kočé. Ante je baš za kočó ruval česen. Glavar grozne vojske ga je pozval k sebi in vprašal, katera pot drži v Slivić-mahalo. Ante je odgovoril, da on, beden katolik, ne ve za Slivić-mahalo. Glavar je zarohnel, naj mu pokaže pot v ono vas, na katero so ponoči udarili lopovi. To je razumel in povedal, da Slivić-mahale ni ob Oskovi, morda se nahaja v Posprečju, da so pa lopovi, kakor se čuje, a on jih ni videl ne slišal, navalili na Pilić.

Nato je moral iti z vojsko in ji pokazati pot v Pilić. Sarajlija je ležal na minderu in javkal, njegova bula je bila že pokopana. V vasi ni tiste dni nihče videl hajduka. Kristjani so šepetali: 'To je tisti, ki je na Čaklavici-planini zažgal; sam je ubil svojo ženo.' Toda na glas ni hotel nihče tega povedati, tako so se bali Atifa. Turki so molčali. Vojska je v težke verige vklenila Atifa ter ga gnala v Tuzlo. Začela se je preiskava. Ante je dobil pozivnico in hajdi v konak! Tam je rekel, da so bili orožniki in vojaki, Srbi in Turki navzoči, oni naj izpovedo, kar so slišali od Atifa Sarajlije in kar so videli na mestu, njega, bednega kato-lika, pa naj ne silijo, da kliče po nepotrebem Boga za pričo. Toda vse zaman — priseči je moral. Sarajlija je bil štiri mesece v zaporu, potem so ga izpustili, ker prič ni bilo pravih in Turki so se potegnili zanj. Po vasi je bilo znano, da je živel z bulo v vednem prepiru, pa vsak se je bal pričati zoper njega. Tisti dan, ko se je izvršil uboj, je kupil za Suljago vola v mestu. Prignal ga je zvečer pijan domov in je zapovedal ženi, naj ga žene v pleter in opravi živino. Najbrž je šel za njo in jo umoril.

Ko je bil Ante končal svojo povest, se je oglasil Vazko: «Za časa Atifovega zapora je

Suljaga najel drugega oskrbnika in zdaj bi Atifa rad spravil na Drljačino kmetijo.»

«Muktarju Suljagi se zdi Atif ugleden in vpliven človek, ker hodi v konak in govore učena gospoda ž njim. Sarajlija je postal moč gočen in ošaben; ne bo mu dobro, kdor se mu zameri», je rekel Ante.

«Mogočni ljudje in psi ne zapirajo vrat za seboj», je pripomnil Vilar, držeč se sporeda misli Bobojedčevih in Vazkovih.

«On tudi vino pije, kakor kdorsibodi naše nove gospode, čeprav mu prepoveduje njegov koran.»

«Videla je žaba konja kovati, pa je tudi ona dvignila nogo.»

Tedaj se je povrnila Danica od Oskove. Pribnesla je majhno vrečo moke in jo postavila ob steno zunaj hana.

Bobojedac se je zopet nagnil v Vilarju in mu skrivnostno rekel: «Čeprav je v drugič oženjen, vendar ni varna pred njim ženska na samoti.»

„Ta Bobojedac mi namigava na Danico“, si je mislil inženjer. „Zalotil me je samega pri njej in že misli, da sedim zaradi nje tukaj. To ni prav.“ Vendar pa se je ozrl nanjo. Na njenem svežem licu se je poznalo, da si je pri mlinu izmila objokane oči. Ko je prestopila prag, se je zadela njena dimlija ob njegovo

ramo. Nič več se mu ni zdela ta obleka nezkladna, ohlapna in neubrana, kakor se mu je bila kazala oni dan, ko je prvokrat tukaj pil kavo.

Domislil se je, da je bil skraja namenjen posetiti kakšno hribovsko vas. Pogledal je na uro — dve uri svojega ne posebno drago cenega časa je bil zasedel v hanu. To ga ni vznemirilo. Danes že ne pojde dalje. Kaj naj išče v vaseh, kjer ga ljudje ne poznajo in bi ne govorili ž njim! V hanu je dosti več slišal o bosenskih razmerah nego bi mogel v neznani vasi. Vprašal je po Jovici, sedi li še s tovarišem pod pristrešjem. Ko je zvedel, da sta ona dva, popivši kavo, precej odšla, je sklenil še malo posedeti, potem pa se vrniti naravnost domov.

Katoliški Bošnjaki so v prvih letih zasedbe kaj radi naglašali svoje katoličanstvo, s čimer so se hoteli prikupiti verskemu čutu Avstrijcev, češ: Mi smo vaše vere, nam pomagajte! Tako je tudi Bobojedac pred poštenim avstrijskim človekom rad naglasil, da je katoliške vere. Potožil je Vilarju o svojem siromaštvu, da ima kraj kočice samo toliko sveta, da si posadi malo koruze, krompirja, česna in čebule. Svet in kočica sta last Srba iz Pilića, ker bedni katolik nima lastne zemlje. Njegov gospodar je poštenjak, posodil mu je deset ok

koruze, da bo imel kruha za otroke. Moko po-
nese danes domov, da zapeče ‚sitnoj dječici‘.

«Zakaj ne greš na Konj-planino za drvarja,
tam je lepa plača, lahko bi zaslužil za deco?»
je rekel Vilar.

«Vsak ne more vsega, brate! Mojo ženo je
pičil lani gad. Zapustila mi je kopo otrok, ki
še vsi s tujimi zobmi jedo kruh. Glej, raz-
pokale so mi pri delu zanje roke kakor borov-
čeva koža. Ne morem pustiti dece same v koči.
Da, lep zaslužek je na Konj-planini. Drvarji
so mi pravili, da je prišel sedaj učen človek
iz tvoje dežele za gospodarja na planino in je
napravil red. Plačo je zvišal, hrano je izbolj-
šal, prepovedal je sirovo ravnanje. Zlato roko
ima tisti človek. Boga mi, rad bi ga poznal in
ga nekaj poprosil.»

Vazko je bistro dvignil glavo; z jasnim
usmevom je namignil na inženjerja ter viknil:
«I, Ante, saj govoriš ž njim. Gospodin Franjo
je sedaj gospodar na Konj-planini. On je
želir.»

«A-á! A-á!» se je čudil Bobojedac, se sklonil
k Vilarju ter zagrabil in poljubil rob njego-
vega sukniča. «Zlata duša si, čuj, gospodine
Franjo! Solze so stale Trkulji v očeh, ko je
govoril o tebi in hvalili so te Batinić, Arbanas,
Krivopetić, Grbonog, vsi, vsi. ‚Človek se spo-
zna v muki, konj na poti‘, je rekel Krivopetić.

„Dober človek pusti h koritu, a za psom ostane korito prazno“, je dejal Grbonog. Arbanas je hvalil Boga, da je dočakal takšnega gospodarja. „Odbil jim je rogove, bogme, in nam se jih ni treba bati!“ je vzkliknil Batinić.»

«Kje si govoril z drvarji?» je vprašal Vilar. Dobro mu je dela hvala delavcev in radoveden je bil.

Ante je začel na široko praviti, da preživlja rodbino s tovorjenjem drv v Tuzlo in kako pode nekateri šumarji siromake iz carskih šum; a pri drvarjih na Konjoplanini gnije toliko lesa, da bi ves tuzlanski okraj lahko več let kuril ž njim. Zato je prosil oba paznika, da mu dovolita tovoriti drva domov. Pa nista dovolila, češ: Drva so carska, in kadar ne bo debelih, spravimo drobnjav v dolino. Drvarji pa so usmiljenega srca in so mu nasekali iz drobnejših vej toliko polen, da jih je imel za dom in jih je tovoril vsak teden dvakrat v mesto. Spravili so drva na skrit kraj ob stezi, ki drži iz Medvedjega dola v Pilić. Tam je naložil polen, kolikor jih je prenesel konj, in še sam je vlekel vejo za seboj. Ko je to opazil Atif, ga je zapodil in še konja bi mu bil vzel, da niso zabranili drvarji. «Glej, gospodar ti naš dobri,» je rekel naposled Ante z umiljenim glasom, «dva žepa imam pri suknjiču, eden je prazen, v drugem ni ničesar, a gladnih otrok

imam sedmero. Ukaži ti, ki si gospodar na Konj^splanini, da smem jemati drobnjav, ki je sami nikdar ne pripravite v dolino, in jo to^svoriti domov. Daj, dovoli bednemu katoliku!» Ante se je zopet sklonil k Vilarju in pritisnil usta k njegovemu suknjiču.

Inženjer je vstal, stopil čez prag in pogledal na solnce. «Stopi k meni!» je velel Bobojedcu. «Glej, da si jutri popoldne v Medvedjem dolu, ko bo stalo solnce nad Zelebojem. Dobil boš drv, kolikor jih moreš nesti.»

Pristopivši je Ante položil roko na srce. «Ej, gospodar ti naš, dobra sreča te je privedla v naše kraje. Živio puno godina ti i tvoja carevina!» se je zahvaljeval, vrteč prekanjene oči.

Vilar se je okrenil k Vazku ter mu plačal kavo. «Srečala te sreča, gospodine Franjo!» je viknil deček, ko je videl denar na dlani. Takrat je Danica dvignila glavo od jopiča. Čudovit se ji je zdel ta tujec, ves drugačen, kakor so bili drugi, o katerih so se pogovarjali v vasi in v hanu. Drugi so bili ošabni, kruti, trdosrčni, a ta je dober kakor rodovitno leto. Ozrl se je za slovo na njo. Zažarelo mu je lice, kakor bi gledal v samo srečo. Zdelo se mu je, da čita v njenih očeh občudovanje nepopačene mlade duše. Dobro mu je delo takšno občudovanje, po godu mu je bila hvaležnost onih, katerim

je nameraval postati naklonjen gospodar in zaščitnik.

Neko otroško veselje ga je navdajalo na povratni poti. Glava in srce sta obdelovala vse, kar je videl in slišal tisto popoldne. Čas, ki ga je presedel v hanu, ni bil izgubljen zanj. Kajpada bi ga zasmehovali oni na otoku, ki so proglasili za temelj svojega vladanja strogo zmagovalca in visokoglavo odbijanje domačega prebivalstva, ako bi vedeli, da je sedel malone tri ure pri teh preprostih ljudeh; no, sodba onih pustih glav zanj ni merodajna. Še zvečer, ko je sedel na klopi pred svojo kolibo in so svetile zvezde na mračno selišče, so mu v glavi vrele široke misli usmiljenja, ki je iz njegove duše sijalo kakor plamenica v bosensko temo.

17.

Drugo jutro sta iz Samojlovega hana prišla dva orožnika ter prinesla na inženjerja nazlovljeno, zapečateno pismo, rezervatnega značaja, kakor je stalo napisano na omotu. Vilar je stopil nekoliko v stran, odprl in čital ukaz okrajnega načelnika, naj se zglati Atif Sarajlija prihodnjega dne v konaku. Potrdil je orožnikoma v njiju beležnici sprejem s tajnostjo zavarovanega pisma, na kar sta se spoštljivo oddaljila.

Po obedu se je napotil v Medvedji dol. Atifa mu ni bilo treba dolgo iskati. Veličastno je čepel visoko nad drvarji na ogromnem odžaganem štoru v senci kraj mahovite skale in pušil iz čibuka. Ni se ganil, ni vstal, ni pozdravil, ni vzel čibuka iz ust, ko je s svojega vzvišenega prestola zagledal pod seboj inženjerja, ki se je bil mimo velikih grmad hoste s težavo priril na ta kraj. In zroč v višavo na važnega moža, s katerim o rezervatnih stvareh občuje sam tuzlanski mutašerif, se je Vilar domislil prvih kalifov, ki so vladali tam v vroči Arabiji in so prav tako mirno, ravnodušno in preprosto, kakor čaka Atif Sarajlija nanj, sprejemali, čepeč pred hišico, žvečeč dasteljne in pijoč vodo, poslance sosednjih držav.

«Kaj bi mu prej predložil: Bobojedčevo prošnjo ali načelnikov ukaz?» se je vprašal Vilar, ko je stal že blizu mogotca. In odločil se je za prvo. «Atif, sem v Medvedji dol hodi Ante Bobojedac, oče sedmerih otrok, saj ga poznaš, po drobnjav in jo nosi domov. Jaz sem mu dovolil, ne smeš mu torej braniti.»

Atif je prikimal s svojega prestola. A prikim znači pri Turkih odporen odgovor. «Drva so carska in vsa pojdejo še v dolino. Kadar ne bo debeline, pojde drobnina. Bobojedac ne pride sam, s konjem pride in z deco in vse hočejo potegniti k Oskovi. Škodo delajo», je

odgovoril, mirno pušič in gledajoč na svoja močna kolena.

«Kakšna škoda? Debeline itak ne more odnesti, drobnjav pa brez haska trohni», je prigovarjal Vilar.

«Škoda», je zatrdil Turek in pljunil s prestola. «Jok!» je pristavil čez hip. «Ako trohni in gnije, je to Allahova volja.»

Tedaj je Vilar izvlekel načelnikov list iz žepa, ga razgrnil in zazrl vanj. «Še nekaj naj ti sporočim. Gospodin načelnik te zove.» Sarajlija je blagovolil dvigniti obrvi. «Tekom jutrišnjega dne se javi v konaku!»

Turku se je razjasnil obraz, zakaj nič mu ni ugajalo vladati delavcem s tistega štora, močno rad pa se je potepal po okraju, vohunil in ovajal, ker nagradili so ga za njegovo vohunstvo. Vzel je čibuk iz ust in odločno odgovoril: «Hočem, bogme!»

Vilar je zganil list ter ga vtaknil v žep. «In kar se tiče Bobojedca, je moja želja in volja, da si poljubno vzame drv, toda samo drobnjav. Pismeno hočem prositi v Sarajevu, da smejo vsi ubogi ljudje, ki bivajo v okrožju Konjplanine, pobirati drobnjav po teh goličavah. Si li čul?»

Atif je dvignil levo ramo ter z glavo odmignil proti tej rami, kar je pomenilo, da soglašja. Kaj je bilo mar tej detektivski duši za

Konjplanino, za vejevje in za Bobojedca zdaj, ko jo kličejo na važnejše delo! Iztrkal je čibuk ter si ga zataknil za bičji vrat. Naglo se je skobalil s prestola. Z leno prezirnostjo je za slovo dvignil roko k fesu. Potem je udaril navzdol kakor šejk, kadar ga je Buzduga naščuval na ubogega Bošnjaka. Urno in gibčno kakor veverica je skakal preko ogromnih bukev, ki so skleščene ležale malone vzporedno zataknjene za skalne roglje. Dračje se je lomilo in hrustalo pod njegovim težkim telesom.

Vilar je sedel nekaj časa na razdrapanem mahu. Ko je stalo solnce nad Zelebojplanino, je stopil k drvarjem ter jih vprašal, kje je paznik Gajer. Odgovorili so mu, da biva mnogo v Volčjem dolu, kadar je Atif Sarajlija v Medvedjem dolu. Velel je drvarju, naj vzame sekiro ter mu pokaže stezo, ki drži na Pilić. Naporno je drčal in lezel za spešnim vodnikom, dokler se nista ustavila ob mračni steni neposekanega gozda. Tu je že čakal ob konjiču Bobojedac, oborožen s sekiro; poleg sta stala njegova medla, raztrgana otroka, deček in deklica, oba s sekiricama za pasom.

«Zgodil se je čudež, gospodine Franjo», je rekel Ante, lokavo se smejoč. «Atif je šel pravkar mimo mene in ni me odgnal. Ti si seš da j gospodar naš. Oj, da sem to dočakal!»

Skrbno se je ozrl na drobno stezico, ki je držala v goščavo, in tiho je pristavil: «Pri nas pravimo: Kadar hočeš govoriti o Turčinu, snemi kapo, pa poglej, če ga ni pod njo! No, daleč bo že nasilnež, in bedni katolik lahko odkrito govori s svojim poštenim gospodarjem.»

Drvar je pomagal Bobojedcu iz vej nasekati polen. Kmalu je bil natovorjen konjič. Ante si je navezal na hrbet tovor drv, vsakemu otroku je dal ogoljeno vejo, naj jo vleče domov. In karavana je stopila na stezo: prvi je gnal deček težko obloženo kljuse, za njim je vlekla deklica svojo vejo, potem se je uvrstil Vilar, da je bil blizu bednega katolika, ki je zaključil izprevod. Steza se je vila v ključih med starodavnim drevjem in skalovjem, pokritim z zelenjem. Zaradi goščave ni noben solnčni žarek posvetil nanjo. Temna je bila in naporna kakor pota v Dantejevih vicah. Od vseh strani je sililo nanjo grmovje, ki ga je trebalo odgrinjati, slabo je bila izhojena, zato jo je le s težavo ubiral otovorjeni konj. Počasno je rila karavana naprej. Ante se je zopet razširil v svoji hvaležnosti napram Vilarju: imenoval ga je svojega največjega dobrotnika. «Preverjen sem, da se bo v Bosni nekoč še dobro živelo», je govoril z navdušenjem, ki ga je inženjer smatral za pretiranost in hinavstvo.

«Doslej smo taveli v temi, kakršna je v tej šumi, a sedaj nam zasi je solnce — bogme! — ker učene ljudi pošilja k nam naš car častiti.» In v deklamatorskem, gotovo že mnogokrat ponovljenem hvalospevu se je povzpел do trditve, da so v Avstriji tudi konji učeni in psi učeni, čemur se je Vilar tihoma muzal. Zavzdihnil je, ko je pristavil, da se je rodil v srečni uri, ker je dočakal to dobo. Poprej se je moral klanjati Turkom do pasu, «ker s kim je vjekovati, nije vragovati», a zdaj spoznavata Turek in Srb, da jima je i bedni katolik ravnopraven brat. Sicer gre še vsak svojo pot, «svaka majka svoje grli», in «svaka krava svoje tele liže», pravi blagor pa zasi je Bošnjakom, kadar spoznajo, da so si vsi rodni bratje, ker «skladna braća nove dvore grade, a nezkladna i stare prodaju».

Vilarju srbohrvaščina še ni tekla popolnoma gladko; zato je vneto poslušal vsakega Bošnjaka, posebno pa še Bobojedca, ki je imel prikupljiv glas in je bil zelo zgovoren. Vprašal ga je, so li prehodi čez Konj-planino, čez Zeleboj in Kravanjo na južno, sarajevsko stran v dolino reke Krivaje.

«Znaj, gospodine Franjo, po tej stezi, ako greš nazaj čez Medvedji dol, prideš do reke Krivaje. Tudi nad Pilićem drži podobna stezica mimo Konj-planine v Kladanj. Pa malo»

komu so znana takšna pota. Samo hajduki so jih dobro poznali, kadar je prišla spomlad, „Gjurgjev danče, hajdučki sestanče“. Po teh stezah je uteklo mnogo Turkov, ko je bil vaš general vzel Tuzlo. Oj, žalostni časi so bili za nas bedne katolike! Vikali so nam Srbi: Hajdi z nami nad Turka! — vikali so nam Turki: Hajdi z nami nad Srba in avstrijskega katolika! Zlo je, kadar se dva psa trgata za eno kost. Tako smo živeli v vednem strahu. Eto sablje, evo moje glave!»

Po malem se je v gozdu začelo svitati. Poznalo se je, da niso več v pragozdu. Sicer so ležala tudi tukaj obrovska mrtva debela na tleh, a obsekala jih je že sekira; tudi tu še je raslo mestoma starodavno, nedotaknjeno, neobsežno drevo, ki je zvisoka gledalo na nižje soplemenike, životareče v pritličju in izpostavljene človeški sili. Mnogo trhlih in mnogo svežih štorov je molelo tu iz bujne trave, ki so ji solnčni žarki pospeševali rast, prodirajoči tu in tam do tal. Tu se je že človeška roka lotila korenov pragozdnega življenja, znamenje, da ni daleč od vasi. Za turških časov se ni nihče zmenil za gozde. Neopaženo je ležalo ogromno bogastvo in vaščani so prosto hodili v najbližje šume ter sekali les, ki jim je rastel za hrbtom. Naravno, da so se gozdi bolj in bolj odmikali seliščem, in sedaj stoji v bližini

obljudenega kraja samo pritlikavo grmičje. Izvzeti pa je treba one gozde, na katere so dobili begi in age sultanove tapije in so v njih zabranjevali drvarjenje. Tako so jih tudi v bližini selišč ohranili do malega nedotaknjene.

Zavili so v globok in širok jarek, čigar dno je izpodjedala tiha vodica, ki je, po razdrtem, golem in skalovitem obrežju soditi, naraščala v neurjih v deroč potok. Inženjer je postal in pogledal gor in dol po jarku, premišljujoč, koliko vekov je pač potrebovala ta vodica, preden je izdolbla v kamenita tla takšno globino. Skalnate rebrine onkraj jarka so bile že docela izsekane. Samo grmovje, nizko drevje, tu in tam goličava, kjer je vsepovsod med ostrorezno travo stalo rastlinčje rdeče jagode. Vrh rebrin jih je sprejel vase lep in svež hrastov gozd, po katerem so se vile preko drobne trave vse križem komaj znatne stezice. Vilarju je ugajala snažnost med debelo hraščino, ker tla so bila tako čista, kakor bi jih pometali.

«Je tudi ta hraščina carska?» je presenečen vprašal.

«To je vse bogataša Suljage», je odgovoril Ante. «Suljaga proda iz te šume leto za letom za sto dukatov želoda v Srbijo. Ta volk ume gospodariti — zase. Ko bi človek jeseni pobral tu želod in ga vtaknil v žep, pojesti bi ga

moral, ako bi ga zasačil Suljaga ali njegov oskrbnik. Njegovi kmetje imajo pekel pri njem. Teško je pajčevini, kadar pometa metla, in teško je loncu, če se bori s kamnom. Tu ne pomaga nobena pritožba v konaku.»

Za hrastovim gozdom se je odprla brdovita planjava, zarasla skraja s trnjem, praprotjo, brinjem in leševjem, potem pokrita z njivami. Na brdu, ki je zapiralo planjavo in je bilo proti Oskovi ostro odsekano, se je pokazala mimo šopa visoke hraščine vas, mračna in grozna kakor trdnjava sredi gor. Morda je bilo na tem kopcu v starih bogomilskih časih tabo-rišče ljudi, katerim se je zdel samotni kraj varen, tako da so pričeli graditi bivališča in krčiti gozde. Iz skupine preprostih lesenih hiš se je dvigal lesen minaret, vso to temno gručo pa je nadkriljevala široka, pobeljena hiša, podobna gradiču, čigar okna so se svetila v solnčnih žarkih kakor kovano zlato. Stala je nekoliko ob strani sama zase; ni bila večja, nego so hiše uglednejših Turkov v mestu, no v Bosni imenujejo takšno, vsa druga nadkriljujoče bivališče dvor, posebno če stoji kje na kmetih. Zidava je bila enaka, kakršno je videl Vilar pri Hrenovi in Bajićevi hiši: zidovi pritličja so zelo močni, iz debelega kamena, nanje je nazidano nekoliko razširjeno prvo nadstropje, čigar stene so tanke, prožne, sama lesena pre-

graja, zametana z ilovico ali blatom in po-
beljena.

Na izsušeni in trdi kolovozni poti, ki je držala preko njiv, se je deklica vzporedila z bratcem in Vilar je stopal kraj Bobojedca. Ker je z zanimanjem zrl na brdo, mu je pojasnil Ante, da so to Suljagini dvori. «Sokolu je, da lovi, a prepelici, da se čuva», je rekel, upirajoč oči v visoko ležečo belo hišo. Dalje je pravil, da se vas imenuje Turški Pilić, a precej pod njim za šopom hraščine leži Krščanski Pilić; tam se bo ločila njih pot: on tovari dalje po kolovozni poti nad Oskovo, gospodin Franjo pa se lahko spusti po strmi stezi naravnost v dolino; domov ima po tej poti bliže nego preko Medvedjega dola in lahko se še spotoma okreпча v Mušičevem hanu. Ta nasvet se je zdel Vilarju pameten.

Pravoslavni Pilić je štel šestnajst hiš, kakor je pravil Ante. V dveh hišah sta gospodarila svobodna pravoslavna kmeta; tema je robovala polovica drugih kmetov, polovica pa Suljagi. Vilarju so se srbske hiše zdele prijaznejše nego turške; v prvo nadstropje nisi prišel iz veže kakor pri turških, ampak po lesenih in ograjenih stopnicah, ki so bile zunaj pod razširjenim ostrešjem. Pod stopnicami so držale duri v pritlične shrambe. Kar je bilo uglednejših, so stale v ograjenih vrtih.

Pri prvi hiši so spodili s poti suho, prežvekujočo kravo in kokljo s tropom piščet, pri drugi, majhni in leseni, je Vilar visoko dvignil glavo, ker je bil zaslišal klik: «Evo nas, gospodine Franjo!» Ozrl se je na vrt in se začudil. Med drevjem je stala miza, pri njej so sedeli dečki in pisali, med njimi Vazko, ki je bil spoznal dobrotnika iz hana in je vzradoščen kliknil nanj. Šolarčki, ki niso imeli prostora pri mizi, so čepeli v travi ter pisali na majhne tablice, naslonjene na kolena, eden pa je klečal ob velikem ploščnatem kamenu in pisal, migajoč z glavo. Ob deblo stare hruške je bila pritrjena črna šolska tabla, ob drugem debalu je slonel učitelj — kaludjer Jovica. Vilar je postal; zelo ga je presenetila takšna šola in močno mu je ugajala. Spoznal je vse tiste dečke, ki so bili ono nedeljo v hanu in igrali medveda. Dvignil je čepico in pozdravil učitelja, ki je z naklonom glave odzdravil, potem pa nadaljeval učenje, ne meneč se za one na poti.

«Ne boj se povedati istine! Vselej in povsod jo odkrito govori!» je s strogo besedo učil Jovica kozavega dečka, ki je vzbočenih prsi stal pred njim in mu smelo zrl v oči. «Česar ne moreš govoriti pred človekom, tudi za njegovim hrbtom ne govori! Vedno reci popu pop in bobu bob!»

Oni na potu so krenili za vrtni plot. Bobojedac je zaničljivo potresel z glavo proti šoli na vrtu, z zaprtimi in stisnjenimi usti je z zaničevanjem dihnil skozi nos, kakor bi udarjal od nekod neprijeten duh. «Istinu reci, pa uteci!» je rekel in pljunil predse.

Vilar ga je debelo pogledal ter pomislil, kateri ima prav: bedni katolik ali pravoslavni učitelj. Pohvalil pa je učitelja, rekoč: «Učen človek je ta Jovica.»

Bobojedac je pritrknil z glavo: «Baš učen. Znade on, šta car večera.» Čez hip pa je nadaljeval: «Je li treba tega, kar Jovica maši v vlaške glave? Zemljice naj bi dali kmetom, zemljice. Kmet z ojesom, pisar s peresom, pa bo vse prav. Kaj naj počnemo brez zemlje?» Kradoma je pogledal na gospodina Franja, kaj poreče ta, ki je doma iz dežele, kjer so učeni i konji i psi. Morda je mislil, da tisti, ki dovoli drvarjenje, more razdeliti tudi zemljo.

«Znajo li tvoji otroci čitati in pisati?» je vprašal Vilar, misleč na preprosto šolo.

Bobojedac je skomizgnil z rameni. «A — kaj ve svinja, kaj je peteršilj! In tudi treba ni. U, da bi bednemu katoliku dali zemlje —» In gledal je v to črno zemljico, kakor bi jo hotel privezati k svoji duši.

Za vasjo so se ločili. Vilar je drčal navzdol k Mušičevemu hanu, pa se ni ustavil, ker je bil han zaprt.

18.

Dva dni, preden se je Vilar v hanu seznanil z Bobojedcem, je sedel v komisno opravljene pisarni tuzlanskega postajnega poslopja pri mizi, obloženi z mnogimi papirji, stotnik Stanislav Hvalibogovski, mestni poveljnik tuzlanski, organ najvišjega poveljnika posadke, zastopljen v službene stvari. Hvalibogovski je imel poleg poslov, ki so načrtani v vojaškem službovniku, mnogo opravka tudi z ogleduštvo ali vohunstvom. Pod njegovim nadzorom je delovalo več konfidentov ali zaupnikov, ki so pozvedovali po okraju v prilog Avstrije, vrh tega je moral paziti tudi na vohune tujih držav, ki so v tistih nevarnih časih obiskovali zasedeni deželi. Pušič iz dolgocevnega čibuka je strmel v dolgi ukaz, ki mu ga je bil pravkar prinesel, v močnem omotu zapečatenega, vojaški raznašalec postajnega poveljništva. Ukaz je prišel z Dunaja preko Sarajeva stopnjema na generala in ta ga je izročil v strogo rezervatno poslovanje mestnemu poveljniku. Nad naslovnim napisom mu je stala visoka številka s črkama K. B., ki pomenita 'Kundschafter-Bureau', za

kar rabim slovenski izraz ‚vohunska pisarna‘, ki naj se ohrani v spominu, da ga porabimo, kadar postane Slovenija samostojna in bomo pošiljali svoje konfidente v tuje države. Ker je bila listina izvršena na litografskem stroju, se je poznalo, da so jo dobila mnoga višja oblastva zasedenih dežel. Hvalibogovski je čitajoč kimal in odmigaval z glavo ter pod ogrizenimi brki mišje barve krivenčil ustnice. Kaj vse zahtevajo! Človek bi se moral raztrgati, da bi ugodil vsem ukazom — psiakrev! Površno je preletel listino, jo položil na mizo in jo obtežil s škarjami. Potem je vstal ter se napotil, valeč goste oblake dima iz ust, da se izprehodi po sobi in olehča možgane, v katerih so v neredu mrgoleli novi vtiski. Vselej, kadar je dobil važen pismen ukaz, mu je skraja ozlovoljen zabavljaj. S psovanjem in hojo po sobi ter s poljsko žganico, ki jo je imel shranjeno v omari ob steni, je napravil red v glavi, preden se je mogel z bistro mislijo lotiti dela. Po kratkem odmoru je zopet sedel, razprostrl listino predse, vzel višnjevordeč svinčnik, čital vnovič ter podčrtaval značilne točke in pripisaval obrobne opazke. Zelo važen ukaz je dobil. Vojno ministrstvo je opozarjalo na mnoge vnanje agitatorje in vohune, ki so se, kakor je nedvomno dokazano, preteklo zimo in pomlad zopet v večjem številu pokazali na

več krajih zasedenih dežel, skušali nahujskati ljudstvo, ga podkupovali in mu obetali izdatno pomoč inozemstva. Vse kaže, da so na nekaterih krajih delovali uspešno. «Preskrbljeni s pravnimi potnimi listi, se ti ljudje prosto klatijo po deželi», je pisalo ministrstvo pod znamko K. B. «Z vso pozornostjo treba paziti nanje. Zdi se, da jim krinka trgovca in krošnjarja ne zadošča več in da hočejo v drugačni preobleki opravljati svoj ničemni posel. Začetkom letošnjega leta se je potikala neka pevska družba, ki je štela dva gospoda in dve ženski poljske narodnosti, mesec dni po hercegovskih postojankah, se družila s častniki in moštvom ter vohunila za neko tujo državo.» Tu je Hvalibogovskega oblila kurja polt, našobil je ustni in še enkrat prečital poslednji odstavek, ker ona pevska družba se je na potu iz Srbije k morju mudila tri dni v Tuzli, gostovala v kazini, pri Agularju in v srbski kavarni, ne da bi bil on ali kdo drugi kaj sumljivega opazil na njenih članih. Oj, oj! On sam, ki je mestni poveljnik in najvišji vojaški policaj, se je dva večera v svojem materinskem jeziku zabaval s temi pevci in pevkami, in starejšo pevko je neko popoldne zaradi narodnega sorodstva celo posetil v njeni sobi Agularjevega hotela. In nikjer ni opazil ničesar nenavadnega. «To bi bil škandal, ko bi vohunil Poljak

za tujo, morda celo rusko državo!» je viknilo nekaj v njem. Naredil je z rdečim koncem svinčnika velik vprašaj na okrajek, vrgel ukaz na mizo in svetoskrumbno kliknil: «Wisch!» — beseda, ki pomeni v slovenščini pusto čečkarijo. Svinčen klobuk bi nataknil ministru na glavo, ker piše tako žaljivo o Poljaki. In napotil se je zopet na izprehod po pisarni. Z visoko dvignjeno, misli polno glavo je korakal po sobi in z razširjenimi očmi preletel slike, ki so krasile stene. Poleg podob treh članov cesarske rodbine sta viseli tam tudi podobi, ki sta dragi vsakemu poljskemu srcu: ena je predstavljala junaka Koščiuška, druga poljskega generala Bema, ki je v madžarski revoluciji vršil čuda bistrumja in hrabrosti za Košutovo državo. Pri obeh slikah se je Hvalibogovski rad ustavljal, prav kakor bi hodil k njima v skrbi polnih položajih po svet.

Čez par minut je zopet sedel ter čital iz ukaza: «Paznega očesa treba motriti zlasti za tujimi komedijanti, lastniki cirkusov in panoram. Znano je, da je pred kratkim sodeloval pri nekem cirkusu kavalerijski častnik neke tuje države, ki je še ob pravem času prišel oblastvu v roke.» Ta odstavek je Hvalibogovski višnjevo podčrtal in na robu višnjevo napisal besedo: „Albanci“, ker prejšnja dva popoldneva so se na dvorišču neke mestne

gostilne producirali trije Albanci kot vrvo-
hodci. Razpeli so bili vrv s strehe na streho
in zelo spretno kazali svojo gibčnost in sme-
lost; zdolaj pod njimi sta sredi dvorišča dve
skipetarski babi proizvajali trebušni ples, ob
čemer so se gledalci zgražali, a s slastjo so
zrli, posebno pa dame, na čvrste in drzne
vrvohodce. Odpravili so se proti Doboju in to
dejstvo je Hvalibogovski zabeležil na ukazu,
ker je trebalo dobojsko posadko brzojavno
opozoriti na glumače.

«Pa tudi med domačini je mnogo obupanih
elementov, ki delujejo na agitatorskem polju,
posebno med onimi, ki so za časa homatij pod
turško vlado bežali na Cetinje, v Beograd in
Carigrad, ter so se po zasedbi vrnili v domo-
vino, kjer se jim niso mogle izpolniti njih nade
in kjer trosijo sedaj neizpolnjive ideje med
ljudstvo.» Ta odstavek je podčrtal dvakrat in
na robu je napravil klicaj, poleg pa je napisal:
Kaludjer.

«Ker je po nekaterih okrajih roparska šiba
še vedno v polnem cvetu,» — tako se je iz-
ražala rezervatna listina — «je v izdatnejši
meri treba porabiti konfidente. Neprestano
naj lažijo po goratih krajih, z vso opreznostjo
naj poizvedujejo o osebah, ki so v zvezi z
razbojniki, ki jim dajo bodisi nasvete, bodisi
prebivališče ali hrano. Premetenim konfiden-

tom bosenskega rodu ne bo težko se pritiho-
tapiti pod zvijačnimi pretvezami v razbojniške
brloge —.» Tu je Hvalibogovski napravil na
okrajek velik vprašaj, potem je treščil z listino
in svinčnikom ob mizo ter vzdiknil: «Pisar-
niški kozli vi! Menijo, da se zalezujejo hajduki
tako, kakor lazijo ti po dunajskem Ringu za
ponočno sovo. Pridi le sem, gigrl generalskega
štaba, pa nesi svojo frazovito butico v razboj-
niške brloge! Hm — da si sam stal kdaj pred
pravim, resničnim, živim hajdukom, oborože-
nim do zoba, kakor sem stal jaz sredi groznih
Škipetarjev, ne bi bil utekel snažnih hlač —.»
Stotnik je odložil čibuk in zopet vstal ter šel
k omari po okrepčavo. Požvekuje košček pre-
kajene gnjati s kruhom in zalivaje to pred-
poldanko s kontušovko in jaržebinko, je umi-
ljeno zrl na diplomo, ki je v okviru visela nad
pisalno mizo, na diplomo, ki se je pohvalno
izražala o njegovem junaštvu za okupacije, za
kar je postal lastnik vojaškega reda.

Ko se mu je zdelo, da se je dovolj osvežil,
je iznova zapalil čibuk in sedel k delu. Dalje
se je listina, sestavljena v slogu lepo ubranih
in zaokroženih besed, izražala o tem, kako
svedočijo vsi znaki poslednjih časov, da je v
zasedenih deželah še mnogo prepovedanega
orožja, skritega po mestih in vaseh, zato treba
poizvedovati in ogleduhovati, kar je naloga

konfidentov. Naloga vojaštva in orožništva bo, vdirati v takšna skrivališča. V zelo sumljivih primerih tudi haremom ni prizanašati, ker se je izkazalo jeseni leta 1878., da so malokontentni elementi posebno v hareme skrivali orožje.

V posebnem odstavku je ministrstvo s prstom namigavalo na bližajočo se uvedbo brambnega zakona. Uvedel se bo s silo ali brez nje, treba pa mu je pripravljati ugodna tla. Obalstvo bo itak izdalo posebna navodila, — ‚Fingerzeige‘ je stalo v originalu — kako treba poučevati ljudstvo o potrebi in koristi novega zakona, ki se ga ni bati, ker se bo vsestransko oziral na verske običaje in na ljudske težnje. Konfidenti, ki pridejo z ljudstvom v neposredno dotiko, tudi tukaj lahko sejejo dobro seme.

Dalje je ukaz opozoril na neko prejšnjo okrožnico, ki je v mnogih točkah obširno in splošno govorila o ogleduškem poslu, opozoril na oni odstavek, ki določa, naj se posebno zanesljiv konfident, kadar postane v domačem kraju ljudstvu sumljiv, premesti v drugo okrožje, ako sam želi. Izrabljen konfident naj se preskrbi s primerno službo (uradni sluga, cestar, šumar itd.), v kateri še lahko blagosnosno deluje za varnost dežele.

Naposled je ukaz naznanil, da ima dotični fond dosti denarnih sredstev na razpolago, da torej pri tako važnem poslu, kakor je ogleduštvo, ni treba varčevati.

«Nu — torej — hvala Bogu!» je vzdihnil Hvalibogovski, ko je bil do kraja prečital ter višnjevo in rdeče podčrtal odstavek, ki je vzel v misel denarna sredstva. Potem je pismeno pozval vse konfidente svojega območja, da jih pouči in razpošlje po okraju med rekama Drino in Bosno. Te pozivnice je nemudoma predložil okrajnemu načelstvu, ki je imelo v razvidu in primerni službi vse zaupnike.

Tri dni pozneje je stal Atif Sarajlija z zavestjo važnega in koristnega človeka v pisarni okrajnega načelnika. Pl. Pester ga je izprašal o mišljenju drvarjev na Konjplanini. Atif je odkrito povedal, da so drvarji nezadovoljni s hrano in znamkami, da jih inženjer podpihuje in jim obeta izboljšanje njih stanja. Načelnik si je to zabeležil, potem je poslal zaupnika k mestnemu poveljniku.

Hvalibogovski ga je vprašal, kaj dela gošpod pod gozdar, potem pa o drugih novicah iz delavskega tabora. Ko mu je konfident začel praviti o drvarski hrani in o inženjerju, je odmahnil z roko, ker ni mu bilo prav, da hoče Atif očrniti častnika, čeprav samo rezervnega. «Povej rajši, kaj dela kaludjer Milošević, s

čim se preživlja, če mnogo hodi po okraju in kaj govori.»

«O njem vem toliko, da je mnogo na poti v Tuzlo in nazaj. Mnogo posedava po hanih, vse vasi Posprečja in Majevice=planine ga poznajo, na svojih potih ogovori vsakega domačina in v Piliću poučuje dečke.»

«Saj tam ni šole.»

«Šolo je ustanovil kar na vrtu hiše, kjer stanuje.»

«Dobro», je rekel stotnik ter napisal, da je v Piliću šola, katere ni ustanovilo, ne priznalo oblastvo, kar treba naznaniti načelništvu. Vzel je v levico ukaz vohunske pisarne, v desnico pa svinčnik, stopil tesno h konfidentu, in brodeč s svinčnikom po listini, ga je s previdnimi besedami poučil o onih odstavkih, ki so govorili o agitatorjih, o skritem orožju in o brambnem zakonu. Atif je zvesto poslušal in buljil oči v tajnostni papir, ki je bil zaradi mnogih višnjevih in rdečih črt ter pripomb ves namočeraden, kakor visok uradnik, kadar tiči v paradni uniformi. Stotnik mu je zabičil skrajno opreznost in strogo molčečnost. Za delovanje mu je to pot odkazal ves tuzlanski okraj južno od Majevice=planine. Obrede naj vse vasi in vsako sumljivo okolnost naj nemudoma javi najbližji orožniški stražarni. O

vsem, kar bo videl in slišal, naj mu sporoči, kadar se povrne s poti. — Odštél mu je potnino za petnajst dni ter ga odslovil.

19.

Neko krasno popoldne je Vilar zopet zasedel konja in odjahal, da poizvedava in spoznava kraj in ljudi, seveda na drugačen način nego Atif Sarajlija. In zopet ni prišel dalje nego do Mušičevega hana. Tam je Pero ob poti iz navlečene hoste sekal skleske. Molče sta se pozdravila. Zavedel je konja v senco pod pristrešje in ga privezal. Na tnalu je sedela Danica in obšivala svoj jopič. Vstala je, razpihala ob kraju pristrešja ogenj in postavila lonček z vodo. Gost je sedel kraj svojega konja in opazoval deklico, kako se je gibčno kretala pri bornem kuhinjskem poslu, ne da bi se upala pogledati na gospodina Franjo. Njeno gladko obličje je rdelo od sramežljivosti, nekam v stran se nasmihalo, njene oči so se kradoma ozirale od ognja na vse strani. A zdelo se je, da z enim kotičkom vsekakor pazijo na tujca, ali ne bo vzrožil, ker mora potrpeti in precej dolgo čakati na kavo. Napol suho dračje se je cmerilo med dvema ožganima kamenoma, in voda nikakor ni hotela zavreti. Pa Vilar je rad potrpel. S toploto v

srcu se je naslajal ob pogledu na to v nekem oziru smešno deklico.

Prinesla mu je prvi findjan. Preden ga je vzel v roko, je prijel za žličko in mešal črni napoj. Tako je morala postati pred njim. Dvignil je obraz k njej ter mešal in mešal. Pero je klestil drva nekje tam pod mejo, videti ni mogel, kaj se godi pod pristrešjem, kako tujec z očmi in prijaznim usmevom zavaja v greh. Vilar je mešal, dokler ni pljusnilo par kapljic črnine na njeno roko. Tedaj je njen jasni pogled zadel ob njegov obraz, v štirih očeh se je nekaj zmešalo in zamigljalo, kakor da je na vedrem nočnem nebu nastal potres in so zvezde plesale krog lune. Zatrešla se ji je roka, odvrnila je pogled od gospodina Franja na kavo. Vzel je skodelico, jo nastavil na ustno in prvi požirek je zdrknil v grlo, gorak in sladak, kakor prvi občutek ljubezni. Šinila mu je v glavo misel: Kaj ko bi videl stari Pero? Ali bi ne skočil po skriti handžar in navalil na drznega švabskega tujca, ki po nepotrebnem moti nedolžno dušo! To hladno računanje ga je streznilo.

Danica ni mogla prenesti tega nenadno nastopivšega, za njo čisto novega, sladkega in pretresljivega občutka, katerega ji je zbudil ljubeznivi tujec. Vsa rdeča v lice je vzela konvico ter stekla čez pot k Oskovi po vodo.

Gledal je za njo in v svoji romantični duši se je spomnil kavkaške deklice Tamare, kakor jo je naslikal Lermontov v «Demonu». Kakor ona k Aragvi, tako teče ta bosenska deva s konvico k Oskovi; ta kraj ob šumečem gorzkem potoku je nekoliko podoben kavkaškemu; narod je enako uporen in samozavesten tu in tam, in on — ali naj stopi kot demon pred to krasno in neizkušeno deklico? Zamislil se je v svoj položaj in težko mu je postalo v duši.

Dolgo ni bilo Danice nazaj. Globoko v strugi je slonela ob skalnem robu kraj mlina ter zamišljeno zrla v potok, ki se je v belih penah lil čez pečino in se vrtel v smaragdnozelenem tolmunu pred mlinom. Kako dober se ji je zdel gospodin Franjo! Kakšna neodoljiva blaženost sije iz njegovih živih, sivkastih oči! Po srcu in duši nič ni podoben tistim tujim okrutnežem, o katerih je toliko slišala v Črni gori in o katerih vedo toliko slabega povedati v Bosni. Po zimi, kmalu potem, ko je bila prišla iz Črne gore v Pilić, ji je nekoč strašni Atif Sarajlija tako gledal v oči kakor danes gospodin Franjo. Takrat bi bila kmalu omedlela od groze, v strahu je plakala in kričala njena duša, a danes je čutila, kakor bi stala pred njo sama sreča njenega življenja, sreča, ki se je rodila nekje v daljnih severnih krajih, poto-

vala dolgo pot na jug in je sedaj s smejočim obrazom nenadno stopila pred njo. Vse jo vleče k tej sreči.; padla bi pred tega človeka ter se oklenila njegovih nog. Molila bi pred njim, kakor so jo učili v cetinjski šoli. In v solzah sreče bi se raztopilo srce.

Ko si je ohladila razburjenost, je zajela iz studenca, ki je izviral izpod skale meter visoko nad potokom, ter nesla vodo ljubljenumu gostu. Postavila je konvico kraj njega. «Kje je Vazko?» jo je vprašal, ko mu je prinesla vnošvič kave. Povesila je oči in ni mu odgovorila. On pa ni hotel sprejeti findjana, dokler ni tiho rekla: «V šoli.» Zopet se ji je prolil tok krvi od srca v obraz, zopet je v sreči koprnela pred tem zmagovitim tujcem. Omamljena je sedla na tnaló. Ne daleč od pristrešja je pela Perova sekirica, v meji nad hanom je čirikal ptiček, vmes je s pronicavim glasom udarjal kos, v jarku je šumela Oskova. Ona ni ničesar slišala; v blaženih sanjah se je zavedala samo tega, da sedi njej nasproti tisti, ki je zbudil v njej pesem prve ljubezni.

Vilar je pil kavo, pil vodo, vil svalčice in pogledaval na deklico, ki več ni dvignila pogleda k njemu. Kakor bi slišal njeno pesem, tako natanko je vedel, kaj se godi v njenem srcu. Vsa dekleta, pred katerimi je kdaj stal, so mu gledala smelo v oči, se ščeperila pred

njim, so kazala nekakšen ogenj, ki se je vžgal nekje v njih notranjosti in je skušal Vilarja omotiti z visokimi plameni, pa je hitro izjedel samega sebe, ker ni bilo nakopičenega dosti goriva v dekliškem srcu — tako je bilo na posled tudi pri Katici: no, v tej ubogi deklici tli plah ogenj, ki si ne upa na dan in je zato tem vztrajnejši, Žal, da se ta ogenj ne more prijeti njega, da ožge njo samo. Spomnil se je drugega romana, one Puškinove deve, ki se je v gorah sirovega Kavkaza javljala pred vojnim ujetnikom ter mu z iskrenimi in ginljivimi besedami razodevala svoje hrepenenje; toda ujetnik se ni hotel, se ni mogel odzvati glasu njenega srca, ker se je med njima dvigala neprehodna stena.

Dolgo je sedel molčeč in zamišljen. Ko pa ga je njegov konj začel potegovati za rokav, hrzati ter kopati s prednjima nogama, je vstal, položil denar na stolček in tiho odjezdil kakor tat s svojim plenom. Zavest, da je zasejal nesmir v nedolžno dušo, ga je tlačila ves večer.

Potem je deževalo tri dni in Vilar ni zapustil svojega zakotja. Ko se je zopet razjasnilo, je šel raziskavat Konj-planino, kakšna je na vrhu, namreč nad onim delom, kjer so sekali drvarji. Hotel je z njenega vrha ali s kakšnega prevala pogledati proti jugu v one kraje, ki jih namaka Krivaja, tekoča v Bosno,

in Drinača, tekoča v Drino. Menil je, da mora najti točko, s katere si ogleda vso pokrajino do Romanje=planine; zato si je poleg revolva verja zataknil tudi daljnogled za pas. Približal se je bil namreč tudi v obleki nekoliko domorodnemu prebivalstvu: v Tuzli si je bil kupil fes, ker klobuk in slamnik nista kaj pripravna za potikanje po šumah, in bosenski pas. Drvarji so mu pokazali stezico, ki se je vila skraja še vedno po pragozdu, pa ta je kazal drugačno lice nego oni zdolaj. Tu je bilo vse bolno, vse je hiralo in se pripravljalo na smrt, ali pa je že ležalo strto in mrtvo na tleh. Tu je bila velika bolnica v carstvu rastlinstva. Zelenje je sicer še poganjalo, pa se ni moglo ponašati s svežostjo in bujnostjo, pricvrknjeno je bilo in osmojeno kakor ob veliki suši. Inženjer ni mogel dognati, odkod in kdaj je navalila bolezen v gozd. Morda ga je pred leti že načetega po lubadarju povalil sneženi plaz, navalivši z gorenjih, slabo zaraslih predelov planine, in zdaj uničuje dalje to razvalino škodljivi črv. Pronicav, neprijeten duh je udarjal v nos kakor v bolnici po zdravilih in razkuževalnih sredstvih. Ta del prašume je bil podoben razsežni grobnici na bojnem polju, v kateri vse križem trohne razmečkana človeška in konjska trupla, razbiti in polomljeni človeški in konjski udje. Strahoma je lezel ob

skrivnostni gori poševno in navkreber in zdelo se mu je, da se mu smehlja drobna stezica ter ga ogovarja: Le naprej, človekov sin! Ne boj se teh bitij, majčken del prirode so kakor ti in v nekem oziru si jim brat vsem, mrtvim in živim! Ljubil je take samotne stezice, in kadar se je globoko zamislil vanje, so izpregovorile ter mu razodevale čudeže in skrivnosti narave. Govorile so mu o domovini, o ljubezni in usmiljenju, ker v samoti je sam zaželel takih besed. Čim više je prišel, tem nižje in redkejše je bilo drevje. Mestoma je držala stezica med samim krivenčastim grmovjem, mestoma čez golave, kjer se je vdiral zemlja in se rastlina ni mogla razviti, potem nad strmim jarkom pod gručami navpičnih skal čez robati gramoz, ki se je namlel od pečin in pokrival vse pobočje, dočim se je debelejšje kamenje, ki se je odkrhavalo, zvalilo v dno jarka, odkoder je slišal šumljanje vode.

Nad jarkom je postal, da se ogleda po kraju. Videl ni drugega nego del jasnega neba nad seboj, onstran jarka v senčni strani temnovišnjevkasto plast gozda, ki je pokrival rebrine Zelebojplanine, a pod seboj sivi debeli gramoz, ki je, podoben kamenemu morju, na široko zalil strmino. To stran, kjer je stal on, je obsevalo solnce, čigar žarki so segali globoko dol v jarek. Gledajoč ob vznožje je

zapazilo njegovo bistro oko, da se nekaj pre-
miče po kamenenem morju, da se neka temna
točka giblje med skalinami, zdaj je vidna,
kmalu zatem nevidna. Lahko je večje vrste
žival, lahko je človek, ki leze več po vseh
štirih nego po dveh. Vzel je daljnogled in
videl, da človek kolovrati navkreber, zdaj se
dviga na skalo, potem se plazi po njej, zdaj
izgine, zdaj se zopet prikaže in se mahedravih
korakov opleta po gosto nasejanem pečevju.
Ko je prišel človek više, je v njem razločno
spoznal Atifa Sarajlijo. Vilar si ga je mislil
nekje ob Drini na vohunstvu, pa evo ga v teh
gozdih, evo ga v jarku, o katerem bi človek
mislil, da ga nikdar ne poseti človeška noga.
Zasleduje li razbojnike v tej puščavi? Skrivali
bi se todi pač lahko, toda kje jim dobiti
hrane? Vilar ni bil boječega srca, pa vendar
se je dotaknil revolverja, čigar bucika mu je
gledala izza pasa. Ta zvesti tovariš je pregnal
mravljince, ki so mu gomazeli, kakor se mu
je zdelo, po hrbtu. Atif se je dvigal više in
više po pobočju, pokritem že s samim raz-
krhljenim pečevjem. Ni prišel na stezo, ampak
krenil je z gramoza, šel v poševni smeri ter
izginil v grmovju.

„Bog ve, kaj išče v tej odurni samoti. Haj-
dukov gotovo ne. Dasi je hrust in goreč v
svoji službi, se vendar ne bo upal sam nadnje

v gozdna skrivališča, si je mislil Vilar ter nadaljeval svojo pot. Zavil je krog skalnih grušč in prišel v nekaj korakov dolgo, senčnato in mračno dolinico, po kateri je tekla ona bistra in čista vodica, ki jo je slišal šumeti iz jarka. Ob tej vodici, ki se je pripenila po izdolbenem skalovitem žlebu, je bilo dosti pestrega rastlinskega življenja. Kakor freska je pokrival raznobarven mah peščena tla ob potočku, tu z zelenkastim, tam z rumenkastim ali plesnivოსvetlim pregrinjalom. Bogme, kakšen tapetnik je narava! In kakšne žile je zarisala v pečine, razjedene po vodi: tu temnomodre, tam belkaste, tu temnozelenene, tam črne in kakor bi se igrala, je, veseleč se svoje umetnosti, tudi z rdečo barvo brizgnila tu in tam v kamen.

Vilar se je napil iz potočka in udaril naprej v breg. Vsekakor je hotel videti, kakšen je svet zadaj ob razvodnici med rekama Bosno in Drino. Prispel je res na preval, toda tam ni videl nič posebnega. Sami gozdi in skale so se razprostirali vsenaokrog po hribih, zakotjih in jarkih. Naprej se mu ni ljubilo, dasi je stalo solnce še visoko. Ogledaval se je, kje bi bilo kaj odprtega sveta, da bi tam sedel in odpočil, pa prostor, kjer je stal, je bil ves zadelan in obit s skalami in lesom, sličen tesni ječi, tako da v tej moreči tišini ni maral počivati. Na-

potil se je nazaj po stezi in privoščil si je počitka v slikoviti, hladni dolinici, kjer se je bil prej napil iz gorskega potočka. Sedel je na mah in zapušil. Tu ni čutil težkotne, dušeče tišine; kolikor toliko je bil razgled odprt, in v njegove, od mladostnega navdušenja in hrepenenja kipeče misli je žuborela skromna vodica, kakor bi gorska vila tiho pritrjevala njegovim načrtom in odgovarjala njegovim željam. V sladki omotici se je zleknil po mahu in zdelo se mu je, da je vila pristopila k njemu, se posestrila ž njim ter sedla onkraj potočka na mah. „Bodi pošten in pravičen na vse strani!“ mu je naposled zašepetala. „Bodi oprezen in previden, ker tu preži vohunstvo in ovaduštvo na vsakega, ki govori s srcem po svojem umu razumu. Pazi na svoje mehko, občutljivo srce!“ Tu je Vilar zaprl oči in zadremal. A še vedno je videl poleg sebe posestrimo vilo, ki je postala mahoma podobna Danici: po stasu, po obleki in obrazu. Kakor bi se bil napil hašiša, tako sladke in žive sanje je imel.

Zbudilo ga je neko rožljanje, a tisti hip še ni imel v redu svoje zavesti kraja in časa. Preplašen je dvignil glavo. Kaj to ropota nekje v zakotju, kakor bi drdrala kočija po grbastem tlaku, ali kakor bi prasketal ogenj v apnenici! Zdajci je priletel kamen po skalovju in prav blizu njega padel na tla. To ga je pri-

vedlo do popolne zavesti. V strahu se je porbral z mahu in skočil iz zakotja na stezico. Mravljinci so mu zagomazili po hrbtu, ko je na ovinku pod skalnimi gručami zagledal visokega moža. Hipoma mu je prišla misel na hajduke, ki se lahko skrivajo med pečinami in so morda vrgli kamen proti njemu. Zagrabil je za revolver, a precej ga je zopet zataknil za pas, ker oni velikan se je okrenil k njemu. Vilar je spoznal Jovico Miloševića. Smeje sta si šla naproti.

«Tvoj revolver bi mi pričal, da se bojiš hajdukov», je začel Jovica. «A ker pospavaš na takšnih samotah, vidim, da se jih nič ne bojiš. In tebi se jih ni treba bati. Poštenjaku, kakršen si ti, ne store žalega.»

«Ali ti občuješ ž njimi?» se je začudil Vilar.

«Ne občujem. Saj tukaj jih ni, v Hercegovini pa že zbira Stojan Kovačević njih krdela. Šel sem pravkar mimo tebe in te nisem prebudil, ker si tako sladko spal. A tu na ovinku sem se domislil, da bo bolje, ako greš z menoj, ker se bliža večer. Kako boš hodil sam po temnih gozdih domov — sem si mislil in baš sem se hotel vrniti k tvojemu ležišču.»

«Ti si vrgel kamen?»

«Kakšen kamen?»

«Padel je tik mene na tla, in nekaj je zapopotalo za skalami. Kaj je bilo to?»

«Suh plaz se je odtrgal nekje in zdrknil v kotlino. Hajdiva sedaj v dolino! Do mraka sva v Medvedjem dolu, naprej naj ti posveti delavec s plamenico.»

Hitro sta hodila navzdol. Jovica je stopal gibčno in varno kakor koza; včasih je moral prikrajšati korake ali celo postati, da mu Vilar ni zaostal. «Polahko, polahko!» je, postajajoč in se ozirajoč, klical Vilar tam, kjer je bila stezica zelo strma ali je bilo treba lesti krog krhljivih in mlinčastih hlodov, ležečih v poslednjem mrtvilu v bolnem gozdu. Inženjer se je na vso moč trudil, da bi ga brez zadržkov dohajal, pa se mu ni posrečilo, čeprav je bil že premočen od potu. Sramoval se je svoje okornosti in nespretnosti in zdelo se mu je, da je kaludjer nalašč zapustil pravo stezo na strani in drl naravnost čez trhline, da bi pokazal Švabi, za koliko je Bošnjak v svojih opankah utrjenejši na takšnem ozemlju.

Ko sta prišla na zložnejšo pot, sta se porazgovorila. Milošević je pravil, da je šel prejšnji dan po opravkih v Kladanj, a sedaj se vrača.

«Torej si dva dni zamudil šolo», je pripomnil Vilar.

«Moje šole je itak konec. Predsnočnjim sta prikoralala v Pilić dva orožnika z ukazom, da mi načelnik prepoveduje šolo, ker nisem

uradno preizkušen, potrjen in nastavljen za učitelja.»

«In kaj sedaj?» je presenečeno vprašal Vilar.

Jovica je potresel kodre in zmajal z orjaško ramo. Čez hip je vzkliknil: «Nič. Moja roka se kmalu ozdravi in onda — kar hoče naš pravoslavni Bog.» Svečano so donele te pre-roške in zlovešče besede po gozdnem mraku.

Vilar je molčal. Preobilje življenske sile je v tem korenjaškem človeku. Škoda zanj, da mora poginiti v neravnem boju, toda s svojimi nazori in svojo neupogljivostjo bi poginil tudi za samostanskimi zidovi, ker za mirno življenje ni bil ustvarjen. Tako si je mislil, zroč na močna meča svojega sopotnika. In domislil se je naših šol: kako je tu vse lepo urejeno po neki šabloni in nadzorovano, uklenjeno v sistem, tako da se mladina vadi hinavstva, laži in pohlevne vdanosti. Miloševića pač niso smatrali za sposobnega, da bi polagal v mladinska srca kvas, iz katerega bi vzklile čednosti, ki naj dičijo vdanega in pokornega državljana. Zato so razgnali njegovo šolo. Vedeli so, da je v njegovih mislih in besedah kvas, ki rodi odpor in željo po svobodi, zato so mu zabranili pouk. Tako je premišljeval inženjer.

Po dolgem premolku je izpregovoril: «Škoda tvoje šole. Videl sem te oni dan, ko sem šel

z Bobojedcem mimo in si poučeval na vrtu. Ugajalo mi je tvoje učenje.»

Milošević je obstal, z zamišljenim izrazom zrl inženjerju naravnost v obraz in rekel: «Ti si me nadzoroval in ovadil?»

Vilar se je zavzel. «Jaz? To se zelo motiš. Jaz — vohun in ovaduh proti učitelju?» Drzno je gledal na Miloševićeve bele zobe, ki so se prikazali med rdečima, smejočima se ustnicama. Nehote je njegova desnica legla na revolverjev držaj.

«Pusti vruga za pasom», je rekel Jovica. «Ne bojim se ga, a tebe spoštujem, ker te poznam, da si pošten in odkrit ter ljubiš naše ljudstvo. Tudi za mene si se že zavzel v položaju, ko ti je bilo sitno.» Nadaljeval je pot navzdol.

«Nič mi ni bilo sitno, ker vsaki krivici odločno nasprotujem», se je razburil Vilar.

«Oprosti, brate, samo pošalil sem se s teboj. Dobro vem, da me je ovadil Atif Sarajlija, ki baš sedaj vohuni po okraju.»

«Kdo ti je to povedal?»

«V našem taboru je vse znano, kar se dela v vašem. Vem, kdaj si prinesel ukaz Atifu, naj gre v Tuzlo, da ga pošljejo po vohunskih potih. Vem, da je hodil danes po tem gozdu, in skoraj bi uganil, kaj je iskal todi.»

«Tudi jaz sem ga videl. Prišel je iz jarka, ki se nahaja tu doli pod nama.»

«Dobro, gospodine Franjo. Zapomni si da našnje popoldne. Čez sedem let pride vse prav.»

Vilar se je začudil ob vsevednosti agitatorjevi. «Kje je vaš tabor?» je vprašal in tisti hip je obžaloval svojo preveliko radovednost, ker je vedel, da ji Jovica ne ustreže.

«Ves narod od morja pa do reke Drine in še dalje je naš tabor. Vsi čutimo, da gre z Bosno navzdol v propast, ako si svoje usode ne določimo sami. Iz Dunaja je treba izsiliti, prostovoljno ne dajo ničesar iz rok. To vedo Italijani in Madžari, ki so za svojo samoupravo prelili potoke krvi, to vemo tudi mi.»

«Ne igrajte se z železom in krvjo. Tudi v Bosni se obrne vse na bolje. Mi smo počasni kakor Rusija, no, odločilni krogi včasih niso brez dobre volje. Treba počakati, ko bodo smeli bosenski ljudski zastopniki in zagovorniki odkrito govoriti o tem, česar treba Bosni. Čas poruši vse staro in zgradi novo.»

«Do takrat bo zamorjen naš čut za svobodo.»

«Pod sultanom ste živeli neko široko handžarsko svobodo, vsaj pravite tako, v tej svobodi pa ste zaostali za sto let za drugimi narodi.»

«Tudi Bolgari so bili pod sultanom, pa glej, kako sedaj napredujejo! Oni so jasen dokaz,

kako plehka je trditev, da nismo zreli za avtonomijo, ki nam jo je prisodil svetoštetanski dogovor. Namesto avtonomije so nam v Berlinu prisodili avstrijsko vlado, ki ima mnogo denarja za orožje, orožnike in vohune, a nima ga za naše šole.»

«Ti greš neugnan za nekim ciljem, da bi uveljavil svojo osebnost», je govoril Vilar, zroč v agitatorjeve kodre. Takrat še ni poznal sebe, ni vedel, da bodo smatrali tudi njega za samosvojega človeka, za takšnega, ki hoče po svoji glavi vse sam zasnovati in uravnati, ki se ne boji težkoč življenja, izvirajočih iz tragičnih nasprotij med bornim posameznikom in mogočno družbo. «Žal, da sedaj ni prostora v Bosni za takšne krepke, neupogljive značaje. Odkrito ti povem, Jovica, da se bojim za tvojo bujno glavo.»

Kaludjer je pritrknil, rekoč: «Srbin se ne boji smrti. Smelo ji je gledal v oči na mnogih bojiščih. Tudi za Avstrijo se je boril hrabro kakor za svojo domovino. Nasilne smrti smo v Bosni vajeni, o čemer še zaslišiš, o čemer se tudi sam prepričaš. Spomni se takrat mene, gospodine Franjo! Moje geslo se glasi: Ako moremo biti svoji, čemu bi bili tuji.» Po teh besedah je zamahnil z gorjačo in s širokimi koraki stopal navzdol.

Vilar je zopet zaostal. Usta so se mu raztegnila v nasmeh. Smejal pa se je svojemu priimku „gospodin Franjo“, ki se je tako hitro raznesel in udomačil po okraju. Ni li to znamenje, da postaja popularen? Čez hip pa je navezal svojo misel na Miloševičeve besede. Na kaj namigava agitator? Ali se res pripravljaja nova vstaja? Ali se hoče v nasilni smrti žrtvovati, ali res upa na končno zmago in se hoče pobahati ž njo?

Jovica je postal ter se ozrl po bolnem gozdu. Ko ga je bil Vilar došel, je rekel: «Glej, brate, takšnemu gozdu je podoben narod, ki si ni umel ohraniti svoje individualnosti. Koliko je tu okrog naju hiranja in smrti!»

«A še se dviga marsikak zdrav hrast, boreč se za svoj prostor. Takšnemu hrastu si podoben ti, Jovica. Sprijazni se z razmerami, ne sanjari o brezuspešnem uporu. V misli se ti kaže vse drugače, nego se dogaja v resničnem življenju. Ti se precenjuješ, tvoji vratolomni nazori te privedejo kvečjemu v hajduški tabor. Kaj pomaga dandanes Bosni vsa handžarska slava? Nastopila je zanjo nova doba, ki zahteva mirne, trezne, globoko premišljene politike, nikakor pa tiste handžarske. Prepričan sem, da bi ti s svojo nadarjenostjo lahko mnogo koristil rojakom, ko bi se nekoliko ugnal, vdal, upošteval dejanske razmere —»

Vilar je vedel, da govori budalost, da je vsaka beseda pred Miloševićem bob ob steno, no, nekaj ga je gnalo k temu orjaku in trpinu. Duševno se mu je približal, ko se je bil zavzel zanj pred Buzdugo. Našel je človeka, ki se je upiral vsakemu sedanjemu sistemu, v nekem oziru sorodno dušo, ki je kakor njegova trpela in sovražila sodobno družbo.

Milošević je obstal pred trhlím deblom, ki jima je zapiralo pot. Z divjim ognjem v očeh je pogledal na Vilarja, ki je ostrmel ob takšnem pogledu. «Ti nisi videl naših bojov,» je nasmešljivo rekel, «nisi še dolgo v Bosni, torej ne poznaš še vsega našega trpljenja, zato ti tečejo kakor popu pred bolnikom pomazljene besede vse vprek: ena z brda, druga iz doline.» Gibčno se je zavihtel čez deblo ter počakal tovariša, ki je trudoma kobalil čez drevo, kakor bi se vzpenjal na slona. Jovica je nadaljeval: «Tudi trdo drevo navrta črv, a mene ne bo. Ti mi namigavaš, naj grem na tuzlanski otok in naj se tam utopim v vaših zabavah. Dobra pridobitev bi bil jaz za vojninstvo in ovaduštvo, ker več vem nego deset Atifov, več nego vsi njih konfidenti skupaj. Kakor pop peva, tako i djak odpeva. Pa slabo me poznaš.»

Vilar je bil prelezal mrtvo drevo. Zadihan je odgovoril: «Tudi ti me slabo poznaš. Niti

pet korakov bi ne šel s teboj, ko bi ti tukaj kot domačin upravljal vohunski posel. Hotel sem ti svetovati, da bi se pri svoji sposobnosti lahko potrudil za učiteljsko pa tudi za uradniško mesto. Vaša odvisnost se bo nekoliko ublažila, kadar pridejo domačini v uradniške službe. Doslej niti uradni sluge niso vašega rodu.»

«Niso in ne bodo. Kakor po naših gozdih, tako se je zaskominalo vašim ljudem po bosenskih službah. Trumoma prihajajo preko Save. Vlada jih dobro plačuje, ker se mora nanje opirati, kar dela vsaka vlada, ki nima zaslonbe v narodu. Ti siti ljudje bodo vedno odrivali domačine od uradniških poslov. Bošnjak naj pogine, naj se izseli, ako tukaj ne mara bedno životariti. Za časa turške carevine smo govorili:

Siti vuci i na broju ovce —
nit je bilo nit će kada biti.

Tudi sedaj ni bolje. Sicer se pa moja dobra glava tudi za bogato plačo ne ukloni, dokler je živa. O tem mi ne govori, gospodine Franjo! Ko bi prišlo tisoč mož s tvojim srcem k nam in bi se kakor ti pomešali med nas in bi posedali z nami, tedaj bi spoznali naše siromaštvo in našo nesrečo in pomagali bi nam. V družbi takšnih poštenih ljudi bi tudi jaz delal

za Bosno; a oni v mestu, oboroženi in učeni, nimajo srca za nas, naše bede nočejo videti, oni nam s svojimi zakrknjenimi dušami nikdar ne pomorejo. Skozi okna svojih kavarn in gostiln zro s preziranjem na našo obleko, štejejo nas k bitjem nižje vrste, celo njih propadle ženske se ošabno smatrajo za zmagovalce in porobitelje Bosne.»

«Vseh naših žensk mi ne meči v eno košaro! Tudi dobre, sočutne ženske imamo. Vse časti vredna je na primer tvoja teta.»

«Vukosava Bajićeva je zlata duša, prava Srbkinja, nje ne štejem med tujke. Si li govoril ž njo?»

«Menila sva se o tebi. V njej imaš dobro zagovornico.»

«Pove naj ti, koliko mi velja lastna osebnost. Vse sta mi svoboda in srbstvo.»

«Brate, zdiš se mi samonikel, izobražen, načitan, skratka čudovit človek. Večkrat premišljujem o tebi. Burna je morala biti tvoja mladost kakor vsakega človeka, ki se je rodil v Bosni in Hercegovini ter je videl pojemanje turške sile. Radoveden sem, kako si prišel baš ti s svojim nemirnim srcem in viharo mislijo v samostan.»

Tedaj je kaludjer postal, se obrnil k inženjerju in ga vprašal, ima li duhana pri sebi.

Vilar mu je ugodil. Zvila sta si svalčici. Srbu sta se od razburjenosti tresli rdeči ustnici, ko je lepil papiroso.

20.

«Idiva počasi, ni še tako pozno in zamuditi nimava ničesar. Pojasnjeno naj ti bo moje življenje, da me boš sodil po pravu in resnici», je rekel Milošević in nadaljeval pot. «Rodil sem se v Nevesinju v Hercegovini, kjer je imel moj oče dučan in hišo. Moja mati me je tako vzgajala, da sem že v otroški dobi vzljubil svečeniški stan. V hišo je zahajal tedanji nevesinjski pop Arzen Dimitrijević, častitljiv, dober in reven starček. Vse je dal siromakom, neustrašno se je potegoval za kristjane, kadar jih je gnetel Turek. Večnaja pamjat poštemu človeku! (Jovica je dvignil čepico.) V našem domu je bil skoraj vsak dan. Pravil nam je o slavni minulosti grškega in srbskega naroda, o zmagovalni sili pravoslavne vere, kar se je močno prijelo moje mlade duše. Rad je posedal pri mojem očetu v dučanu, kamor jima je moja mati prinašala kavo. Pri kavi sta rešetala politiko in delala načrte za osvoboditev Hercegovine. Še drugi mrki možje so zahajali tja in prepričan sem, da se je v našem dučanu zasnovala nevesinjska vstaja, ki je zasnetila takšen ogenj na Balkanu. Kakor bi bil

sam otrok, tako se je otec Arzen igral z menoj; toliko miline in dobrote je bilo na njem, da si nebeških svetnikov nisem predstavljal drugače nego v njegovi podobi, Ko sem bil dvanajst let star, sem umel po njegovi zaslugi že gladko čitati in pisati. Mati mi je večkrat rekla, naj se zgledujem po tem svetem starčku, ki je ob praznikih molil v naši hiši različne molitve ter pel dele liturgije, pri čemer sem mu tudi jaz pomagal. Ko je bil spoznal moj lepi glas in mojo nadarjenost, je prigovarjal roditeljem, naj me posvetijo popovskemu stanu. Oče se je nekoliko branil, mati pa je precej pritrčila, nakar se je pričelo učenje doma pod Arzenovim vodstvom. In spomnili so se ti dobri ljudje, da bi bile moje vednosti nepopolne in nezadostne, ko bi završil učenje v kakšnem hercegovskem samostanu; zato so določili, naj grem na končne študije v seminarske šole v Karlovcih. Moje veselje do povstva se je nekoliko ohladilo pri misli, da moram zapustiti roditelje in kršno Hercegovino, a vdal sem se. Takrat sem bil že dvajset let star. Moja mati je pisala v Karlovce svojemu stricu, ki je bil uradnik na dvoru patrijarha Andjelića, pisala je svoji sestrični Vukosavi Bajićevi, in tako sem bil po priporočilih in priprošnjah sprejet v patrijarhove šole. To se je zgodilo štiri leta pred nevesinjsko

vstajo. Učitelji v Karlovcih so bili častitljivi in prijazni svečeniki, pod njih okriljem sem še bolj zagorel za njih stan. Marljivo sem se pripravljajal za poklic. Nisem se učil samo tega, kar treba vedeti popu, tega je namreč malo, tudi v druge stroke sem pogledal, na primer v zgodovino, in proučil sem srbsko in hrvatsko književnost. Skraja sem sanjaril o tem, kako pojdem v samostan in se poglabim v carstvo znanosti, pozneje sem izpremenil misli. Zgodila se je z menoj velika sprememba, ko je bilo vstalo Nevesinjsko polje proti Turkom in se je upor razširil po vsej Hercegovini. Vesti iz domovine so me toliko prevzele, da sem od dne do dne bolj zanemarjal nauke. Knjige so ležale nedotaknjene na polici, prah se je nabiral na njih, a jaz sem hodil s sklonjeno glavo in neprestano sem premišljeval o mukah in junaških podvigih svojih rojakov. Srbija in Črna gora sta napovedali Turčiji vojno. Takrat nisem mogel več prestati v Karlovcih. Želja po roditeljih in po bojih s Turki me je gnala domov. Nekega dne sem stopil pred seminarskega predstojnika, pred strica in Vukosavo Bajićevo ter jim naznanil svoj sklep, da hočem postati deležen usode svojih rojakov in se nemudoma vrniti v Hercegovino. Niso mi branili, tem manj, ker se je moje učenje že bližalo koncu in sem znal že na

pamet ves katekizem ter psaltir in mi presledek ni mogel škodovati. Preskrbeli so me z denarjem in v družbi treh Srbov prostovoljcev sem se vrnil domov. Moja pot je šla po polževo. Avstrijska uprava ni rada videla privala prostovoljcev. Naposled sem vendar prispel v Dubrovnik. Tu sem zvedel od nevesinjskih begunov, da leži moj oče ranjen v dubrovniški bolnici in moja mati streže tem bolnikom. Tekel sem v bolnico. Oče se je v prsi ranjen boril s smrtjo. Spoznal me je sicer, a govoriti ni mogel več. Shujšano, malone do kraja uničeno sem našel mater, ki je bila pri mojem odhodu v Karlovce tako krepka in zdrava ženska. Njen obraz je okostenel in upadel, oči so se ji globoko usedle, same solze so zamorile njih nekdanji sijaj. Prvikrat sem jo videl tedaj jokati. ‚Draga mati, povej, kaj se je zgodilo z nami?‘ sem zavpil, držeč v naročju ubogo mater in zroč na umirajočega očeta. Zvedel sem vso našo trpko hercegovsko usodo. Pred letom se je bila začela vstaja in ž njo slabi časi za očeta. Krščansko prebivalstvo je zbežalo z Nevesinjskega polja, ta v gore k vstašem, ta v gostoljubno Črno goro in v Dalmacijo. Moj oče ni ničesar več prodal: Turki niso zahajali v njegov dučan; kar je še ostalo drugega prebivalstva, je bilo vse obubožano. Velika beda se je naselila v naši hiši in po vsej

Hercegovini. Pičla polja so ležala večinoma neposejana, a kdor jih je še obdelaval, ni več hotel plačevati tretjine. Ves dotedanji družabni red, itak nevzdržljiv, se je zrahljal in razvezal. Četovalo je vse križem: zdaj so udarili na puntarske vasi Turki, kmalu zatem so navalili vstaši. Po nekem spopadu so Turki zažgali Nevesinje in zgorela je naša hiša z dučanom vred. Tako je prišel moj oče ob imovino. „Beži, Danica — je rekel moji materi — beži s hčerko in drugimi rodbinami v Dubrovnik, jaz pa vzamem puško ter handžar in pojdem v gore.“ Tako se je zgodilo; močna četa Stojana Kovačevića je spremila begunce do meje. Tako je ubežala moja mati v Dalmacijo. Ker je bil moj oče ugleden, drzen in hraber in je imel še nekaj novcev, je postal vojvoda večji četi, ki je pod njegovim vodstvom vršila čuda junaštva. Pol leta je četoval po Hercegovini, dokler ga ni v nekem boju ob dalmatinski meji zadela turška krogla. Vstaši so ga odnesli čez mejo, in dalje dobri ljudje v Dubrovnik.»

Jovica je umolknil.

«Pripoveduj dalje!» ga je izpodbujal Vilar.

«Dva dni po mojem prihodu v Dubrovnik je moj oče umrl. Večnaja pamjat hrabremu junaku! (Jovica je dvignil čepico.) Ker so premnogi begunci postali dalmatinski vladi nad-

ležni, sem vzel mater in sestro in ju odvedel preko Kotora v Črno goro. Potem sem se oborožil in hajdi po najkrajših stezah v Hercegovino. Spoznal sem Stojana Kovačevića, Lazarja Sošico, Hubmajerja, četovali smo po vsej Hercegovini; tudi na strani Petra Karadžordjevića sem stal pred sovražnikom. Bil sem že nad pol leta vstaš, ko so nas nekoč prisilili Turki, da smo se jim umaknili na črnogorsko ozemlje. Takrat sem zapustil četo ter se napotil na Cetinje, da vidim svojo mater. Toda več je nisem našel med živimi. Umrla je bila od srčne boli v veliki bedi kmalu po naselitvi na črnogorskih tleh. Večnaja pamjat dobri majki!»

Jovica je tretjič dvignil čepico ter jo pomaknil na tilnik. Vilar je ginjen gledal na njegovo bodro postavo. «Ta je dostikrat videl smrt» — si je mislil. Rad bi bil kaj pozvedel o Danici, pa se ni drznil vprašati. Da bi pobudil kaludjera k nadaljevanju svoje povesti, je vprašal: «Kaj se je zgodilo z onim popom — Dimitrijevićem?»

«Sveti otec Arzen je umrl prvi mesec vstaje. Turki so ga vklenili in vrgli v neko mrzlo ječo, kjer so ga pustili tri dni ležati. Zvračali so krivdo nanj, da je hujskal na upor, pa mu niso mogli dokazati. V ječi se je prehladil in je kmalu nato umrl. Bil je že nad osemdeset

let star. Vsi moji dobrotniki so poginili. Večnaja jim pamjat!» Jovica se je odkril, se prekrižal in par minut je korakal s sklenjenima rokama. Iz njegovega izmučenega srca se je dvigala k nebu vroča molitev za hercegovske mučenike. Grozna tišina je vladala v mrtvem gozdu; le brstje in suho vejevje je hreščalo pod težkimi koraki. In mrak je že nastopal.

Ko se je bil pokrilo, je inženjer izpregovoril: «Kaj — si se li iz Črne gore še povrnili v Hercegovino? Ali ste še četovali?»

Jovica je zamahnil z roko in počil s prsti, kakor bi hotel pregnati vse težeče ga lirske občutke in spomine. «Haj!» je kliknil v mrak in utihnil. Čez hip je nadaljeval: «Četovali smo do poletja 1877. leta. Takrat so odjenjali Turki in Hercegovini se je olajšalo. Potrebovali so nešteti množice vojaštva, da branijo Donavo in Anatolijo Rusov, ki so jim bili napovedali vojno. V silne roke je prešla usoda balkanskih Slovanov. Odložil sem orožje ter se vrnil v Karlovce. Doba bojev je napravila iz mene moža. Učenih knjig več nisem jemal v roke, več nisem hrepenel po zaprtju za samostanskimi zidovi, a poprijela se me je želja, da bi prehodil vse kraje, kjer prebivajo Srbi, utrjujoč ljudi v veri in narodnem odporu. Najrajši bi bil postal nekakšen potujoč svečenik, podoban onemu, o katerem je pel Kačić:

I otide od grada do grada,
isповida, grčki pripovida,
Boga moli, poje liturgiju,
travu jede, hladnu vodu pije.

Glej, brat, tako nevesel stan sem si izvolil.»

Kaludjer je zadržal vejo, ki je zapirala pot.
«Kako si prišel v Bosno?»

«Z Avstrijo vred sem prišel in kakor Avstrija, tako sem i jaz pričakoval veselega sprejema. Patrijarh Andjelić je izbral nekaj popov in svečeniških novincev ter jih dal na razpolago novi bosenski vladi, da jih nastavi na izpraznjenih župah in po samostanih. Prišel sem v samostan v dobojskem okraju. Tu naj bi se še izpopolnil v svetih obredih, potem bi me posvetili za dijakona. Kmalu mi je postalo samostansko zidovje pretesno in želel sem si ven med narod. Ob vsestranski nezadovoljnosti ljudstva, ob izgredih, ki so se godili ob razoroževanju, se je zbudil v meni star vstaš. V vseh prepornih vprašanjih, pri vseh krivicah, ki so zadele domačine, sem stopil javno in odločno na stran zatiranih siromakov vseh veroizpovedanj, dočim je moj iguman, vreden učenec madžarskega patrijarha Andjelića, na vse načine pazil, kako bi poslužil novi vladi. On je pri vsaki krivičnosti, ki se je zgodila Bošnjakom, zaprl oči, zato je bil v veliki milosti pri okrajnem načelniku in v Sarajevu pri

vladi. Seveda sem se kmalu razprl ž njim. Si li slišal v Tuzli, kako sem pometel z vašo razuzdano gospodo v Ozren-manastiru?»

«Nekaj malega sem slišal, natančneje povej ti!»

«Dobro. Takrat sem javno opomnil gospodo, naj se vede dostojno, ako se prišteva olikanim ljudem. Pod Ozren-planino je prastar samostan, kamor je izza davnih časov ob Marijinih praznikih, potem na Ivanje, Petrovo in Ilijino trumoma potoval pravoslavni narod, da išče tolažbe pri božjih ugodnikih. Nekdaj so bili menihi goreči za vero in s tem tudi za narodnost, zato so bili Turkom trn v peti. Prigodilo se je v burnih časih, da so se vršile bitke med Turki okoličani in božjepotniki. Naposled je turška vlada zaprla samostan in iztirala igumana in njegove tovariše. Dandanes vidiš v cerkvi sledove turške okrutnosti. Notranjost sten je razdrapana in obstreljena, bogorodici so izpraskane oči. Pod avstrijsko vlado se je to svetišče zopet otvorilo. Ker še tam ni mehnihov, sva z igumanom hodila tja ob božjih potih opravljat cerkveno slavnost. Tako sva bila tam tudi predlanskim na Petrovo. Dan je bil krasen in mnogo pravoslavnega ljudstva, starega in mladega, se je narinilo od vseh strani. In glej, iz Tuzle je prišla tisti Petrov dan gospoda, oborožena s sabljami in revol-

verji, da ogledajo manastirske zanimivosti. Pravzaprav so prišli na samo zabavo. V družbi je bil Bajić s soprogo in svakinjo; te sem poznal iz Tuzle, ker sem parkrat posetil svojo dobro teto. Tudi žida načelnika sem poznal. O orožniku Buzdugi so mi povedali tuzlanski Srbi, ki so prišli na božjo pot, da je zver v človeški podobi; pripeljal je s seboj omoženo handžijico iz hana ob Spreči, razuzdano židovko. Še trije drugi oficirji so prišli z izletniki. Prihrumeli so dopoldne po končanem cerkvenem opravilu, navalili na samostan in cerkev in vse so preobrnil. Iguman jim je vse razkazal in jih povabil na obed. In ti ljudje so se razprostrli po samostanu, kakor bi bili doma. Iz svoje sobe sem videl, kako se razbrzdano vedejo po hodnikih. Takim drzovitim razuzdanostim, kakršne je uganjal načelnik z Bajićevo ženo in orožnik Buzduga s Samojlovko, še nisem bil priča. Grem k igumanu in pravim: 'Ti ljudje so menda znoreli; zasedli so manastir in ga skrunijo. Po hodnikih se vodijo za bele roke in vedejo se, ko da je temna noč. Turki niso huje gospodarili v njem.' Iguman je nevoljno odgovoril: 'Pusti jih, oni so gospodarji. Sami bodo dali odgovor pred Bogom. Narod jih ne vidi za samostanskim zidovjem. Pohujšanja ni.' V meni je vrela kri, a molčal sem. Tudi pri obedu niso kazali

posebne olike. Imeli smo pečenega jarca, pilav in kruh; vina ni bilo v samostanu. Stregel nam je knez iz Petrovega sela. Ker je prinašal v obednico bos in je nosil kito, so se mu hohotale ženske. Najin obed jim je bil preskromen, razpoložili so torej po mizi vse, kar so prinesli s seboj: kuretino, svinjino in veliko čutaro vina. Iguman je govoril umiljeno, ponižno in vdano ter jemal od njih brašna, a jaz ničesar nisem hotel vzeti od teh razvratnih ljudi. Vse sem vljudno odklonil, ker se mi je gabilo iz njih rok. Mrko sem zrl nanje, ki so jedli kakor kobilice in pili kakor čutare. To ni bilo prav onemu Buzdugi, ki sem ga bil malo prej zaslačil pri grehu. In ker slučajno nisem bil navzoč pri neki napitnici, ki jo je proiznesel načelnik, me je oblastno vprašal orožnik: 'Povej, kakšne vere si ti, kaludjer, srbske ali avstrijske?'

Čista je moja vera, sem odgovoril, ker korenini v Bogu. A vedi, da v Švabi ni vere, kakor ni v morju mere.

'Kaj meniš, kaludjere,' je povzel, veselo zroč name in na svoje ženske, 'ali kdaj zasije Bosni solnce slave, kakor se bolj abotno nego koristno izražajo srbski pesniki?'

Odgovoril sem: Vse se lahko zgodi; naš pregovor pravi: Iz robstva ikad, iz groba nikad. Slava in propast gresta druga za drugo

kakor dan za nočjo. — Še več podobnega, za dirljivega smo govorili. In tako so se napele strune.

Po obedu je šla družba na trato za cerkvijo, kjer je taborilo ogromno ljudstva. Na več mestih se je igralo kolo. Družba se je zarila, ali kakor pri vas pravijo, ponižala se je med ljudstvo. Šel sem kraj Buzduge, ki je delal družbi gaz. S svojo bikovko je ošvrknil zdaj tega, zdaj onega, včasih prav občutno. Ljudje so se umikali in divji pogledi so sršeli na oblastnega človeka. „Je li to moralno, kaludjere, da igrajo vaši ljudje na božjih potih kraj cerkve kolo?“ me je vprašal sredi množic.

V tem ne vidim ne jaz ne naša pravoslavna cerkev pohujšanja, sem odgovoril. Mladi in stari ljudje se zabavajo po naše javno, pod milim nebom in pri belem dnevu. Preglej vse množice, niti enega pijanega ali drznega človeka ne najdeš med njimi. To je njih nedolžno veselje. So li moralne vaše zabave? Videl sem vas, kako ste se nesramno zabavali po pustih samostanskih hodnikih, videl sem te, kako si z ono omoženo židovko vdrl v prazno samostansko celico. Reci, gospodine, je li to spodobno? Poslednje stavke sem vpil, tako da so jih slišali mnogi in ostro sem zrl na grešnika. Grozljiveje ga ne bo sodil večni Bog na sodni dan. Narod je bil itak že razburjen, ker

marsikoga je skelel udarec orožnikove biskovke, drugi so se zgražali, ker se tujci niso povsem spodobno vedli v gneči: moški so pozkušali briti norce iz naših deklet, ženske so porogljivo govorile o naših nošah in nakitju naših ljudi.

„A-a — ti si se osmelil nas zalezovati!“ mi je tiho siknil Buzduga. „Čakaj, drago mi še plačaš za to!“

Ne bojim se te — sem rekel mirno. Pri nas pravimo: En greh je mnogo, a malo je i tisoč dobrot. In vi valite le greh na greh, a prinesli nam niste niti ene dobrote. Vi hodite po svetu kakor čebele po cvetu. Pa tudi vam pride dan plačila.

Tedaj je viknil nekdo v družbi: „Narod nima orožja, a vedel bo braniti svojo čast!“

Za njim se je glasilo iz druge tolpe: „Obleci prašiča v zlato, a on pojde zopet v blato.“

In tretji je rekel: „Grobница vam kosti izmetala!“

Vse to se je vršilo zelo hitro. Načelnik Pester, ki se je z Bajićevo ženo ril skozi množice, se je plašno okrenil k igumanu ter vprašal nemški: „Kaj pomeni to?“

„Narod se zabava,“ je tiho odgovoril iguman in pristavil: „Najbolje bo, velemožni gospod načelnik, ako se vrnemo v samostan.“ Ko je

videl načelnik na njegovem obrazu bledest in strah, je namignil svoji družbi, ki je obmolknila in se vsa poparjena počasi zavlekla med samostanske zidove. Iguman me je obrisal z groznim, sovražnim pogledom, potem je šel za tujci. Čez pol ure je družba ozlovoljena zapustila Ozren-manastir, ne da bi se bila pri meni kaj poslovila. Iguman jo je spremil preko gozdov kraj potoka Jadrene v dolino, kjer so jo čakali vozovi. Tri tedne pozneje sem moral zapustiti samostan, ker me je ustrežljivi iguman oblasti opisal kot nemirneža, nezadovoljneža in strastnega agitatorja. A to sem, bog me! Drugačen ne morem biti. Ostro so odslej načrtana moja pota, edina moja strast je odpor na vsej črti, odpor takšni kulturi.»

«Kaj pomaga odpor!» je izpregovoril Vilar. «Pogled na trpljenje svojih bratov rodi globoko usmiljenje in ljubezen do njih, to poznam po sebi. Toda odpor z orožjem — kako je mogoč, če nimate pušk in handžarjev?»

«To se vse dobi s topovi vred. Treba nam odločnih in smelih mož. In mnogo sem jih videl v hercegovskih vstaških četah.»

«Če ima pa nasprotnik nad petdeset dobro oboroženih, drznih mož za enega vstaša? Kako se morete potem nadejati ugodnih uspehov? Svoje življenje tvegate v bojih, ki so brez upa zmage.»

«Tako so javkali tvoji predniki. Svojo usodo ima narod sam v rokah.»

«Tu odločujejo razmere, sosedstva —»

«Vsak si mora svoje razmere tako uravnati, da živi.»

«Res, uravnaj si jih tako! Toda ne z orožjem in krvjo. Morda vam obetajo glasovi iz inozemstva pomoč, pa to je lažniva izpodbuda. Lahko zanetite v obmejnih krajih vstajo, ker se po prvih neuspehih lahko skrijete za mejo, toda s tem daste vladi nov povod, da bo z vsem svojim bojnim in pisarniškim orodjem še huje pritiskala na vas nego doslej. Samo olja prilijete v ogenj. Pripoznavam, da se ti je godila krivica, vem, zakaj nosiš obvezano roko —»

Milošević se je naglo okrenil. «To ti je pravila moja vrla teta.»

«Da, gospa Vukosava Bajićeva mi je pravila. Rekla mi je, naj ti prigovarjam, da se preseliš v Srbijo, tam bi si lahko našel mesto, kjer bi uspešno deloval za blaginjo naroda, na primer kot učitelj. Več bi mu koristil, nego moreš tukaj z orožjem in krvjo. Naš boj je v neprestanem delu in ves naš napredek je v neumornem delu. Za boj z orožjem nimamo moči.»

Jovica je pljunil v breg. «Vaše moči so izmozgali, pri vas se bije boj samo na papirju,

z besedami, z učenostjo. Idi torej za denarjem, a jaz se bom bojeval z orožjem za pravico.»

«Pride čas, ko se pomiri tvoja vstaška kri. Tedaj boš s svojo izobraženostjo več koristil, nego moreš z brezuspešnim agitatorstvom.»

Namig na izobraženost je laskal Jovici. Vzbočil je prsi in oživljeno zrl v hitro nastopajočo noč. Stezica ju je vedla skoraj po ravnem vprek nad Volčjim dolom. Po dolgem premisleku je rekel: «Vsekakor mi ugajaš, gospodine Franjo. Morda bom res moral kdaj odtod. Pa za beg je časa dovolj.»

Pri kolibi v Medvedjem dolu sta se poslovila.

21.

Drvarji so sedeli pri večerji. Vilar je počakal zunaj; po večerji je poklical kuharja Janeza, da mu s plamenico sveti po gozdu. Meseca še ni bilo na obzorju; sicer pa njegova luč ne bi mogla prodreti na stezo pod močno razvitim gostim vejevjem listnatega gozda.

Kuhar je vzel štiri plamenice pod pazduho. Po posekanem gozdu sta šla brez luči; z jasnega neba in redkih zvezd se je lilo vsaj toliko svetlobe na zemljo, da se je videlo kam stopiti. Pred steno nenačetelega gozda sta prižgala prvo plamenico in kuhar je šel naprej, visoko ob

strani nesel plapolajočo luč, ali pa jo držal zaradi vejevja pred seboj.

«Kako si, brate Čorogranče?» ga je ogovoril inženjer, ko sta prišla v goščavo.

«Že bo; zdaj je hrana boljša in povišani smo vsak za poldrugi goldinar na teden. Pri vseh delavcih da to na teden čez sto goldinarjev. Kaj menite, kam je šlo poprej toliko denarja?»

«Kam je šlo? Razložil sem vam, da so bila živila dražja.»

«Tisto ne bo vse tako res, gospodine Franjo — ne zamerite!» Vilar ni zameril, a zopet se je počudil, da ga nazivajo tudi delavci tako po domače. «Kdo bi meni pravil?» je nadaljeval Janez, smejoč se ob kočnjakih. «Žrli so naši gospodarji, žrli in spravljali v svoje bisage. Tako je bilo in nič drugače. Največ je vzel gozdar, nekaj je ostalo židu, tudi Gajer in Atif sta dobila svoje — vsi so žrli na naš račun in vsi so namaziljeni s tatinsko mažo. Nu, naj se jim zapeče to tatinstvo na njih vesti. Odgovor bo dajal na sodni dan, kdor pije revnega delavca izmučeno kri.»

«Dobro bi bilo, dobro, ko bi bilo vse res tako, kakor uče», je podvomil inženjer.

«O, kako se je vedno kuhalo in peklo in cvrlo za te preklete požeruhe, a nad menoj so vpili, da premalo mešam in da je zato prežganka preredka in plehka. A zdaj, ko ste jim

vi zmedli štrene, so vsi povesili brke kakor krčmar, kadar nima gostov, ali pa cigan, kadar lakomnih oči gleda na pogačo. Atif itak gleda kakor hudič na veliki petek, Gajer se zvija kakor črv v siru in gozdar se oblizuje krog nas kakor pes okoli vrele kaše. Veste, za to mu gre, da ne bi zahtevali od njega povračila tistega, za kar nas je bil odrl v prejšnjih časih. Naj mu gnije na duši tisto, kar nam je ukradel hudič.»

«Če bo le res tako. Dal Bog, da bi se zgodilo!» je potrdil Vilar.

«Hudiča, zakaj nas pa uče, da pride za vsak greh gotova kazen. Za gospodo ni kazni, le nas hlapce straše z njo. Hudič naj vse vzame!» je rohnel Janez v trdo noč ter pljuval skozi zobe.

Kraj je bil strahovit, kakor bi prežale iz vseh kotov tolpe vragov na grešne duše. Zdel se je mnogo strašnejši nego podnevi. Kamor je blisnil svit plapolajoče plamenice, povsod so se pokazala iz goščave ogromna kosmata debela in z mahom pokriti skalnati roglji, kakor bi stopale pošasti in spake iz brezen, hoteč s stotino spon vkovati bitji, ki kalita globoki mir v neprodinri temi. Grozna je bila ta tihota v umerjenem hrumenju Oskove, pa tudi to, kar jo je rušilo, je zbuvalo grozo. Drsajoči korak, šum in hrest vej, ki jih je pripogibal in odmikal baklonosec, cvrketanje zelenega list-

jiča, ki se je zadevalo v prasketajoči plamen plamenice, frfot ptice in beg živali, ki se je zbudila v temi ter se zarila globlje v šumo, vse to je provzročalo neko mučno plašljivost in potrjevalo pravilo, da ima noč svojo moč. Dasi Vilar ni bil iz plašljivega kota doma, ga je vendar prevzel strah in parkrat se je ozrl, ne prilomasti li iz goščave gorska zver, ne pridrsa li za njim drzni hajduk ali sam pravcati slovenski hudič, ki ga je bil klical kuhar.

«Tiste marke bi nam odpravili, gospodine Franjo, s tistimi se nam dela v nebo vpijoča krivica», je povzel Janez.

Vilar je bil vesel zgovornega kuharja, ker je želel s kakršnim si bodi pogovorom pregnati strašljivost. «Kaj delate z znamkami, kadar ne veste, kaj bi zanje kupili?» je vprašal.

«Jaz jih imam že sto in ne vem, kaj bi ž njimi. Obleke ne potrebujem in ko bi jo, tistih cunj pri Samojlu ni vredno kupovati. Nekateri jih prodajajo Samojlu za polovično ceno, ker ne kaže drugega, drugi pa gredo, kadar sta dva praznika, k židu in v dveh dneh vse zajedo in zapijo pri njem.»

«Poskusiti hočem, da jih odpravim, toda moja obluba naj ne dela pri drvarjih dolga. Kakor stene stoje takšne zlorabe in razvade pred menoj in stene ne moreš prodreti z glavo.»

«Tako učeni glavi, kakor je vaša, se ne bodo ustavljali. Ste že dokazali pri hrani, koliko premorete. V nedeljo smo se menili, da bi šli trije iz naše srede v tuzlanski konak prosit, da nas rešijo mark.»

«Ni treba», je pohitel Vilar. «Sam bom pisal v Sarajevo. Če to ne zaleže, tudi vaša prošnja v Tuzli ne bo pomagala.»

«Če boste pisali, se bojim, da se bo vlekle kakor turški post, preden pride odgovor. No, povedal bom drvarjem, da ste vi vzeli to v svoje močne roke. Bog vam plati za to!»

Janez se je zadovoljno muzal predse, zakaj zdelo se mu je, da je zadevo z markami umešno spravil na pravi tir. Tisto si je na lepem izmislil, da so bili trije drvarji namenjeni v konak. Podrezati je hotel v Vilarja, ker delavce je res skrbelo, ukrene li inženjer kaj v tej stvari ali nič. Preteklo nedeljo so ugibali, kako bi ga spomnili na njegovo obljubo, zdaj je pa on sam, Janez Glavač, po domače Mrkezkov od Sv. Frančiška, sprožil to zadevo, on sam je pripomogel, da se naposled pri oblasti izbeza odprava mark. Janez se je pred drvarji vedel zelo samozavestno in radi so poslušali zgovornega Kranjca že zategadelj, ker se jim je zdelo njegovo slovensko narečje tako čudno. Včasih je s kazalcem potrkal na čelo ter rekel: Tu notri je več masla nego v marsikakšni buči,

ki je leta in leta zijala iz šolskih klopi. Tako je sodil Janez, in jaz menim, da ima prav turški pregovor, ki pravi: Da se izneso vse pameti na trg, vsak bi zopet kupil svojo.

Po kratkem premolku je vprašal inženjer: «Ali je bil danes Atif Sarajlija kaj v Medvedjem dolu?»

«Pri drvarjih ga ni bilo, a jaz sem ga videl, da je šel malo pred nočjo visoko nad nami kraj posekanega gozda. Napravil je velik ovinak. Veste, to je pes, kakršnega ni več pod božjim solncem. Birkov in Gajer sta poleg njega še angela. Za paznika je pri nas in ni. Oblizuje se krog gospode kakor pes krog mesnice. Pravijo, da je bogato plačan zato, da voha po deželi in spravlja ljudi v nesrečo.»

«Ali je komu že škodoval?»

«O, škodoval, pa kako! Glejte, pri nas je sekal lansko zimo neki Pavle Drljača iz Pilića, star, miren človek in tako dobrih, milih oči, da bi se človek zagledal vanje. Nikdar ni zmerjal in grdil tujca s Švabo, z vsem je bil zadovoljen. Ob paznikih, če ni šel domov v Pilić, in zvečer je sedel tisti Drljača v kotu kolibe ter krpal našo obleko, ker je bil nekaj krojača. In pravil nam je o starih turških časih ter hvalil našega cesarja. Radi smo ga poslušali, sedeč kraj njega. Govoril je umerjeno, polahno, kakor bi mu med tekeli iz ust. Osivel

je že bil. ‚Sneg mi je zapadel glavo‘, je rekel včasi, ‚in sneg pomeni smrt.‘ Takšen dober človek! Glejte, česa je zaželel! Rad bi bil videl Tuzlo, kakšna je sedaj pod novim cesarjem. Ni se mogel načuditi, ko je bil slišal, da je sedaj v mestu človek, ki sedi na samem kolesu, z nogama goni kolo, ki hitreje teče pod njim nego najboljši konj. ‚Opravek bom dobil, da pojdem v mesto, če ne prej pa takrat, kadar Marko vzame mojo Luco. Tisto čudovito kolo vsekakor hočem videti, preden umrjem. Ako ne drugače, pojdem po šivanke v mesto.‘ Posebno z enim drvarjem sta bila velika prijatelja. Marko Čuruk se je imenoval tisti mladenič. Bil je majhen, a silen hrust, sicer pa tudi on zelo miren in priljuden. Prsi je bil udatih, vratu bičjega, rok jeklenih in debelih kakor moje stegno; mlad hrast je prelomil kakor jaz šibo. Vsakemu se je nasmehnil. Veste, Marko je hodil za Drljačino hčerko Luco in ji je obljubil zakon. Večkrat je prišla tista punca v naš tabor k svojemu očetu. Drljača in Marko sta ji dajala mesa in mi smo ji metali kruha, a ona je vse pobrala in odnesla domov materi in bratom. Drljača ni bil ubog človek. Kmetoval je na zemlji Turčina Suljage in toliko si je prištedil, da je redil govejo živino. To mu še ni bilo zadosti; tisto zimo, ko ni imel doma dela, se je v svojo nesrečo prištulil k drvar-

jem. Hčerka Luca je, kakor pravim, hodila za njim v Medvedji dol. Atif jo je gledal kakor muha med in včasi ji je namežiknil. A punca je bila poštena. Zgodilo pa se je, da je nekoč mahnil Atif skrivaj za njo, ko se je vračala domov. Vdovec je bil takrat, pravijo, da je s sekiro ubil svojo prvo ženo. Udrl je torej nezverniki za tisto punco in jo napadel v hosti. Pa že mu je bil Marko za petami. Zapazil je bil hudiča in spoznal, kaj namerava. Takrat je stal pri nas oni Jovica, kaludjer mu pravijo. I ta je tekel Marku na pomoč. In tam v hosti so se sprijeli. To je bilo ravsanja, praskanja in davljenja! Na vpitje in strel — Atif je bil ustrelil, pa ni nikogar pogodil — no, veste, takrat smo tekli s sekirami pomagat Marku. Pa njemu ni trebalo pomoči. Že je bil s kaludjerovo podporo spravil pod scbe Atifa in ga davil, davil tako, da je človeku srce od veselja igralo. Klečal mu je na prsih in ga držal z eno roko za goltanec, z drugo pa čof! čof! čof! Ves je bil zdivjal takrat Marko, zblaznel je, a prej je bil tako tih in miren. Groza je bilo človeka njegovih izbuljenih oči, ki so gledale v Atifov krvavi nos in v njegove škripajoče zobe. No brez Jovice bi ga ne bil mogel tako zdelati — lahko je šteti mrtvemu medvedu zobe —»

«I — Atif ni bil mrtev», je pritaknil Vilar, boječ se, da se Mrkezkov Janez v živahnem

pripovedovanju ne bi zaletel v laž, katero iskrenim pripovednikom tako hitro prinese slina na jezik.

«Ni bil mrtev, ampak samo grgal je še pod Markom; zdelal ga je tako, da je bil najmanj napol mrtev in je turška duša že trkala na peklena vrata.»

«Kaj pa tista punca Drljačka?»

«Luca je zbežala. No — do mrtvega bi bil zadavil Marko hudiča, da ni pritekel Gajer in mu nastavil revolverja na vrat. O, da ste videli gibčnega Marka! Kakor ris je skočil na noge in se zakadil v Gajerja. S takšno silo ga je sunil v prsi, da se je Nemeč zvalil na tla in se liki svitek strkljal v grmovje. Čeprav se je v nas hahljalo srce, začeli smo vendar miriti razjarjenega mladeniča. Toda on je le buljil oči, težko je dihal in se vedel kakor človek, ki je izgubil vso rabsodnost. ‚Zdravo, bratje, o meni boste še slišali!‘ je zavpil, pograbil na tleh ležeč topor in jo udaril v planino. Kdo bi bil od njega kaj takšnega pričakoval! Pobrali smo Atifa in ga odvedli v kolibo. Teden dni pozneje je bil zdrav. Kopriva ne pozebe. Nekaj so preiskavali stvar, Drljačo so spodili od dela, Marka so iskali, pa ta je bil že med hajduki. Kaludjera so zaprli za nekaj dni in potem ga dolgo ni bilo k nam na izpregled. Dolgo

nismo slišali o Marku. Mislili smo, da je bežal čez mejo. Lani nekako o sv. Jakobu pa se je zopet pokazal. K Drljačevim je prišel — v njih nesrečo. Večkrat smo slišali o njem, ta in oni je tudi govoril ž njim. Naši so pogosto hodili v Pilić, nosili Drljači obleko popravljat, vse so videli in vedeli. Ko je Atif zvedel, da se je vrnil Marko, ni maral sam hoditi ne ponoči in ne po samotah. Najrajši se je potikal v bližini žandarskih stražnic. Naznanil ga je, pa Marko jo je pravočasno popihal. Gospodine Franjo, ali ste kdaj kaj slišali o harambaši Dušanu?»

«Komaj se spominjam, da sem nekaj slišal», je odgovoril inženjer, vesel, da mu kuhar s pripovedovanjem krati čas.

«Bogme, na kolena bi padla oba pred njim, ko bi naju zdajle srečal na tej peklenški stezi. O tem hajduškem glavarju pravijo, da je nedotakljiv, namreč Turki in Srbi pravijo, da odskoči od njega vsaka krogla, a do smrti bi ga ranil samo grah, ki bi ga blagoslovil tuzlanski škof v sveti noči. Naj verjame to, kdor hoče, jaz ne verjamem. Dušana dohite naše puške, kakor gotovo je pravica v nebesih in krivica na zemlji. Petdeset cekinov dobi oni, ki ga privede živega ali mrtvega naši oblasti, vrh tega pa še odpustke, ako ima kaj greha na sebi.»

«A kje se nahaja sedaj ta grozni človek?»

«Hudič ve. Šuma je njegovo polje, trata je njegova postelja, kamen njegovo zglavje, podzemske jame so njegove palače, burja mu je nevesta, tako namreč poje o njem hajduška pesem. Na piki ima orožnike in financarje, domačemu človeku ne stori žalega, ako mu dá rade volje hrane. Drugega ne zahteva. Nekemu kmetu v Majevidi-planini, ki mu je odrekel hlebec kruha in je njegovo bivališče, neko duplino v skalah, ovadil orožnikom, je zažgal hišo in kmeta samega spekel na ognju ter vrgel truplo v gozd, da se našro volkovi. Tako pravijo. Grozovit človek!»

«Kaj se je zgodilo z Markom?» je vprašal Vilar.

«Marko Čuruk je bil v Dušanovi četi. Lansko jesen je četa streljala na financarje, ki so na Čaklavici-planini preganjali tihotapce. Dva financarja je obstrelila. Oblast je z orožniki in vojaki obkolila Čaklavico, pa hajduki so se bili že poskrili. Marko je pribežal k Drljači in se pri njem skrival par tednov. Toda izvohal ga je Atif. Šel je v Samojlov han in ga ovadil orožnikom. Navalili so na Pilić, pa Marko je imel dober nos in je zbežal. Mesto njega so uklenili Drljačo in ga gnali v Tuzlo. Tam so ga postavili pred vojno sodišče, ki ima pravico, razbojnike in one, ki jim dajo hrane in

zavetja, poslati v dveh dneh na oni svet. Drljačo so obsodili na smrt. Grbonog, ki je bil tedaj pandur v Tuzli, je pravil, kako kros tak in miren je bil Drljača pred sodiščem, tako miren, kakor bi sekal z drvarji ali pa krpal njih obleko. Ko so ga vedli iz mesta, da ga ustrele, je Drljača govoril duhovniku, ki je šel kraj njega: „Glej, očka, želel sem opravka v Tuzli, da vidim človeka na kolesu, a zdaj je prišel popravek. Videl sem včeraj popoldne človeka, ki se je peljal mimo moje ječe na samem kolesu. Dirjal je mimo in izginil, kakor bi pihnil. Kakor bi pihnil v luč, tako ugasne tudi življenje. Sneg je na moji glavi in sneg pomeni smrt. Ne bojim se je.“ S solzami zalit je bil duhovnik in ni on tolažil Drljače, ampak Drljača njega. Njegove poslednje besede so bile: „Naj Bog pomore pravičnim ljudem, krivičneži se bodo že sami branili!“ Tako pripoveduje drvar Grbonog, ki pač z jezikom včasih udari čez mejo. Pa kaj je še pravil. Vojak je hotel pred smrtnim strelom zavezati Drljači oči, pa ta ni pustil. Snel je fes, ga vrgel v zrak in zavpil: „Živela pravica, ki je dovolila, da umrje starec junaške smrti!“ Hoteli so ga obesiti; ker je imel pa sarajevski krvnik drugod preobilo posla, so ga ustrelili. Smrt na vislicah se zdi Bošnjakom sramotna, smrt iz puške pa častna. Jaz pa pravim, da obe skupaj nista

počenega groša vredni. Veste, gospodine Franjo, takšnega človeka, kakršen je bil Drljača, na širokem svetu ne najdete. Mnogokrat pre-mišlujem o njem in vselej ga vidim, kako sedi med nami, krpa in govori pol šaljivo, pol resno. Po šivanke bi bil šel v Tuzlo, da vidi ko-lesarja, in moral je iti v smrt. Skoraj vsako ne-deljo govorimo o njem, on živi v naših srcih kot svetnik in mučenik. I, kaj pa je zakrivil takšnega? Lačnega je nasitil, žejnega je na-pojil, nesrečnega človeka je vzel pod streho — in zato precej takšna smrt! To podžge človeka!

Janez je umolknil. Dvakrat je ogorčeno pljunil v stran.

«Veliko smolo je imel dobri Drljača. Pra-vijo, da se nesrečnemu krojaču celo igla skrivi», je rekel Vilar, da bi izpodbudil baklo-nosca k besedi.

«Glejte, smrt se ne zdi človeku vselej enaka», je povzel kuhar. «Lani je strela ubila dva drvarja, pa me ta dogodek ni kaj dosti ganil, a Drljačeva usoda me vselej čudovito pretrese, kadar se je spomnim.»

«Od človeških zakonov pričakujemo usmi-ljenje in upoštevanje razmer, dočim se nam zdi, da priroda slepo uničuje in gradi, pa vdano zremo na njeno delo.»

«Vas že razumem, gospod želir. Mrkezkov Janez ni tako zabit, kakor se komu zdi.»

«Ali se je zgodilo že dosti nesreč v gozdu?»

«Gode se, gode. Poslednji, ki ga je zadela nesreča, je bil neki Islamović. Hlod ga je bil pretrl, tako da je nastopila smrt čez dve uri. Slovenci smo prvi priskočili k ponesrečenemu drvarju. Sklepali smo roke in javkali: Ježeš, Ježeš! Islamović pa je nevoljno obrnil glavo k meni, rekoč: ‚Ne javkaj, kuhar! Usojeno mi je bilo danes poginiti. Da sem stal poleg tvojih kotlov, i tam bi bil umrl.‘ Rad imam Bošnjake in občudujem jih, ker so tako trezni in varčni — vse bi shranili za svoje otroke — in ker se ne boje smrti. Pri nas pravijo, da brez božje volje še vrabec ne pade s strehe, umrje pa kvečjemu obupani samomorilec rad, človek zdrave pameti pa ne mara, pa naj bo še tako bolan, reven in naj mu še toliko govore o nebeškem veselju.»

«Kaj pa z Luco, ali se je že omožila?»

«Tisto ne, na nesrečnega Marka pa tudi ne čaka. Slabo se ne godi stari Drljački: sosedje ji pomagajo in delavci ji pomagamo. Odrngamo si od ust in vsak teden ji pošljemo po dva hlebca kruha, včasih pa še krhelj mesa.»

Janez je postal, da prižge novo plamenico; ostanek dogorele je vrgel na tla in ga poteptal. Tisti hip se je zazrl Vilar v njegov obraz:

debela solza se je bila razlezla kuharju po ožganem brku. Molče sta korakala dalje, zamisljena v usodo nesrečnih ljudi. Jezik jima je onemel, ker jima je srce gorelo v žaru usmiljenja. In še bolj nego rojaštvo ju je približal skupni čut milosrčnosti.

«Nisem mislil, da je v teh pragozdih toliko dobrih ljudi», je po dolgem premolku izpregovoril Vilar. «To je lepo, da skrbite za zapuščene sirote, ki ničesar niso zakrivile.» Čez hip je položil roko na kuharjevo ramo. «Sedaj pojdeš pa nazaj, Janez, da se napiš. Tu doli mi je pot bolj znana. Daj mi gorečo plamenico, zase prižgi novo!»

Želela sta si lahko noč. Janez je na povratni poti ukal v pusto noč, da bi pregnal strahove. Vilar se je zamislil v težko usodo siromakov, ki pri težkem delu nosijo v sebi celo morje poštenja, in zamislil se je v podlo prosveto onih, ki vladajo tem siromakom. „Je li treba, da mora zaradi par hajdukov, ki straše po okraju, propasti nedolžen človek? Je li treba pognati človeka, ki se je uprl prešestnim in pijanim ljudem, iz toplega samostana pod kap?“ je robantil, ko je v žarki svetlobi počasno in sanjavo stopajoč premleval to, kar je bil danes slišal. Kraj njega je kipela in vrela jadrna Oskova, kakor bi smrčala v nemirnem spanju. Tu je hrumeč butnila ob pečino, tam

se je v penah prelila s skalnega praga v tolmun, grgrajoč kakor vrela voda v loncu, potem je v rahlem slapu zdrknila po izmiti in izjedeni kameniti plošči, povsod bujna in živahna. Vilar je komaj slišal njen drzni dir, tako se je zatopil v sočutje. „Še nisem dolgo v teh krajih in že sem slišal stvari, o katerih je človeku sram pisati v novine. Ko bi pri nas pritisnili mirnemu, a preglasnemu človeku žveplen pečat na golo roko, bi bil to dogodek prve vrste, a tukaj je vse v redu. Kdor seje trnje, ne bere grozdja“, si je rekel, mučec se v težkih sanjah. Prišedši h kolibam na plan, je vrgel gorečo plamenico v vodo. Ves razgret se je zazrl v gosto temo. Ko se mu je razjasnilo pred očmi, je videl nad seboj lep kos vedrega nebosklona. Na njem so rojile zvezde in priščipnjeni mesec je migal z brado in se šaljivo smejal med njimi, češ: Ako na zemlji vso njih pravico pobere vrag, krivice ne vzame nikdar.

22.

Neki večer v začetku avgusta je sedel Vilar k mizi, da napiše svoje prvo poročilo na deželno vlado. Po formularju, ležečem pred njim, je moral sporočiti, koliko delavcev je bilo koncem julija nastavljenih pri podjetju, koliko jih je v preteklih dveh mesecih prišlo novih,

koliko jih je odšlo, in sicer a) ker se jim je odpovedalo delo, b) ker so odpotovali sami, c) zaradi bolezni ali smrti, d) iz drugih vzrokov. Nadaljnji oddelek vzorca je zahteval poročila o zdravstvenem stanju delavcev, dalje o njih hrani, potem je stal razpredelek s predpisom: ‚Izpolnjive želje delavcev‘, dalje: ‚Pritožbe‘ in naposled širok stolpec za splošne opazke. Ljudomil se je zdel inženjerju ta vzorec in vreden, da ga izpolni vestno in po pravici. Seveda mora deželna vlada, ki je delodajalka, potem tudi ugoditi upravičenim željam in upoštevati pritožbe. Pomočil je pero v črnilo in razmahoma napisal sedanje število delavcev. Tu se je spomnil, da mora pri prvem poročilu sodelovati tudi Bierkopf, ker ves junij in še nekaj dni julija je opravljal on vse gospodarske posle. Morda bi gozdar rad kaj posebnega postavil v listino, zato naj govori tudi on. Vstal je, stopil k steni in potrkal. «Gospod gozdar — poročilo pišem na deželno vlado, zato bi vas prosil, da sodelujete. — Prosim!»

«Kaj je meni do vašega poročila! Napišite ga po svoji uvidevnosti!» je zahreščalo za steno.

«Moje poročilo obsega več ko mesec dni vašega gospodarstva, zato prosim! Kar s pipo

pridite! Je li kak koncept prejšnjih poročil tukaj?»

Ta vrag bi mi lahko še bolj olajšal moj mošnjiček. Bolje je, če sem priljuden ž njim', se je odločil Bierkopf. Čez minuto se je prigugal s pipo v ustih v Vilarjevo sobo. Stopil je k odprti omari, pobrkjal med papirji, izvlekel sveženj porumenelih listin ter ga vrgel na mizo pred inženjerja. «Tu so vsi koncepti mojih poročil.» Težko je sedel nasproti Vilarju, ki je razvezal sveženj in v naglici prečital nekaj poslednjih listin. Gozdar se ni mnogo trudil s poročili: zabeleževal je drvarski pokret, o drvarskih željah in pritožbah ni nikdar pisal. Inženjer ni maral dela opraviti tako šablonski. S prvimi razpredelki je šlo še dosti gladko: Bierkopf je povedal, kateri drvarji so vstopili, kateri so odšli. Pokazal je na dotična imena v imeniku. Vilar je pisal. Potem je preračunal, se li vse ujema, ter našel pogrešek. «To se ne ujema, gospod gozdar. V svojem poročilu koncem majnika ste priglasili 80 delavcev — glejte! — zdaj jih priglasim zopet 80 — glejte! Prihoda je bilo poslednja dva meseca 6 delavcev, odhoda pa le 5 — glejte! Torej bi jih moralo biti koncem julija 81, pa jih ni! Tu je pogrešek.»

«Čakajte, še nekoga sem pozabil», je rekel gozdar v nemajhni zmedi. «Človek ne more

vsega nositi v glavi. Še nekdo je odšel. Kako se je že pisal? Čič... čič... So ein verfluchter Windischer...»

Vilar je našobil usta in se z naivnim začudenjem ozrl na gozdarja.

«I, pogledjte v imenik, vse je tam redno za beleženo.»

Vilar je preletel imenik drvarjev in pri njih stoječe opombe. «Smrkoljčič bo.»

«Nu, napišite ga! Da ni sam šel, bi ga bil spodil, malkontenta.»

«Pri vas so bili vsi malkontenti, a sedaj so vsi zadovoljni.»

«Zadovoljni... oh... pa koliko časa? Ne poznate teh ljudi —»

«Dva Turka sta junija pobegnila, kakor kaže rubrika d) — zakaj li?»

«Malkontenta sta bila, hajduka, pa sta rajša šla v gore, nego bi čakala orožnikov. Ob vročini marsikomu ne diši delo, pa se zatepe v gore.»

«To je lep red v Bosni. Vse domače prebivalstvo uide pred nami v gore ali pa preko meje. Naposled uidem tudi jaz, ker dolgo ne bom mogel gledati tega zatiranja s strani švabske gospode.»

«Red in mir morata zavladati v Bosni», je rekel gozdar ter na moč potegnil iz pipe, tako

da mu je debela plast dima zakrila vso glavo. Dobro se mu je zdelo, da se je ta vsiljivi mladi mož menda že naveličal Konj²planine.

Inženjer je dvignil glavo ter ostro pogledal na gozdarjeve zamazane zalizce, po katerih se je kakor megla po travniku plazil ostanek dima. «Kakšen red je to, če je orožnikom dovoljeno, da z gorečim žveplom pečatijo žive roke? Govorite, gospod gozdar, ali ne ustvarjamo sami malkontentov?» je razgret vprašal, vrgel pero na mizo ter si začel viti svalčico.

«Vi mislite na kaludjera?»

«Jovico Miloševića imam v mislih. Kakšen znamenit človek, ko bi ga umeli pridobiti zase! In Drljača in Marko Čufuk bi sekala še danes drva, da so bosenske razmere drugačne. Le priznajte, da niso človekoljubne in kažejo v slabi luči našo stvar.»

Bierkopf je zopet zavil glavo v gosto meglo. Skrit za njo je zakašljaj, se zarežal in zamomljaj: «No — hm — res — da!» Razveselilo ga je, da ta neoprezni in razgreti inženjer tako odkritosrčno razstavlja svoje simpatije do bosenskih nezadovoljnežev in svoje sovraštvo do švabske gospode, zakaj s takšnimi prevrnjenimi nazori kmalu doigra v Bosni. Ko se mu je razkadilo krog obraza, je rekel: «Vi se potegujete za upornike, ki odrežejo živemu človeku nos in ušesa.»

«To je izmišljotina. Ko bi bili le enemu živemu Avstrijcu odrezali nos in ušesa, bi njegovo ime stalo v vseh novinah, kazali bi ga po vsem cesarstvu in denar bi nabirali zanj. Dogajajo se v vojni izgredi, saj je vojna sama najstrašnejši izgred, toda dogajajo se na obeh straneh.»

«Zdaj ni vojna in vse se godi po veljavnih zakonih in predpisih v naš prid.»

«Slučaj Jovica Milošević kaže nasprotno. Je li v naš prosep, če nastane novo krvoprelitje?»

Gozdar se je tajno hahljal, češ: O, človek zabiti, s takšnimi besedami ne boš dolgo šušmaril po Bosni; za častnika se ne spodobijo.

«Dosti o tem», je odmahnil Vilar in si prižgal svalčico. «Dovršiva to pusto delo! Prekletega Slovenca Smrkoljčiča napišem v razpredelek b). Tako mečemo v tej papirnati dobi ubogega človeka iz rubrike v rubriko in poslednji razpredelek mu je grob. To zavetišče je zanj še najboljše.»

«Vaša vera, vaš raj», je prikimal Bierkopf. Njegove sovražne oči so se zapirale od zdolaj navzgor kakor pri roparskih pticah.

Vilar je rekel: «Zdaj pridejo na vrsto zelo važne stvari: zdravstveno stanje, hrana itd. Vi ste vselej napisali: Zdravstveno stanje je iz»

borno, nalezljivih boleznih, hrana je okusna, redilna in obilna.»

«To je dognal polkovni zdravnik Raps, ki pride vsak drugi mesec vse pregledat in se tudi podpiše. V omari je zdravniško-pregledovalna knjiga. Zadnji pregled se je vršil dne 20. junija.»

«To napišem z vašimi izrazi. Kar se tiče hrane, sem toliko privil Samojla, da je sedaj res v redu in jo z mirno vestjo lahko pohvalim. Ej, gospod gozdar, jaz smatram lahko vest za najboljšo imovino. Z njo smelo gledam v oči komur si bodi. Z zavestjo in namenom, da delam, kjer morem, samo dobro, pojdem odtod v široki svet, kadar pride moj čas.»

„Tu cika name ta zeleni sanjač, zafrkava me neizkušeni klativitez“, je mrmral Bierkopf zase. Potopil je oči v tla in ničesar ni odgovoril. Mislil pa je na Drljačo, ki je pred orožniki, ko so ga vzeli s seboj, trdil, da je njegova vest čista kakor pšenično zrno in nebeško solnce, da ni toliko madeža na njem, kolikor je črnega za nohtom, pa je vendar moral na morišče.

«Na vrsto pridejo ‚Izpolnjive prošnje‘», je povzel Vilar. «Drvarji žele, da se odpravijo znamke in da dobe celo plačo v gotovem denarju. To se mi zdi upravičeno in izpolnjivo. Slišal sem, da na Ogrskem plačujejo podjetniki delavske ljudi s takšnimi znamkami; kar

velja na Ogrskem, ni treba, da bi se uveljavilo v Bosni. Čemu utesnjevati delavca v njegovi svobodi? Naj razpolaga z zasluženim denarjem, kakor se mu ljubi. Marsikdo vse leto ničesar ne potrebuje, ne ve, kaj bi si za tiste znamke kupil pri Samojlu, pa gre in jih zapije pri njem, drugi mu jih za polovično ceno proda. Tako se ne štiti delavčeva korist, s tem se daje le potuha za nepotrebno zapravljanje. To hočem pojasniti deželni vladi, gospod gozdar. Kaj nama pa morejo v Sarajevu? Če delava pošteno svoje delo, lahko široko odpreva usta, kadar gre za pravično stvar. Kdo drug se pase s temi znamkami nego nenasitni Samojlo? Izbezati mu moram i ta dobiček. Kar srbi me v peresu.»

Gozdar je kimal in molčal, misleč si: „Le trkaj z glavo ob zid! Samojlo ne bo počil, glava se razleti tebi. In potem pride zopet moja v veljavo. V Bosni treba tako plesati, kakor godejo drugi. Nič svoboda, enakopravnost in bratstvo! V enem letu doplešeš, tepec učeni, če ne prej!“

Tudi Vilar je kimal, jasno gledal na listino in razmahoma pisal. Prav grela ga je misel, da je vzel v svoje močne roke potrebno pošteno stvar in da jo tudi izvede do konca. Odtrgal jo je od srca, zato mu ta zadeva ne bo dala miru, dokler ni vse uravnano. Ko je bil do-

končal ta odstavek, se je pohvalil: «Nov veter veje sedaj pod Konj^splanino. Nove metle dobro pometajo. Nisem prišel iz tistega zakotja, kjer ljudje molče ob krivici. Jasna misel polje v meni in rad bi kaj koristnega zapustil v Bosni. Vsi drvarji naj imajo lep spomin na gospodina Franja.» Segel si je v polno bradico in si naslonil glavo ob roko. Še enkrat je prečital, kar je bil napisal, in zadovoljen je bil s svojim delom. «Zdaj pride rubrika ‚Pritožbe‘. Kaj menite, gospod gozdar, so li kakšne pritožbe? Zadeva zaradi znamk bi lahko prišla v ta razpredelek, pa sem jo namenoma postavil v prejšnjega. Za sedaj naj mehko govori v poročilu kot prošnja, pozneje bo grmela kot pritožba. Sicer je pa pritožba kočljiva stvar: pri vojakih jo hitro obrnejo v zlobno mišljenje ali pa v nepotrebno nadlegovanje višjih, in vojak, ki se je pritožil, je navadno kaznovan; delavca bi pognali od dela. Cela skupina, vsi se morajo pritožiti, potem pomagaja.»

«Vi svetujete štrajk?»

«Štrajk je pravi izraz nevolje proti krivici.»

«Revolucija je.»

«Naj bo pa revolucija, da le pomore. Torej?»

«Pri meni se ni nihče pritožil», je suho odgovoril Bierkopf.

«A jaz sem slišal, da se drvarji pritožujejo zaradi glob, ki se jim nalagajo. Uide jim n. pr.

hlod v brezno, pa jim naloži paznik globo. Strto orodje, cepine, sekire in žage so morali sami plačati. Vprašanje je, kdo je uveljavil te globe: vlada ali paznik? Ako vlada, tedaj bi bila pritožba umestna —»

Bierkopf je vstal, nasršil obrvi, pokazal svoje dolge zobe in vzplamtel: «Dosti dolgo sem poslušal vaša modrovanja. Kako se sekajo drva, to ni vaša stvar. Pitajte drvarje z rozi nami, če jih hočete; kar se tiče dela samega, v to se mi ne vtikajte! Disciplina pri sekanju vam nič mar ni, to je moja in paznikova skrb. Odločno si prepovedujem, da bi se vi vmešavali v to, ki tega ne razumete in tudi nimate te pravice.»

Vilar je odložil pero na mizo in zroč na trepetajoče gozdarjeve ustnice, ga miril: «Nu, nu, gospod gozdar, ne pre naglite se, saj ne mislim slabega. Midva morava sporazumno delati, mirno se pobotati v vsaki zadevi. Ne gre, da bi drug drugemu polena metala pod noge. Žal, da ni nikjer natančno zapisano, dokod sega moj delokrog in kje se začne vaš. Neumestno bi bilo in smejali bi se nama, ko bi vladi na nos obešala takšne pritožbe, ki jim lahko ugodiva sama. Nič se ne razburjajte! S časom pride tudi to, da bova v lepi harmoniji prijateljski vladala v naši koloniji. Rad sklonim glavo pred gospodarjem, ki se mi zdi pameten in se

mu iz srca v glavo priliva to, kar imenujemo človekoljubnost. — Zdaj pride poslednji odstavek: ‚Splošne opazke‘. Jih menda ne bo — kajne?»

«Tja postavite, da samovoljno dovoljujete domačinom jemati drva v Medvedjem dolu», je rekel Bierkopf, stoječ že pri vratih.

«O, o, gospod gozdar! Ali je to zločin, ako poberejo siromašni ljudje nekaj skleskov, ki bi sicer segnili? Toliko bo pa vendar humanitete in srca v vas, da se ne boste spotikali ob takšni malenkosti.»

«Na gozdne tatvine se ljudje ne smejo navaditi. Zapomnite si to! Lahko noč!» Odhajaje se je gozdar v svojih mislih zopet rogal temu mlademu vsevedežu, prenapetnežu in poboljšarju, ki meni, da je poklican rešiti Bosno. Prave olike ni poznal. Tudi ni mogoča tam, kjer vodi vsa dejanja ozkosrčna sebičnost.

Vilar je dvakrat prepisal svoje poročilo: en izvod je bil namenjen, da obleži pri tuzlanskem načelniku, drugi je moral na deželno vlado. Prej je bil le slučajno namignil gozdarju, da naposled tudi sam uide iz teh krajev, a zdaj se je pišočega nenadoma polastilo prijetno čuvstvo, da ni navezan na ta kraj, kjer mora opravljati take šablonske pisarske posle, se dreti s sirovimi ljudmi za tujo plačo in hrano

ter poslušati podgane pod streho, ki bi mu s Čumurpašo vred najraje odgriznile nos.

Teden pozneje je jahal s svojim poročilom in po drugih opravkih v Tuzló. Ker je tiste dni strašno pripekalo, se je odpravil z doma ob štirih zjutraj. Krasna je taka zgodnja pot ob poletnem času. Zdelo se mu je, da je v vseh predelih njegovega bitja sama sreča in radost, ko gre mlad in krepak zbujajočemu se dnevu naproti. Toliko pesnika ni bil, da bi zapazil kakšne primere vredno harmonijo med cvetjem, zibajočim se po pobočjih nad Oskovo pod težko roso in med svojim razcvetelim življenjem, polnim nad in sile, a čutil je, čeprav je še mrak pokrival dolino, topli solnčnojasni sijaj v umu in srcu. Ko je jahal mimo zaprtega Mušičevega hana, se je posebno toplo spomnil Danice. ,Niti učiteljica ne sme biti, a njena skromnost in nedolžnost bi zaslužili, da jo povede pošten človek k svojemu ognjišču', si je rekel.

Vilarju se je že davno kazala neka prijetna perspektiva rodbinske sreče. Ženitev je laskala njegovemu značaju, ki je bil neka srečna mešanica moštosti in mehкости, idealizma in realnosti; večkrat si je predstavljal sliko srečnega zakona. Bil je pa tudi oprezen; za takšno stvar je imel tudi svoj ,ampak'. Dasi mlad, je videl že nekaj nesrečnih zakonov, o drugih je

slišal ali čital. Ko je brodil po gozdih ali ležal pred svojo kolibo v hladu kraj Oskove, je mnogo mislil o tem predmetu. Premlel je bil vse znane mu nesrečne združitve od Menelajeve do Bajićeve, naposled pa je vselej prišel do zaključka, da je zakon mogočna zahteva prirode, ki se ji ni mogoče ustavljati, čeprav ni tiste pesniške ljubezni do hladnega groba. Spominjal se je, kako so v njegovi rojstni vasi, ko je bil še otrok, pol pomilovalno, pol zasmehljivo zrlili na starega človeka, posebno moškega, ki je toliko časa odlašal z ženitvijo, da je naposled ostal zakrknjen, z vsem svetom nezadovoljen samec. To se je pa prigodilo samo takim moškim, ki jim zaradi revščine ni bila dovoljena ženitev. V preprostih kmetih je živelo prepričanje, da je zakonstvo dolžnost vsakega zdravega človeka. Tudi on se mu noče ogniti, življenski sili ne more odoleti, tu se pogreznejo vsi pomisleki v nič. V ljubezenskih stvareh je bil dosti praktičnega mišljenja, kakor je bila skoz in skoz praktična njegova veda. Toda sebičnež ni bil, ni hlepel po denarju bogate neveste, da bi v zakonu živel na njene stroške široko in udobno: kar potrebuje, si zasluži sam in tudi za naraslo rodbino si upa pridobiti. Ko bi dobil takšno ženo, kakršna je Hrenova Minka, tedaj bi mnogo let komaril ž njo po svetu. Naposled

bi pač morda prišlo naveličanje in razočaranje, ostali bi samo spomini na lepe dni, ki so ne povratno potekli, toda skrb za potomstvo bi ga še močno vezala na življenje. Vedno bi bil v nekem pričakovanju, v neki prijetni radovednosti ali pa v neprijetni bojazni, kako si z njegovo pomočjo zasnujejo bodočnost oni, ki mu jih je rodila soproga.

Sladki jutranji trepet v duši je Vilarju zbudil domovinske pesmi. Konj je čilo bežal, kakor da se naslaja ob bistri pesmi in čistem zraku. Ob sedmih je bil v hanu ob Spreči. Dal je duška konju in sam je popil čašo kave. Samojlo se je vdano vrtel krog njega ter mu ponujal različne dobrote svoje kuhinje in kleti. «Moje Etelke sicer ni doma, pa vam sam lahko napravim svež biftek», je rekel žid.

«Ali ste poslali gospo soprogo v toplice?» je poizvedoval Vilar.

«Včeraj se je odpeljala v mesto, da nakupi nekaj potrebščin in poseti svoje prijateljice. Gotovo so snoči v kazini nastopili kakšni pevci in prijateljice so jo obdržale čez noč pri sebi. Prav ima sirota, na deželi itak ni zanjo razvedrila. Naj se kratkočasi! O, Etelka se rada povesele.»

Vilar ni zaželel ničesar. Čez dobre pol ure je odjahal. Kmalu je srečal Samojlov voz, na katerem je med različnim blagom dremala

gospa Etelka. Tiho se je ognil v stran, da je ne bi prebudil. Vrh položnih brd, ki ločijo dolino ob Jali od Posprečja, je zaslišal igro trobent in bobnov ter streljanje iz pušk in topov: tuzlanska posadka je imela vaje v jalski dolini in po pobočjih Majevice-planine. Prenehal je konja dražiti z vajeti in stegni, privolil mu je počasen korak, da ne bi prišel v pusti vojaški vrvež. Gledal je, kako bi se ognil področju teh vaj, in je krenil na stransko pot mimo Semšibegovih dvorov v Tuzlo. A tudi na tej poti je trčil ob ljudi, ki ga niso mikali. Zdajci je zagledal pred seboj gručo vojakov na konjih. Obodril je konja in sam se je vzravnal, da ne bi kazal žalostne postave znanega španskega viteza. Ko se je približal, je spoznal generala, ki je z daljnogledom zrl na vaje. Poleg njega so stali, oboroženi z vojznimi kukali, adjutant pl. Merks, potem stari polkovnik, ki je smatral vojaka za potrebnega pospeševalca hitrega denarnega prometa, in še neki major. Štabna častnika sta pri vaji poslovala kot razsojevalca. Ti štirje gospodi so stali na nezaraslem parobku na poti, odkoder so imeli dober razgled v dolino. Ob kraju sta stala še dva konjika: trobentač in huzarski podčastnik kot ordonanca.

Vilar je odvažno jahal in smelo upiral oči v živo pregrajo na poti. Ko ga je zagledal

general, mu je z dvignjeno roko namignil v pozdrav in je tista roka kot ptičja perotnica zaplapolala po zraku v znamenje, naj počaka. Istotako je migal pl. Merks, posnemajoč svojega gospodarja.

General se je okrenil k častnikom ter rekel: «Vedno isto kakor na vrtiljaku. Vrag poberi takšne vaje. Ta terenski oddelek je že tako znan in obrabljen, da z vajami tratimo tod samo čas in človeško silo. Tu že vsak korporal pozna vsako krtino, zemeljsko bradavico in škrbino. Glejte — kompanije se sučejo in brezskrbno gibljejo, kakor bi igrale kadriljo. Je li kaj takega mogoče v nepoznanem terenu, je li mogoče v vojni, pri ostrih patronah?»

Adjutant je vdano kimal generalu in mu zvesto zrl v oči.

«Vojni minister bi moral skrbeti za primeren teren», je rekel polkovnik.

«Kajpada», se je z visoka posmejal general. «On naj bi umel prestvarjati zemeljska tla. Umel naj bi z dlanjo potlačiti goro in na njenem mestu narediti ravnino, drugod pa na ravnino nakopičiti goro, kakor to delamo pozimi pri vajah s svinčenimi soldatki na mizi.»

«Ne menim tako, gospod general,» je razžaljen odvrnil polkovnik, «ampak bolj bi moral premeščati vojne oddelke. Noben polk bi ne smel ostati čez dve leti v eni posadki.»

General je dvignil desnico ter posvalkal s palcem in kazalcem, češ: večno premeščanje velja denar, tega pa ni pri nas — major pa je šaljivo pripomnil, da bi trebalo polke sem in tam nastaniti v sovražnikovi deželi, da bi tudi tam tako natančno spoznali ozemlje.

General je odmignil z roko in velel: «Za danes je končano! Vsa banda domov, ker solnce že pripeka! Trobentač — odtrobiti!»

Tedaj so se raznesli čvrsti glasovi trobente po vsem ozemlju. Polkovnik in major sta odjahala k oddelkom. General je namignil Vilarju, naj se pridruži. Spotoma mu je rekel: «Denar za jalski most je dovoljen, gradivo že vozijo, vojaki delavci čakajo strokovnjaka, veščaka. Prosim, gospod inženjer, bi li mogli začeti 20. tega meseca ali pa par dni pozneje? Kadar pridete, vam sestavim delavski oddelek.»

Vilar je potrdil. Nobenemu generalu bi ne bil mogel odreči, no, ta mu je bil simpatičen in njegovo zaupanje ga je nekako dvignilo: čutil se je odlikovanega, da so mu poverili vodstvo večjega dela, ki ga dovrši tako, da bo vsaj nekaj let pričalo o njegovi sposobnosti.

«Z gradbo mostu pojde počasi, ker koncem avgusta, ko se prično veliki manevri, potrebujemo vojake za vaje», je rekel pl. Merks.

«Kar ne pojde zdaj, se dodela po manevrih», je razsodil general. «Sicer pa pustim gospodu inženjerju nekaj vojaštva tudi med vajami na razpolago, tako da bo most končan do jesenskega deževja.»

«Tudi, tudi», je soglašal adjutant. Obrnil se je k Vilarju. «In še nekaj, gospod inženjer! Izdelal sem neki osnutek ali načrt za most, ki bi vam ga rad pokazal. Prosim, pridite, preden začnete, k meni v pisarno, da ga pregledava.»

Vilarju ni ugajal ta vsiljivi in pregoreči vsevedež generalnega štaba. Molče mu je prikimal.

«Gospod inženjer naj dela po svojem načrtu. On se je učil stavbarske umetnosti, torej ume. Preveč mojstrov skazi delo. Tega sem se že večkrat prepričal», je rekel general, ki je vedel, da inženjer ne mara pregledavati in upoštevati načrtov neukega častnika. Pognal je konja v dir.

Pl. Merksa je užalilo, da ne priznavajo njegove gorečnosti. Sin višjega vojaškega dostojanstvenika, živeč že od otroških let v vojaški družbi, je bil ves vdan vojaškemu stanu. Njegov suhljati, bledikasti obraz je bil vedno nabran v radostne, presrečne črte mladostne učenosti in dostojanstva. Njegova oprava je bila vedno brezhibna, fina, celo na vajah so puhtele iz njegove obleke dišave jutrovih

dežel in se borile z duhom po konjih. Pri onih častnikih, ki se ne štejejo k generalnemu štabu, je kazal obraz vsevednega oraklja: po porcijah jim je ščukal od svoje učenosti; pred njimi je na široko razprostiral svoje znanje. Natančno je vedel povedati, kje žuli črevelj Italijo, poznal je vse strategične ugodnosti in ovire za avstrijski pohod preko Podolja in Volinije v srce Rusije, vedel je, na čem boleha francoska republika, kaj se kuha na Balkanu, vedel, kam pes taco moli, če nam Bismarck obeta zvestobo, vedel, kako bi se najlaže zadala smrtna rana angleškemu svetovnemu imperiju: o vsem je umel oblastno govoriti pred ljudmi, ki so dan na dan capali s kompanijami na vežbališče; a pred višjo vojaško gospodo je govoril vselej oprezno in s pomisleki. Zvečer ni ostajal dolgo v kazini; sedel je rajši pri vojaških znanstvenih knjigah, ali pa čital življenjepise slavnih vojskovodij. In tem je hotel postati podoben, ker njegova slavohlepnost in domišljavost sta bili tako veliki kakor njegova nervoznost, izvirajoča iz premnovega učenja in fantaziranja. Vlažne in oblačne noči so njegove živce tako zrahljale, da dolgo ni mogel zaspati. Takrat je v postelji premišljeval o slavnih činih, ki ga čakajo: zdaj je vodil svoj dragonski polk po sarmatskih ravninah, potem je podil s svojo hrabro bri-

gado Lahe čez reko Brento in — lej ga! — na posled ustanavlja s svojo nepremagljivo armado nove Avstriji pokorne kneževine in carstva na balkanskem polotoku: vojna zgodovina bo govorila o njem, rod pl. Merksov bo ovekovečen v bleščeči vojni epopeji.

Čemerren je dirjal adjutant za svojim poveljnikom, mrko je zrl na Vilarja, ker se ni obveselil njegovega načrta, in pa zato, ker je prišel civilist v takšno milost, da je jahal kraj generala, dočim mora on zaradi preozke poti ostati zadaj, in ker je videl, da je civilist sploh več jahanja, ki ga je pl. Merks smatral za prednost boljše vrste vojaštva. Preko neke trate so udarili v skok. Preden se je poglobila pot v ozko sotesko, so prestavili v korak.

«Izborno jahate, gospod inženjer. Nisem mislil», je pohvalil general, božajoč razpenjenega konja po vratu.

Razpaljeno adjutantovo lice je spreletela zavist. «Ee, gospod inženjer ima vztrajnega konja, dobro pleme.»

Zajahali so po globoko zarežani poti v sotesko. Precej so došli Bošnjaka pod črnim turbanom, čigar zamazani konec je koketno visel čez uho. Gnal je pred seboj konjiča, natovorjenega z drvimi. Kljuse se je le počasi pomikalo naprej ter zapiralo s širokim tovorom pot. General je potrpežljivo zadrževal konja

in vsake pol minute je postal. Takšna počasna ježa pl. Merksu ni bila pogodu. Preril se je po brežini mimo Vilarja in generala naprej ter viknil: «Hej, čuž, ali ne slišiš, da gre gospoda za teboj! Ne zavezuj si ušes s to cunjo! S poti!» Rekoč, je švrknil z jahalsko paličico Bošnjaka čez uho, prikrito s turbanovim koncem. On se je zganil, pokrtil z roko uho ter zavpil: «Jao meni, care čestiti!» Boječe se je ozrl. Ko je videl za petami prhajoče konje, se je silno prestrašil. Udaril je po svojem konjetu, z dvignjenima rokama in kričanjem ga je priganjal, pa to ni pomagalo. Naposled ga je z rokama rinil naprej, a tu se je kasni kljusi spotaknilo in je padla na prednji nogi.

«Polagoma, polagoma!» je vikal general in postal. «Mi se ne moremo, on se ne more ogniti, torej treba potrpeti.» Skomignil je z ramenom, kakor bi hotel reči, da ne ume adjutantove sirovosti. «Ne mudi se nam nikamor. Čemu mučiti človeka, ki se trudi, da plača svoj davek! Ovce se strižejo, mučiti jih pa ni treba.»

«Plačuje li takšen čuž tudi davek?» je vprašal nekoliko v zadregi pl. Merks, ki pri vsej svoji učenosti ni vedel, iz česa živi vojaštvo in s čim se ustanavljajo kneževine.

«Na mitnici bo plačal dva novčiča.» Adjutant je našobil ustni.

V tem je Bošnjak, v katerem je Vilar spoznal Bobojedca, pomagal svoji živali na noge. Prijel jo je za rep ter jo tiral naprej.

«Polahkoma, po malem!» je veleval general.

Kmalu so prišli iz soteske in Bošnjak se je ognil na trato. Ko je šla kavalkada mimo, si je zatisnil uho, prestrašeno zrl na generala in vzdihnil: «Uh, ja bedni katolik! Crna si me rodila, majko! Bolje je sit plakati nego gladan uzdisati!»

General je ustavil konja in vprašal v hrvatskem jeziku: «Po čem prodaš drva?»

«Tebi, gospodar ti naš, jih dam za osem grošev. Veli, kam naj jih prinesem!»

«Drugemu jih daš še ceneje — lopov!»

«Bolje je bobova slama nego prazne jasli», je vzdihnil Bobojedac, držeč se še vedno za uho.

General je izvlekel iz žepa šest grošev ter jih vrgel na trato, rekoč: «Na, tu imaš, a tvojih drv ne potrebujem. Prodaj jih, komur moreš.»

Govoreč vroče zahvale je bedni katolik mahoma pozabil na ušesne bolečine. Planil je, da pobere novce. Ko je vstal in dvignil oči, je spoznal Vilarja. Tedaj je padel na kolena, položil roki na srce, se globoko sklonil in viknil: «O, gospodine Franjo, dobrotnik ti moj edini! Pomagal si meni, bednemu katoliku,

delavcem si pomagal, vsem pomagaš. Vzišlo je solnce izza planine in nas ogrelo, odkar si ti tukaj. Živio, gospodine Franjo, ti i car tvoj čestiti — bogme!»

General je visoko dvignil obrvi, pogledal na Vilarja, potem na Bobojedca in pl. Merks se je porogljivo posmejal.

«To je siromak, vdovec, ki živi s kopico otrok ob Oskovi. Dovolil sem mu, da sme na našem sekališču pobirati hosto, zato mi je hvaležen», je pohitel Vilar. Zajahal je bliže k Bobojedcu: «Nu, Ante, kaj se plaziš po zemlji? Vstani!» Zroč na tovor, je z rahlim glasom pripomnil: «Glej, kakšna debela drva jemlješ v Medvedjem dolu. Tega ti paznik ne bo dovolil. Čuvaj se ga!»

Bobojedac se je spravil na nogi. «Delavci so mi dali s tvojim dovoljenjem —»

«Ako sem ti rekel: pij! — nisem ti rekel: vse popij! Hosto bi spravljal, ne polena! No, danes si dobro opravil, Ante. Gospod general ti je plačal ves tovor in še enkrat ga lahko prodaš.»

Ante je prepeljal svoje lokave oči na generala. Po kratkem premisleku je skočil k visokemu gospodu in mu poljubil koleno, rekoč: «Za vse ti hvala, Bože mili! Bog zna, kaj je za koga, a človeku ni nikdar dosti. Bogme, noben dar mi ni na kvar.»

General ga je odrinil z nogo in odjezdil. Bobojedac je vedel svojega konjiča za jezdec. Slišali so, kako je za njimi momljal in vzdihoval: «Bogu božje, carju carjevo, pa mirna Bosna! O, gospodine Franjo — dober človek! Mili Bože, sami pošteni in modri ljudje so to. Tudi njih konjivitezi so učeni — zahvaljen bodi Bog! Zdrav bil, gospodine Franjo, ti in tvoji prijatelji!»

«Gospod inženjer, vi ste že dobro znani v tem kraju. Tudi vulgarno ime ste že dobili», je rekel general, ko Bobojedca ni bilo več slišati.

«Dobrotnik, dobrotnik», je priščipnil plezmeniti Merks.

Malo pred mostom so prevrgli v dir.

23.

Popoldne je na ulici srečala Vilarja vsa Bajićeva rodbina, ki je bila na potu v Obrenovhan, kjer je imelo srbsko pevsko društvo svojo zabavo. Ta han stoji v Solinski dolini, slabo uro hoda na severu od mesta. Vilar je moral z rodbino, čeprav je bil truden. Katica mu je tako zapeljivo zrla v oči, da ji ni mogel odreči. Njej in Ljubici ni bil izlet na srbsko zabavo nič všeč, toda Bajićeva mati je želela, da gredo, in ž njo je potegnil sin. Mladi dami

sta bili že skrivoma poskrbeli, da pridejo proti večeru njiju kavalirji za njima, no, do tedaj je bilo še dolgo in inženjer je njima dobro došel. Kmalu za Tuzlo so izletniki krenili na stransko pot, ki jih je, izpremenivši se polagoma v gladko stezo, vedla preko podolgovatega senčnatoga hriba.

Bajićeva mati je bila danes zopet zgovorna. Zunaj pod milim nebom se ji je vselej nekoliko skrhal čut za tisto sramoto v rodbini, ki jo je zakrivila ženska, ki močnih bokov tako bodro koraka pred njo in zatopljena v tajne misli s koncem solnčnika tu in tam pobeza v sipko prst, v mehki mah ali pa med visoko praprot. Razodela je Vilarju, da namerava prihodnjo spomlad posetiti svojega sina Živka v Nišu, potem je na dolgo govorila o srbskih razmerah, o knezu Milanu in Nataliji, o Beogradu itd. Katici ni bilo všeč, da spotoma skoraj nič ni mogla govoriti z inženjerjem, tako si ga je bila osvojila stara majka. Na vsakem ovinku se je vsa razžarjena zazrla vanj in on ji je nehote redoma vračal paznost. Ko je gledal na njen beli vrat, ki se je brezhiben pravilno izlil iz fino oblikovanega, spredi in zadi globoko obnaženega čoka, na njene močne lase pod majhnim slamnikom, na njeni polni roki v prozornih rokavcih, se mu je zdajci porodilo

vprašanje: Ali bo tudi ona v zakonu podobna svoji sestri?

Na trati pred Obrenovim hanom je bilo zbrano mnogo ljudi. Ko so zagledali Bajićeve, so jih prišli trumoma pozdravljat, posebno so srbske gospe obsule Bajićevo mater. To priložnost so porabili mladi ljudje, da so se pomešali v kolo. Mimo kolo-plesov je stalo na sporedu predavanje, zborna petje in naposled guslar.

Ko je prišel na vrsto guslar, je prišla Katica inženjerja pod pazduho in mu pošepetala: «Pojdimo gospodom naproti, ki pridejo iz Tuzle za namil» Vilar se je pokoril. Tihoma sta se ločila od družbe in Ljubica se je njima pridružila. Tudi Bajić je šel za njimi. Šli so po ravni poti proti Tuzli. Katica je venomer žgo-lela kraj malobesednega Vilarja, spravila je na dan nekaj pametnega in mnogo abotnega, kakor otrok, ki obojega še ne ve ločiti, a spremljevalec je uvaževal samo njen dražestni glas ter čutil tople dotike njenega razkošnega telesa, premikajočega se tesno ob njegovem. Ob njeni strani je bil že pozabil na njeno tesno sorodstvo z Bajićevo soprogo, na njeno lahko-mišljenost in plitvost v nazorih: v navalu tajnega nagona ji je bil že vse odpustil. Zbudila se je v njem ljubosumnost zaradi onih kavalirjev, ki jim gre naproti. Sedli so v mejo in tako

dočakali tuzlansko gospodo, gručo častnikov, v kateri je bil tudi okrajni načelnik.

«Veste kaj, gospoda», je povzel Buzduga na poti pred Obrenovim hanom. «Naposled je končana pravda zoper Husejna Durakovića. Štiri mesece ga je pestilo civilno sodišče, preden ga je obsodilo in je prišla potrditev smrtne obsodbe. Jutri ga obesijo.»

«Ob kateri uri?» je hitro vprašala Katica.

«Ob sedmih zjutraj. Krvnik se pripelje danes ponoči.»

«O gospod inženjer, to morate pogledati!» je viknila deklica in stopila k Vilarju.

In kakor iz sanj je vprašal: «Na kaj, gospica?» Vest o nasilni smrti, ki čaka zločinca, ga je pretresla.

«Na usmrtitev. Zanimivo je gledati, kako peljejo zločinca iz okrajne ječe pod hruško pred vojaškim streliščem, kjer mu posvetijo na oni svet. Lani so še vsak teden ustrelili enega ali dva hajduka, nekoč pa kar trinajst skupaj.»

«Nesrečna trinajstica. In vi hodite gledat?»

«Moj navadni jutranji izprehod je bil proti strelišču.»

Vilarja je izpreletel mraz. «Njeno telo je krasno, toda njena duša je ledena», je pomislil. Po malem je zaostajal. Nič več ni bil ljubo-
sumen.

«E-e!» se je oglasil pl. Merks. «Vse premalo kompetence so odmerili vojaškemu naglemu sodišču. Nagla sodba in nagla smrt! Čemu so krmili Husejna Durakovića štiri mesece? Jasno je bilo in sam je priznal, da je ubil svojega kmeta.»

«Zakaj ga je ubil?» je vprašal Vilar.

«Kaj vem? Zaradi neke detelje.»

«Kmet ni hotel pokositi detelje, ker bi bil moral dati Durakoviću tretjino. Ta se je razjezil in ga ubil na njivi», je pojasnil Buzduga.

«Naglo je obsodil in naglo je kaznoval. Po tem merilu bi se bilo moralo zgoditi Durakoviću», je rekel načelnik.

«Jaz sploh nisem za smrtno kazen», je zamodroval Vilar. «Duraković je ravnal v nagli jezi. Da je sodil tako dolgo kakor njegovi sodniki, ne bi bil ubil nepokornega kmeta. Mnogo kazni se je že naložilo po krivem, ko pa je prišla istina na dan, se je krivica poravnala, kolikor je bilo mogoče; pri človeku pa, ki ga usmrte po nedolžnem, kak popravek ni več mogoč. Zgodilo se je že —»

«Duraković je umor priznal», je načelnik prekinil Vilarja.

Ta pa je nadaljeval: «Še druge razloge imajo oni juristi, ki govore in pišejo proti smrtni kazni. V onih državah, kjer je že odpravljena, se nič ni pomnožilo število tistih zločinov,

katere so prej kaznovali ž njo. Statistika je dokazala, da kot strašilo ni potrebna. Smrtna kazen posebno tistih ne ostraši, ki se bore za kakšno idejo. Ako so jeseni 1849. leta usmrtili trinajstorico madžarskih upornih generalov, s tem groznim činom niso potlačili madžarskih teženj za svobodo, baš nasprotno so dosegli. Tako se je godilo tudi v Italiji. Treba je pomisliti, da je pri zločinih, kakršen je Durakovićev, udeležena tudi uprava, oziroma zakoni sami, ki so bili ustanovljeni v prastarih časih, ko so smatrali narod, ki je podlegel meču in ognju, za brezpraven in so mu vzeli zemljo. Ubojstva, katerim je bil vzrok agrarni turški zakon, so se vedno godila v Bosni in ne izginejo, dokler Avstrija ne reši agrarnega vprašanja. Duraković je zaslužil kvečjemu pet let ječe in toliko bi bil dobil pri sodišču onstran Save.»

«Tukaj so razmere drugačne. Duraković je bil obdolžen dvajseterih zločinov in pregreškov, med njimi skrivanja orožja in nevarnega pretenja», ga je poučil Buzduga.

«Nič drugega mu niso mogli dokazati kakor oni umor», je izpregovoril Bajić. «Tudi to je mnogo, toda majhna je zaščita, ki so jo s kruto kaznijo izkazali kmetom. Ti nočejo krvi, ampak zemljo bi radi. Sam sem bil dvakrat navzoč pri obravnavi. Čemu obravnavajo pri

zaprtih durih? Zakaj smejo v sodno dvorano samo častniki in uradniki, in še ti ne vselej, ljudstvo pa ne sme. Ko se je vršila obravnava proti Miloševiću, tudi uradniki niso smeli. Čemu se boje sodišča solnčne svetlobe? Čemu se vrši vse na skrivnem? To je dokaz, da imamo do pravega reda še daleč.»

«Tu sentimentalnost ni umestna», je rekel pl. Pester z napol zbadljivim, napol obžalujočim glasom. «Proti smrtni kazni so sentimentalni ljudje, posebno pa rahločutne ženske.»

«Rahločutnih žensk na naši strani ni mnogo. Jutri zjutraj bodo vse drle na morišče, da vidijo usmrтитеv», je odgovoril Bajić z brezvočnim glasom, pogreznjen v neprijetne misli. Mislil pa je o prerani smrti, ki mora zadeti njega ali načelnika zaradi Ljubice.

Zabava ni trajala dolgo. Ko so Srbi videli, da se je nateplo dokaj švabske gospode na njih veselico, so skrajšali veselični spored. Pred mrakom so se vrnilo vsi izletniki v mesto.

Vilar je bil radoveden, kako pojde Husejn Duraković na svojo poslednjo pot. Drugo jutro je šel ob tri četrt na sedem pred okrajno ječo. Tu je stalo na cesti pol bataljona pehote pod orožjem. Stopil je h gruči častnikov in dam, ki je čakala kraj vojaštva. Morali so dolgo čakati; vsi so zrlili v vrata mračnega poslopja, ne priženo li zločinca.

«E-e, njegova ura ne kaže prav; zakasneva», je rekel nedočakljivi brigadni adjutant, iztegnil vrat in zrl preko vojaštva.

«Če mu le prehitro ne teče», se je pošalil Hvalibogovski, hahljajoč se.

«Kaj pravite, kakšen občutek mora imeti človek, preden se napravi na takšno pot?» je vprašal neki uradnik.

«Gotovo ga srbi po vratu», je nekdo odgovoril. Drugi je obljubil, da hoče biti do konca navzoč pri tej svečanosti, tretji je menil, da se Duraković morda še ni zadosti nazajtrkoval, četrti, da ga pravi zajtrk čaka pod hruško.

Vilar se je zgražal ob ostudnih dovtipih. Rekel je sam pri sebi: «Gre beden človek na morišče in njih zakrknjeno srce igra v radosti. In še h kulturnim ljudem se štejejo!»

«Morda se še preoblači in frizira», se je oglasila Katica v gruči častnikov. Mnogi so se zakrohotali.

«Odurno, gnusno je njeno vedenje. Ta ne pozna sentimentalnosti. Kakšna krasna lupina in kakšno črvivo jedro!» je pomislil inženjer ter stopil par korakov nazaj.

Tedaj je pripeljala četa vojakov Husejna Durakovića iz ječe. Železja več ni bilo na njem. Obsojenec je bil srednje postave, toda

silen človek širokih pleč, temnorjave polti, strogih potez na licu, pričajočih o veliki energiji. Trdno, izbočenih prsi, smelega pogleda je stopil v spremstvu hodže pod belordečim turbanom na cesto na oni prostor, ki je bil namenjen zanj v sredini dveh kompanij. Dvignil je roko k čelu, kakor bi pozdravil vojaštvo. «Selam čete, bračo, tko po meni pital!» je zaklical Turkom, ki so v gruči stali na nasipu kraj ceste.

Vilarju je odleglo, ko je videl toliko hladnokrvnost tik pred smrtnimi vrati. «Živa glava dugovanje plača, živa ikada, mrtva baš nikada.» Te besede je govoril nekdo za njegovim hrbtom. Okrenivši se, je zagledal za seboj šumarja Milana Nikolića in Jovico.

«Na Durakovićeви kmetiji bosta mesto ene dve vdovi», je potihoma rekel Jovici ter mu pokimal. Imel je en razlog več proti smrtni kazni.

Izprevod je z Durakovićem ob rahlem bobnanju nastopil pot.

Med gledalci je nastalo živahno kretanje in beganje, le gruča Turkov se ni premaknila. Katica je zagledala Vilarja in skočila k njemu. Prijela ga je za roko. «Idite, gospod inženjer, po bližnjici z menoj!»

«Lepa hvala, gospica! Po nobeni bližnjici ne pojdem.»

«Kaj vam je?» je hlastno vprašala, videč njegov temni obraz.

«Nič», jo je odurno zavrnil. «Le hitite, da ne zamuditel!»

Deklica je užaljena odhitela za drugo gospodo.

Dopoldne je Vilar opravil svoje posle, po obedu je dve uri počival v hotelu. Potem je vstal, se umil in brišoč se stopil k odprtemu oknu ter se zazrl na minaret, ki so ga obletavale jate vran. Takrat je zaslišal pod seboj dekliški smeh, ki ga je zvalil, da se je nagnil naprej in pogledal na ulico. Tam so šle tri deklice, držeč se pod pazduho — tri rože, povite v šopek. V sredi je šla Katica, ob njenih straneh pa Kaliopa in njena sestra Olimpija, krasno se razvijajoč štirinajstleten rožnat popek. Ko je bil spoznal veselo se smejočo trojico, se je umaknil in hitreje mu je bilo srce.

«Veš, Olimpija,» je slišal govoriti Katico, «glej, ono je njegovo okno. Pod oknom te uščipnem v laket in ti moraš dvakrat zakričati: ,Katica, daj mi mir! Katica, ne nagajaj mi!‘ Na ta ne več neobičajni način ga spravimo pokoncu. In potem mora z nami na Kreko. Prijetneje bo, ako imamo kavalirja s seboj!»

Tri rože so se glasno posmejale in tudi Vilarja, stoječega za zastorom, je sililo na

smeh. «Atako hočejo napraviti name», si je mislil. «Kako ljubeznivo, čeprav ne posebno iznajdljivo! Uboge Olimpije bi ne bilo treba ščipati. Kakšen otročji napad so zasnovale te mladostnosrečne gracije zato, da bi me Katica priklicala na ulico! Vsekakor pojdem, da ji še enkrat in poslednjikrat povem svoje mnenje in se za vselej iznebim brezsrčne kokete.» A preden je mogel do kraja izpiti čašo radosti, katero mu je nalila njegova domišljavost, so deklice že izvršile nameravano atako, toda ne pod njegovim oknom, ki je bilo prvo v oglu, ampak pod šestim, ki je bilo poslednje in na koncu nedolgega hotela. «Kaj menijo, da stanujem na onem koncu? Zmotile so se — čopke», si je rekel ter se začel hitreje opravljati. Čez hip je zaslišal odpiranje okna na drugem koncu hotela in enoglasno čebljanje treh gracij: «Gospod nadporočnik — vi ste zaspanček. Pridite dol in spremite nas na Kreko!»

Vilarju se je zjasnilo. Torej nekega nadporočnika so prišle klicat in ne njega! Zdajci se je razdal iz onega okna moški trd glas, ki je, kolikor mogoče raznežen in oslajen, obljubil, da se precej odzove prijaznemu povabilu, ki si ga šteje v čast. Po glasu je inženjer spoznal Buzdugo. Neprijetni občutek razočaranja ga je prevzel. Kakor bi ga bil zagnal

mrzel veter, tako hitro je stopil od okna; tako neprijetno je zadel ta malenkostni dogodek ob njegovo samoljubnost. Da so mlade deklice klicale kogar si bodi drugega, bodisi Mika ali kakšnega drugega častnika ali uradnika, ne bil bi jim zameril, a da so se v svojem dolgočasju in hlepenju po zabavi zatekle k temu okrutnemu in pohotnemu grešniku, tega jim ni mogel odpustiti. Nameril se je v prtilčje v kavarno. Spotoma je na hodniku srečal sobarico, ki je vselej z močno uslužljivimi pogledi postala pred njim. Vprašal jo je, od kdaj stanuje nadporočnik Buzduga v hotelu.

«O, gospod Buzduga si vselej najme pri nas sobo, kadar se pripelje v mesto neka židinja.»

«Aha!» je prekinil jezično srako ter odmahnil z roko.

Uro pozneje je odhajal. Ko je jezdil mimo Kreke, je zagledal dvesto korakov od ceste krdelce gosposkih ljudi, pohajkujočih krog nove večje stavbe, ki je bila namenjena za špiritno tvornico in še ograjena s stavbnimi odri. V krdelcu je spoznal Buzdugo z onimi tremi «čopkami» in načelnika pl. Pesterja z gospo Ljubico. Preden so ga zagledali, je poglgnal konja v dir. Od strani je zapazil, da mu z robci mahajo v pozdrav. Prihulil se je, kakor da jih ne vidi. Šele pred Bukinjami je prijenjal konju.

Neki čut svobode ga je navdal. Vse ljubezenske misli, ki so se dobre štiri tedne sukale krog Katice in ga držale v nekih sponah, posebno kadar je stal pred njo in je njena lepota neposredno vplivala nanj, so padle v vodo. Pometel je v svojem srcu, vse jasno in novo se mu je zdelo tam. Izgnal je iz njega škrapa, ki ga je včasi prijetno pobožal ter ga naposled ljuto uščipnil. Samo svetlobo in čistoto je čutil v svoji notranjosti in stopil je vanjo kakor v svetišče, ki je bilo prenovljeno in vnovič posvečeno.

24.

Vilarju se ni mudilo v Tuzlo; ostal je nekaj dalje pod Konjplanino, nego bi bil smel po obljubi, dani generalu. V soboto je plačal delavce, in pri tej priliki sta dva drvarja prav ošabno in izzivalno pometala v hosto znamke, ki jima jih je bil odštél. V nedeljo dopoldne je sprejel deputacijo: prišli so k njemu štirje najzgovornejši drvarji, med njimi Batinić in Grbonog, ter ga v imenu vsega delavskega zbora prosili, naj v Tuzli pri načelništvu deluje za odpravo znamk. Razložil jim je, da je že storil korake in pisal v tem zmislu na deželno vlado, ker blagostanje delavcev mu je srčna zadeva, o kateri vedno premišljuje; storil bo vse, kar je mogoče. Priporočal jim je

potrpežljivost, hladno kri, vdanost za slučaj, ako deželna vlada odbije njegov predlog; čudežev mu ne bo mogoče delati. S takšnimi frazami jih je odslovil. Delavci so bili ž njimi zadovoljni, saj so jim utrdile prepričanje, da mora zmagati pravica, ako jo zagovarja njih vsegamogočni, pošteni in učeni gospodin Franjo.

Tisto nedeljo popoldne je šel ob Oskovi navzdol na izprehod. V bistrem tolmunu, skrižtem med drevjem, se je okopal. Skrajja ni bil namenjen daleč, ker je pripekala silna vročina; po kopeli pa se je čutil tako osveženega in poživljenega, da je ubral pot proti Mušićevemu hanu. Že od daleč je slišal tanke zvoke tamburice. Prišedši pred han, je zagledal zelo pestro družbo pod pristrešjem in v meji za siromašnim poslopjem. Več mladih in starih ljudi obojega spola iz Pilića je bilo napravilo v dolini zabavo, tako zvani teferić. Njim se je pridružilo nekaj drvarjev. Štirje mladeniči so udarjali na tamburice. Ob zidu je čepel stari Trkulja z guslami v naročju, blizu njega pa «bedni katolik» s čutaro v rokah, ki jo je dvignil k glavi, kakor bi hotel dati blagoslov svojemu dobrotniku. Med delavci sta bila navzoča tudi Batinić in Grbonog. V tej pisani družbi se je vrtel Vazko ter nalival kavo, Mušić pa je v veži kuhal vročo črnino.

Vilar je le površno pregledal družbo, ker že je pristopila Danica in mu prinesla stolček, da sede. Deklica je bila vsa razžarjena, ko je danes prvikrat sanjavo dvignila oči naravnost k njemu. In le za hip je mogla prenesti jasni odgovor njegovega pogleda. Obstala je pri njem, čeprav si je bil že pri njej naročil kave, stala je s stranjo obrnjena k njemu, njene oči so bile uprte v tamburaše, na njenem obrazu je gorela nasmešljivost, spojena s sramežljivostjo. Smešno se ji je zdelo to, kar kipi v njenem srcu, a sladko tako, da ne sme na beli dan.

Vsi so precej opazili navzočnost odličnega gosta. Utihnili so: nekaj jih je strmelo vanj, drugi so stikali glave. Tedaj je skočil pred tamburaše mladi Grbonog, položil roki na pas, ki ga je ovijal nad močnimi boki, zabrundal je kakor medved na povodcu, potem pa ob zvoških tamburic zapel nastopno pesem:

Tamburao tamburdžija Ivo,
tambura se na daleko čuje,
na daleko po svem Sarajevu.

To su čule Sarajke devojke:

jedne vele: da ga pogubimo,

druge vele: da ga proteramo,

treće vele: da ga obesimo.

Al govori tamburdžija Ivo:

Nisam kurva, da me proterate,

ni veštica, da me pogubite,

več sam junak, da me obesite!
Kad bi znao, za koje bi drvo,
no bi drvo zlatom obaljšao,
na vrški i srebrom i zlatom,
od zlata bi kline popravio
i na kline tamburu vešao,
neg se znade, s čeg' sam poginuo:
s tamburanja i s' ašikovanja!

Pojoč je Grbonog mežikal in se oziral na Vilarja, kakor bi pel samo njemu in bi hotel zbujati samo njegovo pozornost. Ko je bila končana šaljiva pesem in so tambure jenjale doneti v razgreta srca, so obsuli Vilarja njegovi drvarji. Batinić, ki se je štel za modrega in razsvetljenega človeka in ki so ga porivali naprej pri vseh priložnostih, ko je bilo treba prepričati koga z gladko in premišljeno besedo, ga je pozdravil v imenu vsega zbora in izrazil veselje, da je prišel tako odličen človek v njih družbo. «Glejte!» — je rekel — «poštenjak, ki občuje z generali, mutašerifi in metropolitimi, je prišel in sedel k preprostim ljudem.» In ti preprosti ljudje so nategovali rjave, žilaste vratove in spoštljivo zrlili na gospoda, ki je po svoji srčni dobroti tako hitro zaslul po okraju. Trkulja je prinesel košarico sliv, češ: Vse vzemi, dobrotnik naš! — no Vilar se je zadovoljil s polnim periščem, rekoč: «Hvala ti, Trkulja! Rad vzamem, ker sem žejen.»

V tem mu je prinesla Danica kavo. Nasmehnil se je deklici in jo pobliže pogledal. Vse na njej ji je pristojalo, od fesiča do opančic. Tista dimlija ga je s svojo belino in stoterimi zgibi in gubami naravnost očarala. Da je blago njegova prožljivega jopiča posvalkal z večšimi prsti, bi bil našel, da ni od najfinejše tvarine, a po tistih všitih arabeskah, cveticah, školjkah in ptičkih bi bil razsodil, da je jopič umetnina, kupljena na razstavi ženskih ročnih del, kjer se je ponašala na prvem mestu. Koliko je trebalo črpati iz žive domišljije, preden se je dovršilo takšno mojstrsko delo! In ko se je Vilar ozrl v njeno lice, se mu je zazdelo, da noben spomladanski dan ni rodil cvetice, ki bi se glede lepote mogla primerjati očarujočemu obrazu te siromašne deklice. Možaki so se ob toliki krasoti pomenljivo namuznili in Trkulja se je z razmotrivajočim, milim pogledom, ki je lasten samo izkušenim starcem, ozrl na inženjerja in na deklico, kateri je ponudil sliv. Batinić se je spomnil, da so mu nekoč v zagrebški kavarni, kjer je čakal na vlak, po kavi v poldrugi uri prinesli trikrat sveže vode in da so tudi gospodi nosili vodo, samo vodo. Zato se je obrnil k Danici, rekoč: «Devojčica, prinesi gospodinu Franju studene vode! Rad jo pije.» Tedaj je Grbonog pomolil inženjerju čutaro s slivovko, a odrinil ga je Batinić z

besedami: «Gospodin Franjo si lahko kupi rujnega vina, kakršno so pili pri nas gozdar in oba paznika, pa zdaj ne morejo več. Tem ponudi svojo smrdljivo brozgo!» Potem je tlesknil v roki, se udaril po kolenih, kakor je videl delati Madžare, preden so se spustili v čardaš, in viknil je tovarišu: «Kolovodjo, diko naša, okom treni, kolom krenil!»

Grbonog se ni dal dolgo prositi. Zaigral je z nogami in mlado in staro se je začelo zbirati v kolo, prijemale so se trde in grčave roke za bele in mehke. Kolovodja je stopil na čelo vrste. Zazveneale so strune, ubrale se noge in začele udarjati po glasbi. Glasno je zapel Grbonog in za njim vsi drugi:

Majka Maru kroz tri gore zvala:

«Jesi l', Maro, ubelila platno?»

Vilar je zamišljeno gledal v dolgo vrsto in skoraj zavidal je tem ljudem za njih preprosto zabavo. Spomnil se je podobnih zabav na Slovenskem. Kako so vse prisiljene, pa tudi robate so, ker ni nič domačega in narodnega v njih. Kar je bilo narodnega, vse so že v starih časih pogazili tujci ali pa je zatrla vera, ko je začela z askezo. Kolovodja je uredil vrsto prav njemu nasproti, kakor bi se vse vršilo le njemu v proslavo. Viteško se je vedel Grbonog. Prosto roko si je zataknil zadaj za pas, z drugo je

držal brhko Srbkinjo za roko. Kako je tolkel z junaškimi opankami ob tla, kakor bi zabijal tope kolce ali teptal dušmane v prah ali brcal po poljskih miših! Kakšne sunke in kretnje je delal s kodrasto glavo, sijajočo v zmagoslavni radosti! In jutri bo prav z istim zmagoslavjem vihtel sekiro, ker delo smatra za čast, kakor se mu zdi častno igrati v kolu na prvem mestu.

Največjo pozornost je obračal Vilar na ženske, ki so mu sramežljivo vračale njegovo pazljivost. Zlasti sta se mu dve mlado omoženi Srbkinji zdeli veličastni, kar se tiče bogate obleke ter važnega in samozavestnega nastopa. Posebno so mu sijali v oči zlati dukati starega kova, našiti na fesič in nanizani na zlati vrvcu krog vratu. Na koncu vrvce je visel čez prsi dragocen medaljon, delo dalmatinskega ali pa celo beneškega zlatarja. V prvih letih okupacije se je pri vsakem kolu videlo takšno dragoceno žensko nakitje in zelo so po njem hlepele avstrijske gospe.

Bolj ko vse nakitje je zanimala Vilarja Danica. Kako čedno je umela drobneti z lahkimi nogami! Plešoč sredi dveh moških, je gledala na konce svojih opančic, kakor bi bile tam zapisane note za razvedrilno igro, ki jo je igrala krotko, pohlevno in poglobljena v lepe misli. Lahno poskakujoč in nihajoč se je nesla, kakor bi plavala na zlatih oblakih. Včasih je

dvignila žarke oči ter jih uprla v gospodina Franja, češ: Oh, ko bi ti čutil mojo srečo! Čudil se je, da se je vedla v tej množici ljudi tako svobodno in odkrito in mu je njeno srce brez bojzani letelo naproti, dočim je tako skrbno čuvala svoje najslajše občutke takrat, ko sta bila malone sama v hanu. Gospodin Franjo menda še ni vedel, da si ljudje plesa niso izmislili zato, da bi skakali in telovadili, ampak zato, da plešoč kažejo vsemu svetu to, kar tli v srcu, in da je nastal prav iz najbolj prazničnih občutkov. Vedel pa je, da že čuti del njene sreče, kadar ujame njen globoki pogled.

Kolaši do dopeli, strune so izzvenele, vrste razgretih ljudi so se razmaknile. Danica mu je prinesla zopet kave. Dotaknil se je njene roke in segel po čašici.

«O gospodine Franjo, dobrotnik ti naš! Blagor onemu, ki se ga dotakne tvoja roka — uh!» je zdajci vzdihnil kraj njega Bobojedac. Med plesom se je bil tiho priplazil in počenil kraj Vilarja. «V tvojih prsih leži kepa zlata in ti odlučiš, odkrušiš, pa daš», je beraško zajavkal bedni katolik.

Vilar se je posmejal deklici v obraz, ker prav sedaj mu je dobro del Bobojedčev slavospev. Mešaje kavo ji je, odvrnjen od sitnega zajedalca, tiho rekel: «Danica, i ti hraniš grudo

zlata v svojem nadržju... Bi li odkršila, od-
drobila?» Tisti hip ni znal vladati ne glavi ne
srcu. V sladki omotici bi bil govoril kdo ve
kakšne neumnosti, da ni Danica, boječ se
družbe in svoje nove, nepričakovane sreče,
zbežala od njega.

Tedaj je stopil predenj handžija Pero z
lepim kosom pečenega purana in s kolačem na
krožniku.

«O, o Pero, lepa ti hvala za vse!» je viknil
Ante in razprostrl roki. «Daj, podaj! Gladen
človek ne pozna stida, ne razbira dlake.»

«Ni pečenka za Bobojedca, boleli bi ga
zobje», ga je zavrnil handžija.

Bedni katolik se je zvito namuzal. «Zardel
bi od sramu, toda gladen želodec ne posluša
pridige.»

Vilar je vzel krožnik v naročje in začel raz-
rezavati. V slast mu je šla bela pečenka. Pero,
stoječ kraj njega, je zadovoljno zrl nanj.

«Izborna kuhinjo imaš, handžija», je pohva-
lil inženjer, Pero pa je pojasnil, da se pečenka
ni pekla na njegovem ognju, poslala sta mu jo
moža onih dveh bogatih Srbkinj, ki sta igrali
v kolu; sama ga nista upala pogostiti, izbrala
sta njega, handžijo, za posredovalca. Vilar se
je zahvalil, jedel, kimal z glavo ter nadaljeval:
«Še ni do golega obubožana Bosna, dokler si
človek na kmetih še more privoščiti toliko do-

broto. Res izborna jed, kar topi se v ustih. Na, Ante, pokusi i ti pa povej, kako ti ugajal» Ponudil je Bobojedcu kost in pol kolača, za kar je ta pograbil z obema rokama.

«Moder si, gospodine Franjo,» je odgovoril Ante, prekanjeno zroč na dar, «zato čitaš na obrazu, kakšno tajnost skriva človek v sebi. Baš sem želel izreči svojo sodbo o puranu in kolaču. Glej, pregovor pravi, da dva psa ne moreta mirno glodati na eni kosti, a midva se nič ne prepirava, ker sva poštena človeka.»

Vilar se je posmejal premetenemu skledolizcu, čigar siromaštvo je vpilo v nebo. Okrenil se je k Peru ter rekel: «Veseli me, da vas vidim složne pri delu in pri zabavi. Morda ni bilo vselej tako. Boga ne razume tisti, ki misli, da se moramo zaradi njega prepirati in sovražiti. Vsaj v tem vam je koristila Avstrija, da vas je poučila, kako potrebna vam je sloga.»

«Ljudska sloga prodira planine», je zamišljeno odgovoril handžija.

«Na kratko govoriš, Pero, pa kratke besede so vse modre in jasne», se je vmešal Bobojedac. «Prej so se pri nas ljudje dostikrat stepli, z noži in handžarji so se zbili; odkar nam pa vlada modri amidža, ne pride do pobojev. Mirno se snidemo in razidemo. Danes teden smo imeli v Morančanih cerkveno slavnost, sarajevski škof je prišel tja. Vse se je

trlo ljudstva. Množica se je razpoložila po vrtovih, igrala kolo, gostila se, pila rakijo in prepevala. Vnel pa se je prepir med dvema kmetoma. Že sta zaigrala z očmi kakor hajduk in segla po nožih, pa takrat je stopil med nju orožnik, oni Mijo Kovačević iz Puračića, ki je bil tudi navzoč. Tisti je stopil k nemirnežema, prijel vsakega za šop las in parkrat trčil z glavama skupaj — tako-le.» Ante je pokazal, kako je trčil orožnik, potem je nadaljeval: «Mijo Kovačević je pa tudi dober govornik. Ko je spravil onadva narazen, je ogovoril zbrani narod z besedami: ‚Kaj bi se trkali in prepirali, saj smo med svojimi. Vsi smo sami katoliki in nismo kakšna zmes Turkov, ciganov in čifutov.‘»

«Vse nas živi en Bog, i Turkom, ciganom in čifutom da, kar potrebujejo», je govoril handžija. «Zato sodim v svoji glavi, kjer vrta kolikor toliko pameti, da i one ljubi kakor nas, ki trdimo, da je naša vera edino zveličavna.»

«Vsi to trdijo, pa nihče ne ve. A Mijo Kovačević je dober človek in modro je storil in govoril. Tudi med orožniki so pošteni ljudje.»

Pero se je pazljivo zazrl v hosto. «Dobri so kakor poletna toča. Ne govori o volkovih, da se ne pojavijo. Ako bi vedeli, da je tukaj zbranih nad deset ljudi, gotovo bi prišli. Pa Atifa Sarajlije ni doma, zato ne vedo. Če

mačka ni doma, igrajo miši kolo. A slabi časi nikdar ne vprašajo, kdaj naj pridejo.» Po teh besedah se je starec pomešal med množico, ki se je iznova zbirala v kolo.

«Pero, ali pojdeš v kolo?» mu je zaklical Grbonog.

«Hajdi v kolo, kdor je za kolo! Moji beli lasje kažejo na bridko smrt kakor sneg na mrzlo zimo. Kaj bi jaz v kolu?» je rekel handžija in šel v han.

«Hajdi ti, Antel!» je velel kolovodja.

«Daj oslu orglice v gobec in vse se mu bo smejalo», je odgovoril Bobojedac.

Zabrnele so tamburice in kolaši so zapeli:

Žito žela lijepa devojka,
sama žela, sama i vezala.
K njoj dolazi čoban od ovaca,
pa govori lijepoj devojci:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi žito povezao?
Odgovara lijepa devojka:
Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi bunar ogradio?
Odgovara lepota devojka:
Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi hladak napravio?
Odgovara lijepa devojka:

Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi lice obljudio?
Al govori lijepa devojka:
Ajd' ne luduj, čoban od ovaca!
Ako si mi žito povezao,
tvoje s' ovce po njem travu pasle;
ako si mi bunar ogradio,
tvoje s' ovce na njem vodu pile;
ako si mi hladak napravio,
tvoje s' ovce u njem plandovale.

Vilar je zopet strmel v dolgo vrsto. Zdelo se mu je, ko da se mu kolaši venomer priklanljajo in ga pozdravljajo. A Danice sedaj ni bilo v vrsti. Ko je vsa razgreta stala pred Vilarjem in zaslišala njegove besede: Bi li odkršila, oddrobila od grude zlata, ki ga hraniš v svojem nedrju? — se je nekaj vnelo v njenem srcu, česar se odsihdob več ni mogla iznebiti. Vžgalo se je solnce in posijalo v temo njene zavesti. Ta prikupljivi mladi tujec, ki ga vsi imenujejo dobrega in poštenega, hvali ga celo njen brat, ki je neizprosen sovražnik vseh tujcev, ta se je dotaknil in nekaj neznankega je izpreletelo vse njeno bitje. Njegove besede so se ujemale z njenimi sanjami. Presunil jo je žarek prve ljubezni in postalo ji je tesno v hrumeči družbi. Vzela je konvico in tekla k Oskovi. Sedla je na kamen v senco

stare jelše. Ob nenadnem velikem spoznanju ji je radosten vzhit zaigral po vsem životu.

V tem je sedel mladi Švaba pred rajajočimi kolaši, ne vedoč, kakšen ogenj je zanetil z nepremišljenimi besedami v prsih nedolžne deklice, o kateri je bil prepričan, da ne pozna še nobene nedeviške misli. Tudi v njem je pred Danico zavalovila kri. Zroč na kolaše, se je naslajal z nekim prijetnim občutkom, izvirajočim iz splošnega radostnega razpoloženja vse družbe. Odigravala se je v njem in pred njim pastirska idila, kakršne prej še nikdar ni bil deležen. In zdelo se mu je, kakor bi bil v tej idili on sam tisti 'čoban od ovaca', ki je silil v lepo devojko, naj odkrši in oddrobi od grude zlata, ki ga hrani v svojem nedrju.

25.

Ko so bili doplesali kolo, je zopet zahrumelo kraj hana. V neki gruči so peli, v drugi so še petale ženske, možje so se pogovarjali o hudih časih, o zanikarni turški carevini in o hudem severnem stricu, otroci so igrali svoje posebno kolo na poti pred hanom ali pa se podili in kričali med gručami. Vilar je sedel zamišljen v ono, kar mu je tako razvalovilo kri, z očmi je iskal Danico, a ta je še vedno sanjarila ob Oskovi. Bobojedac, ki je sedel kraj njega in

ves čas vrtel prazni čibuk med prsti, se mu je zdaj in zdaj zvesto zazrl v obraz, kakor bi hotel razbrati njegove želje in jim mahoma ugoditi. Ker se Vilar ni zmenil zanj, ga je oni prijel za rokav ter tihovdano rekel: «Gospodine Franjo, verjemi mi: čeprav prosim, torbe ne nosim. Duhana nimam, pošel mi je...» Vilar mu je ustregel, vrhu tega je mignil Vazku in mu naročil, naj prinese tudi Bobojedcu kave. Ko se je bedni katolik videl tako pogoščenega, je zakrtil z rokama in tiho zapel svojo pesem:

Dobro mi je i boljsem se nadam,
u čem hođam, u tome i spavam,
kad večeram, ručku se ne nadam.
Bože mio, što sam ti skrivio!

Po polurnem odmoru je Grbonog zopet zbral svojo čredo v kolo. Peli so nastopno pesem:

Leti soko preko Sarajeva,
traži hlada, gde će hladovati.

Sedaj je bila tudi Danica v vrsti. Vilar je videl, da deklica ni s tisto dušo pri plesu, kakor je bila prej, dasi so bile njene kretnje brezhibne. Njeni ustnici sta bili zaprti, ni vrela iz njih pesem po taktu godbe in telesnih kretenj, njene oči so gledale v tla in le enkrat so se dvignile motne in zastrte v mrak sramež:

ljivosti k njemu. Prepričan je bil, da je bila to pristna sramežljivost, ne ponarejena zato, da prija moškemu, ne takšna priučena, kakršno kaže nevesta, ki je že davno izgubila cvet, pa se pači in prisiljeno vede. Na fesu in na vratu ni imela zlatnine, toda zdel se mu je njen obraz kakor žarko solnce in njen vrat kakor bela mesečina.

Iz zamišljenosti ga je probudil Vazko, ki mu je, dotaknivši se njegove rame, pošepetal: «Gospodine Franjo, poznaš li Drljačino Luco?»

Vilar se je radovedno okrenil k dečku. «Slišal sem o starem Drljači. Luce ne poznam.»

«Tista, ki igra prva na desno od Danice. Med devojkama igra njen ženin Luka Brnjavčič, sin imovitega in svobodnega kmeta iz Morčan. Njegov oče se pa brani vzeti Luco v hišo. Sporočil je njeni materi: ‚Pošlji par volov, potem naj pride sama!‘»

«Ima li Drljača par volov?»

«Jok — enega vola ima in kravo, ki se je otelila spomladi. Prodala je tele in porabila ves denar, Suljagi pa je ostala tretjino od teleta na dolgu. Zagrozil ji je, da jo bo tožil in pognal s kmetije.»

Vilar se je zazrl v jedrnato, nekoliko zapeteno Luco in v jakega mladeniča robotih

potez, ki je v kolu vodil z eno roko Luco, z drugo pa Danico. «Dolg in tuga sta brat in sestra; vedno gre drug za drugim», je rekel. «Smili se mi deklica, ki je izgubila očeta.»

Bobojedac je povesil mrke brke. «Težko je bosemu iti preko strnišča, še teže pa človeku, ki nima denarja», je vzdihnil. Čez hip je pristavil: «Z denarjem nevesta je iz zlata, brez denarja je rešeto blata. Neprestano se gledata kakor kozja rogova, a to ne pomore, če se je ona rodila gola kakor repa. Golih kosti še pes noče, kaj bi jih maral stari Brnjavčić.»

«Krepko se ume izražati bedni katolik», si je mislil Vilar. Ker je rad poslušal prosjaškega modrijana, je vprašal: «Pa čemu se je Luca obesila na bogatega Luko, če sama nima kaj pod palcem?»

«Kakor meni so ji lakomne oči pri kolaču, pri pogači in dukatih žoltih.»

Inženjer je nekaj pomislil, potem se je obrnil k Vazku. «Koliko je dolžna Drljačka svojemu gospodarju na tretjini od teleta?»

«Še danes poravna svoj dolg. Drvarji so nabrali in ji danes prinesli toliko, da je dosti», je odgovoril deček.

«To mi ugaja, to je lepo!»

Po končanem plesu so ljudje zopet zahrumeli. Ko pa je sivi Trkulja začel brenkati na

gusle, so se nekoliko pomirili. Mnogi moški so obstopili guslarja, ker starčev ubiti glas ni bil daleč slišen. Tudi Vilar, ki je sedel blizu, ni mogel povsem razbrati vsebine junaške pesmi, dasi se je sklonil, oprl komolec ob koleno, podprl glavo in zvesto vlekel na uho. Drugega ni razumel nego to, da je Trkulja pel o nekem kralju, ki je pisal ‚knjigo‘ (pismo) in jo poslal nekemu junaku ‚na koleno‘. Nameraval je stopiti bliže, toda lepo soglasje, v katerem se je doslej vršila zabava, je skalilo troje prestrašenih otrok, ki so zdajci pritekli po rebri doli. Zaripan deček, najstarejši izmed trojice, ki ga zaradi preslabe obleke starši niso vzeli na veselico, je pokazal svoje predstvo s tem, da je vrh meje, zasedene po starih ljudeh iz Pilića, prvi in na ves glas zakričal v družbo: «Bežite, pravoslavni ljudje, zaptije so navalili na našo vas!» Drugi deček pod oguljenim fesičem, a v čedni beli oblečici, ni odlašal izpopolniti razburljivo novico in je skoraj obenem s svojim starejšim tovarišem zavpil: Pri Mušiću so vdrli v hišo in zaplenili vse orožje.» Najmlajše bitje te trojice, šestletna dobro izpitana deklica, ki je bila ob sovražnikovem navalu razen srajčice pozabila vso svojo toaleto doma, se je vrgla z obupnim krikom: «Švaba, Švaba!» najbližji majki, sedeči v meji, v naročje. Ob tej strašni besedi, ki je zanjo obsegala vse, kar je najhuj-

šega na zemlji in v peklu, je zastrmela v nekaj oddaljenega, nedoločnega, grozovitega, na kar je vtaknila konček prsta v usta, da si osladi pusti občutek. Vsi so dvignili glave ob neprijetni novici, ki so jo prinesli otroci. Sicer so bili vajeni, da je oblast stikala po domih za orožjem in mnogokrat po nepotrebnem nadlegovala ljudstvo; preteklo pa je že leto dni, odkar v Piliću ni bilo več hišnih preiskav. Sedaj pa je zopet navalila in kakor se vidi, ne brez uspeha. Guslar je umolknil; kdor je čepel na zemlji, je vstal. Možje so obstopili dečka, ki sta, zasopljena in prevzetna, ker sta prva prinesla vest, goreče pravila, kaj in kako se je vse dogodilo. Popoldne je prikorakalo v vas pet orožnikov. Krenili so naravnost k hiši, kjer biva Jovica z Danico, Mušićem in Vazkom. Nikogar ni bilo doma. Odprli so nezaklenjena vrata. Dva orožnika sta ostala zunaj, trije so vdrli v hišo. Ko je starejši deček izza plota videl, kaj se godi, se je osmelil ter pristopil bliže. Pripomnil je orožnikoma, da v tej hiši danes ni Pera ne Vazka ne brata ne sestre in nikogar ni doma, na kar je dobil takšno brco, da je strmoglavil za deveto češpljo. Vse so preiskali Švabe po veži in izbi. Pogledali so v vse lonce, prevrnili so šolsko tablo, prebrskali vse papirje in knjige. Naposled sta zlezla dva

pod streho in od tam sta vrgla na tla dva handžarja in samopal. Eden pa je stal pod jablano in je vse zapisal. Potem so vzeli orožje s seboj in ker so se spustili navzdol, morajo vsak čas priti v han. Ob tej novici so se možje spogledali, ženske so za njimi iztegovale vratove in vlekle na ušesa. Precej je vsa družba vedela, kaj se je zgodilo in da pridejo hudi strici na veselico.

«Kaj iščejo pri meni?» je popolnoma mirno govoril Mušić. «Te moje delavne roke so prijele za marsikakšno orodje, nikdar pa še ne za orožje z namenom, da bi poškodovale koga. Naj mi povrnejo zemljico, ki so mi jo siloma vzeli! In rovnico ter motiko naj mi dajo — to je moje orožje! Čemu bo meni handžar in samopal na stara leta? Zvali so me pred tremi leti na vstajo, pa kako naj vstanem, ko me je Bog tako nizko posadil na zemljo? Pa tudi pri Jovici nisem videl orožja, odkar je pri meni. Baval se je s knjigami, učil je vaške otroke, dokler je smel. Večkrat mi je rekel: ‚Moje orožje je sedaj papir; razsvetliti hočem glave bosenskim ljudem, da izpregledajo, pri čem so.‘ Tudi on ni imel prepovedanega orožja pod streho.»

Ko je Vilar zaslišal iz gruče ljudi Perov glas, se mu je približal. Mož mu je bil zaradi svo-

jega siromaštva in mirnega značaja tako simpatičen in tako se mu je zdel odkritosrčen, da mu je do pičice vse verjel. Smilil se mu je, a pomoči ni vedel zanj nobene, ako pridejo orožniki ponj.

Tedaj je tik ob svoji strani zagledal Danico. Zalomila je z rokama in razdal se je njen ihteči glas: «Moj brat ni skrival orožja. Odkrito ga je nosil, ko je bil čas za to, a sedaj ga nima. Ni teden tega, kar sem bila pod streho, in tam ni bilo orožja. Pero in moj brat — oba sta nedolžna.» Te besede so mu zbudile še večje sočutje, ker mu je vzrastla misel, da se je deklica namenoma zatekla na njegovo stran, samo k njemu, ki ga smatra za dobrega in pravičnega. Užalilo ga je, da se čuti onemoglega pred možmi reda in zakona.

In orožniki so se pokazali v rebri. Z nasajenimi bodali, svetečimi se v večernem solncu, so trdno in oprezno korakali navzdol, mrko gledajoč na družbo, ki se je tesneje strnila kakor ovce, kadar zagledajo volka. Nekatere ženske so zakrilile z rokami, druge, ki so imele majhne otroke pri sebi, so zbežale ter se napolile ob Oskovi navzdol, da pridejo po ovinjkih v Pilić.

«Eto handžar, evo moja glava!» je porogljivo kliknil Grbonog, zroč v brdo.

«Čuvajte se zaptije kakor poleti strele!» je zavpil Batinić in švignil s samozavestnim pogledom preko množice.

Plašljivi Bobojedac se je ob nenadnem pojavu spomnil, kako so ga pestili tedaj, ko je Atif Sarajlija ubil svojo bulo, in prestrašil se je nove prisege. «Tem bodo trli orehe na glavi. Bos ne hodi v trnje! Težko Vlahu siromahu a Turčinu, koji pare nema», je zamomljal ter jo udrl za ženskami.

Kar se tiče Mušića, se lahko reče: Težko loncu, če se zadene kamen obenj. Orožniški poveljnik je stopil naravnost k njemu. «Si li ti Pero Mušić?»

«Sem.»

«Poznaš li ona handžarja in samopal?» Poveljnik je pokazal orožje, ki ga je nesel tovariš za njim.

«Ne poznam.»

«Poglej dobro!»

«Vidim dobro, a ne poznam, bogme!»

«Spoznal boš v Tuzli. Dovolj, da pregledamo tvoj han!»

Vilar se je prezirno nasmehnil. To je opazil poveljnik, ki je bil iz stražnice ob Samojlovem hanu in je inženjerja že večkrat videl. Za hip se je vzravnal v vojaški postoj ter strogo rekel: «Dovolite, gospod inženjer, da po svojih pravilih izvršim svojo dolžnost.»

«O, prosim, prosim», je odgovoril Vilar, ki mu je igral še vedno čuden nasmeh na licu. Mislil si je: Kaj morejo iztakniti v tem bornem poslopju, prozornem kakor prazna steklenica!

A orožniki so iztaknili. V veži niso ničesar našli, v izbi ničesar. Vazko je moral prinesiti lestvico; po njej sta zlezla dva moža skozi lino, ki je bila na zadnji strani hana, v podstrešje in od tam sta po kratkem iskanju vrgla dva handžarja in samopal. Moški so osupnili, ženske so prebledele. Danica je vsa prestrašena zaihtela. Mušić je ostal miren. Orožniki so pregledali zaplenjeno orožje; po primerjanju se je pokazalo, da je prav tistega kova kakor ono, ki se je našlo v Piliću in se je rabilo takrat v otomanski vojski.

«Povej, odkod imaš to orožje?» je vprašal orožniški poveljnik, sovražno zroč na žrtev.

Handžija je dvignil glavo, kakor bi ga bil pičil gad. «Bog mi je priča, da ne vem», je mirno odgovoril. «Nikdar nisem rabil orožja in klicali so me iz Sarajeva in Tuzle, ko ste prestopili Savo. Čemu mi bo handžar in samopal sedaj, ko sem osivel in si želim le grobnega miru in nikomur ne strežem po življenju, tudi tistemu ne, čigar brat je umoril mojega brata in mi je sedaj podtaknil orožje. Atif Sarajlija mi je zažgal kočo na Čaklavici-planini in sedaj me hoče ugonobiti s tem orožjem.»

«To lahko vse poveš pred sodiščem», je rekel poveljnik in hlastno pisal v svoj zapisnik.

In dvignivši desnico se je oglasil Trkulja, ki je z guslami pod levo pazduho stal ob zidu: «Ako naši zakoni ne prikrivajo resnice, tedaj pride Mušičeva nedolžnost na dan. Grozna zločina uganja pes Atif Sarajlija; tudi smrt Pavla Drljače in hajduštvo nesrečnega Marka Čuruka je zakrivil on. A vedno ne bodo za pasjo krivdo plačevale ovce. Človek snuje, Bog boguje in odločuje. Mi se obrnemo na carja vseh carjev, ki caruje vsem rodovom, da nam pomore.»

Orožnik priziva na carja vseh carjev ni smatral za državi nevarno stvar. «To lahko storiš precej, alo, le hitro apeliraj!» je cinično rekel ter vtaknil zapisnik za bluzo. «Toda za sedaj v imenu našega zakona vklenem in odvedem v zapor človeka, ki vkljub strogi in jasni prepovedi skriva orožje.» Namignil je tovarišem, ki so prijeli Mušiča in mu začeli vklepati roke. Potem je vprašal, če ve kdo, kje živi Jovica Milošević, pa nihče se ni oglasil.

Vilarja je vselej pretreslo, kadar je videl vklenjenega človeka. Božja podoba v verigah! In za kakšno malenkost včasi tako trdo in sirovo pritisnejo na človeka! Drugi pa smejo kopiciti krivico na krivico in nič žalega se jim

ne zgodi. Tudi takrat, če se je ta božja podoba kdaj res izprevrгла v zverinsko, so se po odplivu prvega ogorčenja oglasili v njem razlogi, ki so govorili za usmiljenje. Bolje je, če mu ljudje očitajo sentimentalnost kakor pa sirovost. Na naslov orožnikov, pa ne obrnjen naravnost k njim, je izpregovoril: «Kakor jagnje v mesnico, tako pohlevno pojde Mušič. Čemu takšnega mirnega in starega človeka vklepati v železje?»

Poveljnik se je precej odzval s trdo nemško besedo: «Ne peljemo ga v mesnico. Vedite pa, da nimate pravice, vmešavati se v naš uradni posel.» Izvlekel je zapisnik izza bluze in za beležil nekaj. Potem je s hajduškim pogledom obrsnil vso družbo, govoreč v deželnem jeziku: «Zakon veže, razlog odrešuje. Ako je mož nedolžen, veselil se bom ž njim; kakor otrok bom poskakoval od sreče in veselja. I na kosilo ga povabim.» Nato je z nemško besedo prismuknil Vilarja: «Verjemite mi, gospod inženjer, da bi ob nedeljah tudi jaz rajši gledal kolo nego stikal za prepovedanim orožjem.»

Vilar je hotel nekaj odgovoriti, a prekinil ga je proseči glas Vazkov. Deček je ves čas migal z očmi, ker kruto ga je ta nesreča skelela v dušo, a zajokal ni. Skraja ni mislil, da bo stvar tako huda — zaptije so prišli, ker je mnogo ljudi skupaj, in Jovice niso prignali — ko pa

je videl Pera vklenjenega, je skočil k njegovim nogam, se jih oklenil ter vzkliknil: «Ne zapusti nas, Pero! Kdo bo Drljački pomagal na njivah, ako tebe ne bo? Kaj naj počnem brez tebe, preljubi moj striček!»

Orožnikom ni bil po volji ta dramatični nastop. S silo so odtrgali dečka od Mušičevih kolen. S pokojnim nasmehom se je ozrl jetnik po svojih gostih, kakor bi jih hotel prositi, naj se ne vznemirjajo zaradi njega. In rekel je: «Mnogo Bošnjakov je že šlo to pot; nisem prvi, ki nosim takšne brojanice. Pozdravite mi Piličane in drvarje, kar jih je tukaj! Kmalu pride moja nedolžnost na dan in zopet se vidimo. Ni mogoče, da bi ne zmagala pravica. Atif Sarajlija razpenja drugim mreže, a sam se bo ujel vanje. Popadljivi volk bo plačal s svojo kožo.»

Vilar se je zazrl v mile in mirne Mušičeve oči. Koliko je moral siromak pretrpeti in nič mi ni pravil o tem, nič se ni pobahal s svojo žalostjo. Dal Bog, da bi ga ne prevarila njegova nada v pravico! Tako je mislil.

Poveljnik je mignil z roko in njegovi tovariši so vzeli jetnika v sredo. Mušić je korakal sklonjen, kakor bi nesel vso žalost tega sveta na hrbtu. Njegove dobre oči so svetile v dajavo, kjer je videl nad temno ječo v nebeški

gloriji zvezdo pravice. Njegovi gostje so preplašeni in razburjeni gledali za njim.

«Ėto jada iznenada!» je vzdihnil Trkulja ter zmajal z glavo.

«O, Turĉine, živ te Bog ubio!» je kliknil Grbonog ter s pestjo požugal za oroŹniki.

Vilar je pogledal na zasolzeno Danico. Skrb za njo se mu je vdolbla v srce. Kaj bo Ź njo sedaj, ko so ji odvedli zaŹitnika in ji zapro gotovo tudi brata, ker Źe izpraŹujejo po njem. Kdo jo bo hranil in branil v teh sirovih ĉasih in krajih? Teh skrbi so ga reŹile Źenske, ki so obsule Danico; vsaka bi jo bila rada vzela v svojo hiŹo, ker v njenem dosedanjem domu paĉ lahko ostane Vazko, ki je srĉen deĉek, za deklico pa tam ni varno. Vsi so bili prepriĉani, da se Jovica ne vrne v MuŹiĉevo koĉo, dokler bo letel nanj sum, da je udeleŹen pri skrivanju oroŹja. Nihĉe ni dvomil o MuŹiĉevi nedolŹnosti, glede Jovice pa so bili nekateri mnenja, da morda res skriva in zbira oroŹje, ker so poznali njegovo burno glavo in kipeĉe sovraŹstvo do tujcev. Ako je stvar takŹna, se zateĉe pozimi v kakŹni daljni gorski vasi pod streho usmiljenega kmeta, poleti in jeseni pa se bo skrival po hajduŹkem naĉinu v nedostopnih Źumah, a ogibal se bo Piliĉa in obljudenih krajev, zato treba poskrbeti za njegovo zapuŹeno sestro. Tedaj je stavil Mitar Karavajiĉ, MuŹiĉ

čev gospodar, dolg Srb s častitljivimi, visečimi brki, vzajemno z ženskami predlog, naj se nastani Danica za čas Mušičeve odsotnosti pri Drljački, Vazko naj prebiva v njegovi hiši, naj upravlja z njegovim hanom in mlinom, Danica naj mu hodi pomagat. Tako so sklenili in tako se je tudi zgodilo. Ko je Vilar slišal, kako modro se je uravnala stvar, je plačal Vazku svoj dolg in tiho odšel proti domu.

Evo, kaj se mu je sanjalo tisto noč. Sanjalo se mu je, da leži na široki planjavi. Kar pridirja po planjavi kozliček in za njim drvi petorica volkov, hoteča se posladkati ž njim. Na vso moč beži kozliček in v skokih drvi za njim divja zverina. In glej, ko kozliček vidi, da je že izgubljen, se obrne proti Vilarju, hoteč iskati zavetja pri njem, ki se sam ves trese od strahu, da ga ne bi zapazile krvoločne živali. Hoče kozliček leči k njegovim nogam, a on ga odriva, dasi mu je težko pri srcu, ker ne more pomagati preganjancu. Veselo je vzdihnil, ko se je prebudil iz težkih sanj.

Dopoldne je urejal svoje pisarske stvari, da pred odhodom v Tuzlo vse v redu odda Bierkopfu. Zaglobljen v mehanično delo je premišljeval o včerajšnjem dogodku. Ako se Pero Mušić sam ne izmaže, kako naj mu pomaga on! Kdo naj pogubi Atifa Sarajlijo, ki je zaupen mož na otoku in v veliki milosti! Ko

bi pa vendarle kaludjer skrival orožje? Ta človek je sicer poštenjak, a odločen je, neustrašljiv in sposoben za vse podvige, ki so naperjeni proti tujcem. Kaj bo z Danico?

V svojih mislih je toliko krenil od pisarskega dela, da ga tisti hip ni mogel več vršiti. Odložil je pero in vstal. Razburjen je stopil po sobi. Škripale so podnice pod njegovimi koraki, stene so se tresle. Kaj, ko bi jo za čas odsotnosti njenega brata odvedel nekam, čeprav preko Save? Dal bi jo dobrim ljudem in preskrbel bi ji primerno opravilo. Toda temu bi se protivil ljudski glas, takšna skrb za zapuščeno deklico bi ga spravila v neroden položaj. Kaj, ko bi jo spravil k Bajičevim ali pa k Hrenovim, tam bi bila varna pred vsakim zalezovanjem.

Stopil je k odprtemu oknu in pozorno pogledal na senčnato pot ob Oskovi. Kdo se ziblje in poskakuje po zložnem klancu proti kolibam? Ves bel je in upehan kakor oni kozliček v sanjah. To je Vazko, ki se v potu svojega obraza žuri nekam. Za pas si je zataknil fesič in čelo si otira s stanom ohlapne srajce. Ko je bil deček dospel do hleva, je udaril naravnost proti uradniški kolibi. Srečala sta se s pogledi. Vilarja je izpreletela misel, da hiti deček k njemu v važnem poslu od osebe, o kateri je pravkar premišljeval.

«Vazko, iščeš li mene?» mu je zaklical.

«Tebe, gospodine Franjo!» je zadihajoč se važno odgovoril.

«Le kar notri pridil!» Šel mu je po mostovžu nasproti, ga prijel za roko in vedel v svojo sobo. «Kakšno novico mi prinašaš?»

Vazko je posegel za srajco, izvlekel v podobu pisma zložen list in ga podal Vilarju. «Evo, piše ti Jovica.»

«Jovica?» se je začudil Vilar, ki bi bil rajši prejel pismo od koga drugega. «A kje je? Doma?»

«Danes zjutraj je prišel pogledat k sestri, napisal je list in me poslal k tebi.»

Vilar je razgrnil list in se zazrl v precej dolgo procesijo cirilskih črk. Pač je lahko čital svojo iz slovnice naučeno rusko in srbsko cirilsko pisavo, a tuja mu je delala težkoče, ker je nikdar ni dobil v roke. Zato je vprašal: «Veš li, kaj stoji na listu?»

«Kako bi vedel? Ni pisano meni, ampak tebi», je s poudarkom odgovoril brhki Vazko.

«Želi li Jovica odgovor?»

«Nič ni rekel. Naročil mi je, naj oddam pismo in je šel.»

«Kam?»

«Bog ve. Najbrž v planino. Odgovora bi mu ne vedel kam nesti.» Obrisal si je z rokavom

pot s čela in še nečesa se je spomnil. «Tu doli v Oskovi ribari gospod Birkov in ta me je vprašal, kam grem. ‚Pozdrav nesem gospodinu Franju od Danice Miloševičeve‘, sem mu odgovoril. Da si videl, kakšen obraz je naredil, kakor bi bil vgriznil v nezrelo lesniko.»

«Prej, ko še tebe ni bilo v tem kraju, je rad posedal v našem hanu. Po dve uri je sedel, pil kavo in zijal na Danico kakor gladen volk na kozo. Ko je nekoč šla v mlin, se je opotekal za njo kakor metljava ovca na pašnik.»

Vilar je prenesel svoj razširjeni pogled od krevljaste cirilice na Vazka, ki se je prestrašil in umolknil. Zroč na dečka si je mislil: ‚Jedva mu je petnajst let, pa že ve, za čem se peha svet. To dela kri in prirodna bistrost duha, pa pravijo nekateri, da k temu navaja čitanje romanov.‘ — «Nu, nadaljaj, Vazko! Kaj se je zgodilo potem?» je izpodbudil.

«Zli čas je nesel jastreba k vodi, da si ujame ribico. Namreč takrat je prišel v han Jovica. Povedal sem mu, kam je šel Birkov. In sokol za njim. Prijel je jastreba za vrat in ga vrgel v Oskovo. Ves premočen je šel Birkov domov. Gledal je kakor kuhan rak iz sklede. Zeblo ga je, ker to se je zgodilo pred veliko nočjo. Od takrat se pri nas več ne ustavi, ker ga jezi, da mu je Jovica potrl

kremplje in si ni mogel omastiti kljuna. Ali ni prav naredil Jovica?»

«Prav.»

«Ziniti in nič reči, ne velja — nas je učil Jovica. Ako ti, gospodine Franjo, pogledaš za Danico, tedaj pošten človek zre izza brda, kakor bi posijalo solnce na cvetje. Toda Birkov, zaptije, Atif Sarajlija, Gajer — jok — ne boš pil, Mujo, šečerli šerbeta!»

Vilar se je lahko namuzal. ‚Za vraga — zrel deček!‘ je pomislil. Potem ga je vprašal, kdaj je prišla Danica iz Črne gore, na kar je dobil pojasnilo, da je lansko jesen šel Jovica sam po njo na Cetinje in jo privedel v Tuzlo k Bajičevim. Ker ji tam ni ugajalo, je prišla k bratu v Pilić.

«Nu — dobro, Vazko. Pozdravi mi Danico in doma bodite prijazni ž njo!» je rekel inženjer ter položil list na mizo.

«Čemo, bogme! In ti pridi v nedeljo k nam v Pilić. Drljača ti speče piško in kolač.»

«Sedaj ne morem, ker se preselim v Tuzlo.»

Deček je svetlo pogledal. «In ti ne prideš v han?» je vprašal s prosečim glasom.

Vilarju se je zasmilil. Smatral ga je za prijatelja, ki ve za njegovo srčno zadevo. «Pridem, Vazko. Samo za nekaj tednov grem v mesto, da zgradim nov most preko Jale. Tudi za tvojega strica bom govoril —»

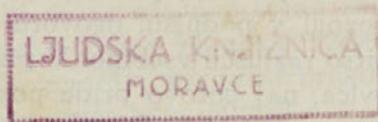
«O, prosi zanj, gospodine Franjo! On je ne-
dolžen kakor punčica v očesu. Dolgčas nam je
po njem.» Dečku se je zmračilo lice.

«Ko bom v Tuzli dodelal in vse opravil, se
povrnem sem in vso zimo ostanem tukaj.
Pridno bom hodil v han in v Pilić pridem. Pa
te dni pridem še tudi v han.»

Ko je bil Vazko odšel, je sedel Vilar k mizi,
da prečita list. Pa to ni bilo lahko. Črke so mu
migljale pred očmi; imele so svoje posebne
poteze, repke in zavijače, kakršnih ni našel
v slovnici. Začel je razbirati kljuke in krev-
ljice od zadaj; najprej je pogledal na podpis,
ki se mu je precej razodel: — Jovica Milošević.
Potem je pomislil nekaj in zarobantil, čemu
mu kaludjer ni pisal z latinico, ki mu prav
tako gladko teče kakor cirilica. ‚Nu, Srbin je
šovinist, ki se obeša na te kaveljce, kakor vsak
drug na svojo. Prav ima. Slovenec bi v takem
primeru bratu Slovanu najbrž pisal nemški,
ker šolobarda je ves zaljubljen v nemščino
celo tam, kjer tega ni potreba.‘ Tako je pre-
peljal svojo jezico od kaludjera na Slovence
in se polagoma potolažil. Pričel je zopet od-
gonetati začarano pismo. S pomočjo pismenk,
ki jih je spoznal v podpisu, ogovoru in po-
zdravu, je hitro razluščil vsebino. V pismu ga
je prosil Jovica, naj gotovo pride popoldne,

ko bo stalo solnce nad Zelebojem, na stezo, ki drži nad Medvedjim dolom v Kladanj in v dolino ob Krivaji, na tisto stezo, kjer sta se sešla zadnjič. Povedati mu mora nekaj važnega, kar bo posvetilo v zadevo o najdenem in zaplenjenem orožju ter oprostilo Mušiča ječe, 'ako Bog i sreća dade'.

Vilar je dolgo držal list v roki in strmel vanj. Ta nenavadni človek s kolotočnimi hajduškimi očmi in z neugnanim sovraštvom do tujcev, se mu je zazdel sumljiv. Gotovo je bežal na planino zato, ker se boji oblasti zaradi skritega orožja. V strahu pred kaznijo je bežal morda na 'hajduški sestanek'. In zdaj ga vabi, da se prizna sam v krivdi in ga prosi za posredovanje, ki osvobodi starega Mušiča. Sklenil je, da se odzove prejetemu vabilu. Ni sicer prijetno posredovati v stvari, ki se je obrnila na tako kočljivo stran, a Jovica se mu je zdel vselej zanimiv, dasi nesrečen poštenjak, vrhu tega je Daničin brat, zato se razgovoru ž njim noče odtegniti. Postal je rado veden in radovednost bi ga bila gnala v samo središče hajduškega zbora.

Glej 1

LJUDSKA KNJIZNICA
MORAVCE

Domžale

trezor 82-3 slv

MASELJ F.

Fr. Maslja/4/1

886.3 Maselj F. 1

0020133373

COBISS ©